

28915
LATVIJAS PSR
ZINĀTŅU AKADEMIJAS
FUNDAMENTĀLĀ BIBLIOTEKA

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
АКАДЕМИИ НАУК
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
АКАДЕМИИ НАУК
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

331982

АКАДЕМИЯ НАУК ЛАТВИЙСКОЙ ССР

ТРУДЫ
ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ
БИБЛИОТЕКИ

I

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК ЛАТВИЙСКОЙ ССР
РИГА 1960

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA

L $\frac{0}{507}$

7
026
7340/57

FUNDAMENTĀLĀS
BIBLIOTEKAS
R A K S T I

I

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECIBA
RĪGĀ 1960

0308113344
Latv. PSR Valsts bibliotēka

60. 49.578 6 lp.

69

83

99

Redakcijas kolēģija:

K. Egle, V. Krasts, K. Liepiņš (atb. redaktors),

E. Peile, V. Zinkina

Редакционная коллегия:

В. Зинкина, В. Крост, К. Лиепиньш (отв. редактор),

Е. Пейле, К. Эгле

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka (dibināta 1524. gadā) ir viena no lielākajām Latvijas bibliotekām. Tās fondā patlaban ir pāri par 1 milj. sējumu. Ar katru gadu aug lasītāju, kā arī grāmatu izsniegumu skaits; 1959. gadā bibliotekai bija 6500 lasītāju, kuriem izsniegts 438 000 sējumu.

Bibliotekas pirmais rakstu krājums iepazīstina ar tās vēsturisko attīstību un darbu pēckara laikā. Ievēribu pelna pētījumi par latviešu bibliografijas attīstību. Izpētīta un aprakstīta kopkataloga problēma Latvijā, aplūkoti daži bibliotekārās un bibliografiskās terminoloģijas jautājumi. Īsi iztirzāta bibliotekas darba pieredze latviešu periodikas retrospektīvās bibliografijas sastādīšanā un sīko iespieddarbu grupveida apstrādāšanā.

Raksti domāti biblioteku zinātnes, bibliografijas, grāmatu zinātnes un vēstures speciālistiem, kā arī visiem, kas interesējas par kultūras attīstības jautājumiem Latvijas PSR.

Atsauksmes un piezīmes lūdzam adresēt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajai bibliotekai Rīgā, Komunālā ielā 4.

Redkolēģija

Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР (основана в 1524 г.) является одной из крупнейших библиотек Латвии. Ее фонд в настоящее время насчитывает более миллиона томов. Ежегодно возрастает число читателей и книговыдач; в 1959 г. библиотека имела 6500 читателей, которым было выдано 438 000 томов.

Первый том трудов библиотеки знакомит читателей с историей Фундаментальной библиотеки, а также с ее работой в послевоенный период. Значительный интерес представляют исследования по развитию латышской библиографии. Изучена и описана проблема сводного каталога в Латвии, рассмотрены некоторые вопросы библиотечно-библиографической терминологии. Кратко излагается опыт работы библиотеки по составлению ретроспективной библиографии латышской периодики и по групповой обработке мелкопечатного материала.

Труды рассчитаны на специалистов в области библиотекведения, библиографии, книговедения, истории и всех интересующихся вопросами развития культуры в Латвийской ССР.

Отзывы и замечания просим присылать по адресу: Рига, ул. Коммунальная, 4, Фундаментальная библиотека АН Латвийской ССР.

Редколлегия

RĪGAS PILSĒTAS BIBLIOTEKAS, TAGADĒJĀS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS FUNDAMENTĀLĀS BIBLIOTEKAS VĒSTURE

I

M. Lācis

ATSKATS BIBLIOTEKAS VĒSTURĒ (1524.—1944.)

Vācu iekarotāji 13. gadsimtā vēl nebija pakļāvuši savai varai visas Baltijas zemes, kad no Vācijas šeit sāka ierasties un nometies uz dzīvi arvien lielākā skaitā tirgotāji, amatnieki, mūki u. c. Ienācēji atnesa sev līdz savu materiālo un garīgo kultūru, savus institūtus un tradīcijas. Jau no sāka gala būdami naidīgi vietējām tautām, vāci dzīvoja savrupu kultūras dzīvi, samērā maz pozitīvi ietekmējot vietējās tautas un savukārt maz no tām ietekmēdamies. Nākdami no Rietumeiropas un joprojām saglabādami ar to dzīvus sakarus, vāci veidoja šeit savu kultūru, līdzīgu tai, kāda bija viņu dzimtenē. Rīgā, Tallinā un citās pilsētās cēla baznīcas, dibināja klosterus.

Sajā laikā Eiropā baznīcām un klosteriem bija savas bibliotēkas vai, pareizāk, nelieli grāmatu krājumi. Arī Rīgas Doma baznīcai un šeit nodibinātajiem franciskāņu un dominikāņu klosteriem tādas bijušas jau 13. gadsimtā.¹ Rīgas virsbīskapam vēlākos gadsimtos piederēja divas bibliotēkas: Raunā un Koknesē. Tās visas bija pieejamas tikai garīdzniekiem un mūkiem.

Viduslaiku beigu posmā — 14. un 15. gadsimtā sakarā ar pilsētu attīstību klosteru un baznīcu bibliotēkas Vakareipā zaudēja savu vadošo lomu. To pārņēma universitāšu bibliotēkas. Radās pirmās pilsētu bibliotēkas. Izglītība izplatījās plašākos tautas slāņos. Reizē ar to radās vajadzība pēc grāmatām un prasība, lai pastāvošās bibliotēkas kļūtu pieejamas visiem izglītotajiem iedzīvotājiem. Arī pirmās iespēstās grāmatas vēl bija retas un dārgas, tomēr atsevišķi izglītoti cilvēki tās iegādājās un krāja. Tā radās nelieli privāti grāmatu krājumi. Pastāvēja paradums, ka

¹ *Buchholz A. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588—1888. R., 1890, S. 6—7.*

cilvēki mirstot savu mantu novēlēja baznīcai vai labdarīgiem mērķiem. Arī grāmatas sāka novēlēt «vispārīgam labumam». Vācijā daudzi grāmatu īpašnieki nodeva pilsētu rātem savas grāmatas, novēlējami, lai tās «kalpotu vispārībai».

Ievērojams faktors vācu pilsētu biblioteku attīstībā Vācijā un arī Baltijā bija reformācijas kustība 16. gadsimtā. Vairākas vācu pilsētu bibliotēkas — Magdeburgas, Augsburgas, Kēnigsbergas u. c. — radās reformācijas kustības skartajās zemēs, pilsētu rātem pārņemot likvidēto klosteru īpašumus un to grāmatu krājumus pārvēršot par pilsētu bibliotekām.¹ Tā tas notika arī Rīgā. Rīgas pilsētas bibliotēkas — tagadējās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas — sākums arī meklējams reformācijas laikmetā.

Izkurtējušās Livonijas ordeņa un bīskapu valstis 16. gadsimtā saņēma smagāko triecienu: reformācijas kustība iznīcināja šo valstiņu politiskos pamatus. Jau pirms reformācijas sākuma topošā dzimtbūšanas laikmeta jaunās valdītājas kārtas — Livonijas muižnieki un pilsētnieki — bija sākušas nesaudzīgu cīņu pret saviem līdzšinējiem valdniekiem par politiskās varas pārņemšanu.

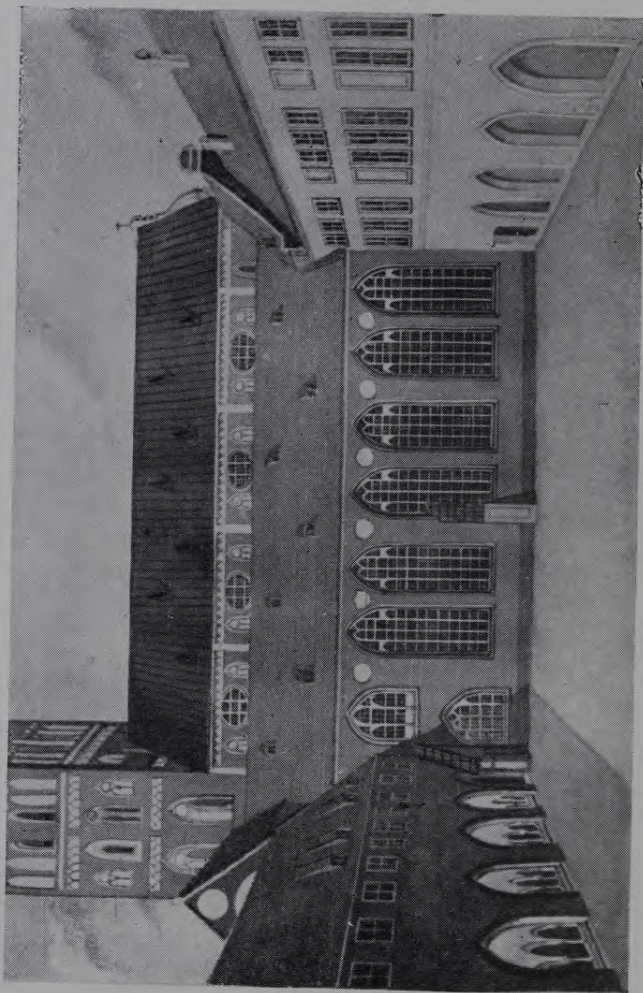
Sajā cīņā 1522. gada landtāgs Valmierā atteicās publicēt pāvesta lāstu bullu pret Lutera mācību, lai gan Livonijā šī mācība bija vēl maz pazīstama un landtāga locekļiem vienaldzīga. Kad, neievērojot noraidījumu, bullu baznīcās tomēr nolasīja, Rīgas un Rēveles pilsētas rātes šādu rīcību uzskatīja par savu tiesību aizskaršanu. Cīņa saasinājās. Kad Rīgā ieradās Lutera piekritējs Silvestrs Tegetmeijers un sāka sludināt jauno mācību daudz dedzīgāk nekā mērenais Rīgas protestants Andrejs Knopkens, cīņa nonāca krīzes stadijā. 1523. gadā kāds franciskāņu mūks virsbīskapa uzdevumā katru svētdienu sprediķoja pret jauno mācību. Tas tā sakaitināja Lutera piekritējus, ka daži karstgalvīgākie ielauzās franciskāņu klosterī un vērsās pret mūkiem. Tālākajā notikumu norisē katoļu un Lutera piekritēju attiecības tik ļoti saasinājās, ka 1524. gada martā sākās svētbilžu grautiņi baznīcās un uzbrukumi klosteriem un mūkiem.²

1523. vai 1524. gada uzbrukumā franciskāņu klosterim atņemas dažas grāmatas, kas nonākušas pilsētas rātes rokās.

Ap 1524. gada 6. martu rātes loceklis Pauls Dreilings izsniedza mācītājam Nikolajam Rammam 5 franciskāņu klostera grāmatas, kas nododamas «kalpot vispārīgam labumam». Doku-

¹ Handbuch der Bibliothekswissenschaft, begr. v. Fr. Milkau. Bd. 3. I. Hälfte, Wiesbaden, 1955, S. 263, 490 u. folg.

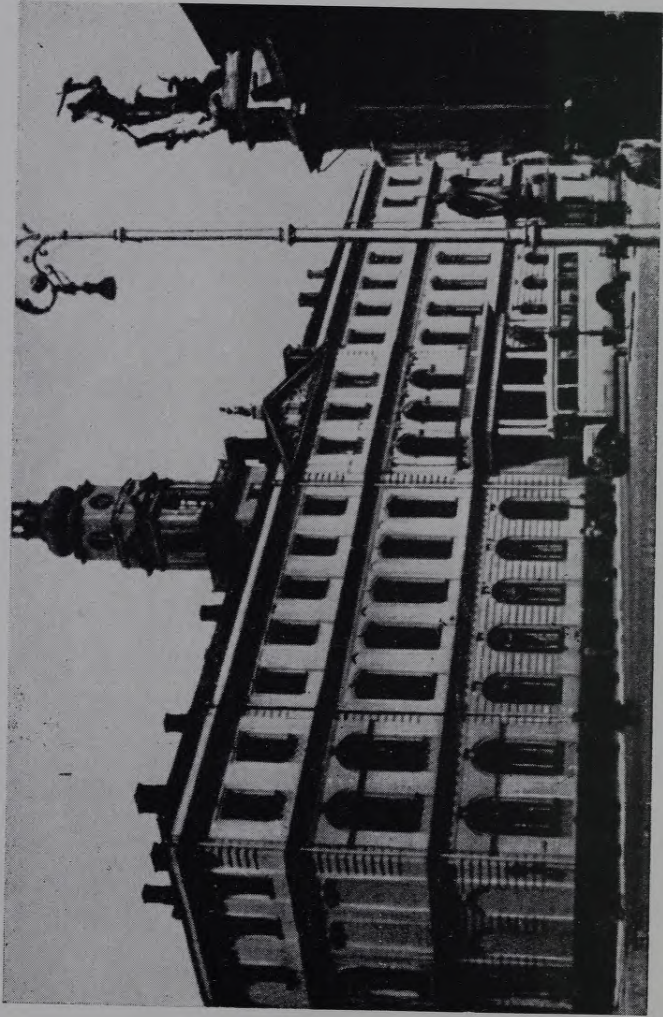
² Arbusow L. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig, 1921, S. 168—326.

2. att. Doma baznīcas krusta eja (pa labi, apakša) bibliotēka atradās līdz 1891. gadam.

3. att. Četras pirmās grāmatas.

4. att. Bijušais rātes nams.

ments, ko dažus gadus vēlāk par šo notikumu sastādījis N. Ramms¹, tulkojumā skan šādi:

«[15]24. gadā, ap gavena vidu, es, Nikolajs Ramms,² saņēmu tālāk minētās Pelēkā klostera³ grāmatas, ko man nodeva godājama, gudrais un apdomīgais birģermeistars Pauls Dreilings⁴, lai tās tiktu lietotas un kalpotu vispārīgam labumam.

Seit nosauktas grāmatas:

bībeles otra daļa ar Līra komentāriem

sestā daļa⁵

Hugona [darbu] sestā daļa

svētā Augustīna runu krājums

Cipriana darbi.

Minētās grāmatas atrodas pie manis drošās rokās, nodotas vispārīgam labumam, joprojām ir cienījamās rātes ziņā, atprasāmas vai atvēlamas, kā cienījamā rāte to vēlas.»

Šī kvīts ir vecākais šobrīd zināmais dokuments par Rīgas pilsētas bibliotēku. Kvīti nav uzrādīts noteikts grāmatu nodošanas datums. 1524. gadā gavena vidus iekrīt 6. martā. Lai gan Ramms raksta nenoteikti «ap», šis datums jāpieņem kā vienīgais precīzi nosakāmais. Arī pati kvīts nav datēta. Tā kā P. Dreilings par birģermeistaru kļuva tikai 1528. gadā, tad tā nevar būt rakstīta pirms šī gada.

Nav zināms arī šī dokumenta rašanās iemesls. Varbūt Dreilings, nākdams birģermeistara amatā, to pieprasījis, varbūt rāte šajā laikā izdarījuši no klosteriem un baznīcām pārņemtās mantas reģistrēšanu.

1524. gada aprīlī no pilsētas izraidīja franciskāņus. Drīz slēdza arī pārējos Rīgas klosterus. Jādomā, ka arī to grāmatu krājumus Rīgas rāte pārņēma savā pārziņā. Starp inkunābulām un paleotīpiem Fundamentālās bibliotēkas fondā apm. 100 sējumu ir katenāti (grāmatas ar ķēdēm) — neapšaubāms klosteru un baznīcu īpašums. Daudzās grāmatās ir ieraksti par kādreizējo piederību klosteriem. 17. un 18. gadsimtā bibliotēkas pazinēji⁶ vairākkārt apliecinājuši, ka bibliotēkā atrodas daži simti bijušo Rīgas klosteru grāmatu. Jādomā, ka Ramma kvīts rakstīšanas laikā (1528. vai vēlākos gados) rātes rīcībā bijis jau krietni daudz šo grāmatu.

¹ Oriģināls Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu sektorā, kopija J. Brotzes krājumā: Proben von Schriftzügen liefländischer Urkunden und Handschriften ... (ZA FB Ms).

² Oriģinālā Nicolaus Ramme.

³ t. i., franciskāņu.

⁴ Oriģinālā Pavel Dreiling (Dreilingu dzimtas uzvārda agrākā forma).

⁵ Jādomā, ka Līra komentētās bībeles sestā daļa.

⁶ K. Zontags, J. Villišs u. c.

Nav ziņu, ka rātes īpašumā pirms 1524. gada marta būtu bijušas kādas grāmatas. Tāpēc jāpieņem, ka Ramma minētās piecas grāmatas ir pašas pirmās. Neraugoties uz iespējamību, ka kvīts rakstīšanas laikā rātes īpašumā jau ir vairāk grāmatu, vārds «biblioteka» pirmo reizi minēts tikai 1545. gadā Jirgena Padela dienasgrāmatā sakarā ar mirušā H. Stulbersa grāmatu dāvinājumu.

Oficiāla rātes lēmuma par bibliotēkas dibināšanu nav. Tas pilnīgi atbilst vēsturiskajai situācijai dažās Vācijas pilsētās, kur izplatījās luterānisms. Rātes sabiedriskā īpašumā nonāca vērtīga bezsaimnieku (vai konfiscēta) manta (grāmatas). Ar dāvinājumiem un novēlējumiem šī manta vairojās, līdz vajadzēja sākt rūpēties par tās saglabāšanu un sakārtošanu, vajadzēja gādāt telpas un plauktus. Tādā kārtā manta — grāmatu krājumi — pārvērtās par bibliotēkām.

Stihiska grāmatu uzkrāšanās ir normālais viduslaiku bibliotēku rašanās («dibināšanas») veids. Tāpēc 1524. gada 6. marts, kā pirmais līdz šim zināmais un dokumentētais bibliotēkas grāmatu esamības datums, pilnīgi pamatoti uzskatāms par Rīgas pilsētas bibliotēkas rašanās datumu.

Par šī pieņēmuma pareizību varētu likt šaubīties Igaunijas muiznieka J. Ovelakera 1596. gadā sastādītais testaments, kurā viņš novēlēja: «... bibliotēkai, kas dieva baznīcai un studējošai jaunatnei par labu nesen [!] Rīgā nodibināta», 300 Rīgas markas,¹ ja vien ar rātes lēmumu jau 1553. gadā bibliotēka nebūtu pārvietota uz speciāli pārbūvētām un iekārtotām telpām Doma baznīcas krusta ejā.²

Ovelakera testamentā kļūda liecina ko citu: bibliotēka nebija pazīstama. Savā ilgajā mūžā tā daudzkārt bijusi aizmirsta. Tas noticis galvenokārt bibliotēkas pastāvēšanas pirmajā gadsimtā. 1574. gadā tā nosaukta par grāmatu krājumu, kur sanestas kopā no klosteriem savāktās grāmatas³. Ne tikai Ovelakers domāja, ka bibliotēka nesen nodibināta, pat Rīgas rāte 1598. gada iesniegumā Polijas karalim rakstīja par sindiku D. Hilhenu, ka viņš «... labu sākumu licis bibliotēkai» un tās veicināšanai iekārtojis pilsētā pirmo spiestuvi⁴.

¹ *Transehe-Roseneck A.* Das Legat Johannes von Ovelaker. Sitzungsberichte d. Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde. R., 1901, S. 17.

² Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher. Hrsg. v. Böthführ. Mitteilungen a. d. Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Bd. XIII. R., 1886, S. 349.

³ Ieraksts Nikolaja de Bloni grāmata: Tractatus sacerdotialis de sacramentis. Argentine, 1487.

⁴ *Buchholz A.* Geschichte der Buchdruckerkunst... S. 17.

Nākošajos gadsimtos bibliotēku gan vairs neaizmirsā, bet par to zināja un to pazina tikai ļoti šauras Rīgas iedzīvotāju aprindas.

Tā 16. gs. pirmajā pusē Rīgai radās sava publiskā bibliotēka. Rīga tai laikā bija vidēji liela pilsēta ar apmēram 6 tūkst. iedzīvotājiem¹, bet tā atradās tālu no toreizējiem kultūras centriem un bija galvenokārt tirdzniecības pilsēta. Kultūras līmenis Rīgā nebija augsts; lasītpratēju skaits nevarēja būt liels, jo izglītība plašāk izplatījās tikai pēc reformācijas, kad abas konfesijas — katoļu un luterāņu — sacentās par piekritēju vervēšanu. Pilsētas bibliotēku ar tās biežajām grāmatām latīņu valodā vidusmēra Rīgas pilsonis — tirgotājs vai amatnieks — nevarēja izmantot. To spēja tikai neliels skaits izglītoto: skolotāji, mācītāji u. tml. Tādēļ publiskuma jēdzienam tajos laikos bija nesalīdzināmi šaurāks saturs nekā tagad.

Sekojošā Lutera norādījumiem, rāte 1528. gadā nodibināja jaunu domskolu, kas vairs nebija padota baznīcai. Par 16. un 17. gs. trūkst ziņu, bet sākot ar 18. gs. par bibliotekāriem parasti bija šīs skolas rektori un skolotāji. J. Ovelakera novēlējums liek domāt, ka jau 16. gs. skola un bibliotēka bijušas kaut kā saistītas.

Nav zināms, kur bibliotēka atradusies savas pastāvēšanas pirmajos gadu desmitos. Pirmās grāmatas saņēma un pārzināja Nik. Ramms — pirmais latviešu draudzes mācītājs; tās atradās viņa namā. Jādomā, ka vēlāk grāmatas novietotas kādā klostera vai baznīcas telpā.

1551. gadā Rīgas rāte nopirka no virsbīskapa Doma baznīcas ēkas. 1553. gadā bibliotēkas vajadzībām pārbūvēja un iekārtoja daļu no baznīcas krusta ejas. Šajās telpās bibliotēka atradās ilgāk par 3 gadu simteņiem — līdz 1891. gadam.

Bibliotēku pārvaldīja rāte; kāds no tās locekļiem bija bibliotēkas inspektors. Bibliotekārs strādāja bibliotēkā tikai savā brīvajā laikā, dažas stundas dienā. Sava budžeta bibliotēkai nebija. Vajadzīgos līdzekļus katrā atsevišķā gadījumā deva rāte. Tādā veidā bibliotēka pastāvēja līdz 19. gs. vidum. Par bibliotēkas darbību 16. gs. zināms tikai tas, ka grāmatas izsniegtas arī uz māju. Iepriekš minētais 1598. gada rātes iesniegums karalim par sindika Hilhena darbību liek domāt, ka Hilhens bibliotēkā ieviesis kādu kārtību, jādomā, grāmatu inventarizēšanā, kārtojumā vai izsniegšanā.

1588. gadā Rīgā sāka darboties pirmā spiestuve. Tās īpašnieku Nikolaju Mollinu rāte, sevišķi sindiks Hilhens, ievērojami pabalstīja, piešķirot aizdevumu un iespēšanas monopoltiesības Rīgā.

¹ Dunsdorfs F. Rīgas iedzīvotāju skaita attīstība 1547—1935. — Gram.: Latvijas pilsētas valsts divdesmit gados. [R.], 1938, 159. lpp.

Tomēr izplatīto uzskatu, ka Mollinam bijis jānodod bibliotekai pa vienam eksemplāram no katra iespieddarba, rātes un Mollina līgums neapstiprina.¹ Tajā noteikts, ka no visiem pilsētas pasūtījumiem 60 eksemplāri Mollinam par velti jānodod rātei. Šis noteikums atkārtojas arī Mollina pēcteča Gerharda Šrēdera līguma projektā (origināla nav bijis, tādēļ ka Šrēders, apprecēdams Mollina atraitni, kļuva par Mollina mantinieku). Līguma projekts papildināts ar noteikumu, ka iespiedējam no visa, ko viņš iespiež vai izdod, viens eksemplārs jānodod spiestuves inspektoriem.² Par pilsētas pasūtījumiem tika uzskatīti likumi un dažādi noteikumi. Tā kā no Mollina 160 iespiedumiem tikai 4 ir ar juridisku saturu, tad nevar būt runas par obligāto eksemplāru jau 16. gs.

Drīz pēc bibliotēkas rašanās sākās grāmatu dāvinājumi, kas apmēram četrus gadsimtus bija galvenais bibliotēkas komplektēšanas avots. Kā pirmais dāvinātājs zināms Hinriks Stulberss, kas 1545. gadā miršot savas grāmatas novēlēja pilsētas bibliotēkai. Jirgena Padela dienasgrāmatā 1545. gadā atrodams šāds ieraksts: «18. aprīlī paziņots, ka miris Hinriks Stulberss; viņš bija ļoti mācīts vīrs. Apbedīts 19. datumā Sv. Jēkaba baznīcā; savas grāmatas viņš nodevis bibliotēkai [liberie]».³ Nav zināms ne viņa dāvināto grāmatu skaits, ne saturs. Šķiet, ka viņa piemēram dāvināt dažas grāmatas, sekojuši arī citi 16. gs. Rīgas izglītotie iedzīvotāji.⁴ Otrs ievērojams dāvinātājs 16. gs. bija jau pieminētais J. Ovelakers.

1582. gadā Rīga padevās Polijai. Neilgais poļu virskundzības laiks neradīja ciešākas kultūras saistības starp Rīgu un Polijas kultūras centriem. Šķiet, ka pilsētas bibliotēka poļu laikā ieguvusi tikai 6 slēgtā jezuītu klostera grāmatas. Pārējās vēlāk aizvestas uz Zviedriju⁵.

16. gs. bibliotēkas grāmatu krājums nevarēja būt liels: grāmatas vēl bija reta un dārga manta. Nav zināms slēgto klosteru grāmatu skaits. Livonijā tas nevarēja būt kaut cik ievērojams: klosteri nebija ne tik lieli, ne arī tik veci kā Rietumeiropā. Bez tam, iespējams, ka visas klosteru grāmatas nenonāca pilsētas bibliotēkā. Spriežot pēc Fundamentālās bibliotēkas inkunābulu un veco grāmatu krājuma, katenātiem un grāmatām ar ierakstiem par piederību kādam klosterim, liekas, ka pilsētas bibliotēkā no-

¹ *Buchholz A. Geschichte der Buchdruckerkunst... S. 313.—314.*

² RPVA, 2. f., 1. apr., 81. l. (nenum. lpp.).

³ Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher... S. 324.

⁴ Bušs N. Rīgas pilsētas bibliotēkas un tās grāmatu vēsture. R., 1937, 3.—7. lpp.

⁵ Turpat, 84. lpp.

nākušas apmēram 200 grāmatas no slēgtajiem klosteriem. No Ramma kvīlī minētajām grāmatām saglabājušās četras.

Fundamentālās bibliotēkas inkunābulu un veco grāmatu fonds rāda, kāds saturs bijis bibliotēkas krājumam 16. gs. Vairums grāmatu bija ar reliģisku saturu: dažādi bībeles izdevumi ar komentāriem, tā saukto baznīcas tēvu, pāvestu un citu garīdznieku darbi, baznīcas likumu krājumi utt. Samērā daudz bija viduslaiku filozofu: Akvīnas Toma, Alberta Lielā, Bonaventuras u. c. darbi. Mazāk grāmatu pārējās nozarēs — tieslietās, medicīnā, vēsturē. Bija arī klasisko autoru izdevumi — Horācijs, Ovīdijs, Vergīlijs, Tijs Līvijs u. c. Šo pēdējo grupu grāmatas varēja nonākt bibliotēkā arī vēlāk, jo visas tās nav klosteru grāmatas.

Pats vecākais iespieddarbs, kas tagad glabājas Fundamentālajā bibliotēkā, ir viena lapa no Johanna Balba darba «Catholicon», ko ap 1460. gadu Maincā iespiedis Gutenbergs. Gandrīz tikpat vecas grāmatas ir Jakoba de Voragine «Historia lombardica sanctorum», iespiesta Augsburgā 1468. vai 1470. gadā, un «Hieronyma epistolae et tractatus», kas iespiesta Maincā 1470. gadā.

No klosteriem bibliotēka ieguvusi arī savus vecākos manuskriptus: «Parabolae Solomonis», «Psalter Davidis cum commentario et prefatione Petri Lombardi» (abi 13. gs. darbi), «Missale Rigense» (14. gs.) u. c.

1621. gadā Rīgu un Vidzemi pakļāva savai varai Zviedrija. Saimnieciski un politiski tā bija kļuvusi par spēcīgāko valsti Ziemeļeiropā. Zviedru valsts vadītāji — merkantilisma piekritēji — centās attīstīt valsti rūpniecību. Lai noorganizētu ražošanu, bija vajadzīgi izglītoti darbinieki. Tādēļ zviedri rūpējās par izglītības līmeņa pacelšanu arī pakļautajās zemēs, sevišķi Baltijā. Zviedru laikā Rīgā nodibināja vairākas zemākās skolas ar mācībām gan vācu, gan latviešu valodā. Līdzās vecajai Domskolai nodibināja divas augstākās skolas: ģimnāziju un zviedru liceju — t. s. Kārļa skolu. Tērbatas universitātes — t. s. Gustava akadēmijas — nodibināšana arī ietekmēja zemes garīgo dzīvi. Pieauga kultūras dzīves aktivitāte. No 1681. līdz 1710. gadam iznāca pirmais laikraksts Rīgā «Rigische Novellen».

17. gs. Eiropas literatūrā reliģija sāka zaudēt savu dominējošo nozīmi. Grāmatu tirgū pieauga zinātnisko grāmatu skaits un daiļliteratūra. Bibliotēkās iekluda grāmatas ar dažādu saturu un arī lielākā vairumā.

Auga arī Rīgas pilsētas bibliotēkas fonds. Kā jau teikts, bibliotēkai sava budžeta nebija. Rāte ar līdzekļiem nebija devīga, bet tā ļoti veicināja dāvinājumus bibliotēkai gan grāmatās, gan naudā. 1659. gadā rātes locekļi nolēma, ka katrs ziedos bibliotēkai

nelielu summu. Lai uz to pamudinātu arī citus, sevišķi bibliotēkas apmeklētājus, 1664. gadā bibliotēkā iekārtoja speciālu grāmatu, kurā ierakstīja ziedotāja vārdu un ziedoto summu. Līdzekļu centās rast arī vēl citādi: ārzemju tirgotājiem, kas ieradās Rīgā tirgoties mesu laikā, bija jāmaksā speciāls nodoklis par labu bibliotēkai. Ārzemju grāmatu tirgotājiem bija jādāvina grāmatas. Bibliotēkai nodeva arī soda naudas, ko piesprieda par nelieliem noziegumiem: sikām zādzībām, apmelošanu, nepareizas liecības došanu u. tml. 1725. gadā rāte, sekojot Karalauču paraugam, nolēma, ka katram jaunam pilsētas darbiniekam, stājoties amatā, jādāvina bibliotēkai grāmatas vai nauda.¹ Ar laiku tā sakrājās diezgan ievērojami līdzekļi, kas tomēr — lai cik dīvaini tas arī liekas — nav izlietoti grāmatu iegādei. Ziedoto naudu bibliotēka izsaimniekojusi citādi: daļu izsniegusi kā aizdevumu dažiem Rīgas pilsoņiem (kas pēc tam vai nu kļuvuši nabagi un maksāt nespējīgi, vai aizņēmumu aizmirsuši), daļu zaudējusi kādā ieguldījumā, daļu atdevusi rātes vajadzībām.

Zviedru laiks Rīgai bija grūts: saimnieciskajai dzīvei trūka plašās slavu zemju aizmugures. Tādēļ ar izdevumiem bija jāsašaurinās. Tomēr 17. gs. vidū izremontētas bibliotēkas telpas. Tās izveidotas glīti: ar ozolkoka kolonnām joniešu stilā, logi greznoti ar rātes locekļu ģerboņiem. Bet 1656.—1660. gada karā Rīgas aplenkšanas laikā telpas atkal tā sapostītas, ka lietū cietuši daudzi sējumi. 1664. gadā izdarīta ēkas restaurācija.

Arī 17. gs. vēl trūkst ziņu par bibliotēkas fonda lielumu un tā izmantošanu. Kopš 1664. gada bibliotēka no pilsētas spiestuves sāka saņemt obligāto eksemplāru. Šajā gadā rāte par pilsētas grāmatiespiedēju pieņēma Heinrihu Besemeseru. Rātes izdevuma līguma otrā punktā ir noteikums, ka grāmatiespiedējam no katra sava iespiestā un izdotā darba par velti jānodod pa vienam eksemplāram spiestuves inspektoriem, kancelejai un bibliotēkai². Tomēr bibliotēkas komplektēšanas galvenais avots bija un palika dāvinājumi. Ievērojamākie ieguvumi 17. gs. bija dzejnieka Daniela Hermaņa, ārsta Johana Bavara un gadsimta beigās ārsta Vilhelma Langes grāmatu krājumi. Sevišķi vērtīgs bija Bavara krājums: tas ietvēra tā laika jaunākās grāmatas medicīnā, filozofijā un filoloģijā. Iegūtās grāmatas ierakstīja inventāra grāmatā, t. s. aksesiju (ieguvumu) katalogā, kas reizē bija arī vienīgais katalogs. Gadsimta vidū, kā atzīstas toreizējais bibliotekārs Mihaels Brauers, grāmatas vēl nebija sistematizētas, bet fonds pieaudzis jau tik liels, ka sistematizācija kļuvusi nepie-

¹ Sādi rātes lēmumi ir četri: 1659., 1725., 1735. un 1801. gadā.

² RPVA, 2. f., 1. apr., 81. l. (nenum. lpp.).

ciešama.¹ Lasītāju nevarēja būt daudz: bibliotēka bija atvērta divas reizes nedēļā — trešdienās un sestdienās — pa vienai stundai. Lasīt varēja katrs pilsētas iedzīvotājs, bet grāmatas uz māju izsniedza tikai pilsētas darbiniekiem pret drošības iemaksu zelta vai sudraba naudā, kas līdzinājās divkāršai grāmatu vērtībai (1664. gada noteikums). Lasītāju protestus pret augsto iemaksu rāte 1666. gadā noraidīja.²

Sis noteikums, pret kuru dibināti cēlās asi protesti, ļoti kavēja bibliotēkas attīstību un mazināja tās nozīmi pilsētas dzīvē. Bibliotēka bija atvērta pārāk īsu laiku, lai kaut ko nopietnu varētu izstudēt, bet grāmatu cenas bija augstas, un iemaksāt divkāršu vērtību nebija viegli arī pilsētas darbiniekiem, kam bija tiesības ņemt grāmatas uz māju.

Tā bibliotēka tika noslēgta plašākām iedzīvotāju aprindām, kļuva par nelielas privileģēto grupas īpašumu un neizpildīja to uzdevumu, kas tai bija jāveic: kalpot vispārīgam labumam. Sākot ar 17. gs. gan atkal atdzimst doma, ka bibliotēkai jābūt pieejamai visiem Rīgas pilsoņiem; to pirmais izsaka bibliotekārs Brauers, bet tā atdurās pret rātes noraidošo nostāju.

18. gs. sākumā fondu pirmo reizi sistematizēja. To izdarīja Domskolas inspektors prof. Daniels Eberhards, kas kļuva par bibliotekāru 1702. gadā. Pārņemot fondu, viņš to salīdzināja ar katalogu (t. i. inventāra grāmatu). Fonds izrādījās sajaukts. Eberhards to sakārtoja šādās sistematiskās nodaļās:

- 1) teoloģija,
- 2) tieslietas,
- 3) medicīna,
- 4) vēsture,
- 5) filozofija,
- 6) filoloģija un dažāda satura grāmatas.

Pēc sakārtošanas Eberhards sastādīja jaunu katalogu³.

1700. gadā sākās Lielais Ziemeļu karš, kas atnesa smagu postu visai zemei. Stipri cieta arī Rīga un tās bibliotēka. Vēl 1713. gadā ēkas stāvoklis bija ārkārtīgi bēdīgs: jumts caurs, logi izsisti. Sapostītajā ēkā mitinājās suņi un kaķi, nokrišņi bojāja vērtīgos sējumus.⁴ Smagākos postījumus drīz likvidēja, bet laika zobs bija jau stipri bojājis visu ēku.

Cik nevajadzīga šai laikā bija bibliotēka, rāda tas, ka kara laikā sajaukto fondu sakārtoja tikai pēc 13 gadiem. 1723. gadā rāte uzdeva mācītājam Berndorfam sakārtot fondu un izgatavot

¹ Bušs N. Rīgas pilsētas bibliotēkas un tās grāmatu vēsture. 12. lpp.

² RPVA, 2. f.

³ Handbuch der Stadtbibliothek (1702—1842). ZA FB Ms, S. 1.

⁴ RPVA, 3. f., 6. apr., 68. l., 242. lpp.

jaunu katalogu. Tāpat kā agrāk, fondu un katalogu Berndorfis sakārtoja 6 sistemātiskās nodaļās, tās drusku paplašinot: filozofijai viņš pievienoja matemātiku un filoloģijai — kritiku¹.

Pēc Ziemeļu kara zeme atspirga ļoti lēnām. Rīgas stāvoklis uzlabojās ātrāk: atjaunojās agrākā tirdzniecība ar Krievzemi. Rīgas sabiedriskā un garīgā dzīve saņēma jaunu ierosmi, pieauga kultūras dzīves vajadzības. Arī bibliotekai atkal pievērsa uzmanību.

No 18. gs. mums ir pirmās ziņas par bibliotēkas fonda lielumu: 1735. gadā fondā skaitījās ap 5000 sējumu.² Dažus gadus vēlāk ziņas kļuva noteiktākas. 1743. gadā fondā bija 6000 sējumu, bet nosaukumu — ap 8000, jo daudzkārt sasietas kopā divas, trīs, pat četras grāmatas³.

Ieplūstot jauniem dāvinājumiem, fonds 50 gadu laikā gandrīz divkāršojās un 1796. gadā sasniedza 11 500 sējumus. Vērtīgākais ieguvums 18. gs. bija Pēterburgas Zinātņu akadēmijas izdevumi. 1735. gadā uz carienes Annas norādījumu Akadēmija nolēma sūtīt bibliotēkai pa vienam savu izdevumu eksemplāram.⁴ Lai gan visus izdevumus nepiesūtīja, tomēr tie, kas pieņāca, deva jaunākos materiālus visās zinātņu nozarēs. Tā kā šo izdevumu piesūtīšana ar nelieliem pārtraukumiem turpinājās apmēram 180 gadus, tad Rīgas pilsētas bibliotēkas atbalstītāju vidū Pēterburgas Zinātņu akadēmija godam jāmin pirmajā vietā.

Otrs ievērojams ieguvums 18. gs. bija ārsta Nik. Himsela grāmatas, ko viņš mirstot 1787. gadā novēlēja bibliotēkai: ap 3400 vērtīgu grāmatu medicīnā, vēsturē un matemātikā. 1767. gadā Rīgā sāka darboties izdevējs J. Hartknohs, kas bibliotēkai piesūtīja pa vienam savu izdevumu eksemplāram. Šo sūtīšanu turpināja arī viņa dēls.

Ienākušās grāmatas pēc satura vairs neiekļāvās vecajās sistemātiskajās grupās. Vajadzēja fondu pārkārtot, no jauna sistematizēt. To savā 34 gadus ilgajā darbības laikā (1762—1796) izdarīja bibliotekārs J. G. Ageluts, Domscolas konrektors. Viņš izveidoja šādas nodaļas:

- 1) teoloģija,
- 2) tieslietas,
- 3) medicīna,

¹ Handbuch der Stadtbibliothek (1702—1842). S. 150.

² [Schiefelbein P.] Kurze historische Nachricht von der Stadt Riga Bibliothek Ursprung, Verfolg und Anwachs, auch in welchem Stande dieselbe sich Anno 1735 ... befunden. ZA FB Ms Rigensia, 2590. S. 80.

³ Willisch J. Die bisshero unbekannt und verborgen gewesene Bibliothek der ... Stadt Riga. R., 1743.

⁴ RPVA, 2. f., 1. apr., 83. l., 40 lp.

- 4) dabas zinātnes un fizika,
- 5) vēsture,
- 6) ģeogrāfija,
- 7) filoloģija,
- 8) filozofija,
- 9) matemātika.

Sistematizējot vēstures literatūru, Ageluts sāka izdalīt atsevišķi literatūru par Baltiju. 1792. gadā jau bija izveidota neliela Baltijas vēstures nodaļa, kas saucās Livonika (*Livonica*).

Daudz literatūras dažādās valodās bibliotēkā ienāca arī par Krieviju. Reizē ar vietējās nodaļas — Livonikas — organizēšanu, Ageluts radīja arī nodaļu par Krieviju — Rosiku (*Rossica*), kur koncentrēja galvenokārt literatūru par Krievijas vēsturi.

Ageluts bija pirmais bibliotēkars, kas izveidoja bibliotēkā zināmu katalogu sistēmu. Bez inventāra grāmatas, t. s.

- 1) aksesiju kataloga, viņš sastādīja katrai nodaļai:
- 2) sistemātisko katalogu ar a) apakšnodaļu rādītāju un b) alfabētisko reģistru,
- 3) topografisko katalogu,
- 4) alfabētisko autoru katalogu.

Livonikas nodaļai bija sistemātisks katalogs ar personu un priekšmetu rādītāju¹.

Katalogus rakstīja grāmatu veidā; sistemātiskais katalogs Ageluta laikā aptvēra 6 sējumus.

Ageluts bija arī pirmais, kas dažus gadus atzīmējis izsniegumus: 1762. gadā uz māju izsniegtas 2 grāmatas, atpakaļ saņēmtas 4. 1763. gadā izsniegtas 7 grāmatas, 1764. — 4. Bibliotēkā uz vietas lasītās grāmatas netika uzskaitītas.

Kā Ageluta palīgs bibliotēkā no 1765. līdz 1769. gadam strādāja J. G. Herders. Viņam kārtošanā un pārzināšanā bija nodotas 3 nodaļas: tieslietas, filozofija un filoloģija. Tuvāku ziņu par viņa darbību bibliotēkā nav.

Jau šinī laikā jūtami trūkumi, kas radušies bibliotēkai komplektējoties gandrīz tikai ar dāvinājumiem: zinātņu nozares komplektējās nevienmērīgi, pārsvarā bibliotēkā ieplūda novecojusi, neaktuāla literatūra. Jau 18. gs. fondā bija vairāk vecu nekā jaunu grāmatu. Sevišķi daudz vecās literatūras bija teoloģijas, tieslietu, vēstures, ģeogrāfijas, filoloģijas un filozofijas nodaļās. Jaunāka literatūra bija medicīnas, dabas zinātņu un matemātikas nodaļās, lai gan arī tajās bija daudz vecu grāmatu. Plaša un interesanta bija matemātikas nodaļa, sevišķi ar Pēterburgas Zinātņu akadēmijas darbiem.

¹ Handbuch der Stadtbibliothek ... S. 191.

18. gs. otrajā pusē apgaismības idejas atplūda līdz Baltijai. Tās ietekmēja un aktivizēja kultūras dzīvi Rīgā. Šo ideju ietekmē arī šeit sākās cīņa pret feodālismu. Pret dzimtbūšanu rakstīja vairāki progresīvie literāti (Eizens, Frībe, Jannaus u. c.) jau pirms Merķeļa «Latviešu» parādīšanās. Rīgā nodibinājās brīv-mūrnieku ložas, kurās apvienojās tā laika aktīvākie Rīgas inteliģences pārstāvji: J. A. Hartknohs, Lib. Bergmans, V. Budbergs, O. K. Fitinghofs u. c. 1782. gadā Fitinghofs nodibināja pirmo pastāvīgo teātri Rīgā. Sāka dibināties pirmās vācu biedrības: «Resurss», «Eifonija», «Muse» u. c. Sai laikā Rīgā darbojās J. Herders, K. Snells, J. Berenss, K. Zontags, vēlāk G. Merķelis u. c. Izdevējs Hartknohs izdeva ne tikai Kanta un Herdera darbus, bet arī literatūru plašākām lasītāju aprindām. 1761. gadā, pēc 50 gadu pārtraukuma, Rīgā atkal sāka iznākt laikraksts — «Rigische Anzeigen». Tam sekoja vairāki citi periodiski izdevumi.

Pilsētas bibliotekai šajā rosīgajā dzīvē bija ļoti maza nozīme. Plašākām tautas aprindām tā vispār nebija pazīstama.

1743. gadā bibliotekārs J. Villišs sarakstīja apcerējumu par pilsētas biblioteku, kam deva virsrakstu: «Līdz šim nepazīstamā un apslēptā Rīgas pilsētas biblioteka»¹. Šķiet, ka arī šis raksts apstākļus nav mainījis. 1792. gadā K. Zontags savā pilsētas bibliotēkas vēsturē² atgādināja, ka bibliotēka atvērta 1 stundu 2 reizes nedēļā: arī viņam bija jāatzīstas, ka «pastāv šī slavējamā, bet par nožēlošanu maz izlietotā kārtība»³.

Sai laikā radās doma par bibliotēku kā Rīgas garīgās dzīves centru. Bibliotekāri un Rīgas apgaismības laikmeta darbinieki Villišs, Berenss, Zontags u. c. gribēja panākt, lai bibliotēka būtu pieejama visiem Rīgas pilsoņiem. 19. gs. sākumā izteikta vēlētās bibliotēkas telpās iekārtot klubus, telpas sanāksmēm u. tml., lai Rīgas iedzīvotāju inteliģento daļu ciešāk saistītu ar bibliotēku. Turpretim rātes izturēšanās joprojām bija noraidoša.

1786.—1792. gadā bibliotēkas telpas pārbūvēja. Remonts bija stipri plašs un jaunais bibliotēkas iekārtojums grezns: zālei apkārt bija uzcelta galerija, kas balstījās uz joniešu kolonnām, grāmatas novietotas skapjos aiz stiepuļu pinuma vai stikla durvīm. Bet remontētāji nebija domājuši par to, ka bibliotēkā arī jāstrādā: nebija iekārtota apkure.

Grāmatu produkcija, salīdzinot ar 16. gs., kad bibliotēka ra-

¹ Willisch J. Die bisshero unbekannt und verborgen gewesene Bibliothek der ... Stadt Riga. R., 1743.

² Sonntag K. Beiträge zur Geschichte und Kenntnis der Rigischen Stadtbibliothek. R., 1792.

³ Turpat, 12. lpp.

dās, bija daudzkārt pieaugusi. Bet visu 17. un 18. gs. līdz pat 19. gs. vidum bibliotēkai nebija sava budžeta un fonda pieaugums bija atkarīgs no nejaušiem ziedojumiem. Bibliotēkas pastāvēšanas sākumā pieņemtie noteikumi par grāmatu izsniegšanu — faktiski neizsniegšanu — pastāvēja līdz 1845. gadam. Pat vēl 1859. gadā pilsētas kases kolēģija konstatēja: «Vispārīgai labklājībai nodibinātā un vēl vienmēr ar sabiedrības līdzekļiem uzturētā iestāde, pilsētas bibliotēka, šobrīd nesniedz iedzīvotājiem nekāda labuma, jo tās izmantošana gan nav pilnīgi neiespējama, bet tik ļoti ierobežota, ka lielākai iedzīvotāju daļai tā pastāv tikai vārda pēc».¹

Cik nenormāls bija bibliotēkas stāvoklis, raksturo fakts, ka 1842. gadā uz māju izsniegtas tikai 83 grāmatas. Beidzot rāte bija spiesta to ievērot: 1845. gadā atcēla noteikumu par grāmatu izsniegšanu tikai pilsētas darbiniekiem un pret iemaksu. Sākot ar 1845. gadu, grāmatas par brīvu izsniedza katram Rīgas iedzīvotājam. Jaunie noteikumi ļoti pavairoja izsniegumu skaitu: 1846. gadā uz māju izsniegts vairāk nekā 1000 grāmatu (izsniegumi lasīšanai uz vietas joprojām netika reģistrēti).

1846. gada izsniegumu skaits rāda, cik grāmatas bija vajadzīgas. Rīgas iedzīvotāji gan bija atraduši citus ceļus, kā tikt pie grāmatām. 19. gs. Rīgā, kā vispār Baltijā, sabiedriskās dzīves plūdums kļuva straujāks, nodibinājās jaunas biedrības. Dažas no tām iekārtoja bibliotēkas, kas ar laiku izauga par krietni lielām un vērtīgām speciālām bibliotēkām. Ievērojamākās bija: Praktizējošo ārstu biedrības, Vēstures un senatnes pētītāju b-bas, Juristu b-bas, Dabas pētītāju b-bas u. c. bibliotēkas. Arī pie dažām iestādēm izveidojās labas bibliotēkas: pie Vidzemes bruņniecības, Rīgas biržas komitejas, Rīgas politehnikuma u. c. Samērā lieli grāmatu krājumi piederēja atsevišķām personām.

Pilsētas bibliotēkas fonds 19. gs. vidū bija pieaudzis līdz apmēram 30 tūkst. sējumiem²; tā bija ne tikai vecākā, bet arī viena no lielākajām bibliotēkām Baltijā³. Fonda un lasītāju pieaugums prasīja arvien vairāk bibliotēkā darbā. Bija vajadzīgs pastāvīgs algots bibliotēkars un iespēja strādāt bibliotēkā, t. i., apkurināmās telpās. Pēc vairāku gadu atkārtotiem pieprasījumiem to beidzot izdevās panākt: 1860. gadā iekārtoja telpu apkuri un pilsētas budžetā uzņēma pastāvīga bibliotēkāra algu. 1862. gadā apstiprināja bibliotēkas darbības noteikumus⁴. Ar tiem nokārtota

¹ RPVA, 3. f., 1. apr., 1135. l., 5. lp.

² Inland, 1845, Nr. 13, S. 205. un Rigasche Stadtblätter, 1885, Nr. 3, S. 21.

³ Lielāka bija Tērbatas universitātes bibliotēka, kas dibināta 1808. gadā (1850. gadā 86 000 sējumu).

⁴ RPVA, 3. f., 1. apr., 1135. l., 16.—18. lpp.

bibliotēkas pārvalde, noteikta materiālā bāze, komplektēšanas virziens un bibliotēkārāis darbs. Sākot ar šo laiku bibliotēka bija atvērta ik darbdienu 2 stundas. Šo pārkārtojumu ieviešanā galvenais nopelns ir toreizējam bibliotēkas administratoram H. Bētfīram. Viņš vadīja bibliotēku 38 gadus (1850.—1888.). Viņa laikā bibliotēkārā bija ļoti spējīgais G. Berkholcs, kas pārnāca uz Rīgu no Pēterburgas Publiskās ķeizarišķās (tag. M. J. Saltikova-Sčedrina) bibliotēkas un šeit darbojās no 1861. līdz 1885. gadam.

Viņu darbības gados bibliotēka kļuva pazīstama gan iekšzemē, gan ārzemēs. Stipri pieauga tās nozīme Rīgas kultūras dzīvē. 1883. gadā Rīgā sarīkoja plašu kultūrvēsturisku izstādi. Tajā bibliotēka piedalījās ar saviem materiāliem. Turpinājās arī bibliotēkas iekšējā izveidošanās. 1879. gadā Bētfīrs mazliet pārstrādāja 1862. gada bibliotēkas darbības noteikumus, izveidojot bibliotēkas statūtu. Pilsētas dome to saīsinātu apstiprināja un iespieda tā paša gada beigās.¹ Statūts nosaka bibliotēkas fonda saturu, tā kārtošānu un atklāšanu lasītājiem, darbinieku pienākumus, bibliotēkas izmantošanu un kontroli pār bibliotēku. Fondu komplektē ar literatūru visās zinātņu nozarēs, pirmā kārtā tiesību un politiskajās zinātnēs, tomēr galvenā uzmanība pievēršama literatūrai par Baltiju un Baltijā izdotiem darbiem. Fonda kārtošānai un atklāšanai veidojami vairāki katalogi: aksesiju (inventāra) grāmata, sistemātiskais, alfabētiskais, topografiskais u. c. katalogi. Lasītājiem pieejams tikai sistemātiskais katalogs. Izsniegšanā grozīti 1845. gada liberālie noteikumi: grāmatas izsniedz uz māju tikai bibliotēkārām pazīstamām personām vai ar šo personu galvojumu.

19. gadsimtā bibliotēkas fonds auga ļoti strauji. 100 gadu laikā (1800.—1900.) tas pavairojās septiņkārtīgi: no 12 tūkst. līdz 84 tūkst. sējumiem², neskaitot atsevišķi izveidoto medicīnisko nodaļu. Tāpat kā agrāk pieaugumu veidoja galvenokārt dāvinājumi. Starp tiem vērtīgākais bija Joh. Svarca krājums: ap 500 grāmatu un rokrakstu — vērtīga Livonika. Tērbatas universitāte kopš 1802. gada ik gadus sūtīja bibliotēkai savas doktoru un maģistru disertācijas. Izdevējs J. Fr. Stefenhagens dāvināja bibliotēkai daļu savu izdevumu, sevišķi latviešu grāmatas. Ļoti lielu grāmatu pieplūdumu radīja septiņdesmito un astoņdesmito gadu reformas, kad likvidējās vecās iestādes un daudz vācu darbinieku atstāja savus līdzšinējos amatus. Tikai divu gadu laikā — 1883. un 1889. — no likvidētām iestādēm un atbrīvotiem darbiniekiem bibliotēka saņēma pāri par 10 tūkst. grāmatu³.

¹ Bibliothekordnung für die Stadtbibliothek zu Riga, R., 1879.

² Отчет Рижской городской управы за 1899 г. Р., 1900, стр. 185.

³ Отчет Рижской городской управы за 1889 г. Р., 1890, стр. 671.

19. gadsimtā izdarīti daži ievērojami grāmatu pirkumi. 1823. gadā par Rīgas iedzīvotāju speciāli šai vajadzībai saziedoto naudu nopirka J. Kr. Broces grāmatu un manuskriptu krājumu, kas vēl šodien ir vērtīga Fundamentālās bibliotēkas fonda sastāvdaļa. 1840. gadā nopirka ārsta K. Vilperta 6 tūkst. sējumu lielo bibliotēku, ko apvienoja ar Praktizējošo ārstu biedrības bibliotēku, izveidojot patstāvīgu pilsētas bibliotēkas medicīnas nodaļu, t. s. Sectio medica. 1885. gadā tai pievienoja visu bibliotēkas medicīnas nodaļu — apmēram 1500 sējumu. Gadsimta otrajā pusē nopirka pazīstamā Baltijas vācu vēsturnieka K. Napjerska ap 5 tūkst. sējumu lielo bibliotēku un Aug. Buholca Baltijas biogrāfisko un ģeoloģisko materiālu krājumu. Šie pēdējie pirkumi deva vērtīgu vietējo materiālu, sevišķi vēstures nozarē. Par tiem bibliotēka maksāja pārdevēju mantiniekiem noteiktas summas visu 19. gs. otro pusī.

Ar šiem ieguvumiem grāmatu krājumi tā pieauga, ka bibliotēkās 300-gadīgā mītne tai kļuva par šauru. Vajadzēja atrast plašākas telpas. Kad 1889. gadā likvidēja pilsētas rāti, atbrīvojās rātsnams. Pilsētas dome daļu bijušā rātsnama piešķīra bibliotēkai, uz kuru tā pārcēlās 1891. gadā.

Iegūtie grāmatu krājumi, neraugoties uz daudzajiem dubletiem, bija tik plaši un daudzpusīgi, ka nekādi neiekļāvās 18. gs. radītās sistematizācijas shēmā. Tā bija jāpārveido. Jau gadsimta vidū to izdarīja bibliotekārs V. Sodofskis, kas pilsētas bibliotēkā nostrādāja 16 gadus (1842.—1858.). Viņš fondu sadalīja 17 nodaļās un uzrakstīja jaunu sistemātisko katalogu (foliantveidīgu). Bet arī Sodofska radītajās nodaļās, fondam pieaugot skaitā un dažādībā, nevarēja iekļaut visu literatūru. Tādēļ Sodofska sistemātisko shēmu 19. gs. otrajā pusē saskaņā ar toreizējo bibliotēku attīstības līmeni pārveidoja bibliotekārs G. Berkholcs.

G. Berkholcs bija pirmais bibliotekārs, kas bibliotēkā strādāja visu darba laiku. Kopā ar administratoru Bētfīru Berkholcs nodibināja un stipri paplašināja bibliotēkas sakarus ar dažādām zinātniskajām iestādēm un biedrībām Krievijā un ārzemēs. Bibliotēkai nevajadzīgos dubletus viņš lielā mērā apmainīja ar citām bibliotēkām, pat ar privātām personām (piemēram, 1880. gadā apmainīti 389 dubleti pret Igaunijas literārās biedrības 212 grāmatām, 1881. gadā apmainīja iegūtas 109 grāmatas, 1882. g. — 14, 1913. g. — 426).¹

¹ Bericht über den Haushalt und die Verwaltung der Stadt Riga für 1881. R., 1883, S. 546; tas pats 1882, S. 546 un grāmatā: Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913 г. 1914, стр. 157.

Arī bibliotekārajā darbā Berkholcs ieviesa daudz jauna. Viņš sāka veidot Letikas nodaļu, ietverot tajā arī grāmatas latviešu valodā. 1882. gadā viņam izdevās iegūt 1586. gadā iespiestā Enhiridija nepilnīgu eksemplāru. Berkholcs stipri paplašināja arī Livoniku un Rosiku, izdalot attiecīgo materiālu no citām nodaļām. Viņš pārveidoja Sodofska izstrādāto bibliotēkas fonda sistematizāciju, sadalot fondu šādās daļās:

1. rokraksti	13. dabas zinātnes
2. inkunābulas	14. tehnika
3. tieslietu zinātnes	15. dažādi raksti
4. politiskās „	16. laikraksti
5. vēsture	17. Letika
6. ģeografija	18. filozofija
7. Rosika	19. māksla
8. Livonika	20. matemātika
9. teoloģija	21. medicīna
10. filoloģija	22. pedagoģija
11. literatūras zinātne	23. kara māksla
12. daiļliteratūra	

Šādas sistemātiskās nodaļas ar nelieliem grozījumiem pastāvēja līdz 1941. gadam. Bez šeit minētajām nodaļām vēl bija izveidotas sīkdarbu un grafisko materiālu kopas.

Kā redzams, sistematizācijas shēmā ievērojama vieta ir novadpētniecības rakstura nodaļām: Rosikai, Livonikai un Letikai. Shēmā pilnīgi trūkst tautsaimniecības un lauksaimniecības. Lauksaimniecība parādījās 1913. gadā, apvienota ar tehniku, tautsaimniecība — tikai pēc pirmā pasaules kara. Fonds ietvēra visumā zinātnisko literatūru, daiļliteratūras bija tikai tik daudz, cik tā ienāca dāvinājumu veidā. Lielākās nodaļas bija teoloģija, tieslietu un politiskās zinātnes un vēsture. Samērā lielas bija arī Rosikas un Livonikas nodaļas. Neliela bija Letikas nodaļa¹. Kārtojums fonda lielākajai daļai bija sistemātiski-alfabētiskais, bez tam katram sējumam tika dots kārtas numurs un diakritiskie burti. Atsevišķi bija izdalīti lieli un mazie formāti. Dažu nodaļu, piemēram, vēstures un matemātikas kārtojums bija sistemātiski-hronoloģisks.

Ar 19. gs. bibliotēkas darbībā bija sajūtams kāds trūkums, kas ar laiku kļuva par ievērojamu traucēkli: nebija ģenerālā kataloga. Kopš 18. gs., kad fondu sadalīja sistemātiskās nodaļās, katrai nodaļai pastāvēja savs katalogs. Tas bija rakstīts ar roku, grāmatveidā. Lasītājiem viņu nedeļa. To vairākas reizes pār-

¹ Краткий обзор... за 1904 г., стр. 111.

rakstīja, lai atjaunotu vajadzīgo secību. Fondam strauji augot, šis darbs 19. gs. vairs nebija paveicams. 1879. gadā bibliotekāro darbinieku skaitu gan palielināja ar bibliotekāra palīga štata vienību, tomēr vienmēr pārrakstīt katalogu vairs nebija iespējams. Tādēļ bibliotekārs G. Berkholes sāka sastādīt kartīšu katalogus. Alfabētiskā kataloga kartītēs deva nepilnīgu aprakstu. Katrai nodaļai veidoja savu alfabētisko katalogu. Sistemātisko katalogu izveidoja ar pilnīgiem aprakstiem vispirms kā kartīšu katalogu, pēc tam pārrakstīja grāmatveidā vai iespieda: 1874. gadā juridiskajai nodaļai (1882. gadā izdots turpinājums) un 1891. gadā medicīnas nodaļai. Darbs tomēr nevirzījās uz priekšu: ģenerālā kataloga bibliotēkai nebija līdz pat 1941. gadam.

19. gs. otrajā pusē norisinājās ievērojamas pārmaiņas zemes saimnieciskajā dzīvē: Krievijā atcēla dzimtbūšanu, Baltijā atcēla cunftu privilēģijas. Kapitālisms sāka attīstīties daudz straujākos tempos. Rīgā galīgi izveidojās jaunās iedzīvotāju šķiras — proletariāts un buržuāzija. Rīga bija izaugusi par lielu pilsētu, ievērojamu saimnieciskās un kultūras dzīves centru. Izglītība bija izplatījusies un padziļinājusies visos iedzīvotāju slāņos. Iedzīvotāji ļoti asi sajuta vajadzību pēc grāmatām, tās bija kļuvušas nepieciešamas visiem: ne tikai inteliģentiem, bet arī strādniekiem.

Pilsētas bibliotēkai, vienīgajai vispārīgajai bibliotēkai Rīgā, būtu vajadzējis šīs prasības apmierināt, bet bibliotēka to nedarija un arī nevarēja darīt sava fonda, pa daļai arī vadības nostājas dēļ. Bibliotēkas fondā vairums bija vecas grāmatas, pie tam reprezentētas bija gandrīz tikai humanitārās zinātnes (medicīnas nodaļa, kā jau minēts, pastāvēja atsevišķi). Tautsaimniecības, lauksaimniecības un tehnikas nozares bija nabadzīgas un nekā daudz nevarēja sniegt pilsētas saimnieciskās dzīves veidotājiem. Fonda grāmatām savā laikā bija bijusi augsta kvalitāte. Daudzie grāmatu dāvinājumi un veselu bibliotēku pirkumi nāca no personām ar augstu izglītības līmeni, tādēļ fondā sakrājās nopietna zinātniskā literatūra. Arī pirka tikai vērtīgākās grāmatas, reizē dārgākās, ko lasītāji paši nevarētu nopirkt. Populārzinātnisku grāmatu bija maz, vēl mazāk literatūras laika kavēklis. Šādas literatūras lasītājus bibliotēka nevarēja apmierināt, bet to skaits auga.

Bibliotēkas vadība, sākot ar rāti (vēlāk pilsētas valdi) un beidzot ar pilsētas bibliotekāru (t. i., direktoru), sīkstī turējās pie šauri nacionālas vāciskas politikas, neatzīstot citu tautu tiesības. Latviešu literatūras nodaļu gan iekārtoja asioņdesmitajos gados, bet tajā savāca galvenokārt vecos, retos izdevumus. Par krievu grāmatu skaita palielināšanu nopietni sāka domāt tikai pēc tam, kad 1903. gadā bibliotēkā ieradās gubernatora

sūtīts revidents un konstatēja, ka krievu grāmatu skaits fondā ļoti niecīgs.¹

Kopš Rīgas dibināšanas vara pilsētā faktiski bija piederējusi vāciešiem. Kad, sākot ar 18. gs., tiem līdzās gribēja nostāties arī latvieši, sākās cīņa, kas izbeidzās tikai 20. gs. Vāciskā Rīgas pilsētas pārvalde rūpējās par vācisko kultūru. Rīgas dažādo iestāžu un biedrību bibliotekās grāmatu krājumi bija galvenokārt vācu valodā, kas pilnīgi saprotams: šo biblioteku dibinātāji bija vācieši. Bet Rīgas pilsētas biblioteka, kam kā pilsētas centrālajai bibliotekai vajadzēja ievērot visu vietējo tautību prasības, nemaiņīja savu vācisko raksturu arī pēc astoņdesmito gadu reformām.

Aizvien vairāk bibliotekas darbā izpaudās līdzšinējās komplektēšanas trūkumi: literatūras ieplūšanai lielā mērā bija gadījuma raksturs, dažas zinātņu nozares papildinājās lēnām, citās radās nevajadzīgi dubletu krājumi, nebija iespējama mērķtiecīga izvēle. Lai gan bibliotekā tika iekļauti ļoti vērtīgi grāmatu krājumi, veselas augstas kvalitātes bibliotekas, tomēr vecā, neaktuālā literatūra ieplūda lielākā skaitā nekā jaunā. Tādēļ 19. gs. beigās bibliotekas vadība uzsāka cīņu par līdzekļu palielināšanu grāmatu iegādei. Šajā laikā bibliotekas stāvoklis bija klūmīgs vairāku apstākļu dēļ: pirmkārt, nemitīgi auga pilsēta, tās iedzīvotāju skaits un garīgās dzīves rosība, palielinājās vajadzība pēc grāmatām; otrkārt, mainījās iedzīvotāju nacionālais sastāvs: pieauga latviešu un krievu iedzīvotāju un Krievijas augstskolās izglītotās inteliģences skaits; sāka attīstīties latviešu literatūra, stipri pieauga prasība pēc latviešu un krievu grāmatām. Treškārt, grāmatu produkcija ik gadus nemitīgi auga, bet bibliotekas budžets kopš 1879. gada palika gandrīz bez izmaiņām. Šajā laikā bibliotekai no ziedojumiem un par pārdotiem dubletiem jau bija sakrājies diezgan ievērojams kapitāls — 4500 rubļu. Tas bija ieguldīts obligācijās. Kapitāla rente deva gadā pāri par 500 rubļiem. Ar šo naudu daļēji sedza darbinieku algas, grāmatu iegādei to neizlietoja. 1904. gadā stāvoklis jau bija tāds, ka līdzekļu tikko pietika turpinājumu izdevumu un Livonikas iegādei; no vērtīgu grāmatu pirksanas bija jāatsakās, tāpat nevarēja domāt par krievu literatūras papildināšanu.

1904. gadā pilsētas pārvalde asignējumus grāmatu iegādei palielināja par 25%. Piešķirtā summa — 2150 rubļu — arī nebija liela un bibliotekai ar līdzekļiem bija ļoti jāskopojas, lai gan bibliotekas kapitāls 1906. gadā pārsniedza 7500 rubļu. Tāds stāvoklis turpinājās līdz pirmajam pasaules karam.

¹ RPVA, 185 f., 2. apr., 116. l., 95. lp.

Ar 20. gs. sākumu grāmatu dāvinājumi samazinājās, tomēr fonda pieaugumā tiem bija nozīme arī nākamajos gadu desmitos.

20. gs. sākumā Rīgas iedzīvotāju prasības pēc bibliotēkas izmantošanas kļuva arvien neatlaidīgākas. Šajā laikā iedzīvotāju vairākums Rīgā bija latvieši (42,2%) un krievi (19,3%). Vācieši jau bija mazākumā (13,3%).¹ Taču Pilsētas bibliotēkā latviešu un krievu grāmatu skaits bija neliels. Šo nenormālo stāvokli atrisināja tā, ka sākot ar 1906. gadu, pēc pilsētas bibliotēkara (Rīgas pilsētas bibliotēkas direktora) N. Buša ieteikuma pilsēta sāka dibināt tautas bibliotēkas ar fondiem 3 valodās: latviešu, krievu un vācu. Tās komplektēja galvenokārt populārzinātniskas grāmatas un daiļliteratūru un apkalpoja plašus iedzīvotāju slāņus. Līdz pirmajam pasaules karam nodibināja četras tautas bibliotēkas: 1906. gadā — I, 1909. gadā — II, 1912. — III un 1914. — IV.

Tā kā Rīgas pilsētas bibliotēkas fonda komplektēšana bija vācu rokās — tā bija konservatīvākā Baltijas tautība — tad, protams, trūka progresīvās literatūras. Visasāk šis trūkums bija sajūtams 1905. gadā. Sevišķi latviešu lasītāji sūdzējās, ka fondā ir tikai novecojusi, konservatīva, neaktuāla literatūra.²

Pirmo pasaules karu bibliotēka pārļaida bez lieliem zaudējumiem. Protams, samazinājās lasītāju un izsniegumu skaits, krasi samazinājās budžets un fonda pieaugums: 1915. gadā vēl iegādātas 574 grāmatas, bet no 1916. līdz 1918. gadam nav iegādātas nekas. Tomēr saglabājās viss fonds, neskaitot 214 izsniegtās un atpakaļ neatdabūtās grāmatas. No bermontiešu lielgabalu šāviņiem 1919. gadā nedaudz cieta bibliotēkas ēka.

Padomju Latvijas laikā, 1919. gada 8. februārī, bibliotēku nacionalizēja³, tomēr nekādus pārkārtojumus nepaspēja realizēt. Darbinieki palika tie paši, tikai darbvedībā sāka lietot latviešu valodu.

Buržuāzijas saimniekošanas laikā bibliotēkas dzīvē nekas daudz nemainījās. Bibliotēka kļuva stipri atkarīga no pilsētas Izglītības nodaļas ne tikai budžeta, bet arī komplektēšanas un citos jautājumos. Izglītības nodaļa savukārt bija pārāk atkarīga no pilsētas valdes. Bibliotēku sauca par Rīgas pilsētas bibliotēku, Rīgas pilsētas centrālo bibliotēku, Pilsētas bibliotēku Rātslaukumā, Pilsētas rātsnama bibliotēku. Bibliotēkas struktūrā un bibliotēkārā darba procesā gandrīz nekādus labojumus vai pārkārtojumus neizdarīja, izņemot latviešu nodaļas izveidošanu, kurā savāca gandrīz visas grāmatas latviešu valodā; šo nodaļu no 1920. līdz 1938. gadam vadīja latviešu bibliofils Jānis Misiņš.

¹ Краткий обзор... за 1914 г., стр. 213.

² Mūsu laiki, 1906, Nr. 13.

³ Cīņa, 1919, Nr. 26.

Visus iepriekšējos gadsimtus bibliotēka bija izteikti vāciska, literatūrai latviešu valodā sākumā nepievērsa ne mazāko uzmanību. Tādēļ bibliotēkā nebija pašu vecāko latviešu grāmatu. Tikai 19. gs., kad vācu mācītāji uzsāka latviešu valodas un senatnes pētīšanu, bibliotēka sāka krāt latviešu grāmatas, galvenokārt vecākās. Pirms pirmā pasaules kara sāka iegādāties arī jaunākos izdevumus, tomēr ne ar sevišķu centību. Līdz buržuāziskās Latvijas nodibināšanai latviešu literatūras bibliotēkā bija maz.

Kad 1920. gadā bibliotēkā par direktora palīgu iecēla J. Misiņu, viņam tika dots speciāls uzdevums: izveidot pēc iespējas pilnīgu latviešu nodaļu. Ilgus gadus latviešu grāmatu iegādei bibliotēkas budžetā bija izdalītas speciālas summas. Tās bija pilnīgi J. Misiņa rīcībā. Ar obligāto eksemplāru (kopš 1921. gada) un Misiņa iepirkumiem bija nodrošināts latviešu nodaļas pieaugums. Grāmatas latviešu valodā sakomplektēja gandrīz pilnīgi. Izdevās iegūt arī trūkstošās vecākās grāmatas, piemēram, Manceļa «Vademecum» pirmo izdevumu.

Trīsdesmito gadu beigās bibliotēka nopirka Vācijā pirmsrevolūcijas krievu nelegālās literatūras krājumu, kurā atradās pilns laikraksta «Искра» komplekts.

Citādi bija ar pārējo literatūru. Bibliotēkas budžets bija mazs, nevarēja iegādāties visu vajadzīgo. Atšķirībā no tautas bibliotēkām Pilsētas bibliotēka turpināja komplektēt galvenokārt zinātnisko literatūru, periodiskos un sēriju izdevumus. Fonds auga pamazām. Kā jau minēts, kopš 1921. gada bibliotēka saņēma obligāto eksemplāru. Fonda papildināšanā zināma nozīme bija grāmatām un bibliotēkām, ko pārņēma no skolām un citām pilsētas iestādēm. Bet vēl trīsdesmitajos gados ne tikai tehnikas, bet arī tautsaimniecības un politisko zinātņu nodaļas bija tik nabadzīgas, ka nevarēja apmierināt lasītāju prasības. Stipri nepilnīgi sakomplektēti bija arī vietējie vecākie izdevumi (Mollina, Bergmaņa, Hardera).

Pilsētas valdē līdzekļu sadalē bibliotēkām vadījās no apmeklētāju un izsniegumu skaita, bet ne no iegādājamo grāmatu cenām, tādēļ bibliotēka, kas daļēji literatūru un populāri zinātniskās brošūras iegādājās maz, varēja nopirkt daudz mazāk grāmatu nekā tautas bibliotēkas. Visu buržuāzijas valdīšanas laiku bibliotēka cīnījās par budžeta palielināšanu. Tikai trīsdesmito gadu otrajā pusē izdevās dabūt lielākus līdzekļus: 15 tūkst. latu tautsaimniecības nodaļas un 20 tūkst. latu politisko zinātņu nodaļas papildināšanai. Bibliotēka sastādīja iegādājamo ārzemju grāmatu sarakstu. Kamēr to apsprieda (1936.—1938. g.) un pārskaitīja atvēlēto summu, sākās otrais pasaules karš, kas visus pasākumus pārtrauca.

Lai iegūtu pēc iespējas vairāk ārzemju literatūras, bibliotēka iesniedza Izglītības valdei priekšlikumu, lai visas pilsētas iestādes tai nodotu savus nevajadzīgos žurnālus un laikrakstus. Ja tas nekaitētu pilsētas prestižam, arī no iedzīvotājiem varētu savākt izlasītos žurnālus.¹ Pilsētas valde priekšlikumam piekrita, un vairākas pilsētas iestādes uz valdes rīkojuma pamata nodeva bibliotēkai žurnālus un nevajadzīgās grāmatas.

Bibliotēka pasūtīja arī ārzemju žurnālus: 1919. gadā — 5 nosaukumus, 1936. gadā — 35 nosaukumus. Visvairāk bija pasūtīti vācu žurnāli (27 nosaukumi), visi humanitārās zinātnēs. Ļoti trūka žurnālu tehnisko zinātņu nozarēs.

Netika novērsti arī citi agrākie trūkumi. Kā jau minēts, visus pagājušos gadsimtus bibliotēkai nebija ģenerālā alfabētiskā kataloga. 1939. gadā sāka to sastādīt, vispirms latviešu nodaļai. Līdz 1939. gadam inventāra grāmatas vietā joprojām lietoja t. s. aksesiju katalogu. Tajā reģistrēja iegūtās grāmatas, katru partiju ar savu numuru secību. Grāmatās numurus neierakstīja. Līdz 1927. gada 1. jūnijam, pēc iepriekšējo gadsimtu tradīcijas, uzskaitīja tikai izsniegumus uz māju. Grāmatu izsniegšanas noteikumi palika tādi paši kā 19. gs., t. i., grāmatas izsniedza uz māju tikai pret sabiedrībā pazīstamu personu galvojumu. Līdzekļu trūkuma dēļ krātuvē nevarēja iekārtot apgaismojumu, tādēļ bibliotēka līdz 1939. gadam bija atvērta tikai 5 stundas dienā: no plkst. 10 līdz 15, lai gan Rīgas iedzīvotāji vairākkārt pieprasīja mainīt bibliotēkas darba laiku. Taču bibliotēkas direktors N. Bušs (direktora postenī no 1903. līdz 1933. g.) nevēlējās to mainīt. Būdams ļoti konservatīvs, viņš sīkstī turējās pie vecajām tradīcijām. Tikai 1939. gadā direktors J. Straubergs atrada par iespējamu pagarināt lasītavu darba laiku līdz plkst. 19 (ar pārtraukumu no plkst. 15 līdz 17). Bibliotēkas veiktais masu darbs bija nenozīmīgs. No lielākiem pasākumiem jāmin šādi: 1924. gadā bibliotēka nosvinēja 400 gadu jubileju. Jubilejas gadījumā pilsētas valde iespieda faksimilā Enhiridiju, ko J. Misiņš nepareizi uzskatīja par pirmo grāmatu latviešu valodā.² 1937. gadā bibliotēka piedalījās Rīgas Krievu akadēmiskās biedrības rīkotajā Puškina piemiņas izstādē. 1939. gadā bibliotēkas telpās sarīkota pirmā Rīgas grāmatu iespiedēja N. Mollina iespieddarbu izstāde.

Samērā dzīvi bija bibliotēkas sakari ar citām bibliotēkām un zinātniskajām iestādēm gan iekšzemē, gan ārzemēs. Nereti pie bibliotēkas vadības griezās ārzemju zinātnieki ar lūgumu izsūtīt

¹ RPVA, 233. f., 13. apr., 8. l., 200. lp.

² Sakarā ar jubileju J. Misiņš publicēja vairākus rakstus par bibliotēku. Tajos sastopamas kļūdas. Viens šo rakstu variants iespiests arī Latviešu konversācijas vārdnīcas 2. sējumā: Bibliotēka. 1. Rīgas pilsētas centrālā.

vienu vai otru bibliotēkas rokrakstu vai retu grāmatu. Direktors Bušs bija atsaucīgs tikai pret Vakareiropas, sevišķi vācu zinātnieku pieprasījumiem, bet Igaunijas u. c., pat Daugavpilī dzīvojošo mūsu zinātnieku lūgumus izsūtīt grāmatas noraidīja.

19. gs. noritēja dzīva dubletu apmaiņa ar citām bibliotēkām un zinātniskajām iestādēm, arī ar privātām personām. Buržuāziskās Latvijas laikā tā bija niecīga: 20 gados apmainīti tikai daži desmiti grāmatu. 1939. gadā direktors J. Straubergs (1938.—1941. un 1944.—1946.) izstrādāja plašu apmaiņas projektu ar 75 partneriem — ārzemju bibliotēkām, tajā skaitā ar četrām Padomju Savienības lielākajām bibliotēkām. Apmaiņas realizēšanai viņš lūdza nodot bibliotēkas rīcībā 75 eksemplārus no visiem pilsētas valdes izdevumiem. Pilsētas valde projektu noraidīja: sūtīšana iznākot pārāk dārga (pāri par 3 tūkst. latu) un grāmatas latviešu valodā ārzemēs nesaprotot. Bez tam apmaiņas rezultāti neesot zināmi.¹

Tāpat pilsētas valde daļēji noraidīja arī otru J. Strauberga projektu: izdot jauniegūto ārzemju grāmatu biļetenu, kurā jaunieguvumus publicētu ne vien Pilsētas bibliotēka, bet arī pārējās pilsētas iestādes, kas grāmatas iegādā savām vajadzībām. Biļetena iespiešana būtu izmaksājusi pāri par 2 tūkst. latu. Par šo summu varēja iegādāties daudz grāmatu, tādēļ valde nolēma, ka jauniegūto ārzemju grāmatu un žurnālu saraksti iespiežami žurnālā «Pašvaldību darbinieks» un no iespieduma vajadzīgā skaitā izgatavojami novilkumi.

Pilsētas izglītības valde mēģināja koordinēt abu pilsētas zinātnisko bibliotēku — Rīgas pilsētas un Misiņa bibliotēkas — profilus. Rīgas pilsētas bibliotēka Rātslaukumā tika uzskatīta par pilsētas centrālo zinātnisko bibliotēku. Kopš 18. gs. tajā bija izveidota bagāta un pilnīga novadpētniecības rakstura nodaļa. 1925. gadā pilsēta ieguva Jāņa Misiņa bibliotēku. Arī tai bija novadpētniecības raksturs. Pilsētas valde atzina par nelietderīgu komplektēt paralēli divas vienādas bibliotēkas. 1935. gadā tā uzdeva Rātslaukuma bibliotēkai izstrādāt instrukciju par abu bibliotēku vadošajiem uzdevumiem un komplektēšanas virzieniem. Valde noteica, ka Rātslaukuma bibliotēkai galvenā vērība jāpievērš Baltikas un Misiņa bibliotēkai — Letikas komplektēšanai.

1938. gadā Rīgas pilsētas bibliotēka izstrādāja statūtu projektu. Tajā paredzēts, ka pretēji pilsētas valdes norādījumam Pilsētas bibliotēka krās un glabās visu, kas izdots Latvijā un ārzemēs par Latviju, galveno vērību pievēršot Letikai un humanitārajām zināt-

¹ RPVA, 233. f., 13. apr., 8. l., 208. lp.

nēm.¹ Šādu fonda specializāciju, neievērojot J. Misiņa bibliotēku, pamatoja ar to, ka literatūru par tehniku un lauksaimniecību var atrast Latvijas universitātes bibliotēkā.

Kopš 1922. gada sākās nesaprašanās ar Praktizējošo ārstu biedrību par medicīnas nodaļas izmantošanu. Ārstu biedrība, kas bija vāciska, negribēja ļaut izmantot fondus latviešu ārstiem-nebiedriem. Tā apstrīdēja pat pilsētas īpašuma tiesības uz fondu. Pēc ilgākiem strīdiem 1928. gadā pilsēta un ārstu biedrība vienojās, ka pilsēta maksās biedrībai par bibliotēkas uzturēšanu un pārzināšanu 1800 latu gadā. Nesaskaņas tomēr turpinājās. 1937. gadā pilsēta bibliotēku pārņēma atpakaļ. Fondā tad skaitījās ap 25 700 sējumu.

Tāpat kā fonds, arī bibliotēkas štati auga pamazām: 1920. gadā bibliotēkā strādāja 5 darbinieki, 1930. gadā — 8. Tikai trīsdesmitajos gados darbinieku skaitu straujāk palielināja, ievērojot fonda un izsniegumu pieaugumu. 1935. gadā bibliotēkai bija 13, 1939. gadā — 16 štata un vairāki ārštata darbinieki.

Tā kā Rīgas pilsētas bibliotēka komplektēja galvenokārt zinātnisku literatūru, tad, lai apmierinātu lasītāju prasības pēc daiļliteratūras un populārām grāmatām, pilsētas valde turpināja paplašināt tautas bibliotēku tīklu: 1923. gadā nodibināja V pilsētas bibliotēku, 1924. gadā — VI, 1925. — VII un VIII, 1927. — IX un X. Šajās bibliotēkās organizēja arī bērnu un jaunatnes nodaļas un grāmatu izsniegšanas punktus. 1937. gadā Rīgā darbojās 159 publiskas bibliotēkas, no tām visiem pieejamas bija 68. Rīgas pilsēta bez Rātslaukuma un Misiņa bibliotēkas 1939. gadā uzturēja 10 tautas bibliotēkas ar 15 bērnu un jaunatnes nodaļām un 19 grāmatu izdalīšanas punktiem. 1940. gadā nodaļas un punktus pārvērtā par patstāvīgām bibliotēkām. Tādā kārtā Rīgas Tautas izglītības nodaļas pārziņā 1941. gadā darbojās 44 tautas bibliotēkas kopskaitā ar 380 tūkst. sējumiem fondos².

Rīgas pilsētas bibliotēkas zinātnisko raksturu tās vadība centās uzsvērt vietā un nevietā. Šī tradīcija bija mantota no 20. gadsimta sākuma, kad N. Bušs cīnījās pret lasītājiem, kas meklēja daiļliteratūru un populāri zinātniskas brošūras. Trīsdesmitajos gados bibliotēka sāka cīņu pret laikrakstu lasītājiem. Telpas bibliotēkai bija par šaurām jau 1920. gadā. Divdesmito gadu beigās sāka domāt par jauna nama celšanu, bet saimnieciskā krīze tam pārvilkā svītru. Bija jāpaiiek tais pašās telpās, kas bija šauras gan grāmatām, gan lasītājiem. Par telpu racionālāku izmantošanu sāka domāt tikai 1938. gadā. Bet, lai atbrīvotu

¹ RPVA, 233. f., 13. apr., 8. l., 110. lp.

² RPVA, 233. f., 2. apr., 7. l., 146. lp.

vietas grāmatu lasītājiem, nolēma neielast bibliotēkā laikrakstu lasītājus. Direktori ziņoja Izglītības valdei, ka lasītāji bojā un aiznes laikrakstu numurus, tā ka gada beigās neiznāk komplekti, ka laikrakstu lasītāji aizņem vietas, kas vajadzīgas zinātniekiem. Izglītības valde nolēma: Rīgas pilsētas bibliotēkas lasītavā neizsniegt laikrakstus un lasītavai tos vairs neabonēt.¹

Šāda izturēšanās pret lasītājiem atsaucās uz bibliotēkas apmeklētāju skaitu: tas samazinājās. Bet bibliotēkas grāmatu fonds, izņemot dažas nozares, bija tik bagāts un zinātniskā darbā tik nepieciešams, ka, neskatoties uz apmeklētāju skaita samazināšanos, izsniegumu skaits turpināja augt.

Rīgas pilsētas bibliotēkas darbība (1919.—1940.)

Gads	Fonds	Apmeklējumi	Izsniegumi
1919	106 837	7 757	9 972*
1922	113 320	17 456	8 886*
1925	121 234	17 136	7 910*
1928	128 628	18 947	44 027
1932	138 272	24 653	65 776
1934	146 573	22 814	72 501
1937	184 836	21 315	87 837
1940	203 934	15 262	54 884

* Uzskaitīti tikai izsniegumi uz māju.

Kā no tabulas redzams, apmeklētāju skaits kulmināciju sasniedza 1932. gadā, kad reģistrēti 24 653 apmeklējumi. Pēc tam tas nepārtraukti slīdēja uz leju. Turpretim izsniegumu skaits turpināja augt līdz 1937. gadam, kad sasniedza 87 837 sējumus. Pēc tam arī tas strauji krita. Fonda lielākais pieaugums konstatējams 1937. gadā, kad bibliotēka pārņēma atpakaļ Praktizējošo ārstu biedrības bibliotēku.

Fonds 20 gadu laikā pieauga gandrīz divkārtīgi, lai gan bibliotēkas budžets visu šo laiku bija neliels. 1000—1500 sējumu gadā deva obligātais eksemplārs. Divdesmito gadu sākumā pirka daudz latviešu grāmatu. Dažus desmit tūkstošus sējumu pārņēma no citām pilsētas iestādēm. Tā no 109 611 sējumiem 1920. gadā fonds bija pieaudzis līdz 203 934 sējumiem 1940. gadā. Kopā ar rokrakstu vienībām, grafiskajiem un sīkmateriāliem tajā skaitījās 401 438 vienības.²

¹ RPVA, 233. f., 13. apr., 17. l., 19. lp.

² Akts par nodegušās Rīgas Pilsētas bibliotēkas vērtību sastādīts 1941. gada 22. novembrī. (Kopija ZA FB Ms.)

Fonda vērtīgākā daļa bija latviešu grāmatu krājums, kas 1941. gadā aptvēra 31 064 sējumus. Otrā vērtīgākā nodaļa bija Baltika ar 19 478 sējumiem, starp tiem par retumu kļuvusi vecā Baltijas periodika. Plaša un vērtīga bija arī medicīnas un dabas zinātņu nodaļa, ko pārņēma atpakaļ no Praktizējošo ārstu biedrības — 25 696 sējumi. Tāpat vērtīga bija vēstures nodaļa (16 967 sēj.), Rosika (14 731 sēj.), tieslietu zinātnes (12 350 sēj.) u. c. Liela nodaļa ar veciem materiāliem bija teoloģija (15 046 sēj.).

Bez tam, bibliotēkas fondā bija vairāk nekā 200 inkunābulu, pāri par 2 tūkst. rokrakstu sējumu, J. Kr. Broces rokrakstu un zīmējumu krājums, A. Bīlenšteina, A. Buholca, Kr. Lenca, K. Zontāga rokraksti un grāmatiespiedēja Hekera arhīvs (rokraksti un iespaidumu paraugi), plašais A. Buholca ģeneoloģisko materiālu fonds, t. s. *Livonica minor* (sīkmateriāli), pilnīgs Rīgas teātru afišu kopojums un senās slavu grāmatas.

Bibliotēka varēja lepoties ar savu latviešu literatūras un Baltikas fondu.

1940. gada lieli notikumi Latvijā atbalsojās arī vecajā bibliotēkā. Sākās padomju bibliotēkārā darba pieredzes apgūšana, fonda kārtošana un sijāšana. Turpinājās aktīvs katalogu veidošanas darbs.

Ievērojot bibliotēkas zinātnisko raksturu, 1941. gadā Latvijas PSR Izglītības Tautas Komisariāts ierosināja pārņemt bibliotēku valsts pārziņā. Bija nodomāts izveidot to par specializētu vēsturisku bibliotēku. 1941. gada aprīlī bibliotēku pārņēma ITK. Tālāko bibliotēkas izveidošanas darbu pārtrauca vācu fašistu iebrukums.

Rātsnamā bija vairāki seifi, bet bibliotēkas rīcībā bija tikai viens. Pārējie seifi piederēja Bāriņu tiesai, kas arī atradās Rātsnamā. Pēc Bāriņu tiesas likvidācijas tos pārņēma savā rīcībā tiesas telpās iekārtotā skola. Karam sākoties, tikai vienu no tiem atbrīvoja bibliotēkas vajadzībām. Bet arī to nepaguva pilnīgi izmantot: bibliotēka drīz iekļuva frontes joslā un darbiniekiem ceļš uz to bija slēgts. Bibliotēka nodega 1941. gada 29. un 30. jūnijā, vācu iebrukuma laikā. No visa bagātā fonda izglāba tikai inkunābulas, paleotipus, rokrakstus, vecākās grāmatas latviešu valodā, daļu Letikas un Baltikas (Napjerska krājumu) un senās slavu grāmatas, pavisam ap 46 tūkst. vienību (6 tūkst. sējumu un 40 tūkst. rokrakstu). No rokrakstiem atzīmējami K. G. Zontāga, Kr. D. Lenca, A. Buholca, A. Bīlenšteina u. c., kā arī L. Hekera arhīva rokrakstu daļa.

Izglābtās grāmatas pārveda uz Bibliotēkas ielu, tagadējo Latvijas PSR Valsts bibliotēkas namu.

Neskatoties uz kara turpināšanos un latviešu smago stāvokli, bibliotēkas vadība nolēma atjaunot nopostīto bibliotēku. Direktors J. Straubergs presē publicēja uzaicinājumu ziedot grāmatas, sevišķi Baltiku un vecos izdevumus. Atsaucība bija ļoti dzīva: isā laikā bibliotēkai saziedoja un nodeva ap 60 tūkst. sējumu. Tos pieņēma un kārtoja bibliotēkas darbinieki.

Tomēr drīz atjaunošanas darbu pārtrauca vācu okupanti. Jau 1941. gada augustā tie izglābto fonda daļu nodeva Valsts bibliotēkai, kam pievienoja Misiņa, Vēstures institūta un bijušās Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēku. Apvienoto bibliotēku nosauca par Zemes bibliotēku (Landesbibliothek).

1944. gadā fašisti vērtīgāko fonda daļu gribēja aizvest uz Vāciju. Tikai darbinieku drosme un pašreizējība šo nodomu izjauca. Vērtīgākos materiālus sasaiņoja kastēs un pārveda uz Komjaunatnes ielas nama seifiem, kur tos novietoja zem citiem mazāk svarīgiem materiāliem. Seifā noglabāto materiālu izvešanu darbinieki centās paildzināt, kā vien varēdami. Uz Vāciju aizsūtīja kastes ar periodikas dubletiem un citiem mazāk svarīgiem izdevumiem. Grāmatu pilnīgu evakuāciju aizkavēja Padomju armijas uzvaras gājiens un Rīgas atbrīvošana 1944. gada oktobrī.

Pēc Rīgas atbrīvošanas sākās neredzēti straujš bibliotēkas atjaunošanas posms.

М. А. Лацис

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕКИ

(1524—1944)

РЕЗЮМЕ

Рижская городская библиотека — нынешняя Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР — была создана в 1524 году. Официальное основание библиотеки не имело места. Она возникла так же как и многие германские библиотеки в эпоху Реформации: городской совет конфисковал собрания книг ликвидируемых католических монастырей и со временем учредил на этой базе библиотеку. В XVI, XVII и XVIII веках значение библиотеки для жизни города было мизерным, т. к. она была открыта всего два раза в неделю в течение одного часа. Книги на дом выдавались только городским служащим под высокий денежный залог. В XVIII веке был классифицирован фонд библиотеки и учрежден краеведческий отдел, началась организация систематического каталога.

В течение веков фонд библиотеки возрастал, главным образом за счет книг, дарованных частными лицами. Дарились не только отдельные книги, но и целые библиотеки. Петербургская Академия наук с 1735 года присылала библиотеке по одному экземпляру от каждого своего издания. Некоторые местные издатели также присылали свои издания.

В XIX веке в жизни библиотеки произошли заметные изменения. Начиная с 1845 года книги стали выдаваться на дом бесплатно не только городским служащим, но и всем жителям города. С 1862 года библиотека была открыта каждый будний день в течение двух часов.

Так как в XIX веке бурно возросла книжная продукция, а библиотека не имела своего бюджета, то вскоре сказался недостаток средств для комплектования. Положение осложнилось еще и тем, что в XIX веке изменился состав населения Риги: увеличилось число латышей и русских, а фонд библиотеки состоял главным образом из книг на немецком языке. Кроме того, в фонде преобладала научная литература, а читатели требовали и художественную и научно-популярную литературу. Городская управа нашла выход из создавшегося положения: начиная с 1906 года началась усиленная организация народных библиотек с фондами на латышском, русском и немецком языках; эти библиотеки комплектовались литературой для рядового читателя. Рижская городская библиотека стала хранилищем научной литературы.

Во время первой мировой войны библиотека не пострадала, но, естественно, приостановилось ее комплектование.

В период буржуазной Латвии в библиотеке было организовано отделение латышской литературы. Пополнились также фонды Ливоники и Россики, но из-за недостатка средств по целому ряду отраслей знания, например по экономике и общественно-политическим дисциплинам, было мало литературы. До середины тридцатых годов наблюдается усиленный рост количества посещений и книговыдач, но из-за недостатка помещения посещаемость пришлось ограничить. В самом начале Великой Отечественной войны (в июне 1941 года), при нападении фашистских захватчиков на Ригу, библиотека сгорела. Из общего количества свыше 400 тысяч библиотечных единиц удалось спасти лишь около 46 тысяч книг и рукописей.

После пожара руководство библиотеки пыталось ее восстановить, однако, немецкие оккупанты положили конец этим попыткам, передав уцелевшие и вновь собранные книги Государственной библиотеке, названной ими Краевой.

Только в 1944 году, после освобождения Риги, старейшая в Прибалтике библиотека смогла возобновить свою работу.

LITERATŪRA

1. *Arbusow L.* Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig, 1921.
2. Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung. Herausgeg. von B. Schrenck. Bd. 1, R., 1909.
3. [*Berens J. C.*] Bonhomien, geschrieben bei der Eröffnung der neubauten Rigischen Stadtbibliothek. Mitau, 1792.
4. [*Bergmann L.*] Kurze Nachrichten von den rigischen Buchdruckern überhaupt und den Stadtbuchdruckern insbesondere... R., 1795.
5. *Boehlendorff A.* Die Stadtbibliothek. — Grām.: Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt. Riga, 1901, S. 195.—207.
6. *Buchholtz Ar.* Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588—1888. R., 1890.
7. *Busch N.* Die älteste Nachricht über eine städtische Bücherei in Riga. — Grām.: Sitzungsberichte d. Gesellschaft f. Geschichte und Altertumskunde in Riga. R., 1910, S. 178.—180.
8. *Bušs N.* Rīgas pilsētas bibliotēkas un tās grāmatu vēsture. R., 1937.
9. *Dunsdorfs E.* Rīgas iedzīvotāju skaita attīstība 1547—1935. — Grām.: Latvijas pilsētas valsts divdesmit gados. [R.], 1938, 156.—160. lpp.
10. Handbuch der Bibliothekswissenschaft, begr. von F. Milkau. Bd. 3, I Hälfte. Geschichte der Bibliotheken. Wiesbaden, 1955.
11. Kurze historische Nachricht von der Stadt Riga Bibliothekue Uhrsprung, Verfolg und Anwachss, auch im welchem Stande dieselbe sich Anno 1735 ... befinden. (ZA FB Ms 2590.)
12. Latvijas vēsture, I—II sējums. R., 1953.—1955.
13. Luther an die Christen in Livland. R., 1866.
14. *Mettig C.* Ilustrierter Führer durch Riga mit Umgebung und Kunö. R., 1914.
15. *Recke J., Napiersky K.* Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, 1—4. Mitau, 1827—1832.
16. Rigasche Stadtblätter, 1818, 1821, 1828, 1840, 1848, 1855, 1879, 1882, 1887, 1888, 1891 gada gājumi.
17. Die Rigische Stadtbibliothek. — Inland, 1845, Nr. 13.
18. [*Sonntag K.*] Beiträge zur Geschichte und Kenntniss der Rigischen Stadtbibliothek. R., 1792.
19. *Tielemann G.* Geschichte der Schwarzhäupter in Riga. R., 1831.
20. *Straubergs J.* Rīgas vēsture. R., [b. g.]
21. *Transehe-Roseneck A.* Das Legat Johannes von Ovelaker. — Grām.: Sitz-ber. d. Gesellsch. f. Gesch. u. Alt-k. R., 1901, S. 17.—18.
22. *Willisch J.* Die bisshero unbekannt und verborgen gewesene Bibliothekue der ... Stadt Riga ... R., 1743. — Krājumā: J. Chr. Brotze, Livonica XXIII.
23. *Васильченко В. Е.* Очерк истории библиотечного дела в России XI—XVIII века. М. 1948.

IZMANTOTIE AVOTI

1. Rīgas pilsētas rātes arhīvi (1654—1879).
2. Rīgas pilsētas valdes arhīvi (1880—1915).
3. Rīgas pilsētas izglītības valdes arhīvs (1919.—1940).
4. Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas arhīvs (1940—1941).
5. Bibliotēkas albums-hronika (1659—1848.) (ZA FB Ms 961).
6. *Brotze J.* Proben von Schriftzügen liefländischer Urkunden und Handschriften... (ZA FB Ms).
7. Handbuch der Stadt-Bibliothek (1702—1842). (ZA FB Ms).
8. Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher. Herausgegeben von H. Böthführ. Gram.: Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Bd. XIII. R., 1886. S. 301—404.
9. Bericht über den Haushalt und die Verwaltung der Stadt Riga. R., 1880—1888.
10. Bibliotheksordnung für die Stadtbibliothek zu Riga. R., 1879.
11. Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata 1920—1938. R., 1923—1939.
12. Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903—1915 гг. Р., 1904—1916.
13. Отчет Рижской городской управы за 1889—1899 гг. Р., 1890—1900.

II

V. Krasts

BIBLIOTEKAS IZVEIDOŠANĀS PĒCKARA PERIODĀ

(1944.—1958.)

Pēc Rīgas atbrīvošanas 1944. gada 13. oktobrī, kad partija un padomju valdība nekavējoties stājās pie izpostītās saimnieciskās un kultūras dzīves atjaunošanas Padomju Latvijas atbrīvotajā daļā, netika aizmirsta arī vecākā Latvijas bibliotēka. Noddedzinātā Rātsnama vietā tai ierādīja jaunas telpas un piešķīra bagātīgus līdzekļus fonda atjaunošanai. Tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas grupa darbinieku ar doc. Jāni Straubergu priekšgalā, kas bija bibliotēkas direktors pirms tās nodegšanas un tika no jauna iecelts «par Rīgas pilsētas bibliotēkas (Rātsbibliotēkas, dib. 1524. g.) direktoru skaitot ar 1944. gada 15. oktobri»¹, uzsāka bibliotēkas atjaunošanu. Oktobra beigās šajā grupā jau bija 11 cilvēku, no kuriem 6 — agrākie Rīgas pilsētas bibliotēkas darbinieki.

Bibliotēku atjaunoja ar veco nosaukumu — «Rīgas pilsētas bibliotēka, dib. 1524. gadā». Ar šādu nosaukumu tā pastāvēja līdz 1945. gada februārim, kad to pārdēvēja par Latvijas PSR Valsts vēsturisko bibliotēku.² Līdz 1945. gada rudenim bibliotēka bija Izglītības tautas komisariāta pārziņā, bet, nodibinoties (1945. g. 15. IX) Kultūras un izglītības iestāžu komitejai pie Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes, to iekļāva Komitejai pakļauto bibliotēku sistēmā.

Ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1946. gada 5. jūnija lēmumu Nr. 479 bibliotēku nodeva jaundibinātajai Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai, «...lai uz tās bāzes organizētu Latvijas

¹ Latvijas PSR Izglītības Tautas Komisāra 1944. g. 6. novembra pavēle Nr. 59.

² Latvijas PSR Izglītības Tautas Komisāra 1945. gada 23. februāra pavēle Nr. 9.

PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālo biblioteku ar nosaukumu Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas biblioteka, dib. 1524. g.». Kā Zinātņu akadēmijas biblioteka tā sākusi darboties ar 1946. gada 1. jūliju; faktiskā nodošana Zinātņu akadēmijai notikusi 1946. gada 25. jūlijā.

Ar jau minēto Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas sistēmā iekļāva arī Rīgas pilsētas Misiņa biblioteku, vienu no visvecākajām latviešu bibliotekām (dib. 1885. gadā) ar ļoti bagātu latviešu literatūras fondu. Lai koordinētu un uzlabotu abu Akadēmijas lielāko biblioteku darbu un lietderīgi izmantotu līdzekļus un darba spēku, ZA Prezidijs ar 1954. gada 27. janvāra lēmumu Misiņa biblioteku pievienoja Fundamentālajai bibliotekai, pārvēršot to par «Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotekas Misiņa vārdā nosaukto Latviešu literatūras nodaļu». Kopš 1954. gada Misiņa bibliotekas turpmākais liktenis cieši saistīts ar Fundamentālo biblioteku.¹

I. BIBLIOTEKAS MATERIĀLIE PAMATI. KADRI

Telpas. Bibliotekas atjaunošanai ierādīja jaunas telpas — bij. baltvācu biedrības «Muse» namu, Komunālā ielā 4. Nams ir vēsturiski nozīmīgs: tas uzcelts 1782. gadā un tā ziemeļu korpusa (Valņu ielas pusē) apakšējā stāvā 1782. gada 15. septembrī atklāts pirmais pastāvīgais Rīgas teātris ar apmēram 250 sēdvietām un plašu galeriju. Teātris šeit darbojies līdz 1863. gadam, kad tam uzcēla jaunu ēku — iegādējo Valsts operas un baleta teātri. Teātrī notikušas arī operu izrādes. No 1837. līdz 1839. gadam tās diriģējis Rihards Vāgners. Šeit koncertējis Lists (1842.) un citi pazīstami mākslinieki. Vēlākos gados teātra zāle pārbūvēta, sadalot to divos stāvos. Tagad abos stāvos iekārtoja daļa no Fundamentālās bibliotekas grāmatu krātuves.

Līdz Padomju Latvijas nodibināšanai namā atradās baltvācu biedrība «Muse» — tās klubs, biblioteka ar apm. 25 tūkst. sējumiem², sariņojumu zāle (viena no greznākajām Rīgā), kluba administrācijas telpas un kalpotāju dzīvokļi.

Ēkai ir 4 korpusi ar kopējo kvadrātūru 3433 kv. metri. Kā jau citām vajadzībām celta, tā pēc sava iekšējā iekārtojuma ļoti

¹ Misiņa bibliotekas attīstības vēsturi sk. Kārļa Egles darbā: Rīgas pilsētas Misiņa biblioteka 1885.—1935. R., 1935. Par bibliotekas izveidošanos padomju laikā līdz 1954. gadam tiks iespiests plašāks pārskats FB Rakstu 2. sējumā.

² Latviešu konversācijas vārdnīca, 2. sēj., 2352 sl. Baltvācu repatriācijas laikā 1939. gadā biblioteka aizvesta uz Vāciju.

maz atbilst mūsdienu bibliotēku prasībām. Sakarā ar okupācijas laika un kara darbības postījumiem, bibliotēkas vadībai pārņemot namu, vajadzēja pamatīgi izremontēt visas telpas, kā arī izdarīt ievērojamas pārbūves un pārkārtojumus, lai ēku piemērotu bibliotēkas vajadzībām.

1944.—1945. gadā bibliotēka paguva veikt tikai visnepieciešamāko. Darbiniekiem šajā laikā bija jāstrādā ļoti grūtos apstākļos: nekurinātās telpās pie «plošku» vai karbīdlampu (!) gaismas. Plašas pārbūves un telpu pārkārtojumus izdarīja 1947.—1948. gadā, bet jo sevišķi 1950. gadā. Sakarā ar bibliotēkas attīstību tie turpinājās arī vēlākajos gados un turpinās vēl joprojām.

Šajā laikā no agrākām mazām istabiņām ēkas otrajā stāvā izveidota 740 kv. m. liela maģazīnveida krātuve bibliotēkas pamatfondam ar grāmatu liftu uz lasītavām 3. stāvā. Par krātuves turpinājumu apmēram 150 tūkst. grāmatām izbūvēta bijušā «Rīgas teātra» zāle. Iekārtotas telpas rezerves un apmaiņas fondiem, rokrakstu un reto grāmatu fondam, izveidotas lasītavas, katalogu zāle, izstāžu, atpūtas u. c. bibliotēkai vajadzīgās telpas. 1950. gadā bibliotēka beidza restaurēt lielāko telpu savā ēkā — «Muses» zāli (284 kv. m.). Zinātņu akadēmija tajā iekārtoja savu konferenču zāli ar 450 sēdvietām. Akadēmijai pārejot uz Zinātņu pili, bibliotēka 1958. gada vasarā pārkārtoja to par Vispārējo lasītavu.

Darba procesa racionalizēšanai vajadzēja pilnīgi pārkārtot arī darba telpas, izveidot nepieciešamās saimniecības telpas. Bija jāpārbūvē visa nama centrālapkures sistēma, jāiekārto plaukti. Iebūvēto plauktu kopgarums visā bibliotēkā (kopā ar Misiņa nodaļu) līdz 1959. gada janvārim ir — 24 km. 1948. gadā vien izgatavoja plauktus 7 km kopgarumā; līdz tam viss grāmatu vairums stāvēja kaudzēs uz grīdas, uz galdiem, krēsliem, palodzēm. Par kaut kādu nopietnu fondu organizēšanu šajā laikā, protams, nevarēja būt runas. Visi šie remontī, pārbūves un pārkārtojumi prasīja lielu darbu, kas sevišķi pirmajos pēckara gados ļoti kavēja tiešo bibliotekāro darbu.

Fundamentālās bibliotēkas Misiņa Latviešu literatūras nodaļa atrodas atsevišķā četrstāvu ēkā Skolas ielā 3, kur tā pārgāja 1945. gadā no kara darbībā cietušā namiņa Torņa ielā. Nama kopējā platība — 1725 kv. m. Lai bijušo dzīvojamo ēku piemērotu bibliotēkas vajadzībām, arī te bija nepieciešami pārkārtojumi.

Ar pārbūvēm ir mēģināts abas ēkas cik vien iespējams piemērot bibliotēkas darbam, bet tās joprojām, tiklab ugunsdrošības, kā izkārtojuma un izmantojamās kvadrātūras ziņā neatbilst lielas, strauji augošas bibliotēkas prasībām. Telpu jautājums

atrīsināms vienīgi ar jaunas, modernas, speciāli bibliotekai projektētas ēkas celšanu. Tāda bibliotekai arī paredzēta (3 milj. sējumu) Akadēmijas perspektīvajā plānā.

Štati. Bibliotekas atjaunošanas sākumā darbiniekus pieņēma saskaņā ar Izglītības tautas komisariāta norādījumiem. 1944. gada beigās bibliotekā strādāja 22 darbinieki, 1945. gada aprīlī — 54. Pirmos bibliotekas štatus PSRS Valsts štatu komisija apstiprināja 1945. gada 4. jūlijā, kad biblioteka jau saucās par Latvijas PSR Valsts vēsturisko biblioteku. Štatos bija 51 darbinieks. Jāatzīmē, ka Rīgas pilsētas bibliotekas štatos 1939. gadā bija 16 darbinieki, tātad atjaunotajā bibliotekā padomju varas apstākļos to skaits palielinājās vairāk nekā trīskārtīgi. Faktiski bibliotekas štati bija vēl lielāki; bibliotekas atjaunošanas pirmajos gados tai piešķīra lielus ārštata līdzekļus (1946. gada budžetā — 194 tūkst. rbļ.), kas deva iespēju izmantot arī ārštata darbiniekus, sevišķi speciālistus (bibliografus, vēsturniekus, paleografus u. c.). 1946. gada vidū bibliotekā strādāja pāri par 60 darbinieku.

Pārejot Zinātņu akadēmijas sistēmā, biblioteka no speciālas (vēsturiskas) kļuva par universāla tipa biblioteku.

Tā sāka saņemt arī Vissavienības bezmaksas obligāto eksemplāru. Pārņemtie Valsts vēsturiskās bibliotekas štati (pie samazinātiem ārštata līdzekļiem) vairs neatbilda jaunajām bibliotekas vajadzībām. Lai darbu veiktu kaut cik atbilstoši padomju biblioteku augstajām prasībām, bibliotekas vadība sāka rūpēties par štatu palielināšanu. Ievērojot pēckara grūtības un Lielā Tēvijas kara nodarītos postījumus visā zemē, štatu palielināšanu tik drīz neizdevās panākt. Vairāk nekā trīs gadus bibliotekai bija jāstrādā ar Valsts vēsturiskās bibliotekas štatiem. Darbā radās sastrēgumi, daudz kas palika nedarīts.

1949. gada 25. oktobrī PSRS Valsts štatu komisija palielināja bibliotekas štatus līdz 74 vienībām. Tas krasi uzlaboja bibliotekas stāvokli, vēlreiz apliecinot partijas un padomju valdības izcilo gādību par bibliotekām. Jaunie štati bija gandrīz 5 reizes lielāki par bibliotekas štatiem 1939. gadā.

Pēc Misiņa bibliotekas pievienošanas 1954. gadā apvienotās bibliotekas štatos, likvidējot dažas administratīvas vienības bijušajā Misiņa bibliotekā, palika 95 darbinieki. Vēlākajos gados štatus vēl palielināja ar dažiem speciālistiem: inženieri-mikrofoto laboratorijas pārzini, fiziķi-klasifikatoru, austrumu valodu pratēju u. c. Lai uzturētu vajadzīgā kārtībā fondus un divas lielas ēkas, palielināja arī apkalpojošo personālu. Tagad¹

¹ Raksturojot bibliotekas tagadējo stāvokli, visi skaitļi doti uz 1959. gada 1. janvāri.

bibliotēkas štatos ir 112 darbinieki ar algas fondu 81 940 rbļ. mēnesī pēc 2. kategorijas bibliotēku algu likmēm. 1957. gadā bibliotēku pielīdzināja 3. kategorijas zinātniskās pētniecības iestādei, kas dod tiesības uz ievērojamu algas paaugstinājumu speciālistiem ar kandidāta gradu.

Bibliotēkas struktūra (neskaitot 1954. gadā pievienoto Misiņa nodaļu un 1957. gadā iekārtoto mikrofoto laboratoriju) ir palikusi tāda pati kā pirmajos 1945. gadā apstiprinātajos štatos, mainījies vienīgi darbinieku skaits un sadalījums pa atsevišķām struktūras vienībām. Bibliotēkas pašreizējā struktūra ir šāda: 1) vadība, 2) Komplektēšanas un grāmatu apmaiņas nodaļa, 3) Apstrādāšanas un katalogu nodaļa, 4) Zinātniskās bibliografijas nodaļa, 5) Apkalpošanas nodaļa, 6) Krātuves nodaļa, 7) Misiņa Latviešu literatūras nodaļa, 8) Rokrakstu un reto grāmatu sektors, 9) Higiēnas un restaurācijas sektors, 10) Mikrofotolaboratorija, 11) administratīvi saimnieciskais personāls.

Darbinieku sadalījums pēc amatiem: a) bibliotēkārājā daļā: direktors, direktora vietnieks zinātniskajā darbā, zinātniskais sekretārs, 6 nodaļu vadītāji, 2 sektoru vadītāji, 3 galvenie bibliotekāri, galv. bibliografs un 2 vec. redaktori, 7 redaktori-speciālisti, redaktors-bibliografs, 6 vec. bibliografi, 5 bibliografi, 12 vec. bibliotekāri, 29 bibliotekāri, 4 bibliotēkara palīgi, bibliotēkas tehniķis, vec. laborants — kopā 83 vienības; b) administratīvi saimnieciskajā daļā: direktora vietnieks administratīvi saimnieciskajā darbā, vec. grāmatvedis, grāmatvedis, sekretāre-mašīnrakstītāja, noliktavas pārzinis, komendants, 2 sētnieki, 3 kurinātāji, 7 apkopējas, 3 garderobistes, 4 grāmatu sējēji, 3 grāmatu atputekļotājas, galdnieks — kopā 29 vienības.

Visai dzīvei strauji attīstoties, aug un vēršas plašumā arī darbs bibliotēkā, rodas jauni uzdevumi, kas prasa vairāk darba spēka. Saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Prezidija apstiprināto savienoto republiku zinātņu akadēmiju centrālo bibliotēku tipveida štatu projektu, ko izstrādājusi PSRS ZA Bibliotēku komisija, Fundamentālajai bibliotēkai līdz 1965. gadam vēl jāsaņem 30 štata vienības.

Budžets. Bibliotēkas atjaunošanai piešķirti bagātīgi līdzekļi. Bibliotēkas pirmais — 1945. gada budžets — bija 1561 tūkst. rbļ.; faktiski izlietoti 1731 tūkst. rbļ., no tiem grāmatu iegādei — 947 tūkst. rbļ. Turpmākajos gados bibliotēkas budžets nostabilizējās uz apmēram 1 milj. rbļ. gadā. Pievienojot Misiņa bibliotēku, ikgadējais budžets palielinājās līdz 1,5 milj. rbļ., no tiem grāmatu iegādei paredzēti 398 tūkst. rbļ. (1958. gadā).

Kadri. Padomju biblioteku darbiniekiem ir nepieciešams augsts politisko zināšanu līmenis un piemērota izglītība. Vadošos amatos, sākot jau ar vecāko bibliotekāru, nepieciešama augstākā bibliotekārā izglītība vai augstākā izglītība citā specialitātē ar vairāku gadu bibliotekārā darba praksi. Fundamentālās bibliotēkas kolektīvs visumā atbilst šīm prasībām.

Darbinieku sastāvs no bibliotēkas atjaunošanas sākuma līdz šim laikam ir stipri mainījies, bet pašreizējais sastāvs ir šāds: no 83 bibliotekārajiem darbiniekiem augstākā izglītība ir 37 personām (45%), nepabeigta augstākā — 24 darbiniekiem (29%), vidējā izglītība — 22 darbiniekiem (26%). Speciālā bibliotekārā izglītība: augstākā — 11 darbiniekiem, nepabeigta augstākā — 7, vidējā — 2 darbiniekiem. Pārējie darbinieki ar augstāko izglītību ir šādu specialitāšu pārstāvji: filologi — 10, vēsturnieki — 3, filozofi — 3, fiziķi-matemātiķi — 2, ekonomisti — 2, dabaszinātnieki — 2, inženieris — 1, ķīmiķis-farmaceits — 1, ģeogrāfs-ģeologs — 1, jurists — 1. Vairums darbinieku zina 1—2 svešvalodas, daži darbinieki vairākas. Politiskās kvalifikācijas celšanai 26 darbinieki beiguši Marksisma-ļeņinisma vakara universitāti.

No bibliotekārā darba prakses viedokļa 1 darbinieks ir ar 40 gadu darba stāžu, 3 darbinieki ar 25—30, 3 ar 15—25, 21 ar 10—15, 23 ar 5—10 un 32 darbinieki ar darba stāžu līdz 5 gadiem.

Lai pastāvīgi celtu savu kadru politisko un arodniecisko kvalifikāciju, bibliotēkā veicina darbinieku iestāšanos attiecīgajās mācību iestādēs. Pašreiz 2 darbinieki studē LVU Filoloģijas fakultātes Bibliotēku zinātnes nodaļas neklātienē un 5 darbinieki — Ļeņingradas Bibliotekārā institūta neklātienē; viens darbinieks iestājies šī institūta neklātienes aspirantūrā. Bibliotēkā darbojas daudzi valodu pulciņi: latviešu, krievu, angļu, vācu, franču, itāļu, poļu, zviedru, igauņu. Bibliotēka komandē darbiniekus pieredzes iegūšanai uz centrālajām un citu republiku bibliotekām.

Bibliotēkas direktora amatā no atjaunošanas sākuma līdz 1946. gada augustam darbojās Jānis Straubergs, no 1946. gada augusta līdz 1947. gada februārim — Alma Slēze (direktora vietas izpildītāja), no 1947. gada februāra līdz 1949. gada februārim — Arturs Eglītis, no 1949. gada februāra līdz 1960. gada jūnijam — Kārlis Liepiņš.

II. FONDU KOMPLEKTĒSANA

Uzsākot Rīgas pilsētas bibliotēkas atjaunošanu, jaunajās telpās izbūvēja ugunsdrošu seifu un tūlīt pārņēma ugunsgrēkā izglābtos materiālus. Pie pārņemšanas atklājās, ka daļu no

izglābtajām grāmatām kopā ar daudzām citām Rīgas bibliotēku grāmatām un arhīva materiāliem hitlerieši atkāpjoties bija aizveduši uz Pozēni. 1946. gadā bibliotēkai izdevās atgūt 2932 grāmatas, to skaitā arī Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas grāmatas. Noteiktu ziņu par izglābto grāmatu skaitu nav. No sava agrākā fonda bibliotēka saņēmusi ap 46 tūkst. grāmatu un rokrakstu; daļa no izglābtajām grāmatām nonākusi arī Valsts bibliotēkas fondā.

Ir izglābts viss bagātais rokrakstu fonds, tajā skaitā tādi izcili vērtīgi latviešu kultūras vēstures materiāli, kā J. Kr. Broces «Sammlung verschiedner Lievländischer Monumente...» u. c. viņa rokraksti un iespiestie darbi, kopā 93 sēj., A. Buholca «Materialien zur Personenkunde der Ostseeprovinzen» (53 sēj.), dokumentu rokrakstu krājums «Rigensia» (35 sēj.), Garliba Merķeļa rokraksti (5 sēj.), Hekera materiāli (ap 8000 vienību) u. c. Izglābta arī daļa no vērtīgākajām retajām grāmatām — 194 inkunābulas, 98 paleotipi, N. Mollina u. c. seno Rīgas tipogrāfiu iespiestās grāmatas, t. s. Napjerska krājums (vecā Letika) un daudzi citi vērtīgi un reti izdevumi. Izglābtas arī pašas pirmās 1524. gadā bibliotēkai nodotās četras grāmatas (tuvāk par izglābtajiem materiāliem sk. rokrakstu un reto grāmatu fonda raksturojumu).

Ar Latvijas PSR Izglītības tautas komisariāta 1945. gada 6. aprīļa pavēli Nr. 18 bibliotēkai nodeva bij. Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas fondu ar apmēram 30 tūkst. sējumiem (daļa šīs bibliotēkas grāmatu nonāca Valsts bibliotēkā). Arī tā bija viena no vecākajām bibliotēkām Latvijā ar ļoti bagātiem Letikas, Baltikas un arī Rosikas krājumiem. Sevišķi bagāti tajā bija uzkrāta vecā vācu periodika.

1945. gadā bibliotēka vēl pārņēma bijušās Rīgas biržas bibliotēkas fondu ar apmēram 15 tūkst. vienībām, Rīgas pilsētas valdes bibliotēku ar apm. 4 tūkst. vienībām, daļu no Rīgas statistiskā biroja bibliotēkas — ap 3 tūkst. vienību un dažas mazākas likvidēto iestāžu un organizāciju bibliotēkas Rīgā, Cēsīs, Valkā, Talsos u. c.¹

Pārvarot transporta grūtības kara un pēckara apstākļos, bibliotēka 1945. gadā, visiem darbiniekiem aktīvi piedaloties, pārņēma no Rīgas pilsētas Izpildu Komitejas bezsaimnieku grāmatas, žurnālus u. c. materiālus, kopā ap 100 tūkst. iespiedvienību.

Liela palīdzību sava fonda atjaunošanai bibliotēka saņēma no PSRS centrālajām bibliotēkām. No M. J. Saltikova-Šcedrina

¹ Noteiktu ziņu par pārņemto grāmatu skaitu nav. Bibliotēkas atskaitēs un citos dokumentos minēti tikai aptuveni skaitļi; grāmatas pārņemot, tās nav pārskaitītas.

Valsts publiskās bibliotēkas Ļeņingradā 1945. un 1946. gadā saņēma kā dāvinājumu pāri par 65 tūkst. grāmatu, žurnālu un laikrakstu, no PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu Fundamentālās bibliotēkas (Maskavā) 56 860 iespiedvienību. Vērtīgi dāvinājumi saņemti arī no PSRS Zinātņu akadēmijas bibliotēkas (Ļeņingradā), no Lomonosova Maskavas Valsts universitātes bibliotēkas u. c. Kopā no lielajām centrālajām bibliotēkām 1945.—1946. gadā iegūts pāri par 130 tūkst. iespiedvienību.

Bagātīgi piešķirtie līdzekļi deva bibliotēkai iespēju iegādāties ievērojamu daudzumu literatūras arī Rīgas, Maskavas un Ļeņingradas antikvariātos. Daudz vērtīgu un retu izdevumu un rakstu bibliotēka nopirka no privātām personām (piemēram, akadēmiķa R. Vīpera rokrakstus). Tika iegādāti arī darbi ar mūsu ievērojamāko rakstnieku (Raiņa, Upīša, Blaumaņa u. c.) autogrāfiem¹. Ļeņingradā bibliotēkai izdevās iegūt daļu no krievu literatūras vēsturnieka un teorētiķa G. Prohorova personīgās bibliotēkas — 3778 vienības. 1945. gadā Maskavā un Ļeņingradā nopirkts kopā ap 51 tūkst. grāmatu, žurnālu u. c. materiālu, Rīgā — ap 20 tūkst.

1945. gada beigās bibliotēkas fondā jau bija ap 290 tūkst. vienību, bet 1946. gada vidū, nododot bibliotēku Akadēmijai (pēc 1946. g. 1. jūlija nodošanas-pieņemšanas akta), — 238 400 grāmatu un ap 193 tūkst. periodikas un citu materiālu iespiedvienību, kopā — 431 400 vienību.²

1946. gada maijā bibliotēkai piešķīra Latvijas PSR teritorijā iznākušo iespieddarbu bezmaksas obligāto eksemplāru, bet pārējot Zinātņu akadēmijas sistēmā — arī visā Padomju Savienībā iznākušo iespieddarbu bezmaksas obligāto eksemplāru. Obligātais eksemplārs nodrošināja bibliotēku ar visu jaunāko literatūru latviešu, krievu un pārējo PSRS tautu valodās. Tas arī strauji palielināja bibliotēkā iekļauto literatūras daudzumu.

Kā Zinātņu akadēmijas centrālajai bibliotēkai tai piešķīra ārzemju valūtas limitu jaunākās ārzemju literatūras pasūtīšanai. Bibliotēka uzsāka arī literatūras apmaiņu ar PSRS centrālajām un citu savienoto republiku bibliotēkām. PSRS Zinātņu akadēmijas bibliotēka Ļeņingradā, sākot ar 1946. gada augustu,

¹ Kā kuriozs atzīmējams R. Blaumaņa ieraksts J. Rozentālam veltītajā «Trīnes grēku» eksemplārā: «Rozentalu Jan! Saņem no man ar sirsnīgu būc to nedarb, caur ko mana slava fuč! Sacerētājs. Ērgļos, 19. martā 97.»

² Tā laika bibliotēkas atskaitēs uzrādītie skaitļi vēl ir visai aptuveni. Skaitītas tikai tās grāmatas, kas bija novietotas plauktos un uz galdiem. Viss lielais vairums grāmatu un visa periodika plauktu trūkuma dēļ bija kaudzēs uz grīdas. To skaits aprēķināts pēc izmēra.

piesūta Fundamentālajai bibliotēkai svarīgākos PSRS Zinātņu akadēmijas izdevumus. Tādējādi bibliotēka saņēma šos vērtīgos zinātniskos rakstus divos eksemplāros (viens — obligātais eksemplārs). Bibliotēka savukārt sūta uz Ļeņingradu mūsu Zinātņu akadēmijas izdevumus trīs eksemplāros.

Bibliotēka turpināja iepirkt grāmatas. Zināmu skaitu grāmatu tā ieguva vēl no dažādām organizācijām un iestādēm. Tas viss, kā redzams no tālāk uzrādītās tabulas, nākamajos divos gados strauji palielināja bibliotēkas fondu.

PSRS obligāto eksemplāru, sākot ar 1949. gadu, bibliotēkai apmainīja pret krievu valodā iespiesto grāmatu maksas obligāto eksemplāru. Ar Maskavas bibliotēkstarpniecību tā turpināja saņemt visas krievu valodā iespiestās grāmatas, kuru metiens ir lielāks par 500 eks.¹, bet atbrīvojās no daudziem sīkmateriāliem un izdevumiem PSRS tautu valodās. Visus šos izdevumus nebija iespējams apstrādāt ar bibliotēkas štatiem. Visi sīkdarbi krievu valodā atrodami Latvijas PSR Valsts bibliotēkā, kas turpināja saņemt Vissavienības krievu bezmaksas obligāto eksemplāru. Visus svarīgākos periodiskos izdevumus krievu valodā bibliotēka pasūta caur Preses Apvienību vai saņēma apmaiņas kārtībā.

Sakarā ar to, ka Latvijas PSR Valsts bibliotēka saņēma divus Latvijas teritorijā iznākušo iespieddarbu obligātos eksemplārus (viens eksemplārs Grāmatu palātai pie VB), 1949. gada maijā Fundamentālajai bibliotēkai tika atņemts arī tas. Ar šo lēmumu bibliotēkai bija grūti samierināties, bet vēl jo grūtāk tas bija tad, kad tai pievienoja Misiņa bibliotēku, tagadējo FB Latviešu literatūras nodaļu, kurai ir ļoti bagāts vecākās latviešu literatūras krājums. Bez obligātā eksemplāra tai vairs nebija iespējams iegūt visus jaunākos izdevumus latviešu valodā. Jaunākās latviešu grāmatas bibliotēka iepirka republikas bibliotēkārā, žurnālus un laikrakstus pasūtīja, bet resoru un provinču izdevumus ieguva, sameklējot, cik tas iespējams, katru atsevišķi. Saprotams, ka tādējādi tos nevarēja iegūt visā pilnībā. Bibliotēkas un Akadēmijas vadība neatlaidīgi cīnījās par latviešu obligātā eksemplāra atjaunošanu.

Beidzot, ar 1959. gada 1. septembri Fundamentālajai bibliotēkai piešķirts Latvijas PSR bezmaksas obligātais eksemplārs.

Izbeidzoties 1949. gadā PSRS un Latvijas PSR bezmaksas obligāto eksemplāru sūtījumiem, krasi samazinājās bibliotēkā

¹ Bibliotēka nesaņēma bērnu un pamatskolu mācību grāmatas, no kurām tā atteicās. Gadās, ka Maskavas bibliotēkstarpniecība nepiesūta arī dažus svarīgus un vajadzīgus izdevumus.

ienākušo avižu un sīkmateriālu skaits (par apm. 100 tūkst. iespiedvienībām gadā). Saņemto grāmatu skaits samazinājās tikai par dažiem tūkstošiem. Turpmākajos gados, arī pēc Mišņa bibliotēkas pievienošanas, fonda kārtējais pieaugums ir 75—100 tūkst. iespiedvienību gadā, no tām grāmatu — 25—30 tūkst.

Fonda pieaugums
(iespiedvienībās)

Gads	Grāmatas	Žurnāli un turpinājumu izdevumi	Laikraksti	Dažādi (sīkmateriāli u. tml.)	Kopā
1947	28 394	13 112	101 994	13 805	157 305
1948	29 816	17 371	130 493	6 914	184 594
1950	19 798	18 036	24 408	1 111	63 353
1951	26 656	18 798	23 921	1 077	70 452
1957	26 485	21 099	19 727	8 713	76 024
1958	27 973	25 507	59 476*	9 628	122 584

* 1958. gadā bibliotēkai izdevās nopirkt ap 35 tūkst. eksemplāru veco latviešu avižu.

Visumā nostabilizējušies arī fonda komplektēšanas avoti. Galvenais komplektēšanas avots ir krievu valodā iespiesto grāmatu maksas obligātais eksemplārs, kas ik gadus dod bibliotēkai 30—35% no saņemto inventarizēto vienību skaita. Pirkumi republikas bibliotēkās, antikvariātos, iekš- un ārzemju periodikas pasūtījumi u. c. sastāda ap 25%, ieguvumi apmaiņā iekš- un ārzemēs — 10%, no rezerves fonda resp. no citām bibliotēkām un iestādēm pārņemtā literatūra un dāvinājumi — 30—35%.

Par piešķirto ārzemju valūtu bibliotēka saziņā ar Akadēmijas institūtiem pasūta no kapitalistiskajām valstīm galvenokārt jaunākos zinātniskos žurnālus un svarīgākos progresīvos laikrakstus angļu, vācu, franču, itāļu, zviedru u. c. valodās. 1957. gadā bibliotēka saņēma no ārzemēm 474 izdevumus, 1958. gadā — 515 izdevumus (501 žurnālu, 14 laikrakstu). Tiek pasūtīti vērtīgākie periodiskie izdevumi visās svarīgākajās zinātņu nozarēs. Tie dod iespēju sekot aizrobežu zinātnieku visjaunākajiem pētījumiem un atklājumiem. Ārzemju grāmatu pasūtīšanai atliek maz līdzekļu: 1957. gadā saņemtas 362 grāmatas, 1958. gadā — 458.

Te jāmin, ka Rīgas pilsētas bibliotēka 1936. gadā saņēma 36 jaunākos ārzemju žurnālus un laikrakstus, no tiem 30 vācu valodā, 2 angļu, 3 franču un 1 krievu valodā (emigrantu izdevums). Arī turpmākajos gados Rīgas pilsētas valde nav atradusi

par iespējamu piešķirt bibliotekai kaut cik lielākus līdzekļus jaunākās ārzemju periodikas pasūtīšanai.

Svarīgs komplektēšanas avots, kas Fundamentālajai bibliotekai dod daudz vērtīgu izdevumu, ir literatūras apmaiņa ar PSRS un ārzemju zinātniskajām iestādēm un bibliotekām.

No 164 PSRS zinātniskajām iestādēm un bibliotekām, ar kurām ievadīta apmaiņa, biblioteka 1957. gadā saņēma 3951 grāmatu un zinātnisku rakstu, bet 1958. gadā — 3680. Pretim nosūtīti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumi: 1957. gadā — 2109, 1958. gadā — 2207 vienības. Apmaiņa nodibināta ar visām PSRS un savienoto republiku zinātņu akadēmijām un to filiālēm, ar visām lielākajām universitātēm, ievērojamākajiem pastāvīgiem zinātniski pētnieciskajiem institūtiem (Vissavienības lopkopības zinātniski pētnieciskais institūts, Maskavas enerģētikas institūts u. c.), ar lielākajām bibliotekām. Tā ir apmaiņa ar attiecīgo iestāžu jaunākajiem izdevumiem. Šo apmaiņu parasti realizē zinātnisko iestāžu centrālās bibliotekas. Vecākās literatūras dubletu apmaiņu ar citām bibliotekām Fundamentālā biblioteka ir tikai ievadījusi. Bibliotekas bagātais apmaiņas fonds (sk. tālāk) vēl nav tā noorganizēts, lai šo darbu varētu izvērst plašāk. Tas ir viens no bibliotekas tuvākajiem uzdevumiem, kas nākotnē var tai dot lielas iespējas fonda papildināšanai ar iztrūkstošajiem vecākiem izdevumiem.

Ar 1950. gadu biblioteka noorganizējusi apmaiņu arī ar ievērojamākām ārzemju zinātniskajām iestādēm un bibliotekām, sevišķi ar tautas demokrātijas valstīm. No 201 apmaiņas partnera 34 valstīs biblioteka saņēmusi: 1957. gadā — 3055 vienības, 1958. gadā — 3851 vienību; līdzīgā pretvērtībā izsūtīts (ZA «Vēstis», institūtu «Raksti», grāmatas): 1957. gadā — 1744 vienības, 1958. gadā — 2452. Kā ievērojamākie ārzemju apmaiņas partneri minami lielākās zinātniski pētnieciskās iestādes un universitātes visās tautas demokrātijas valstīs, Francijas, Zviedrijas, Austrijas, Beļģijas, Holandes, Itālijas, Īrijas, Somijas un Ēģiptes zinātņu akadēmijas, Lauksaimniecības akadēmija Parīzē, Zinātniskais un industriālais pētniecības departaments Londonā, Mežsaimniecības un lauksaimniecības akadēmija Stokholmā, Britu Muzeja biblioteka Londonā, Kongresa biblioteka Vašingtonā, Nacionālā biblioteka Parīzē, Vīnē u. c.

Agrākā Rīgas pilsētas biblioteka apmaiņā saņēmusi: 1932. gadā 4 vienības, no 1933. līdz 1936. gadam — nevienu, 1937. gadā — 2, 1938. gadā — 15, 1939. gadā — nevienu.

Gandrīz ik gadus Fundamentālā biblioteka pārņem zināmu daudzumu literatūras arī no dažādu iestāžu, skolu u. tml. biblio-

tekām; atzīmējamas Izglītības, Tieslietu un Lauksaimniecības ministriju bibliotēkas, Rīgas Medicīnas institūta, Latvenergo, VEF, Mākslas akadēmijas, Rīgas pilsētas 1. un 9. bibliotēka u. c. Šīs bibliotēkas atbrīvo savus fondus no novecojušiem vai tām nevajadzīgiem izdevumiem, kas tomēr saglabājami lielajās bibliotēkās zinātniskās pētniecības vajadzībām. Ap 10 tūkst. latviešu grāmatu bibliotēka pēdējos gados saņēmusi arī no vairākām PSRS un Baltkrievijas PSR lielākajām bibliotēkām, ievērojami papildinot ar tām Misiņa Latviešu literatūras nodaļu. Šo grāmatu starpā bija daudz retumu (piem., 1907. gadā Valkā konfiscētās brošūras L. Tolstoja «Baznīca un valsts» otrais zināmais eksemplārs), vecās latviešu grāmatas un periodiskie izdevumi, 1905. gada revolūcionārā literatūra, kā arī liels skaits «Prometeja» un «Spartaka» izdevumu, kādu republikas bibliotēkās vai nu nebija nemaz, vai arī bija tikai 1—2 eksemplāros. No citām bibliotēkām un iestādēm pārņemto literatūru ieskaita rezerves fondā, no kura bibliotēkai vajadzīgos izdevumus apstrādāšanas iespēju robežās (10—30 tūkst. sējumu ik gadus) nodod pamatfondam.

Kā vērtīgākie dāvinājumi atzīmējami: ievērojamā zoologa prof. Dr. E. Stranda personiskās bibliotēkas lielākā daļa (ap 5000 vienību) un lielāks skaits Krievijas Zinātņu akadēmijas veco izdevumu, ko bibliotēka saņēma no PSRS Zinātņu akadēmijas neaizskaramā fonda. Bibliotēkas fondā ienāca arī dzejnieka V. Plūdoņa personiskā bibliotēka un rokraksti. Vērtīgi grāmatu dāvinājumi saņemti no bij. Akadēmijas prezidenta prof. Dr. J. Peives un akademiķa-sekretāra prof. P. Valeskalna. Misiņa Latviešu literatūras nodaļai lielus un vērtīgus krājumus dāvinājuši Kārlis un Rudolfs Egle un pazīstamā latviešu folkloras pētniece Anna Bērzkalne.

Līdzekļu robežās bibliotēka turpina iepirkt literatūru Rīgas antikvariātos, aizpildot svarīgākos iztrūkumus bibliotēkas fondā.

Tādi ir galvenie komplektēšanas avoti, no kuriem jau pēc 9 gadiem — 1953. gada beigās — pirms Misiņa bibliotēkas pievienošanas, Fundamentālās bibliotēkas fondā bija 569 318 vienības, no tām 328 991 grāmata. Misiņa bibliotēkā pievienošanas laikā atradās 160 525 sējumi inventarizētās literatūras (grāmatu, žurnālu, rokrakstu u. c.), ap 90 tūkst. iespaidvienību neapstrādātu grāmatu, žurnālu un laikrakstu un ap 80 tūkst. sīkdarbu un izografikas, kopā 330 tūkst. vienību. Apvienoto bibliotēku fonds pieauga līdz 900 tūkst. vienībām. Tagad tas jau sniedzas pāri vienam miljonam.

Jāatzīmē, ka bibliotēka nav varējusi paturēt savos fondos visu 14 pēckara gados saņemto literatūru. Dažādu iestāžu un

organizāciju, kā arī bezsaimnieku literatūra tika pārņemta bez atlases un novērtēšanas. Tajā bija dubleti, bojāti eksemplāri, kā arī ļoti daudz galīgi novecojušos izdevumu (vecas skolas grāmatas neskaitāmos eksemplāros, novecojušas brošūras, sēnalu literatūra, pātaru grāmatas u. tml.). Pēc šīs literatūras atlasīšanas, kas prasīja daudz darba, daļu dubletu ieskaitīja bibliotēkas apmaiņas fondā, bet daļu, kā arī bibliotēkai nevajadzīgos izdevumus (periodiku PSRS tautu valodās, kas bija uzkrājusies no agrāk saņemtā PSRS bezmaksas obligātā eksemplāra, u. tml.) nodeva citām bibliotēkām; bojātos eksemplārus un galīgi novecojušos izdevumus izslēdza no fonda kā makulatūru. Citām bibliotēkām šajos gados nodots pāri par 60 tūkst. grāmatu un tikpat daudz žurnālu un laikrakstu. Visvairāk literatūras (34 tūkst. vienību) saņēmusi PSRS Valsts ārzemju literatūras bibliotēka Maskavā, daļu — Igaunijas, Lietuvas u. c. savienoto republiku bibliotēkas, pārējo — Latvijas PSR Valsts bibliotēka, Jelgavas zinātniskā bibliotēka u. c. Par nodoto literatūru bibliotēka ir saņēmusi pretim vai turpmāk saņems tai vajadzīgos izdevumus. Ap 10 tūkst. vienību Fundamentālā bibliotēka 1958. gadā nosūtīja nodegušās Turkmēnijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas atjaunošanai.

Vēl jāpiezīmē, ka šajos gados bibliotēkas fonds skaitliski ir samazinājies par vairākiem simtiem tūkstošu vienību sakarā ar rezerves fonda periodikas apstrādāšanu un apvienošanu sējumu vienībās; piemēram, 1951. un 1952. gadā vien 215 tūkst. laikrakstu un žurnālu iespiedvienības pēc apstrādāšanas pārvērtās 30 tūkst. sējumos un viss bibliotēkas fonds «samazinājās» par 185 tūkst. uzskaites vienībām (periodikas uzskaites vienība rezerves fondā ir iespiedvienība, pamatfondā — sējums).

Bibliotēkas fonds 1959. gada 1. janvārī aptvēra 1 074 502 vienības, no tām: grāmatas — 650 611, inventarizētā (sējumos apvienotā) periodika — 111 685 sēj., inventarizētas rokrakstu kopas — 4662, neapstrādātā periodika — 150 568 iespiedvienības, izografika — 24 350 un dažāda veida apstrādāti un neapstrādāti sīkmateriāli — 132 626 iespiedvienības.

Bibliotēkai tagad ir bagāts vecās literatūras krājums krievu, vācu, angļu, franču u. c. valodās. Krievu grāmatu maksas obligātais eksemplārs to nodrošina gandrīz ar visām jaunākajām grāmatām krievu valodā. Atskaitot zināmus iztrūkumus resoru un perifērijas izdevumos, tā visumā ir nodrošināta arī ar jauniznākušajām grāmatām latviešu valodā. Sakarā ar Misiņa bibliotēkas pievienošanu ļoti bagāts ir vecās latviešu literatūras un Letikas krājums (bibliotēkas mērķis ir panākt, lai tas būtu iespējami pilnīgāks!). Par trūkstošiem veciem latviešu un Letikas

materiāliem bibliotēka ir sākusi izrakstīt mikrofilmas no PSRS un ārzemju bibliotēkām; piemēram no Britu muzeja bibliotēkas ir saņemts «Vocabularium germanico-curlandicum», no dāņu Karālistiskās bibliotēkas — Kr. Fr. Temlera «Glossarium Letticum» un «Glossarium Illyricum», M. J. Sāltikova-Sčedrina Valsts publiskajai bibliotēkai pasūtītas mikrofilmas no dažiem veco latviešu laikrakstu komplektiem, kādu nav nevienā republikas bibliotēkā. Bibliotēka saņem arī latviešu emigrantu literatūru. Ik gadus Fundamentālā bibliotēka pasūta visus svarīgākos periodiskos izdevumus latviešu un krievu valodā, tāpat arī svarīgākos ārzemju izdevumus. No PSRS savienoto republiku un ārzemju (sevišķi tautas demokrātijas valstu) ievērojamākajām zinātniskajām pētniecības iestādēm tā apmaiņā saņem šo iestāžu jaunākos zinātniskos izdevumus. Ar jaunāko zinātnisko literatūru svešvalodās bibliotēka ir visbagātākā republikā. Zināmas iespējas fonda papildināšanai tuvākajos gados vēl slēpj sevi arī bibliotēkas rezerves fonds. Bibliotēkas pamatfondu pēc komplektēšanas avotiem, iespieddarbu veidiem, valodām un satura labi raksturo pievienotais izraksts no šī fonda summārās uzskaites grāmatas (sk. nāk. nod.).

III. FONDU SISTĒMAS IZVEIDOŠANĀS

Ievērojot straujo fonda pieaugumu, bibliotēkai nebija nekādas iespējas to laikus noorganizēt un apstrādāt. Rezultātā radās un vairākus gadus pastāvēja milzīgas grāmatu, žurnālu un avīžu kaudzes, kuru saturu neviens nezināja.

Bibliotēkai, kā jau minēts, bija jāizveido darbam un fonda izvietojšanai piemērotas telpas, jānoorganizē pats darba process, pilnīgi no jauna jāizveido katalogi, jāapgūst padomju bibliotēku darba metodes. Sākumā bibliotēka ar grūtībām spēja apstrādāt tikai jaunākās krievu un latviešu grāmatas, atstājot neapstrādātu arī jaunāko periodiku un savienoto republiku izdevumus, kas divus gadus pienāca kā obligātais eksemplārs. Sagādātā vecākā literatūra līdz 1948. gadam stāvēja kaudzēs uz grīdas gandrīz pilnīgi neskarta. Šim uzdevumam pietrūka darbspēka, nebija arī plauktu, kur šo literatūru izvietot. Stāvoklis manāmi uzlabojās tikai 1948. gadā, kad bija jau puslīdz izveidoti bibliotēkas materiālie pamati (telpas, plaukti). Vecā fonda sašķirošanai noorganizēja brigādes no visu nodaļu darbiniekiem, iesaistot šajā darbā arī talciniekus no Zinātņu akadēmijas institūtiem. Pēc štatu palielināšanas bibliotēka pabeidza šo darbu pati saviem spēkiem.

Līdztekus jaunās un vecās literatūras apgūšanai veidojās arī fonda organizatoriskie pamati. Tika izdalīti vairāki atsevišķi fondi un izveidota to struktūra. Pakāpeniski izveidojās fondu sistēma, kas pastāv pašreiz.

Viss bibliotekas fonds sadalīts šādos atsevišķos fondos: 1) pamatfonds, no kura izdalīti divi palīgfondi: a) lasītavu palīg-fonds un b) bibliografiskās un uzziņu literatūras palīg-fonds, 2) grupveidā apstrādājamo materiālu fonds, 3) rokrakstu un reto grāmatu fonds, 4) apmaiņas fonds, 5) rezerves fonds.

Apskatīsim īsumā katru no šiem fondiem.

1. Pamatfonds. Pamatfondā ietilpst visa inventarizētā un apstrādātā literatūra centrālajā krātuvē un Misiņa latviešu literatūras nodaļā. Tas ir bibliotekas galvenais operatīvais fonds. Šī fonda individuālo un summāro uzskaiti izdara Komplektēšanas nodaļa. Pamatfonda summārās uzskaites grāmata dod skaidru un noteiktu pārskatu par fonda lielumu un saturu. Fonda pieaugums 1958. gadā un tā stāvoklis 1959. gada sākumā parādīts sekojošajā tabulā.

	Saņemts 1958. g.		Stāvoklis 1959. g. 1. I	
	skaits	%	skaits	%
1. Inventarizēto vienību (sēj.) kopskaits	43 358	100	579 123	100
2. Vērtība (rbļ)	388 565,58		5 502 647,53	
<i>Literatūras saņemšanas avoti</i>				
3. Krievu grāmatu maksas obligātais eksemplārs	13 632	31		
4. Pirkumi	9 429	22		
5. Saņemts apmaiņā	4 192	10		
6. No rezerves fonda (pāņemts no citām bibliotekām, dāvinājumi u. c.)	16 105	37		
<i>Literatūras sadalījums pa iespieddarbu veidiem</i>				
7. Grāmatas	35 457		472 676	82
8. Žurnāli un turpinājumu izdevumi	7 136		95 105	16
9. Laikraksti	765		5 979	1
10. Dažādi (kartes, tehn. lit. specieidi u. tml.)	—		5 363	1

	Saņemts 1958. g.	Stāvoklis 1959. g. 1. I	
		skaits	%
<i>Literatūras sadalījums pa valodām</i>			
11. Latviešu	7 836	126 851	22
12. Krievu	26 507	312 992	54
13. Parējo PSRS tautu	175	1 836	0,3
14. Angļu	1 758	17 472	3
15. Franču	291	12 025	2
16. Vācu	6 021	97 784	17
17. Dažādās	770	10 163	1,7
<i>Literatūras sadalījums pa zinātņu nozarēm</i>			
18. Marksisms-ļepinisms, komunisms, sociālisms — 3K	1 198	25 037	4,3
19. Tani skaitā: dialektiskais un vēsturiskais materiālisms — 1 M, 1 MI	136	2 027	0,3
20. Matemātika, fizika, ķīmija — Dk. 5, 50, 51, 53, 54, 541/547	1 729	24 339	4,2
21. Astronomija, mineraloģija, ģeoloģija, ģeogrāfija, paleontoloģija — 52, 548, 549, 55, 56, 91	2 108	22 694	3,9
22. Bioloģijas zinātnes — 57/59	1 046	12 671	2,2
23. Medicīna — 61 (izņemot 619)	2 384	28 314	4,9
24. Lauksaimniecība, veterinārija — 619, 63 (izņemot 634.9)	2 512	34 656	6,0
25. Mežkopība, mežsaimniecība — 634.9	563	4 920	0,8
26. Tehnika, rūpniecība — 6, 60, 62, 64/69	8 085	83 295	14,4
27. Sabiedriskās zinātnes — 3 (izņemot 3K un 393), 791.3, 791.67, 793/799	9 086	80 746	13,9
28. Vēsture un tās palīgzinātnes, biogrāfija — 9, 90, 92	2 451	46 279	8,0
29. Filozofija, psiholoģija — 1 (izņemot, 1M, 1MI)	709	7 100	1,2
30. Valodniecība — 4	1 142	16 145	2,8
31. Literatūras zinātne, folklorā — 8.01/09; 8.01/09, 398	1 211	21 183	3,7
32. Dailīliteratūra — 8,82/89	5 130	94 886	16,4

	Saņemts 1958. g.	Stāvok'is 1959. g. 1. I	
		skaits	%
33. Māksla, mākslas zinātne, arhitektūra — 7 (izņemot 791.3, 791.6/7, 793/799)	1 804	23 501	4,1
34. Ateisms, reliģija — 2	396	8 141	1,4
35. Grāmatniecība, biblioteku zinātne, bibliografija — 002, 003, 01, 02	1 171	18 439	3,2
36. Vispārīgie raksti — (0 (izņemot 002, 003, 01, 02).	1 069	26 777	4,6

Kā redzams pēc iespieddarbu veidiem, biblioteka ir ļoti bagāta ar periodiku — tā sastāda $\frac{1}{6}$ no visa pamatfonda (16%). Pēc valodām visvairāk literatūras ir krievu valodā (54%). Literatūras daudzums svešvalodās, kas tagad sastāda 23,7% no pamatfonda, tuvākajos gados (sakarā ar rezerves fonda apstrādāšanu) vēl palielināsies. Pēc zinātņu nozarēm visvairāk bibliotēkā ir tehniskās literatūras (14,4%), tālāk seko sabiedriskās zinātnes (13,9%), vēsture (8%), literatūra par lauksaimniecību (6%), medicīna (4,9%) u. c. Bagāts ir arī bibliotēkas daiļliteratūras krājums (16,4%). Samērā lielais vēstures literatūras procents izskaidrojams ar dažu pārņemto bibliotēku fondu specifiku (piemēram, Vēstures un senatnes pētītāju b-bas bibliotēka) un bibliotēkas iepriekšējo profilu (Valsts vēsturiskā bibliotēka). Bibliotēka bez grūtībām var izpildīt arī tos uzdevumus, kas tai bija sprauti kā Valsts vēsturiskajai bibliotēkai.

Pamatfonda ikgadējais skaitliskais pieaugums atkarīgs no grāmatu apstrādāšanas jaudas. Neapstrādātas literatūras (rezerves fondā) bibliotēkai vēl ir daudz, bet to iespējams apstrādāt tikai pakāpeniski. 1957. gadā pamatfonds papildināts ar 56 076 sējumiem, to skaitā 31 187 sējumi no rezerves fonda, 1958. gadā — ar 43 358 sējumiem, to skaitā 16 105 sējumi no rezerves fonda. Jāatzīmē, ka grāmatu apstrādāšanas jaudā ietilpst ne tikai pamatfonda literatūra; kopā ar citu fondu literatūru apstrādāti: 1957. gadā — 77 294 sējumi, 1958. gadā — 63 125 sējumi. 1954. un 1955. gadā sakarā ar Misiņa Latviešu literatūras nodaļas fonda pārkatalogizēšanu apstrādāja ap 90 tūkst: sējumu gadā.

Interesanti salīdzināt pamatfonda procentuālo pieaugumu pēc zinātņu nozarēm Fundamentālajā bibliotēkā un bij. Rīgas pilsētas bibliotēkā, kaut gan pēdējai, kā redzams no Rīgas pilsētas arhīvā atrodamajām atskaitēm, bija stipri atšķirīgs fonda sadalījums pa

zinātņu nozarēm. Taču redzams, ka no bibliotēkas fonda pieauguma, piemēram 1939. gadā literatūra dabaszinātnēs, medicīnā, ģeoloģijā, ģeografijā un matemātikā sastādījusi kopā 4% (Fundamentālajai bibliotēkai 1958. gadā — 15,2%), tehnikā un lauksaimniecībā — nepilnu 1% (Fundamentālajai bibliotēkai — 21,2%), bet toties teoloģijā — 3%.

Kā redzams, bibliotēka sava pamatfonda komplektēšanā tagad iet pavisam citus ceļus nekā pirmspadomju laikā. Fundamentālās bibliotēkas ikgadējais pamatfonda pieaugums, tiklab kvantitatīvi, kā kvalitatīvi nav pat salīdzināms ar agrāko Rīgas pilsētas bibliotēku.

Daži vārdi par pamatfonda struktūru un kārtojumu. Pēc Misiņa bibliotēkas pievienošanas pamatfonda izveidojās no divām lielā mērā patstāvīgām daļām: Centrālās nodaļas pamatfonda un Misiņa Latviešu literatūras nodaļas pamatfonda. No pēdējā savukārt tika izdalīts latviešu literatūras un Letikas arhīva fonds, kurā glabājas viens eksemplārs no katra izdevuma: a) latviešu valodā, b) par Latviju un latviešiem (visās valodās), c) latviešu autoru darbu tulkojumi un oriģināli citās valodās. Pēc šī profila tiek komplektēta arī Misiņa nodaļas pamatfonda operatīvā daļa, papildinot to ar svarīgākajām rokasgrāmatām un sabiedriski-politiskiem izdevumiem (arī periodiku) krievu valodā. Nodaļas operatīvajā fondā atstātas arī grāmatas krievu u. c. valodās, kas tajā atradās pievienošanas laikā, bet neatbilst nodaļas tagadējam profilam. Pievienošanas laikā bibliotēka jau bija pāraugusi savu sākotnējo, tīri latvisko profilu un, pateicoties tās ilggadīgajam vadītājam Latvijas PSR Nopelniem bagātajam kultūras darbiniekam Kārlim Eglem, uzkrājusi arī bagātu literatūru humanitārās zinātnēs dažādās valodās. Attiecībā uz veco literatūru šī bibliotēkas specifika ir saglabāta.

Misiņa nodaļas pamatfonda kārtojums kā operatīvajā, tā arhīva fondā ir sistemātiski-valodiski-alfabētiskais.

Centrālās nodaļas pamatfondam ir universāls raksturs. Tajā ir arī visa svarīgākā jaunākā latviešu literatūra, tāpat arī vecā latviešu literatūra, ja Misiņa nodaļa ar to ir jau nodrošināta (vismaz 2 eks.).

Centrālās nodaļas pamatfonda kārtojums sākumā arī bija sistemātiski-valodiski-alfabētisks, taču, fondam pieaugot, drīz vien kļuva redzama šī kārtojuma nepiemērotība lieliem fondiem; tādēļ ar 1951. gadu bibliotēka pārgāja uz valodiski-formātisko kārtas kārtojumu. Pamatfondā izdalīja šādus atsevišķus fondus: 1) marksisma-ļeņinisma literatūru, 2) bibliografisko un uzzīņu literatūru, 3) Baltiku, 4) daiļliteratūru, 5) periodiku, 6) kartes,

7) notis. Pirmiem trim fondiem atstāja jau esošo sistemātiski-valodiski-alfabētisko kārtojumu ar nosacītiem apzīmējumiem (burtiem) šifras priekšā, piemēram: U 016:52; B 902.6. Dailiteratūru sakārtoja pēc valodām un alfabētiski, periodiku izvietoja nosaukumu numerācijas secībā, pie kam atsevišķas kārtas skaitļu rindas ir žurnāliem (šifra: Ž1, Ž2...), laikrakstiem (H1, H2...) un turpinājumu izdevumiem (T1, T2...). Pārējo fonda daļu (grāmatas) sadalīja 3 valodu grupās (latviešu, krievu, svešvalodās) un 5 formātu grupās, un šo grupu robežās izvietoja ienākšanas resp. pāršifrēšanas secībā. Šifras piemērs (krievu grāmatai) $\frac{Kc}{43912}^1$.

Lasītavu palīgfundu iekārtoja 1948. gadā pie periodikas lasītavas. Paplašinot un pārkārtojot lasītavas (sk. tālāk), to novietoja nelielā telpā pie grāmatu izsniegšanas galda. Tajā atrodas jaunākā (tekošā gada) periodika, marksisma-ļeņinisma pamatlicēju darbi un svarīgākās rokasgrāmatas. Lielākam lasītavu palīgfondam bibliotēkā nav telpas. Palīgfonda literatūru lasītājiem izsniedz uz mutvārdu vai vienkāršotiem rakstveida pieprasījumiem.

Pie lasītavu palīgfonda pieskaitāma arī lasītavā brīvi pieejamā literatūra. Visās lasītavās ir plaukti ar svarīgākajiem marksisma-ļeņinisma pamatlicēju darbiem, enciklopēdijām un valodu vārdnīcām. Katalogu zālē brīvi pieejami arī visvairāk pieprasītie latviešu un krievu zinātniskie un sabiedriski politiskie žurnāli un laikraksti, bet zinātniskā lasītavā — arī svarīgākie ārzemju žurnāli. Lasītavu palīgfundu papildina arī Uzziņu kabineta literatūras krājums, kas atrodas katalogu zālē.

Bibliogrāfiskās un uzziņu literatūras palīgfonds iekārtots Bibliografijas nodaļā un ir tās pārziņā. Daļa no tā atrodas Bibliografiskajā uzziņu kabinetā. Fonda organizēšana sākta jau 1947. gadā. Fondā atrodas visi jaunākie bibliogrāfiskie rādītāji (universālie un speciālie), svarīgākie agrāko gadu bibliogrāfiskie izdevumi, enciklopēdijas, vārdnīcas, rokasgrāmatas un jaunākā bibliotēku zinātnes literatūra. Fonda uzdevums — sekmēt bibliogrāfisko darbu bibliotēkā, tam ir Bibliografijas nodaļas palīgfonda funkcijas. Fondā ir ap 12 tūkst. sējumu un to izsniedz arī lasītājiem. Tāpat kā lasītavu palīgfonds, arī šis fonds saņem inventarizēto literatūru no krātuves un tā ietilpst pamatfonda uzskaitē.

¹ Tuvāk par šo kārtojumu un tā priekšrocībām sk. autora rakstu: Система расстановки основного фонда Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР. — Библиотеки СССР (опыт работы), вып. 1, 1952, стр. 11—24. (Гос. библиотека СССР им. В. И. Ленина.)

2. Grupveidā apstrādājamo materiālu fonds. Šis fonds atrodas pie pamatfonda un tam ir patstāvīga summāra uzskaitē. Fondā ir ap 75 tūkst. dažāda veida materiālu (sīkas brošūras, afišas, programmas, lapu materiāli u. tml.), ko bibliotēka ar 1957. gadu sāka apstrādāt kā grupveida materiālu. Pie šī fonda jāpieskaita arī 23 tūkst. sīkdarbu, kurus bibliotēka apstrādājusi vienkāršoti individuāli, bet uzskaitījusi tikai summāri.¹

3. Rokrakstu un reto grāmatu fonds. Šī fonda pamats ir retās grāmatas un rokraksti, kas izglābti no nodedzinātās Rīgas pilsētas bibliotēkas. Pirms Misiņa bibliotēkas pievienošanas fondā jau bija pāri par 12 tūkst. grāmatu, periodikas sējumu un citi iespiestie materiāli un ap 42 tūkst. rokrakstu vienību². Ar Misiņa bibliotēkas pievienošanu un vēlākajiem komplektējumiem fonds ievērojami papildinājies un tagad tajā ir 15 784 inventarizēti iespieddarbi un 1450 atsevišķu personālu vai tematisku rokrakstu krājumu ar pāri par 80 tūkst. rokrakstu vienību. Daļa rokrakstu vēl nav apstrādāti. Fonds ir Rokrakstu un reto grāmatu sektora pārziņā, kas ir patstāvīga struktūras vienība ar saviem krātuvēm un lasītavām centrā un Misiņa nodaļā, saviem katalogiem, inventāra grāmatām utt. Sektors komplektē visus rokrakstus, kam vien var būt nozīme zinātniskajā pētniecībā, kā arī šādus iespieddarbus: 1) marksisma-ļeņinisma pamatlīdzekļu darbu pirmizdevumus un retos izdevumus, 2) nelegālo literatūru par revolucionāro kustību Latvijā un Krievijā, kā arī legālos revolucionāros izdevumus, ja tie kļuvuši par retumiem, 3) franču buržuāziskās revolūcijas un Parīzes komūnas perioda izdevumus, 4) visus izdevumus latviešu valodā, kas iznākuši līdz 1880. gadam, 5) visu latviešu un cittautu literatūras un mākslas klasiķu un ievērojamo zinātnieku darbu pirmizdevumus un to latvisko tulkojumu pirmizdevumus, 6) visus iespieddarbus krievu valodā, kas iznākuši līdz 1800. gadam, 7) visus iespieddarbus svešvalodās, kas iznākuši līdz 1700. gadam, periodiku — līdz 1800. gadam, 8) visas Latvijā līdz 1800. gadam iespiestās grāmatas, 9) grāmatas ar autoru ierakstiem vai ievērojamu personu autogrāfiem un piezīmēm, 10) dažādu laika posmu izdevumus, kas uzskatāmi par grāmatu iespiešanas, grafiskās apdares vai iesiešanas mākas paraugiem u. tml.

Bibliotēkas rokrakstu un reto grāmatu fondā ir daudz vērtīgu un interesantu materiālu. Šī fonda rokrakstu krājums ir visbagātākais republikā.

Fonda galvenā sastāvdaļa ir materiāli, kas izglābti, bibliotēkai

¹ Tuvāk par šo fondu sk. *L. Cennes* rakstu šajā krājumā.

² «Vienība» ir kāda darba manuskripts, vēstule, atsevišķs raksts.

nodegot. Dažus no tiem jau minējām, runājot par bibliotēkas fonda atjaunošanu. Vairākas rokrakstu kolekcijas, kā arī daudzus retus izdevumus bibliotēka ieguva arī vēlāk. Fondā ir vairāki marksisma pamatlicēju darbu pirmizdevumi latviešu valodā, to starpā «Komunistu manifesta» pirmizdevums 1900. gadā Londonā (ir arī «Komunistu manifesta» pirmās lapas iespiedums 24 Āzijas tautu valodās), latviešu revolucionārās kustības nelegālie izdevumi iekš- un ārzemēs, bagāts Krievijas un Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas 1892.—1917. gada proklamāciju, uzsaukumu un revolucionāro dziesmu krājums, vecākie izdevumi latviešu valodā, to starpā E. Glika bībeles tulkojuma pirmizdevums 1689. gadā, bagāts inkunābulu un paleotipu krājums, veci, ļoti reti Baltikas un Rosikas izdevumi, Rīgas teātra programmas no teātra dibināšanas 1782. līdz 1914. gadam, interesanti grāmatu grafiskās apdares un iesiešanas mākas paraugi (piem., Elzevīra u. c. izdevumi).

No rokrakstiem vēl atzīmējami: K. G. Zontaga fonds, K. D. un J. M. Lencu vēstules u. c. materiāli, K. Baumaņa, Kr. Valdemāra, Kronvaldu Ata, Brāļu Kaudzišu, Adolfa Alunāna, Mākoņa (J. Kalniņa) un daudzu citu latviešu rakstnieku un kultūras darbinieku rokraksti, Turgeņeva un Ģešes vēstules, kāds «Don Karlosa» manuskripts ar Šillera personīgiem labojumiem. Vērtīgi ir veco kroniku noraksti, piemēram Latviešu Indriķa kronikas t. s. Skodeiska 17. gs. manuskripts, Nienšteta kronika ar bagātīgām ziņām par t. s. Kalendāra nemieriem Rīgā, Helma kronikas izraksti ar ziņām par notikumiem Livonijā no Rīgas dibināšanas līdz 1645. gadam, Ordeņa mestru kronika par laiku no 1235. līdz 1535. gadam un daudzu citu kroniku noraksti. Ir izglābtas arī 13., 14. un 15. gs. ar roku rakstītās grāmatas uz pergamenta. Autografu kolekcijā ir Pētera Lielā, Napoleona u. c. valdnieku un ievērojamu personu paraksti. 1953. gadā prof. Dr. A. Kirhenšteins nodeva bibliotēkai četras Luija Pastēra vēstules.

No bagātā rokrakstu fonda, kas atrodas Misiņa Latviešu literatūras nodaļā, jāatzīmē Latviešu draugu biedrības krājums, kurā ir rokraksti no 17. gadsimta. Te atrodami tādi latviešu valodas pētniecībai svarīgi manuskripti kā Firekera «Lettisch-Deutsches Wörterbuch», Langes «Deutsch-Lettisches und Lettisch-Deutsches Lexicon», Adolfija «Lettische Grammatica» (1685). Depkina «Lettisches Wörterbuch» (1704) u. c. Ļoti vērtīgi ir Fr. Brīvzemnieka, J. Lautenbaha, T. Zeiferta (ap 400 inv. vien.), A. Deglava u. c. rokrakstu krājumi, Kr. Barona un Kr. Valdemāra vēstules, Aspazijas, R. Blaumaņa, A. Brigaderes, J. Poruka, brāļu Kaudzišu u. c. latviešu rakstnieku rokraksti un vēstules, A. Bērzkalnes sarakstīšanās ar krievu, somu, igauņu u. c. zemju folklo-

ristiem. No revolucionāro rakstnieku krājumiem minami A. Upīša, J. Sudrabkalna, L. Laicena un L. Paegles rokraksti un vēstules. Šeit nav iespējams sīkāk apskatīt bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu fonda materiālus—vērtīgākos izdevumus, interesantākās kolekcijas, Latvijas politiskās un kultūras vēstures pētniecībai svarīgākos rokrakstus. Bibliotēkas uzdevums ir jau vistuvākajā laikā publicēt plašāku pārskatu par savu reto grāmatu un rokrakstu fondu¹, informējot arī par to, kādi no Rīgas pilsētas bibliotēkas vērtīgākajiem materiāliem ir izglābti un kādi ar šīs bibliotēkas nodedzāšanu ir aizgājuši bojā.

Reto grāmatu fonds izvietots grupveida-sistemātiskā kārtojumā, piem. D—Baltica, E—Rossica, H—inkunābulas un paleotipi utt. Lielākā daļa grāmatu ir jau katalogizētas un uzrādītas reto grāmatu katalogos. Arī lielākā daļa rokrakstu jau sistemātizēti un aprakstīti. Rokrakstu zinātniskā apstrādāšana (anotēšana utt.) nav vēl uzsākta, taču izdarītie apraksti jau dod labu pārskatu par katrā krājumā esošajiem materiāliem.

Pie Rokrakstu un reto grāmatu sektora Komunālā ielā izbūvēts trīsstāvu ugunsdrošs seifs, kurā novietoti visi rokraksti un vērtīgākie iespaiddarbi.

4. Apmaiņas fonds. Apmaiņas fonda organizēšana uzsākta 1947. gadā. Tajā ietilpst apmaiņai noderīgie dubletī, bibliotēkai pašai nevajadzīgie izdevumi un visi Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumi, ko bibliotēka iepērk lielākā eksemplāru skaitā izsūtīšanai apmaiņā. 1959. gada 1. janvārī fondā bija 73 168 grāmatas, 68 206 žurnālu un turpinājumu izdevumu iespaidvienības, 12 560 dažādu materiālu — kopā 153 936 vienības. Fonds ir sakārtots, vairākas savienoto republiku bibliotēkas no tā jau ir atlasījušas tām vajadzīgo literatūru. Sakarā ar nepieciešamību vispirms apgūt rezerves fondu un šī fonda pastāvīgu papildināšanos bibliotēkai līdz šim vēl nav atlicis laika apmaiņas fonda aktivizēšanai (apmaiņai piedāvājamās literatūras sarakstu sastādīšanai, izsūtīšanai u. tml.). Tas ir ne vien Fundamentālās, bet arī daudzu citu bibliotēku tuvākais uzdevums, kas var ievērojami palīdzēt trūkstošās literatūras sagādē.

5. Rezerves fonds. Par rezerves fondu bibliotēka apzīmē visu, galvenokārt vecāko literatūru, ko tā ir pārņēmusi no citām iestādēm, bibliotēkām u. tml. un kas vēl nav nodota kādam no jau minētajiem fondiem. 1949.—1950. gadā rezerves fonds bija vislielākais fonds bibliotēkā, tajā bija vairāk par 0,5 milj. iespaidvie-

¹ Īsu ieskatu fonda materiālos devis V. Ambainis rakstos: Ko lasītājam un pētniekam var sniegt LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. — Ciņa, 1949, 20. okt. un Kādas Rīgas bibliotēkas vēsture. — Ciņa, 1951, 19. okt.

nību. Arī vēlākajos gados ieplūda daudz literatūras, bet visus šos gadus no tā arī ļoti daudz literatūras nodots apstrādāšanai vai apmaiņas fondam. Tagad rezerves fondā vēl ir 58 tūkst. grāmatu un ap 100 tūkst. žurnālu un laikrakstu iespiedvienību. Daļu no fonda materiāliem tuvākajos gados varēs nodot apstrādāšanai, bet daļu izmantot kā apmaiņas literatūru. Rezerves fonda grāmatas un žurnāli ir sašķīroti un sakārtoti plauktos pa valodām un alfabētiski. Kā apmaiņas, tā rezerves fonds ir Komplektēšanas nodaļas pārziņā.

Tāda īsumā ir bibliotekas fondu sistēma. Tā nav uzskatāma par kaut ko galīgu. Bibliotekai tālāk augot (piemēram, iekārtojot speciālus kabinetus), var rasties vajadzība pēc jaunu fondu izdalīšanas vai esošo pārkārtošanas. Uzcelot bibliotekai jaunu ēku, Misiņa nodaļas pamatfonds saplūdis ar centra nodaļas pamatfondu, izdalot no abiem fondiem atsevišķu Misiņa vārdā nosauktu latviešu literatūras un Letikas fondu. Pašreizējā fondu sistēma un to struktūra ir izaugusi bibliotekas veidošanās procesā un atbilst tās vajadzībām.

IV. LITERATŪRAS APSTRĀDĀŠANA UN KATALOGI

Jautājums par Fundamentālās bibliotekas katalogu un kartoteku sistēmas izveidošanos varētu būt atsevišķa raksta temats. Ar to saistītas daudzas interesantas bibliotekārā darba problēmas, kurām šajā bibliotekas vispārējās izveidošanās aprakstā nevaram pieskārties. Seit tikai īsumā apskatīsim bibliotekas svarīgākos katalogus; par kartotekām — tāpat īsumā — runāsim sakarā ar bibliografisko darbu.

Biblioteka uzsāka savu darbību bez neviena kataloga. Bijušās Rīgas pilsētas bibliotekas katalogi bija aizgājuši bojā līdz ar fonda lielāko daļu, bet Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotekas katalogs, ko pārņēma līdz ar daļu no šīs bibliotekas fonda, neatbilda padomju biblioteku prasībām un pareizi neatspoguļoja arī pārņemto grāmatu krājumu. Visi lielai zinātniskai bibliotekai vajadzīgie katalogi bija jāorganizē pilnīgi no jauna.

1954. gada 1. janvārī, pirms Misiņa bibliotekas pievienošanas, bibliotekai jau bija 15 katalogi ar apm. 800 tūkst. kartītēm. Turpmākajos piecos gados katalogi papildināti ar 1,2 milj. kartīšu un 1959. gada 1. janvārī kopā ar Misiņa Latviešu literatūras nodaļu bibliotekai bija 24 katalogi ar apm. 2 milj. kartīšu. Misiņa bibliotekas pamatfonds pēc bibliotekas pievienošanas Fundamentālajai bibliotekai tika pārkatalogizēts, un visi pamatfonda katalogi izveidoti no jauna atbilstoši padomju biblioteku prasībām.

Katru gadu bibliotēkas katalogus papildina ar 250—300 tūkst. kartītēm, katru dienu vidēji ar 800—1000 kartītēm. 1957. gadā visos katalogos ievietotas 280 540 kartītes, 1958. gadā — 245 371 kartīte.

Galvenie pamatfonda katalogi ir šādi.

1. Grāmatu sistemātiskais katalogs. Šī kataloga organizēšana uzsākta 1946. gadā. Lasītājiem to nodeva 1947. gada novembrī. Katalogā bija apmēram 10 tūkst. kartīšu, tas bija sadalīts 1919 iedaļās. Tagad katalogā jau ir 370 tūkst. kartīšu ar sīki detalizētām iedaļām, piemēram tehnika (Dk. 6,62, 64—69) sadalīta 1298 sistemātiskās iedaļās, politiskā ekonomija (Dk. 33) — 82 iedaļās. Kataloga struktūra ar mazām, lokāla rakstura izmaiņām veidota pēc Vissavienības Grāmatu palātas iespiesto kartīšu klasifikācijas shēmas, kuras pamatā ir decimālās klasifikācijas Briseles variants ar N. Rusinova un Ļ. Tropovska un nelieliem pašas Grāmatu palātas labojumiem un papildinājumiem. 1948. gada otrajā pusē kataloga struktūru mēģināja tuvināt priekšmetu katalogam, bet šo eksperimentu vēlāk atzina par nesekmīgu un pēc rūpīgas visa kataloga redakcijas atjaunoja iepriekšējo stāvokli. Katrā iedaļā kartītes sakārtotas pa valodām (latviešu, krievu un svešvalodās) un alfabētiski. Kataloga organizācija un vadība visu laiku, atskaitot minētā eksperimenta periodu, ir bijusi vienas personas rokās. Šis apstāklis nodrošinājis kataloga uzbūves vienveidību, kas ir viena no sistemātiskā kataloga pamatprasībām. Nelaužot decimālo klasifikāciju, ir mēģināts piemērot sistemātisko katalogu marksistiski-ļeņiniskās ideoloģijas un mūsdienu zinātnes prasībām, galvenokārt ar kataloga struktūras un apdares mērķtiecīgu iekārtojumu. Vairāku zinātņu — filozofijas, psiholoģijas, politiskās ekonomijas, politikas, literatūras zinātnes, estētikas, PSRS vēstures u. c. nodaļas katalogā sīki detalizētas un izkārtotas, liekot pamatā attiecīgo nozaru sistematizējumu padomju rokasgrāmatās, īpaši augstskolu kursus, kā arī ievērojot augstskolu programmas. Apdares ziņā mēģināja pēc iespējas precīzi izteikt nodaļu apzīmējumus un dot visam katalogam glītu ārējo noformējumu. Nemitīgi uzlabo arī kataloga struktūras politisko mērķtiecību, cik to atļauj pieņemtā klasifikācijas shēma. Pārkārtota pamatklašu 0 un 3K secība, novietojot 3K pirmā vietā, bet 0 aiz 9. Visu iedaļu sākumā izdalīti marksisma-ļeņinisma pamatlīcēju darbu apraksti, ja tādi ir attiecīgajā jautājumā. Tiem seko partijas un valdības lēmumi. Izcelti daži PSRS zinātnei un politikai svarīgi un aktuāli jautājumi, piem., mičuriniskā mācība bioloģijā, Pavlova skola fizioloģijā, mākslīgie zemes pavadoņi, imperiālisma koloniālās sistēmas krīze un sabrukums, PSRS cīņa par mieru u. c. Lai tuvinātu lasītājiem padomju

zinātnisko literatūru un jaunākos ārzemju izdevumus, dažās pamatnodaļās — sabiedriskajās zinātnēs (Dk3), vēsturē (9) un vispārīgo darbu nodaļās (0) ar «mēmām» starpkartēm ir nošķirti kataloga iedaļās visi padomju, tautas demokrātijas valstu un jaunākie kapitālistisko valstu izdevumi no izdevumiem, kas publicēti Krievijā līdz Oktobra revolūcijai un citās kapitālistiskajās valstīs līdz 1940. gadam, liekot pirmajā vietā padomju izdevumus, aiz tiem tautas demokrātijas valstu, tad kapitālistisko valstu jaunākos (kopš 1940. gada) izdevumus. Katalogos atspoguļota visa pamatfonda literatūra, izņemot sēnalu literatūru (Kurts Mālere u. c.), reliģiskās propagandas un kulta literatūru un galīgi novecojušos izdevumus, kas uzrādīti atsevišķā, t. s. «Ds» (darba sistēmātikajā) katalogā. Sistēmātikajā katalogā nav uzrādītas arī skolas grāmatas līdz 4. klasei, bilžu grāmatas un atkārtotie izdevumi.

Lai atvieglotu lasītājiem orientēšanos sistēmātikajā katalogā un sekmētu ātru vajadzīgās literatūras atrašanu, 1952. gadā izstrādāja un nodeva lasītājiem sistēmātikā kataloga alfabētisko priekšmetu rādītāju (t. s. «atslēgu»), kas ietver ap 9 tūkst. priekšmetu iedaļas. To pastāvīgi papildina. Sistēmātikā kataloga izmantošanu atvieglo arī attiecīgie uzraksti un plakāti, kā arī Uzziņu kabineta darbinieku paskaidrojumi un palīdzība katrā vajadzīgā gadījumā.

Grāmatas klasificē un sistēmātikā katalogu organizē, papildina un pārziņ īpaša darbinieku grupa Apstrādāšanas un katalogu nodaļā. Pašreiz grupā strādā 5 darbinieki. Tā kā katalogs ir stipri detalizēts, arī grāmatu klasificēšana ir detāla — atsevišķos gadījumos līdz devītai un tālākai decimālajai zīmei, vajadzības gadījumā pievienojot vēl palignoteicējus (vietas, laika, valodas, analītiskos u. c.). Tas prasa no darbiniekiem dziļas zināšanas, tādēļ grupā strādā dažādu nozaru speciālisti, no kuriem katrs klasificē un pārziņ tikai noteiktas zinātņu nozares. Grupas darbiniekiem nepieciešamas arī labas valodu zināšanas.

2. Grāmatu alfabētiskie (darba un lasītāju) katalogi. Arī šo katalogu organizēšana sāka 1946. gadā. Kartīšu skaits darba alfabētiskajā katalogā — ap 368 tūkst., lasītāju — 352 tūkst. Darba alfabētiskajam katalogam ir ģenerālā kataloga funkcijas — tas uzrāda, pagaidām gan vēl nedaudz, arī Rokrakstu un reto grāmatu fonda materiālus.

Kartītes alfabētiskajos katalogos sakārtotas pa valodām, bet katras valodas robežās — autoru vai grāmatu nosaukumu alfabētiskā secībā, atdalot ar starpkartēm burtus un zilbes. Ievērojamākie zinātnieki un rakstnieki izcelti ar atsevišķām starpkartēm. Jaunākajām krievu grāmatām bibliotēka izmanto Vissavienības

Grāmatu palātas iespīestās kartītes, pasūtot tās vajadzīgā eksemplāru skaitā (5 komplektus). Pārējās grāmatas bibliotēka apraksta pati. Aprakstīšanu izdara ar rakstāmmašīnām, aprakstus izredīgē un pēc tam nodublē vajadzīgo kartīšu skaitu (katrai grāmatai vidēji 3,6 kartītes + vajadzīgās kartītes Misiņa nodaļas katalogiem).

Kā zināms, līdz 1950. gadam padomju bibliotēkas strādāja bez vienotas grāmatu aprakstīšanas instrukcijas. Fundamentālā bibliotēka visumā pieturējās pie tiem aprakstīšanas principiem, kas doti attiecīgajās padomju bibliotēkārājās rokasgrāmatās¹ un kādi izriet no Vissavienības Grāmatu palātas iespīestās kartītes. Pēc «Vienoto noteikumu» publicēšanas 1949. gada beigās bibliotēka katalogizē grāmatas saskaņā ar šiem noteikumiem, pieļaujot tikai ļoti nelielu atkāpšanos no tiem. Agrāk apstrādātās grāmatas ne vienmēr atbilst «Vienoto noteikumu» prasībām, bet atšķirība nav tik liela, lai būtu nepieciešams tās pārkatalogizēt. Tomēr no aprakstu viedokļa visiem grāmatu katalogiem vajadzīga pamatīga redakcija, lai izlabotu gadu gaitā ieviesušās kļūdas, apvienotu autorus ar nevienādu rakstību un autorus, kuru darbi izdoti ar pseidonīmiem un īstajiem uzvārdiem, lai apvienotu skolu grāmatu dažādos izdevumus, ko bibliotēka sākumā aprakstīja katru atsevišķi, u. tml. Šis darbs ir sākts tikai latviešu katalogam.

Līdzīgi kā centra katalogi organizēti arī jaunizveidotie Misiņa nodaļas katalogi — sistemātiskais un alfabētiskais. Kopējais kartīšu skaits tajos 161 tūkst. Visas Misiņa nodaļas grāmatas uzrādītas arī centra nodaļas katalogos, liekot šifras priekšā burtu «M».

3. Periodikas katalogi. Tāpat kā grāmatām, arī periodikai ir divi alfabētiskie katalogi centrā (ģenerālais darba katalogs un lasītāju katalogs) un viens alfabētiskais katalogs Misiņa nodaļā. Kā centrā, tā Misiņa nodaļā ir arī sistemātiskais periodikas katalogs (ar saīsinātiem aprakstiem un bez specifikācijas). Centra nodaļai periodikas katalogi izveidoti 1950. gadā, Misiņa nodaļai tos sāka veidot 1957. gadā, jo pēc Misiņa bibliotēkas pievienošanas vispirms vajadzēja pārkatalogizēt visu tās grāmatu fondu, bet bagātajam latviešu periodikas krājumam katalogu vajadzēja veidot pilnīgi no jauna.

Periodikas katalogos uzrādīti žurnāli, laikraksti un t. s. turpinājumu izdevumi (Raksti, Труды, Доклады, Proceedings, Annales, Jahresberichte u. tml.). Pēdējie, ja tie ietver monografijas vai arī ja tiem ir noteikts nosaukums (piem. «Augsne un raža», «Вопросы географии») uzrādīti arī grāmatu katalogā.

¹ В. И. Добровольская. Краткое руководство по каталогизации... М.—Л., 1948 и др.

Periodikas sistemātiskā kataloga struktūra līdzīga grāmatu sistemātiskā kataloga struktūrai — tiem pamatā viena klasifikācijas shēma. Alfabētiskajos katalogos žurnāli un laikraksti sakārtoti nosaukumu alfabētā, bet turpinājumu izdevumi, ja tiem nav noteikta nosaukuma — kolektīvo autoru alfabētā.

Visos periodikas katalogos kopā jau ir 69 tūkst. kartīšu, kas atspoguļo 9940 nosaukumus ar dažādu skaitu gadu komplektiem katrā. Bibliotekai ir gandrīz visi latviešu periodiskie izdevumi. Trūkstošos nosaukumus vai atsevišķus numurus neatlaidīgi meklē. Bagāts ir arī periodikas krājums svešvalodās (3066 nosaukumi).

4. Jaunienāku šo grāmatu katalogs. Šis katalogs veidots kā sistemātiskais katalogs un tam ir bibliografiskā informācijas biļetena funkcijas. Kartītes katalogā ievieto katru dienu, sadalot tās pa dekādēm; katras dekādes kartītes izņem pēc viena mēneša. Lasītājam pietiek ierasties bibliotēkā tikai vienu reizi mēnesī, lai pēc šī kataloga varētu sekot jaunākai literatūrai savā specialitātē. Atsevišķa kartīte šim katalogam netiek dublēta, tajā ievieto sistemātiskajam katalogam paredzēto kartīti, kas šajā katalogā tāpat nonāk tikai pēc mēneša. Pret šādu kārtību var būt arī zināmi iebildumi.

5. Žurnālu un avīžu rakstu katalogs. Šo katalogu sāka organizēt 1948. gada otrajā pusē. Tagad tajā ir jau 410 tūkst. kartīšu. Tas atspoguļo svarīgākos rakstus, kas iespiesti ievērojamākos vispārējā rakstura žurnālos un turpinājumu izdevumos, ko saņem bibliotēka (speciālo žurnālu rakstus katalogā neparāda). 1958. gadā bibliotēkas centra nodaļa (savš žurnālu un avīžu rakstu katalogs ir arī Misiņa nodaļai) analītiski apstrādāja 853 žurnālus un turpinājumu izdevumus latviešu, krievu un svešvalodās; izdevumiem krievu valodā izmanto Vissavienības Grāmatu palātas iespīestās kartītes. Pēdējās tomēr daudzos gadījumos jāpārklasificē, jo Grāmatu palāta dažām nodaļām dod ārkārtīgi rupju klasifikāciju («Matemātika», «Fizika», «Ķīmija»). Žurnālu un avīžu rakstu katalogu centrā ik gadus papildina ar apm. 50 tūkst. kartītēm. 1958. gadā tas papildināts ar 52 243 kartītēm.

Kartītes katalogā sakārtotas sistemātiski-hronoloģiski-alfabētiski; sistemātiskā dalījuma pamatā ir Grāmatu palātas klasifikācijas shēma (ar 31 pamatnodaļu), pēc kuras klasificē literatūru «hronikās» («Книжная летопись», «Летопись журнальных статей» u. c.). Tāpat analītiskā resp. žurnālu un avīžu rakstu kataloga struktūra nav vienāda ar grāmatu un periodikas sistemātisko katalogu struktūru. Lasītājiem tas rada zināmas grūtības. To novēršanai arī žurnālu un avīžu rakstu katalogam ir pievienots alfabētiskais priekšmetu rādītājs («atslēga»).

Misiņa Latviešu literatūras nodaļas žurnālu un avīžu rakstu katalogā, kas bija izveidots jau pirms Misiņa bibliotēkas pievienošanas Fundamentālajai bibliotēkai, uzrādīti raksti sabiedrisko zinātņu jautājumos (vēsture, literatūras zinātne, māksla, valodniecība, grāmatniecība). Analītiski izraksta visus Latvijā izdotos periodikas izdevumus, arī provinces laikrakstus (1958. gadā — 132 nosaukumus). Šajā katalogā uzrādīti arī presē publicētie daiļliteratūras darbi. Svarīgākie latviešu zinātnieku raksti tehnikas, medicīnas, lauksaimniecības un dabas zinātņu jautājumos atrodami centra analītiskajā katalogā. Misiņa nodaļas analītisko katalogu ik gadus papildina ar apmēram 12—15 tūkst. kartītēm. Kopējais kartiņu skaits katalogā — 107 tūkstoši.

Žurnālu un avīžu rakstu katalogs centrā un Misiņa nodaļā atspoguļo visjaunākos rakstus dažādās zinātņu nozarēs un sniedz ievērojamu palīdzību Akadēmijas un citiem republikas zinātniekiem, kā arī uzņēmumu inženiertehniskajiem darbiniekiem, ārstiem, skolotājiem, preses darbiniekiem. Tas ievērojami palīdz arī pašai bibliotēkai bibliogrāfiskajā uzziņu darbā.

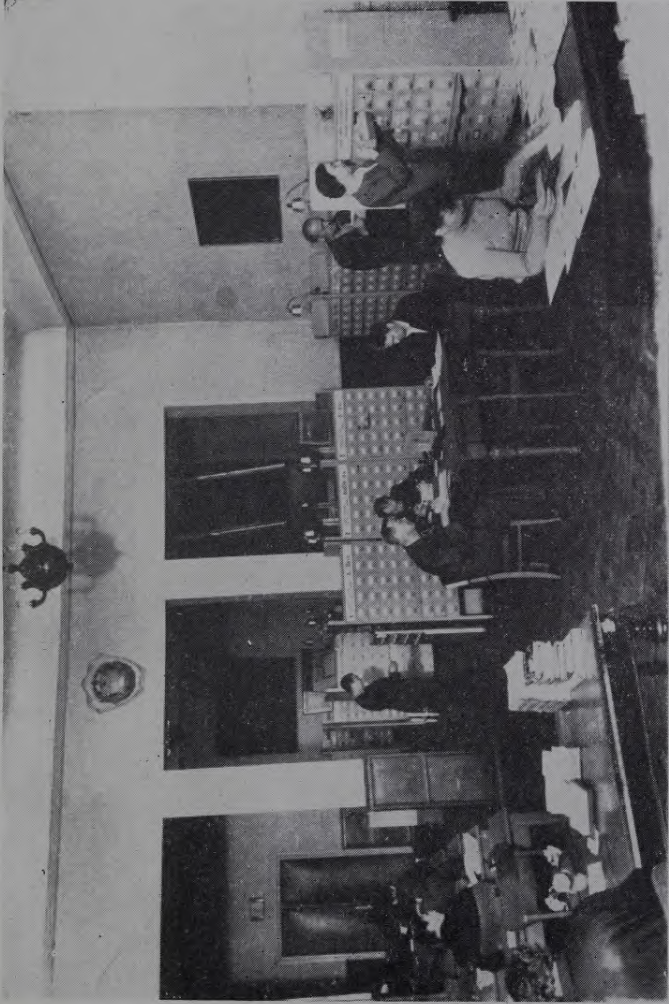
No pamatfonda katalogiem vēl varētu atzīmēt «Tekso» un «Seļso» katalogus, kuru tālākā veidošana pārtraukta, krātuves topogrāfisko katalogu, nepabeigto Misiņa nodaļas arhīva fonda katalogu, Bibliogrāfijas nodaļas palīgfonda sistematisko katalogu u. c., pie kuriem šeit tuvāk nepakavēsimies.

Savi katalogi ir arī Rokrakstu un reto grāmatu fondam: grāmatu alfabētiskais, inkunābulu — hronoloģiskais un ģeogrāfiskais, revolucionārās literatūras katalogs, Misiņa nodaļā arī vēl rok-rakstu alfabētiskais katalogs ar personu rādītāju un fotoattēlu katalogs.

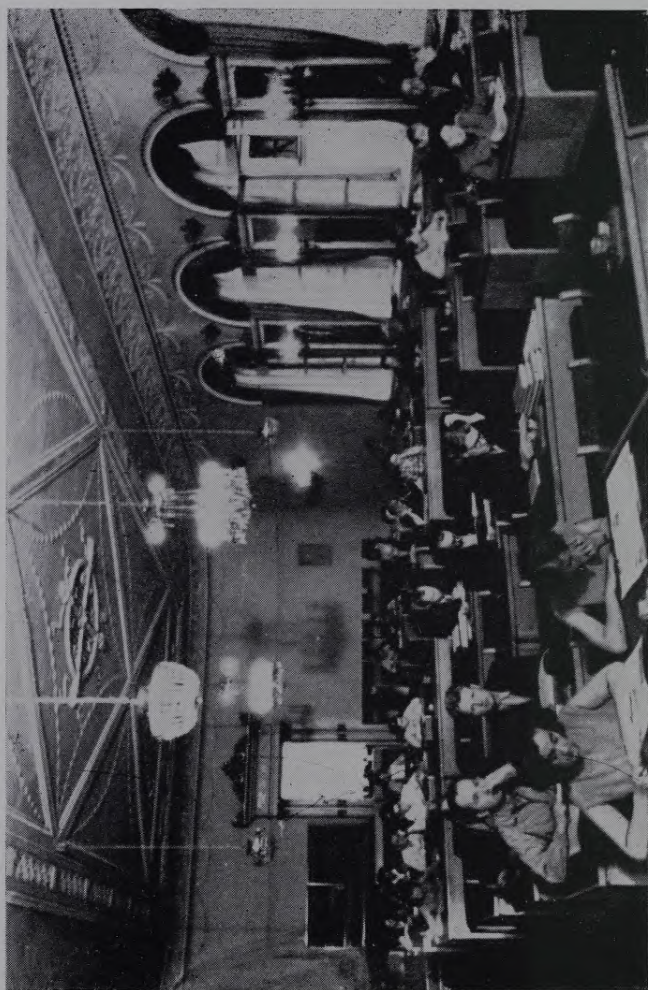
Bibliotēkas katalogu sistēma ir daudzpusīga un mērķtiecīga. Atsevišķie katalogi un kartotēkas papildina cits citu un palīdz lasītājiem ātri atrast vajadzīgos izdevumus. Arī dažādo katalogu struktūru un ārējo noformējumu lasītāji novērtējuši atzinīgi.

Tas nenozīmē, ka katalogiem nav arī trūkumu. Sīkākās kļūdas bibliotēka cenšas novērst darba gaitā. Pats galvenais trūkums ir tas, ka no apraksta viedokļa katalogi nav rediģēti kopš to veidošanas sākuma. To izredīģēšana ir viens no bibliotēkas tuvākajiem un svarīgākajiem uzdevumiem. Būtu jādomā arī par lasītāju un darba katalogu savstarpēju salīdzināšanu un katalogu salīdzināšanu ar fondu.

Bijušai Rīgas pilsētas bibliotēkai ir bijis nepilnīgs sistematiskais un vēl nepilnīgāks alfabētiskais katalogs. «Katalogos trūkst vienveidības un noteiktības, kādēļ apmeklētāji nevar visā pilnībā pēc tiem orientēties», — tā šos katalogus raksturo bibliotēkas direktors savā 1939. gada 14. janvāra ziņojumā Izglītības

1. att. Katalogu zález.

2. att. Vispārīgā lasītava.

valdei.¹ Direktors lūdz valdes atļauju uzsākt pakāpenisku katalogu pārrakstīšanu, «... iekārtojot ar laiku pilnīgu, grāmatu aprakstu noteikumiem atbilstošu alfabētisko katalogu».

Fundamentālās bibliotēkas katalogu sistēma 12 gados jau ir izveidojusies tik plaša, ka lasītāju katalogu un kartoteku izvietošana sagādāja bibliotēkai lielas grūtības. Tagad, kad Zinātņu akadēmijas konferenču zāle nodota bibliotēkas rīcībā, šis jautājums ir atrisināts uz vairākiem gadiem.

V. LASĪTĀJU APKALPOŠANA

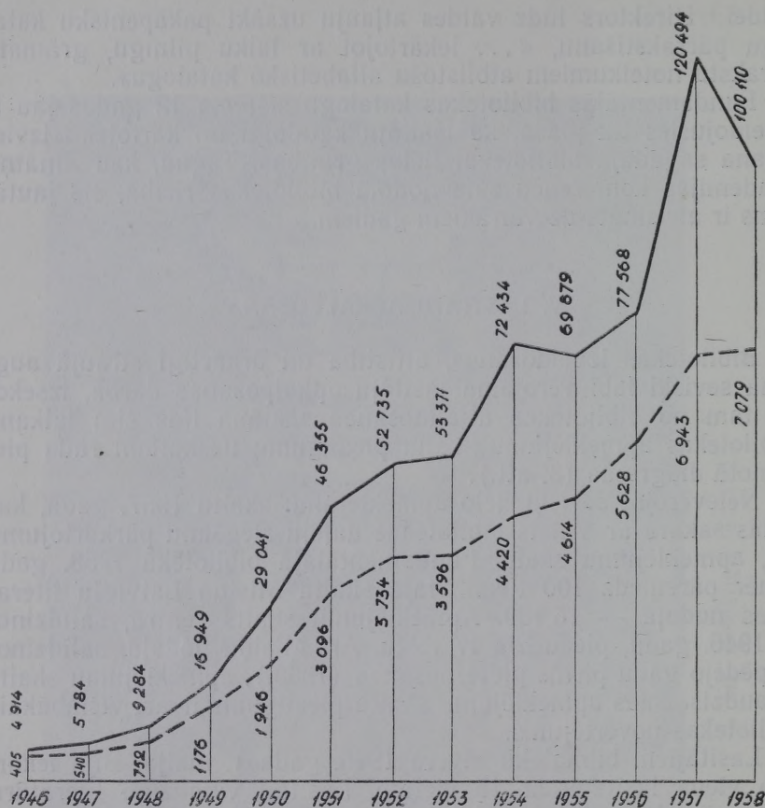
Bibliotēkas izveidošanās, attīstība un ārkārtīgi straujā augšana sevišķi labi vērojama lasītāju apkalpošanas darbā, izsekojot tam no bibliotēkas atjaunošanas sākuma līdz šim laikam. Bibliotēkas apmeklējumu skaita pieaugumu uzskatāmi rāda pievienotā diagrama (3. att.).

Neievērojot sevišķi lielo apmeklējumu skaitu 1957. gadā, kas radās sakarā ar Valsts bibliotēkas daļēju slēgšanu pārkārtojumu dēļ, apmeklējumu skaits Fundamentālajā bibliotēkā 1958. gadā tomēr pārsniedz 100 tūkst., tajā skaitā Misiņa Latviešu literatūras nodaļā — 15 180. Apmeklējumu skaits centrā, salīdzinot ar 1946. gadu, pieaudzis 17 reizi. Arī Misiņa nodaļā, salīdzinot ar pēdējo gadu pirms pievienošanas (1953.), apmeklējumu skaits pieaudzis. Šāds apmeklējumu skaita pieaugums ir arī vislabākais bibliotēkas novērtējums.

Lasītājiem bibliotēku atvēra 1945. gada 1. maijā. Bija iekārtota viena lasītava ar 15 vietām. Lasītāji vajadzīgo literatūru pieprasīja dežurējošajam bibliotēkāram, kas to mēģināja sameklēt vēl nesakārtotajā fondā. Kopējais apmeklējumu skaits līdz gada beigām nav zināms. Pēc 1945. gada atskaites ir tikai redzams, ka maijā bijuši 328 apmeklējumi, bet decembrī — 468; izsniegts: maijā — 424 vienības, decembrī — 2202. Bibliotēka bija publiska, pieejama visiem. Lasītāju sastāvs: zinātniskie darbinieki — 15%, skolotāji — 18%, skolnieki — 30%, pārējie — karavīri u. c.

Pārejot Zinātņu akadēmijas sistēmā, bibliotēka bija kļuvusi par daļēji slēgta tipa zinātnisku bibliotēku ar ierobežotu lasītāju sastāvu. Bez ZA zinātniskajiem līdzstrādniekiem tā apkalpoja arī vēl partijas un valsts iestāžu atbildīgos darbiniekus, visus speciālistus ar augstāko izglītību un — cik to atļāva vietu skaits lasītavā — arī studentus.

¹ Rīgas pilsētas arhīva lieta Nr. 233-2-8, 164. lpp.

3. att. Latvijas PSR Fundamentālās bibliotēkas apmeklējumu un lasītāju skaita diagrama:

— apmeklējumu skaits;
 - - - lasītāju skaits.

1947. gadā, kā jau minēts, plaši pārkārtoja bibliotēkas telpas un izveidoja tās materiālos un daļēji arī organizatoriskos pamatus. Šai pašā gadā esošo lasītavu paplašināja līdz 20 vietām un iekārtoja vēl atsevišķu periodikas lasītavu ar 18 vietām; nelielu lasītavu ar 6 vietām iekārtoja Rokrakstu un reto grāmatu sektorā. Izstrādāja un iespieda arī vajadzīgās veidlapas lasītāju reģistrācijai (lasītāju kartes, aplaujas lapas, caurlaides) un izsniegumu dokumentācijai (pieprasījumu zīmes). Izstrādāja lasītavu lietošanas noteikumus.

Bibliotēkas lasītāju skaits pieauga, bet ne tādā mērā, kā to

pieļāva esošais vietu skaits lasītāvās. 1947. gadā apmeklējumu skaits pieauga tikai par nepilnu 1000, bet 1948. gadā — par 3500. Apmeklējuma skaita pieaugumu ierobežoja pārāk sašaurinātais lasītāju kontingents. Biblioteka arī netika propagandēta plašākās padomju inteliģences aprindās, uzskatot, ka tai jākalpo gandrīz vai tikai Zinātņu akadēmijas vajadzībām. Ievērojot bibliotekas fonda bagātības un tās stāvokli republikas galvaspilsētā, kur ir tikai viena liela universāla tipa publiska biblioteka (Valsts biblioteka), šāds uzskats, bez šaubām, bija nepareizs.

1949. gadā paplašināja lasītavas, pārkārtoja un uzlaboja apkalpošanas darbu un ievērojami palielināja lasītāju kontingentu. Periodikas lasītavu paplašināja un pārvērtā par «Vispārīgo lasītavu», līdzšinējo galveno lasītavu — par «Zinātnisko darbinieku lasītavu». Vietu skaits abās lasītavās palielinājās līdz 90. Vispārīgajā lasītavā iekārtoja grāmatu liftu uz krātuvi, kas atviegloja un ievērojami paātrināja apkalpošanu. Ierobežotais vietu skaits un fonda komplektēšana galvenokārt Akadēmijas vajadzībām neatļāva pārvērst biblioteku par publisku, bet tā atvēra savas durvis ļoti plašām padomju inteliģences un inženier-tehnisko darbinieku aprindām (sk. tālāk tabulu par lasītāju sastāvu).

Nākamajā — 1950. gadā vēl turpināja uzlabot lasītāju apkalpošanu. Izremontējot un restaurējot lielo zāli ar blakus telpām un galvenās kāpnes (līdz tam lasītāji gāja pa sānu kāpnēm) un pabeidzot visas ēkas centrālapkures sistēmas remontu, radās iespēja pārkārtot visu apkalpošanas darbu. Izveidoja centralizētu grāmatu izsniegšanas punktu ar liftu uz krātuvi un tajā pašā telpā novietoja visus lasītāju katalogus (agrāk tie atradās Vispārīgā lasītavā), izveidoja Uzziņu kabinetu, lasītavu palīgfondu, izstāžu telpas, plašu garderobi. Šo pārkārtojumu rezultātā vēl vairāk paplašinājās Vispārīgā lasītava. Bibliotekas propagandas nolūkos 1950. gadā iespieda un izplatīja atgādni «Ko lasītājiem var sniegt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka» (latviešu un krievu valodā), bet 1951. gadā iestādēs un uzņēmumos izvietoja plakātus par Fundamentālo biblioteku. Ik gadus biblioteka publicēja vairākus rakstus presē un sniedza informatīvus ziņojumus radiofonā. Pats galvenais katras bibliotekas propagandas līdzeklis tomēr ir labi noorganizēta lasītāju apkalpošana un fonda bagātības. Biblioteka pastāvīgi papildināja savu fondu ar vērtīgāko literatūru — tiklab jaunākiem, kā vecākiem izdevumiem, paplašināja literatūras apmaiņu ar PSRS un ārzemju zinātniskajām iestādēm, izveidoja plašu katalogu sistēmu, uzlaboja un paātrināja apkalpošanu, panākot, ka vidējais grā-

matu izsniegšanas resp. viena lasītāja apkalpošanas laiks pie 1—10 pieprasījumiem ir 10 minūtes; darīja visu iespējamo, lai bibliotekas telpas būtu ērtas un patīkamas (gleznas, skulptūras, logu aizkari, celiņi) un lai darbs tajās ritētu netraucēti. Lasītavas atvēra darb dienās no plkst. 10 līdz 22, svētdienās no plkst. 12 līdz 20.

Visu minēto pārkārtojumu un uzlabojumu rezultātā ar 1949. gadu bibliotekas apmeklējumu skaits sāka nemitīgi augt. 3. attēlā parādīta ārkārtīgi strauji kāpjoša pieauguma līkne. 1957. gadā apmeklētāju skaits dažas dienas jau sasniedza 550 un biblioteka vairākkārt bija spiesta pārtraukt lasītāju ielaišanu.

Bibliotekai bija jādomā par lasītavu paplašināšanu. Šo jautājumu palīdzēja atrisināt Akadēmijas vadība, atsakoties no savas konferenču zāles bibliotekas ēkā. 1958. gada vasarā šajā zālē biblioteka iekārtoja Vispārīgo lasītavu ar jauniem, speciāli bibliotekai projektētiem vien- un divvietīgiem galdiem 123 lasītājiem. Agrāko Vispārīgo lasītavu pārvērtā par plašu un ērtu katalogu un uzzīņu kabinetu ar 18 lasītāju vietām jaunākās periodikas un uzzīņu literatūras lasīšanai. 24 vietas ir Zinātnisko darbinieku lasītavā un 40 vietas Misiņa Latviešu literatūras nodaļas divās lasītavās. Atsevišķa piemērota lasītava vēl ir Rokrakstu un reto grāmatu sektoram. Pavisam bibliotekai pašreiz ir 240 lasītāju vietas; līdz jaunas ēkas uzcelšanai tā, cerams, varēs uzņemt nemitīgi augošo apmeklētāju skaitu, ja vien tas neturpinās augt tādā pat proporcijā kā līdz šim, t. i., ja daļa no tiem pāries uz citām Rīgas bibliotekām. Bibliotekai jau sen vairs nevajag sevi propagandēt ar plakātiem u. tml.

Bibliotekas lasītāju sastāvs tagad visumā jau nostabilizējies. Lasītāju skaits pieaudzis no 405 1946. gadā līdz 3596 1953. gadā¹ un 7079 1958. gadā (sk. 3. att.).

Lasītāju sastāvs pēdējos divos gados parādīts tabulā 69. lpp.

Tāpat kā apmeklējumu skaits, nepārtraukti audzis arī izsniegumu skaits: 1946. gadā izsniegta 9931 vienība, no tām grāmatas — 8033; 1953. gadā — 250 012 vienības, no tām grāmatas — 121 813, 1958. gadā — 415 570 vienības, no tām grāmatas — 194 548, žurnāli un turpinājumu izdevumi — 170 025, laikraksti — 46 694², rokraksti un retie izdevumi — 4303.

¹ 1953. gads uzrādīts kā pēdējais gads pirms Misiņa bibliotekas pievienošanas. Turpmākie dati ir kopīgi un nav salīdzināmi ar datiem par Fundamentālo biblioteku tās atjaunošanas pirmajos gados.

² Žurnālu un laikrakstu izsniegumu uzskaites vienība — sējums, jaunākiem žurnāliem, kas vēl nav apvienoti sējumos — numurs, jaunākiem laikrakstiem — mēneša komplekts. Brīvi pieejamo rokasgrāmatu un jaunāko žurnālu un laikrakstu izmantošanu neregistrē.

	1957.		1958.	
	skaits	%	skaits	%
<i>I. Zinātņu akadēmijas darbinieki</i>				
AA ZA istenīe un korespondētājlocekļi, institūtu direktori	35	0,5	31	0,4
AB Zinātniski-administratīvais personāls (direktoru vietnieki zinātniskajā darbā, zinātniskie sekretāri, sektoru vadītāji u. c.)	131	1,9	127	1,8
AC Vecākie un jaunākie zinātniskie līdzstrādnieki	730	10,5	844	12
AD Zinātniski-tehniskais personāls (laboranti utt.)	353	5,1	437	6,1
K o p ā	1249	18	1439	20,3
<i>II. Pārējie bibliotēkas lasītāji</i>				
B Zinātniskās pētniecības iestāžu zinātniskie darbinieki un augstāko mācību iestāžu pasniedzēji ar zinātniskiem grādiem	183	2,6	159	2,3
C Zinātniskās pētniecības iestāžu zinātniskie darbinieki un augstāko mācību iestāžu pasniedzēji bez zinātniskajiem grādiem	538	7,8	564	8
D Inženiertehniskie un agronomiskie darbinieki	943	13,6	959	13,5
E Medicīnas darbinieki	197	2,8	225	3,2
F Preses un mākslas darbinieki	379	5,5	417	6
G Skolotāji	362	5,2	341	4,8
H Atbildīgie partijas un valsts darbinieki	129	1,8	106	1,4
I Padomju Armijas un Jūras Kara flotes virsnieki un kara skolu kursanti	324	4,7	284	4
K Studenti, sākot ar 3. kursu	2271	32,7	2194	31
L Valsts administratīvo u. c. iestāžu darbinieki. ZA darbinieku ģimenes locekļi	368	5,3	391	5,5
K o p ā	5694	82	5640	79,7
P a v i s a m k o p ā	6943	100	7079	100

Izsniegumu uzskaiti pēc satura un valodām izdara tikai par grāmatām. Tās sadalās šādi: 1) marksisma-lenīnisma pamatlicēju darbi — 4%, 2) sabiedriskās zinātnes, vēsture — 21%, 3) valodniecība, literatūras zinātne, folklorā — 5%, 4) dabas zinātnes,

matemātika — 14%, 5) medicīna — 6%, 6) tehnika — 20%, 7) lauksaimniecība — 5%, 8) māksla, arhitektūra — 5%, 9) daiļliteratūra — 12%, 10) vispārēji raksti — 8%; pēc valodām: latviešu valodā — 14%, krievu valodā — 67%, svešvalodās — 19%.

Literatūru izsniedz arī uz māju: Akadēmijas darbiniekiem — saskaņā ar attiecīgu prezidenta pavēli, pārējiem — pret iestādes izdotu garantijas rakstu. 1953. gadā uz māju izsniegtas 18 783 vienības, 1958. gadā — 44 825 (laikrakstus uz māju neizsniedz, žurnālus — ar ierobežojumiem). Uz māju izsniegto grāmatu skaits ar katru gadu palielinās. Tas ievērojami sekmē daudzu lasītāju pētniecisko darbu, atslogo arī biblioteku, bet, pēc bibliotekās pieņemtās uzskaites, ko izmanto biblioteku salīdzināšanai, samazina apmeklējumu un kopējo izsniegumu skaitu. Tas samazina arī grāmatu apgrozību un palielina atteikumu skaitu.

Fundamentālā biblioteka ir noorganizējusi arī plašu starpbiblioteku abonementu (SBA). Ja Akadēmijas zinātniskie darbinieki pieprasa grāmatas, kuru bibliotekai nav un nav arī citās Rīgas bibliotekās, tās sagādā no PSRS centrālajām vai citu republiku bibliotekām. 1953. gadā ar SBA palīdzību sagādātas 1698 grāmatas, 1958. gadā — 2259. Ar šo darba veidu, pastāvīgi uzlabojot tā organizāciju (sagādes ātrumu), biblioteka ievērojami palīdzējusi gan Akadēmijas zinātnisko problēmu risināšanā, gan kandidātu un doktoru disertāciju izstrādāšanā.

Arī Fundamentālā biblioteka savas grāmatas piesūta citām bibliotekām (arī centrālajām) SBA kārtā. 1953. gadā izsūtītas 683 grāmatas, 1958. gadā — 1370.

Ar 1958. gadu biblioteka nodibinājusi arī starptautisku SBA, uzsākot grāmatu apmaiņu ar Vācijas Demokrātiskās Republikas bibliotekām.

No citiem lasītāju apkalpošanas darba veidiem atzīmēsim vēl pastāvīgas jauniznākušās literatūras un disertāciju autoreferātu izstādes, tematiskās izstādes sakarā ar ZA rīkotajām sesijām un konferencēm, ievērojamākajām kalendāra dienām, kā arī priekšlasījumu vakarus, lasītāju konferences u. tml.

Tematiskās izstādes biblioteka sāka organizēt jau savas atjaunošanas pirmajos gados, un dažas no tām, kā piemēram, plašā izstāde ar interesantiem materiāliem par 1812. gada Tēvijas karu, guva pat centrālās preses ievērību.

1953. gadā pavisam tika noorganizētas 25 tematiskas izstādes, eksponējot tajās 4435 vienības, 1958. gadā — 28 izstādes, eksponējot 5018 vienības.

Lai uzklautu lasītāju prasības un kritiku, Fundamentālā biblioteka 1948., 1952. un 1956. gadā noorganizēja lasītājiem

atskaites konferences par bibliotēkas darbību. Pirms konferencēn bibliotēka izdalīja lasītāvās un Akadēmijas institūtos aptaujas lapas ar dažādiem jautājumiem par bibliotēkas līdzšinējo darbību. Izpildītās anketes un lasītāju izteiktās prasības pašā konferencē sekmēja bibliotēkas darba uzlabošanu un deva ierosmi arī vairākiem jauninājumiem.

Noslēdzot nodaļu par lasītāju apkalpošanas darbu, vēl jāpieņem ekskursijas pa bibliotēku, reto grāmatu un veco iesējumu skates poligrafijas arodskolu darbiniekiem un skolēniem, lasītāju konferences par Akadēmijas izdevumiem, izstādes rūpnīcās, televīzijas pārraides, šefība par citām bibliotēkām u. tml.

Lasītāju un izsniegumu straujā un nepārtrauktā augšana un lasītāju apkalpošanas darba dažādie veidi spilgti liecina par bibliotēkas izveidošanos un tās nemiltīgi augošo nozīmi republikas kultūras dzīvē. Šai ziņā bibliotēku pat grūti salīdzināt ar bij. Rīgas pilsētas bibliotēku, kurai 1932. gadā ir bijuši 24 653 apmeklējumi, bet 1939. gadā apmeklējumu skaits jau noslīdējis līdz 16 824.

VI. BIBLIOGRAFISKAIS DARBS

Bibliografiskajam darbam padomju bibliotēkas piešķir izcili nozīmi. VK(b)P CK 1940. gada lēmums «Par literatūras kritiku un bibliografiju», uzsver, ka bibliografijai mūsu zemē ir liela un aktīva loma darbaļaužu komunistiskās audzināšanas un progresīvās padomju zinātnes attīstības sekmēšanā.

Agrākā Rīgas pilsētas bibliotēka nav veikusi tikpat kā nekādu bibliografisku darbu. Visā savā vairāk nekā 400 gadu pastāvēšanas laikā, cik zināms, tā nav sastādījusi un nav publicējusi nevienu bibliografisku rādītāju. 1939. gadā bibliotēka lūgusi pilsētas valdei atļaut jauniegūtās literatūras biļetena izdošanu. 1939. gada 24. marta sēdē valde, aprēķinājusi, ka šāds biļetens izmaksātu 2050 latu gadā, bibliotēkas lūgumu noraidīja.¹

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēkā, tāpat kā visās lielākajās padomju bibliotēkās, bibliografiskā darba veikšanai ir radīta īpaša Bibliografijas nodaļa, kurā sākumā bija 6, bet tagad ir 14 darbinieki.

1945. un 1946. gada pirmajā pusē, kad bibliotēka bija pārvērsta par Valsts vēsturisko bibliotēku, tās bibliografiskais darbs bija saistīts galvenokārt ar vēstures problēmām. Tika vākti bibliografiski materiāli un sastādītas kartotēkas par ievērojamākajiem

¹ Rīgas pilsētas arhīva lieta Nr. 233-2-8, 200. lpp.

latviešu rakstniekiem un kultūras darbiniekiem, par Latvijas sabiedriskās un kultūras dzīves attīstības tematiem, par krievu un latviešu kultūras sakariem u. tml. Vairākas bibliografiskas kartotekas (ap 20 tūkst. kart.) biblioteka nopirka no privātām personām. Darba apjoms ir liels: 1945. gada beigās bibliotēkas bibliografiskajās kartotekās kopā ar pirktajiem materiāliem jau bija ap 25 tūkst. kartīšu; 1946. gada pirmajā pusē tās vēl papildinātas ar apmēram 20 tūkst. kartītēm. Fundamentālā bibliotēka visus šos materiālus izmantot nevarēja. Nozīmīgākie materiāli, kaut tajos ir arī daudz nepilnību, tika sakārtoti un no tiem izveidotas šādas bibliografiskas kartotekas: 1) Latvijas bibliotēku vēsture (no 19. gs. otrās puses līdz 1941. gadam), 2) Latvijas grāmatniecības vēsture (no 19. gs. otrās puses līdz 1932. gadam), 3) Sabiedriskās dzīves attīstība Latvijā no 18. gs. līdz 1905. gadam. Šajās kartotekās kopā ir ap 27 tūkst. kartīšu. Bez tam kā vērtīgs, kaut arī visai nepilnīgs materiāls, izmantojamas 13 500 kartītes, kas bija paredzētas pseidonīmu vārdnīcai. Visas minētās kartotekas tagad glabājas Bibliografijas nodaļā un ir izmantojamas zinātniskās pētniecības vajadzībām.

Bibliotēkai pārejot Zinātņu akadēmijas sistēmā, mainījās tās profils, uzdevumi un bibliografiskā darba tematika.

1947. gadā bibliotēka sāka vākt materiālus biobibliografiskai kartotēkai par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas īstenajiem un korespondētājlocekļiem un izcilākajiem latviešu zinātniekiem tehnikas, dabaszinātnes, medicīnas un lauksaimniecības nozarēs, kopskaitā par 75 personām. Materiālus vāca dienas presē un retrospektīvi — pēc J. Misiņa, A. Ģintera u. c. iespiestajiem rādītājiem, pēc A. Ģintera vēl neiespiestajiem materiāliem (1908.—1919.), kas atrodas Valsts bibliotēkā, u. c. avotiem. Retrospektīvo materiālu vākšanā sākumā piesaistīja arī ārštata bibliografus, bet vēlāk to turpināja un 1953. gadā pabeidza bibliotēkas štatu darbinieks. Bija paveikts liels darbs, kas prasīja dziļu un vispusīgu latviešu kultūras dzīves pazīšanu. Dažādos avotos bija izskatīts ap 900 tūkst. aprakstu, izrakstīts ap 12 tūkst. kartīšu un visi izraksti pārbaudīti pēc oriģināliem, atšifrēti ap 900 pseidonīmu un kriptogramu. Sakārtojot visus šos materiālus, bija radīta bibliografiska kartotēka par ievērojamākajiem latviešu zinātniekiem minētajās zinātņu nozarēs.

Līdzīgu kartotēku par latviešu zinātniekiem sabiedrisko zinātņu nozarēs ar ZA Prezidija 1948. gada 23. decembra lēmumu bija uzdots izveidot Misiņa bibliotēkai. Sistemātiski veikt šo darbu bibliotēkai tomēr nebija pa spēkam. Tā bija uzkrājusi bibliografiskos materiālus tikai par dažiem ievērojamākiem latviešu rakstniekiem. Šis darbs, palielinot arī bibliografējamo

personu skaitu visās zinātņu nozarēs, tiks veikts tuvākajos gados. Latviešu zinātnieku bibliogrāfiskā kartoteka aptvers pāri par 300 personu. Kartoteku nepārtraukti papildina ar jauniem materiāliem un tagad tajā ir ap 14 tūkst. kartīšu. Šai kartotekai ir liela nozīme latviešu zinātnes vēstures pētniecībā.

Izmantojot kartotēkas materiālus, bibliotēka sākusi izdot dažu ievērojamāko latviešu zinātnieku biobibliogrāfijas. Jau publicētas akadēmiķu prof. Dr. J. Peives, prof. Dr. A. Kirhenšteina, prof. Dr. J. Endzelīna, bij. Akadēmijas viceprezidenta Fr. Deglava, prof. Dr. P. Stradiņa un lauks. zin. kand. Ed. Eihs darbu bibliogrāfijas (sk. pielikumā FB publicēto darbu sarakstu); sagatavotas Akadēmijas pirmā prezidenta prof. Dr. P. Lejiņa, prof. Dr. A. Ozola, prof. Dr. A. Šmita u. c. bibliogrāfijas.

Visas publicētās biobibliogrāfijas bibliotēka ir centusies sastādīt cik vien iespējams pilnīgi. Tajās uzrādīti attiecīgo zinātnieku darbi un raksti par viņiem, kā arī doti vajadzīgie palīgrādītāji. Piemēram, akadēmiķa A. Kirhenšteina bibliogrāfijā, kas ievietota rakstu krājumā «Augusta Kirhenšteina dzīve un darbs», sistemātiskā kārtojumā uzrādīti ap 800 mūsu sirmā izcilā zinātnieka publicētie un arī nepublicētie ievērojamākie darbi dažādās valodās, recenzijas par tiem un hronoloģiskā kārtojumā raksti par viņu. Šā krājuma izdevumam krievu valodā bibliogrāfija papildināta ar jauniem materiāliem, dots arī darbu hronoloģiskais, alfabētiskais un personu rādītājs. Bibliogrāfija aptver pāri par 10 iespiedloksnēm. Akadēmiķa J. Endzelīna bibliogrāfijā uzrādīts 791 nosaukums — publicētie darbi, recenzijas par tiem un raksti par viņu. Materiāls sakārtots hronoloģiski, pievienojot darbu alfabētisko un personu rādītāju. Izdevumu ievada Kārļa Egles apcerējums par prof. Dr. J. Endzelīna dzīvi un darbu. Akadēmiķa P. Stradiņa bibliogrāfijā līdzās publicētajiem darbiem uzrādīti arī daudzi izcilā hirurgā nepublicēto rakstu un priekšlasījumu rokraksti.

Lielu bibliogrāfisku darbu bija uzsākusi jau Misiņa bibliotēka un tagad turpina apvienotā bibliotēka, proti, latviešu periodikas bibliogrāfijas sastādīšanu. Misiņa bibliotēka šai bibliogrāfijai bija izrakstījusi ap 24 tūkst. kartīšu, tagad jau ir izrakstīts ap 70 tūkst. kartīšu, aptverot laika posmu līdz 1890. gadam, bet par revolucionāro periodiku — līdz 1919. gadam. Ziņas par 119 periodiskajiem izdevumiem ir jau publicētas LPSR ZA «Vēstis» (sk. pievienoto sarakstu). Bibliogrāfija, kuras pirmo daļu (periodika līdz 1890. gadam) bibliotēka cer pabeigt 1960. gadā, dos sīkas ziņas par visiem latviešu periodiskajiem izdevumiem attiecīgajā laika posmā. Bibliogrāfijai būs pievienoti vairāki palīgrādī-

tāji (alfabētiskais, redaktoru, izdevēju, rakstu autoru, pseidonīmu u. c.).

Sis darbs, ko veic LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka, bibliotēkas galvenā bibliografa doc. Kārļa Egles vadībā, jau pārsniedz bibliografiskā darba robežas un pieskaitāms bibliotēkas zinātniskajam darbam, par ko runāsim tālāk. Tā ir kompleksa tēma, kuras izstrādāšanas gaitā tiek sagatavoti materiāli arī J. Misiņa Latviešu rakstniecības rādītāja I. daļas 2. pusē (1911.—1919.), Latviešu pseidonīmu vārdnīcai u. c. izdevumiem.

Pie bibliografijām ar zinātniski pētniecisku raksturu pieskaitāms bibliotēkas sastādītais un 1958. gadā izdots rādītājs «Latviešu daīlliteratūra krievu un citu PSRS tautu valodās 1917.—1956.» un 1960. gada plānā paredzētais rādītājs «Latviešu valodniecība 40 gados. 1918.—1957.», ko izstrādā saziņā ar PSRS Zinātņu akadēmijas Valodniecības institūtu; to iekļaus Institūta izdodamajā PSRS tautu valodniecības bibliografijā. Jāatzīmē arī bibliotēkas piedalīšanās starptautiskajā viduslaiku vēstures avotu rādītājā «Jaunais Pothasts» (August Potthast. «Bibliotheca historica medii aevi»), kuram materiāli jau izsūtīti.

Ar 1947. gadu bibliotēka pievērsās arī informācijas bibliografijai. Vispirms tā sāka sastādīt un piesūtīt institūtiem informācijas biļetenus par jaunākajām grāmatām. Tā kā biļetenu varēja izplatīt tikai mašīnrakstā (20 eks.), drīz vien kļuva redzams, ka tā sastādīšanā ieguldītais darbs neattaisnojas, un pēc 11. numura biļetena izdošanu pārtrauca. Tā vietā bibliotēka noorganizēja atsevišķu jaunienākušo grāmatu katalogu. Ar 1956. gadu bibliotēka sāka atkal izdot informācijas biļetenu par jaunākām ārzemju grāmatām, pavairojot ar rotatoru (200 eks.), un koprādītāju par jaunākajiem ārzemju periodiskajiem izdevumiem 12 Rīgas lielākajās bibliotēkās (250 eks.).

Fundamentālajai bibliotēkai kā Zinātņu akadēmijas centrālajai bibliotēkai bija jāsāk arī visu Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumu bibliografēšana. Sākumā šos bibliografiskos rādītājus katru gadu iespieda ZA «Vēstis», bet, Akadēmijas izdevumu skaitam palielinoties, ar 1956. gadu tie iznāk atsevišķu izdevumu veidā. 1957. gadā bibliotēka publicēja koprādītāju par Akadēmijas izdevumiem tās pastāvēšanas 10 gados (1946.—1955.).

Jāatzīmē arī ZA «Vēstis» publicētā Padomju Latvijā (1945.—1955. g.) aizstāvēto disertāciju bibliografija, kas aptver 307 disertācijas (sk. pievienoto sarakstu). Bibliografijas sastādīšana turpinās.

Lai propagandētu republikas zinātnieku un plašākās lasītāju aprindās universālus un speciālus periodiskus bibliografiskus izdevumus, ko saņem bibliotēka, tā 1951. gadā sastādīja krievu

valodā šo izdevumu anotētu bibliografiju (bibliografijas bibliografija). 1953. gadā to papildināja un izdeva bezmaksas brošūras veidā.

Pie informācijas bibliografijas vēl varētu pieskaitīt bibliotekas piedalīšanos (ar 1950. g.) PSRS ZA Sabiedrisko zinātņu Fundamentālās bibliotekas un Valsts ārzemju literatūras bibliotekas izdotajos jaunākās ārzemju literatūras kopkatalogos. Ar 1956. gadu kopkatalogus par jaunāko ārzemju literatūru sastāda arī Ļeņina biblioteka, Vissavienības zinātniski tehniskās informācijas institūts un republikas mērogā — Latvijas PSR Valsts biblioteka. Visiem šiem kopkatalogiem biblioteka jau piesūtījusi pāri par 30 tūkst. aprakstu.

Lai aktīvi iekļautos Akadēmijas pētniecības darbā un sekmētu republikas saimnieciskās dzīves attīstībai svarīgu problēmu risināšanu, ar 1951. gadu biblioteka sāka sastādīt *tematiskus bibliografiskus sarakstus* par jaunākajām grāmatām un rakstiem periodikā.

Tematiskas bibliografijas sastādīja saskaņā ar attiecīgo institūtu darba tematiku par meliorācijas jautājumiem, par stabilu lopbarības bazi kā produktīvās lopkopības pamatu, par lauksaimniecības elektrifikāciju, metālu koroziju, koksnes žāvēšanu, poliomiēlītu u. c. Šajās bibliografijās uzrādīti Padomju Savienībā un ārzemēs publicētie jaunākie darbi attiecīgajā jautājumā. Tās pavairoja mašīnrakstā, bet bibliografiju par stabilu lopbarības bazi 1954. gadā izdeva atsevišķas grāmatas veidā, kas ietver ap 2400 nosaukumu.

Uz institūtu pieprasījumiem dažas tematiskas bibliografijas sastāda arī kartoteku veidā, piemēram «Radioaktīvo vielu pētīšanas un pielietošanas metodes» (kartoteka ietver jau ap 2000 nosaukumu), «Latvijas PSR teritorijas ģeoloģiskā izpēte», «Sērskābes un superfosfāta fabriku gāzes ietekme uz augiem, dzīvniekiem un cilvēkiem un šīs ietekmes novēršanas iespējas» (pieprasījusi Valsts zinātniski-tehniskā komiteja pie Latvijas PSR Ministru Padomes).

Ar 1956. gadu biblioteka uzsāka arī *individuālo bibliografisko informāciju*, piesūtot 40 zinātniekiem, kas strādā pie republikai svarīgām tēmām, kartītes par rakstiem ārzemju periodikā attiecīgajā jautājumā.

Seit jāatzīmē arī bibliotekas rīkto *bibliografiskie apskati*. 1952. gadā biblioteka sāka organizēt jaunu priekšlasījumu veidu — apskatus par bibliografiskiem izdevumiem un to izmantošanu zinātniskajā darbā. Bibliotekas darbinieki konstatēja, ka daudzi lasītāji, sevišķi jaunie zinātnieki, vēl nepietiekami pazīst dažādos speciālos un arī vispārīgos bibliografiskos izdevu-

mus, kā arī dažāda veida rokasgrāmatas, enciklopēdijas u. c., kas varētu ievērojami sekmēt viņu pētniecisko darbu. Pēc šiem priekšlasījumiem, saistot tos ar attiecīgā materiāla izstādēm, manāmi pieauga pieprasījumi pēc bibliografiskiem izdevumiem. Ievērojot materiāla plašumu un klausītāju izteikto vēlēšanos, vēlāk šos apskatus diferencēja pa atsevišķām zinātņu nozarēm. Tos organizē Bibliografijas nodaļā attiecīgā ZA institūta darbiniekiem, izziņojot arī pārējiem lasītājiem, kas neietilpst Akadēmijas sistēmā.

Nedaudz biblioteka ir darījusi ieteicōšās bibliografijas laukā. 1949. gadā tā nodibināja ieteicošu bibliografisku rādītāju sēriju «Ievērojamākie Padomju Savienības zinātnieki». Šajā sērijā iznāca 5 rādītāji: I. Pavlovs, K. Timirjazevs, I. Mičurins, T. Lisenko, V. Viljamss. Bibliografijās uzrādīti šo zinātnieku darbi oriģinālā un tulkojumi latviešu valodā, kā arī ievērojamākie darbi par viņiem. Katru bibliografiju ievada īsa biogrāfiski kritiska apcere. Šos izdevumus iespieda 600—1000 eksemplāros, bez maksas izplatīja starp Fundamentālās bibliotēkas lasītājiem un izsūtīja republikas masu, rajonu u. c. bibliotekām. Tie kalpoja progresīvās padomju zinātnes un tās ievērojamāko pārstāvju propagandai plašās lasītāju masās. Pievēršoties vairāk informācijas un tematiskajai bibliografijai Akadēmijas zinātnieku vajadzībām, biblioteka turpmākajos gados šāda veida izdevumus pārtrauca.

Lielu darbu biblioteka ir veikusi dažādu bibliografisku kartoteku sastādīšanā. Par latviešu ievērojamāko zinātnieku biobibliografisko kartoteku un par dažām kartotekām, kas izveidotas bibliotēkas atjaunošanas pirmajos gados, bija runa jau iepriekš. Bez šīm kartotekām Bibliografijas nodaļa ir vēl izveidojusi veselu virkni lielāku un mazāku bibliografisku kartoteku, kas sekmē kā pašas nodaļas, tā arī lasītāju darbu. Minēsim tikai svarīgākās: 1) «Tehkarta» (ap 152 tūkst. kart.) — veidota no PSRS Valsts zinātniskās bibliotēkas izdotajām iespīstām kartītēm un atspoģo grāmatas, žurnālu rakstus, patentes, standartus u. c. materiālus, kas publicēti Padomju Savienībā un ārzemēs no 1946. līdz 1953. gadam tehnikas, ķīmijas, būvniecības u. c. jautājumos. 1953. gadā šo kartīšu izdošanu pārtrauca; 2) Krievu padomju žurnālu bibliografiskā kartoteka par laiku no 1917. līdz 1945. gadam (28 tūkst. kart.). Tā noorganizēta 1952. gadā no Vissavienības Grāmatu palātas iespīstajām kartītēm; 3) Zinātnes attīstība Padomju Latvijā; 4) Literatūra bibliotēku zinātnes un bibliografijas jautājumos u. c. kartotēkas. No Misiņa bibliotēkas pārņemtas un tiek veidotas tālāk: 1) Letikas kartoteka (15 600 kart.), kas uzrāda latviešu zinātnieku un rakstnieku darbus krievu un svešvalodās un rakstus par Latviju un latviešiem; 2) Ilustratoru un ar 1947. gadu arī latviešu mākslinieku reprodukciju kartoteka

(9 tūkst. kart.); 3) Tulkotāju kartoteka (7400 kart.); 4) Latviešu rakstnieku publicistika (ar 1952. gadu; 2800 kart.); 5) Latviešu daiļliteratūras nosaukumu kartoteka (5 tūkst. kart.); 6) Latviešu revolucionāro proklamāciju kartoteka (1 tūkst. kart.); 7) Latviešu 19. gs. lugu un grāmatu cenzūras materiāli (1400 kart.); 8) Latviešu komponistu un dziesmu tekstu autoru kartoteka (4500 kart.) u. c. Pavisam bibliotēkai ir pāri par 30 bibliografisku kartoteku ar apm. 388 tūkst. kartītēm. Tām vēl varētu pieskaitīt deziderātu un dažāda veida darba kartotekas ar apm. 20 tūkst. kartītēm.

Kā redzams, Fundamentālās bibliotēkas bibliografiskais darbs ir plašs un daudzpusīgs. Noslēdzot pārskatu par to, pakavēsimies vēl pie bibliogrāfiskā uzzīņu darba. Padomju bibliotēkās tas ir viens no nozīmīgākajiem bibliotēkārā darba veidiem, kas ļoti palīdz lasītājiem.

Bibliografisko uzzīņu darbu bibliotēkā sāka organizēt 1948. gadā. Toreizējā Vispārīgajā lasītavā iekārtoja atsevišķu galdu, pie kura dažas stundas dienā dežurēja bibliografs, sniedzot lasītājiem vajadzīgās uzzīņas. Pārkārtojot telpas, bibliografiskajam uzzīņu darbam ierādīja atsevišķu nelielu kabinetu pie abonentu un katalogu zāles. Telpa bija pārāk maza — tajā nevārēja izvietot lielāku rokasgrāmatu krājumu, ne arī galdu lasītājiem. Kabineta darbiniekiem tas laupīja iespēju apmācīt lasītājus vajadzīgo ziņu meklēšanā. Taču bibliografiskajā uzzīņu darbā šis pedagogiskais moments ir ļoti svarīgs. Ja lasītājs, kas precizāk un plašākā skatījumā nekā bibliografs zina savas vajadzības, pats iemācās brīvi orientēties bagātajā uzzīņu literatūras fondā, viņš var šo fondu izmantot daudz pilnīgāk nekā ar bibliografa starpniecību. Sevišķi tas sakāms par šauri speciāliem jautājumiem. 1958. gada vasarā, iekārtojot kabinetu ar bagātu uzzīņu literatūras fondu un vairākiem lasītāju galdiem bijušajā Vispārīgajā lasītavā, šis trūkums tika novērsts. Kabineta rokasgrāmatu krājumu labi papildina Bibliografijas nodaļas palīgfonds, kas atrodas tieši blakus kabinetam.

Kabinets sniedz bibliotēkārās, bibliografiskās un faktu uzzīņas. Pieaugot lasītāju daudzumam, strauji aug arī kabineta sniegto uzzīņu skaits. 1949. gadā sniegtas 999 mutvārdu uzzīņas, 1953. gadā — 6469, bet 1958. gadā kopā ar Misiņa Latviešu literatūras nodaļas sniegtajām uzzīņām — 11 178 uzzīņas.

Kabineta pakalpojumus izmanto ne vien Akadēmijas zinātniskie darbinieki un pārējie bibliotēkas lasītāji, bet arī dažādas organizācijas, iestādes, redakcijas, teātri (piemēram, Radioraīdījumu un televīzijas komiteja, laikraksta «Cīņa» redakcija, žurnāla «Padomju Latvijas Komunisti» redakcija, Latvijas Valsts izdevniecība, Latvijas telegrafa aģentūra u. c.). Redakcijām bieži

jāprecizē ievērojamu zinātnieku vai rakstnieku citāti, teātriem vajadzīgas ziņas par kādas lugas agrākajiem uzvedumiem u. tml. Lasītāji nāk kabinetā ar visdažādākiem jautājumiem, piemēram: kad un kur Rīgā pirmo reizi iedegusies elektriskā spuldze, kas sarakstījis dziesmu «Debess tumša, mākoņaina», kā saucās vācu laikraksts, kas izdots Parīzē un kurā K. Markss rakstījis par Heines dzejoli «Silēzijas audēji», kādā V. I. Ļeņina darbā atrodas viņa izteiciens par radio kā avīzi bez papīra? Lasītāji pieprasa literatūru par latviešu fabulu attīstību, par azerbaidžāņu literatūru latviešu valodā, dzintara radioaktivitāti, kīmografijas izmantošanu plaušu pētīšanā, par «šlangām» un «štuceriem» u. tml.

Uzziņu kabineta darbu ievērojami sekmē bibliografiskais uzziņu aparāts: katalogi, izpildīto uzziņu arhīvs, uzziņu literatūras fonds un dažādas palīgkartotekas, piemēram, kartoteka par ievērojamākiem notikumiem pasaulē, Padomju Savienībā un Latvijā, u. c. To atvieglo uzziņu darba koordinācija ar citām lielākajām Rīgas bibliotekām, sevišķi ar Valsts biblioteku.

Uzziņu kabineta atvērta tanīs pašās stundās, kad lasītavas. Tajā pastāvīgi strādā 2 darbinieki, bez tam uzziņas sniedz arī Misiņa nodaļa.

VII. ZINĀTNISKAIS UN ZINĀTNISKI METODISKAIS DARBS

Ir grūti novilkt robežu starp zinātnisko un bibliografisko darbu. Tādu bibliografiju sastādīšana, kā piemēram, Latviešu periodikas rādītājs, materiālu vākšana J. Misiņa rādītāja I daļas 2. pusē un Latviešu pseidonīmu vārdnīcai, Latviešu ievērojamāko zinātnieku biobibliografiskās kartotekas sastādīšana un šo materiālu publicēšana par atsevišķiem zinātniekiem, pieskaitāmi zinātniskajam darbam.

Par zinātnisku darbu ārpus bibliografiskā darba loka biblioteka vēl nevar daudz runāt. 1946. gada pirmajā pusē biblioteka toreizējā direktora doc. J. Strauberga vadībā sāka sagatavot izdošanai pirmās latviešu dziesmu grāmatas un pirmā latviešu katķisma tekstus. Pārejot Zinātņu akadēmijas sistēmā, biblioteka šo darbu (nenoliedzot tā nozīmi latviešu rakstu valodas attīstības pētniecībā) atzina tomēr par neaktuālu un pārtrauca. Tai pašā laikā tika uzsākts cits — ļoti liels un vērtīgs zinātnisks darbs — J. Kr. Broces manuskripta «Sammlung verschiedner Lievländischen Monumente» sagatavošana izdošanai. Šim laimīgi izglābtajam 10 sējumu lielajam manuskriptam ir liela nozīme Latvijas vēstures un kultūras vēstures pētniecībā. Šo darbu turpināja arī Valsts vēsturiskajai bibliotekai kļūstot par ZA Fundamentālo biblioteku, un paredzētā izdevuma I sējums — «Rīga» tagad jau

pilnīgi sagatavots iespiešanai. Ir izrakstīti un pārtulkoti attiecīgie teksti, nofotografēti un saklasificēti zīmējumi, uzrakstīti komentāri zīmējumiem un tekstiem, sastādīti vajadzīgie paligrādītāji. Vairākus gadus pie šī darba strādāja bibliotekas darbinieks, labs Broces manuskripta pazinējs Artūrs Štāls¹, piesaistot arī ārštata speciālistus paleografijā, arhitektūrā u. c. Pēc A. Stāla nāves 1951. gadā darbs uz laiku apsika, bet ar 1953. gadu akadēmiķa prof. Dr. J. Zuša vadībā to turpināja un pabeidza bibliotekas darbiniece vēsturniece M. Taube. Darbu ievērojami sekmējuši doc. M. Stepermanis, akad. prof. J. Štālbergs, vēst. zin. kand. M. Slava, biogrāfs A. Jansons.

Par pastāvīgu zinātnisku darbu bibliotekārās teorijas jautājumos biblioteka vēl nevar runāt. Par priekšdarbu zināmā mērā būtu jāuzskata Briseles starptautiskās decimālās klasifikācijas tabulu saīsinātā varianta pārtulkošana latviešu valodā (25 aut. loksnes), ko 1945.—1946. gadā veica daži bibliotekas darbinieki klasifikācijas grupas vadītāja A. Stūriša vadībā. Tulkojot nācās pārvarēt terminoloģijas u. c. grūtības. Runājot par bibliotekārās terminoloģijas jautājumiem, jāatzīmē bibliotekas galvenās bibliotekāres J. Peiles sastādītā «Bibliotekāro terminu vārdnīca»². Atzīmējama arī K. Egles «Īsā latviešu bibliografijas vēsture»³ un viņa daudzās publicētās bibliografijas.

Turpmāk biblioteka paredzējusi daudz vairāk pievērsties latviešu grāmatniecības un biblioteku vēstures un teorijas jautājumiem. Šis rakstu krājums uzskatāms par minētā darba ievadījumu.

Daudz biblioteka ir veikusi zinātniski metodiskā darba virzienā — dažādu projektu, instrukciju, priekšlikumu u. c. izstrādāšanā. Biblioteka sāka savu darbību ar grāmatu kaudzēm. Visa bibliotekas struktūra, fondu organizācija, katalogu sistēma, fondu un izsniegumu uzskaitē, bibliografiskā darba organizācija, neskaitāmi lieli un mazi darba veidi, kas raksturīgi lielai padomju bibliotekai — viss bija jāizstrādā pilnīgi no jauna, vadoties no bibliotekārās teorijas un labāko padomju biblioteku prakses. Bibliotekas zinātniskais metodiskais darbs ir dokumentēts dažādās instrukcijās, direktora pavēlēs un ražošanas apspriežu protokolos. Organizatoriskos un metodiskos projektus un instrukcijas izstrādā un apspriež vadošie darbinieki. Darba plānus un atskaites apspriež darbinieku pilnsaculcēs. Zinātniskī metodiskajam darbam

¹ Štāls A. J. Kr. Broces «Dažādu Vidzemes pieminekļu, skatu krājums». Zīmējumu un aprakstu izlase ar paskaidrojumiem. R., 1926.

² Peile J. Bibliotekāro terminu vārdnīca. R., LVI, 1957. 287 lpp.

³ Egle K. Īsa latviešu bibliografijas vēsture. R., Latv. PSR Zin. akad. izd.-ba, 1957. 83 lpp.

jāpieskaita arī bibliotēkas piedalīšanās starpbibliotēku apspriedēs un dažādu referātu nolasīšana par bibliotēkas darba jautājumiem. Regulāri bibliotēka piedalījies PSRS un savienoto republiku Zinātņu akadēmiju centrālo (fundamentālo) bibliotēku direktoru un citu vadošo darbinieku apspriedēs, kas notikušas Maskavā, Ļeņingradā un Tbilisi. 1951. gada apspriedē Maskavā bibliotēka sniedza pārskatu par savu darbību, ko novērtēja pozitīvi.

Divus gadus — 1951. un 1952. gadā — bibliotēka organizēja un vadīja LVU Filoloģijas fakultātes Bibliotēku zinātnes nodaļas studentu praksi. Vairākām Rīgas speciālajām bibliotēkām (Medicīnas, Jūrskolas u. c.) sniegtas konsultācijas klasifikācijas u. c. jautājumos. Bibliotēkai uzdots metodiskā vadība arī par visām Zinātņu akadēmijas institūtu bibliotēkām.

*

Senā «Bibliotheca Rigensis» — viena no vecākajām publicētajām bibliotēkām Eiropā — ir izaugusi par lielu zinātnisku bibliotēku, otro pēc lieluma republikā un vienu no lielākajām Baltijas republikās. Tās fondi un darba apjoms jau tagad daudz lielāks, nekā bijis pirms nodegšanas. Bet bibliotēkas attīstībai vēl ir ļoti plašas perspektīvas.

Vislabākais bibliotēkas darba novērtējums ir tās apmeklētāju skaita nemitīgais pieaugums. Tas, protams, nenozīmē, ka bibliotēkas darbā nav arī kļūdu un trūkumu. Uz vairākiem trūkumiem norādījām jau šajā rakstā. Trūkumus kritiski novērtē darbinieku ražošanas apspriedēs un pilnsapulcēs, sekmējot atklātu un principiālu kritiku un paškritiku un darot visu iespējamo konstatēto kļūdu un trūkumu novēršanai. Viss bibliotēkas darbs — fondu komplektēšana un organizēšana, katalogu un kartotēku izveidošana, dažāda veida bibliografiju sastādīšana, viss ir bijis virzīts uz vienu mērķi, — veicināt Latvijas PRS Zinātņu akadēmijas un visas republikas zinātniskās pētniecības darbu. Reizē ar to ir sekmēta arī republikas kultūras un ekonomiskās dzīves attīstība vispār. Izmantojot bibliotēkas fondus un bibliografiskos materiālus, ir atrisinātas zinātniskas problēmas ar Vissavienības nozīmi, ir izauguši neskaitāmi jauni speciālisti, aizstāvētas kandidātu un doktoru disertācijas, uzlabota ražošanas prakse rūpniecībā, gūti jauni panākumi tautas veselības uzlabošanā, jauni sasniegumi mākslā. Daudzus bibliotēkas labos nodomus ierobežo telpas, ēstāvi u. c. apstākļi. Kad bibliotēkai uzcelts jaunu, mūsdienu bibliotēku prasībām atbilstošu ēku, tā varēs vēl labāk noorganizēt savu darbu un to izvērst vēl daudz plašāku. Bet jau šodien bibliotēka ieņem nozīmīgu vietu republikas kultūras dzīvē un zinātnes attīstībā.

В. Я. Краст

**РАБОТА ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ
АН ЛАТВ. ССР В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД
(1944—1958)**

РЕЗЮМЕ

После освобождения Риги (октябрь 1944), когда в городе начался интенсивный труд по восстановлению хозяйственной и культурной жизни столицы Советской Латвии, была восстановлена и пострадавшая в пожаре старейшая библиотека Латвии с сохранением своего прежнего наименования «Рижская городская библиотека, основанная в 1524 году». В феврале 1945 года ее переименовали в «Государственную историческую библиотеку Латвийской ССР», а на основании постановления Совета Министров Латвийской ССР от 5-го июня 1946 года библиотека передана Академии наук Латвийской ССР с тем, чтобы «на ее базе организовать фундаментальную библиотеку Академии наук Латвийской ССР под названием „Библиотека Академии наук Латвийской ССР, осн. в 1524 г.“». В систему Академии наук вошла также Рижская городская библиотека им. Я. Мисиня — одна из старейших латышских библиотек (осн. в 1885 г.) с богатейшим фондом латышской литературы и Леттики. В январе 1954 года библиотека им. Я. Мисиня была присоединена к Фундаментальной библиотеке в качестве «Отделения латышской литературы им. Я. Мисиня».

Вместо сгоревшего здания библиотеке предоставили другое помещение — дом на Коммунальной улице, 4. Здание состоит из четырех корпусов общей площадью 3433 кв. м. В одном из корпусов в 1782 году был открыт первый рижский постоянный театр, для которого в 1863 году было построено нынешнее здание Театра оперы и балета Латвийской

ССР. В течение двух лет (1837—1839) здесь дирижировал Рихард Вагнер, выступал с концертами Ф. Лист (1842) и другие знаменитые артисты. В бывшем зале театра теперь расположена часть книгохранилища библиотеки. Над бывшим помещением театра находится один из роскошнейших залов Риги, в котором устраивались приемы и балы в честь разных высокопоставленных лиц, приезжавших в Ригу. В настоящее время здесь находится общий читальный зал. Для того чтобы приспособить здание для нужд библиотеки, пришлось проводить капитальные ремонтные работы, многое перестроить и переоборудовать.

Отделение латышской литературы им. Я. Мисиня находится в отдельном четырехэтажном здании на ул. Сколас, 3, с общей площадью 1725 кв. м.

Как в отношении пожарной безопасности, так и в отношении планировки и полезной площади помещение не отвечает требованиям большой, быстрорастущей библиотеки. Уже сейчас нехватает места для размещения фондов, поэтому в перспективном плане Академии наук предусмотрено построить новое здание, запроектированное специально для библиотеки с трехмиллионным фондом.

В начале восстановительного периода библиотеки в 1944 году в ней было занято 22 работника, а в настоящее время¹ в штатах библиотеки числится 112 работников, из них 83 библиотечных работника. 45% библиотечных работников имеют высшее образование, 29% — неоконченное высшее, 26% библиотечных работников — среднее; высшее специальное библиотечное образование имеют 11 работников, еще неоконченное высшее специальное — 7. Остальные работники с высшим и неоконченным высшим образованием имеют различные специальности. С точки зрения библиотечной практики 1 работник имеет 40-летний стаж библиотечной работы, 3 — 25—30, 3 — 15—25, 21 — 10—15, 23 — 5—10 лет и 32 работника имеют стаж менее 5 лет.

Директором вновь восстановленной библиотеки был назначен ее бывший директор доцент Янис Страуберг (умер в 1952 г.). С 1949 года библиотекой руководит Карл Карлович Лиепиньш.

Во время пожара удалось спасти около 46 тыс. книг и рукописей, которые легли в основу фондов восстановленной библиотеки. Спасены были все рукописи и самые ценные

¹ Все данные о положении библиотеки в настоящее время даны по состоянию на 1 января 1959 г.

книги, в том числе 194 инкунабулы, 98 палеотипов, старейшие латышские книги, напечатанные в типографии Н. Моллина и других старейших рижских издателей, а также другие старые издания. Спасены также первые четыре книги, переданные в библиотеку «для общего пользования» в 1524 году, а также передаточный документ.

В начале 1945 года библиотеке было передано собрание книг бывшего Общества исследователей истории и старины в количестве около 30 тыс. томов, а также ряд других библиотек различных ликвидированных обществ и учреждений.

Большую помощь по восстановлению фонда сгоревшей библиотеки оказали центральные библиотеки Советского Союза: из Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде библиотека получила в 1945—1946 годах свыше 65 тыс. книг, журналов и газет, из Фундаментальной библиотеки общественных наук АН СССР в Москве — 56 860 печатных единиц. Ценные дары библиотека получила от библиотеки Академии наук СССР в Ленинграде, от библиотеки Московского Государственного университета им. М. В. Ломоносова и др. Всего в 1945—1946 годах получено из крупных библиотек Советского Союза свыше 130 тыс. печатных единиц.

В последующие годы библиотека получила от центральных библиотек и от библиотек Белорусской ССР еще около 10 тыс. латышских книг.

Выделенные библиотеке денежные средства дали возможность приобрести значительное количество литературы в антиквариатах Риги, Москвы и Ленинграда. В 1946 году для библиотеки был выделен Всесоюзный бесплатный обязательный экземпляр, который в 1949 году был заменен платным обязательным экземпляром русской книги. Библиотека получила также иностранную валюту для заказа иностранной литературы. Она организовала обширный книгообмен с библиотеками и научными учреждениями Советского Союза и зарубежных стран. В 1958 году библиотека имела в Советском Союзе 164 партнера по обмену, в 34 зарубежных странах — 201 партнера; путем обмена в 1958 году получена 7531 печатная единица, выслано — 4659.

Все эти и другие источники комплектования обеспечили бурный рост библиотеки, которая за короткий срок снова превратилась в одну из крупнейших библиотек республики (2-я по величине). Весь фонд библиотеки на 1-е января 1959 года вместе с фондом Отделения латышской литературы им. Я. Мисиня, в котором на день передачи ФБ было

330 тыс. единиц, составляют 1 074 502 единицы; из них книг — 650 611, инвентаризованной (переплетенной в тома) периодики — 111 685 томов, инвентаризованных собраний рукописей — 4 662, остальное — необработанная периодика, изографика, мелкопечатный материал и пр.

В библиотеке имеются следующие фонды: 1) основной фонд, из которого выделено два подсобных фонда — а) подсобный фонд читальных залов и б) подсобный фонд справочно-библиографической литературы; 2) фонд материалов групповой обработки, 3) фонд рукописей и редкой книги, 4) обменный фонд, 5) резервный фонд. В основной фонд включена вся инвентаризованная и обработанная литература центрального книгохранилища и Отделения латышской литературы им. Я. Мисиня. В основном фонде на 1-е января 1959 года имелось 579 123 тома. По языкам: на латышском языке — 22%, на русском — 54%, остальное — на иностранных языках; по отраслям знания: техника — 14,4%, общественные науки — 13,9%, история — 8%, сельское хозяйство — 6%, медицина — 4,9%. Богато представлена также художественная литература (16,4%). Основной фонд ежегодно пополняется 40—60 тыс. томов. Главная часть основного фонда размещена в языково-форматно-порядковой расстановке; часть основного фонда в центре (марксизм-ленинизм, Балтика) и весь фонд Отделения им. Я. Мисиня размещены систематически, периодика — в порядке регистрационных номеров названий. Из основного фонда Отделения им. Я. Мисиня выделены так наз. архивный фонд, в котором хранится по 1 экземпляру всех изданий: 1) на латышском языке, 2) о Латвии и латышах, 3) переводы произведений латышских авторов, а также оригиналы их работ на других языках.

Библиотеке пришлось начать свою работу без каталогов. В настоящее время библиотека имеет уже 24 каталога, содержащих около 2 млн. карточек. Ежегодно все каталоги пополняются 250—300 тыс. карточек. Главные каталоги основного фонда следующие: 1) алфавитный служебный каталог (генеральный), 2) систематический каталог книг с алфавитно-предметным указателем, 3) алфавитный читательский каталог книг, 4) алфавитный каталог периодики с систематическим указателем, в котором отражены газеты, журналы и продолжающиеся издания, 5) каталог журнальных и газетных статей (систематический) с алфавитно-предметным указателем. Отделение им. Я. Мисиня имеет свои каталоги, причем материалы Отделения отражены и в

каталогах центра. Свои самостоятельные каталоги имеют также сектор рукописей и редкой книги.

Посещаемость библиотеки возросла с 4914 в 1946 до 100 110 в 1958 году. Из общего количества 7079 читателей, зарегистрированных в библиотеке в 1958 году, 20,3% являются работниками Академии, остальные — работники других научных учреждений и учебных заведений, а также инженерно-технические, медицинские работники, деятели искусства и печати, учителя и др.; библиотека обслуживает и студентов (начиная с 3-го курса). В 1958 году читателям выдано 415 570 единиц, из них книг — 194 548. На дом выдано 44 825 томов. По МБА в 1958 году получено 2259 книг, отправлено — 1370. В библиотеке имеется общий читальный зал на 123 места и читальный зал для научных работников на 24 места. Отдельные читальные залы имеются в Отделении им. Я. Мисиня и в секторе рукописей и редкой книги. Общее количество читательских мест в библиотеке — 240. Для улучшения обслуживания читателей и комплектования в 1958 году оборудована микрофотолаборатория.

Библиотека уделяет большое внимание библиографической работе. Составлена обширная ретроспективная библиографическая картотека о выдающихся латышских ученых. На основании материалов картотеки издан ряд персональных библиографий латышских ученых (см. в приложении издания ФБ). Библиотека работает над составлением ретроспективной библиографии латышской периодики (начиная с самых первых изданий до 1920 г.), для которой уже оформлено около 70 тыс. карточек. Библиотека ежегодно публикует библиографию изданий Академии наук Латвийской ССР, составляет библиографию защищенных в Латвии диссертаций, ею издан библиографический указатель о латышской художественной литературе на русском и других языках народов СССР и др. Из информационной библиографии следует отметить бюллетени о полученных библиотекой новинках иностранной литературы и ежегодно издаваемый сводный указатель зарубежных периодических изданий, поступающих в крупнейшие библиотеки Риги.

Библиотека составляет тематические библиографии по важнейшим проблемам научной работы Академии. Из крупнейших тематических библиографий следует отметить библиографию об исследовании и применении радиоактивных веществ, о геологическом исследовании территории Латвийской ССР, о прочной кормовой базе как основе продуктивного животноводства, о мелиорации, коррозии металлов,

полиомиелите и др. 40 ученых Академии библиотека обслуживает индивидуальной библиографической информацией. С целью распространения библиографических знаний для сотрудников отдельных институтов Академии организуются обзоры библиографических изданий и справочников по их специальности.

Библиотека проделала также некоторую работу в области рекомендательной библиографии, издавая краткие библиографические указатели о выдающихся ученых Советского Союза. Из библиографических картотек, составленных библиотекой, внимания заслуживают картотека Леттики, картотека латышских революционных прокламаций и др. В библиотеке имеется около 30 картотек с 200 тыс. карточек. Большую работу проводит справочно-библиографический кабинет. В 1958 году дано 11 178 устных справок.

Библиотека работает над подготовкой к изданию десяти-томной рукописи и рисунков И. Хр. Броце («Sammlung verschiedener Lievländischen Monumente...»). Эта уцелевшая от пожара 1941 года рукопись имеет большое значение для исторических и историко-культурных исследований Латвии. Первый том — «Рига» уже полностью подготовлен к печати.

В послевоенные годы коллектив библиотеки проделал большую работу. Восстановленная ныне старинная «Bibliotheca Rigensis» численностью фондов и объемом работы уже намного превзошла тот уровень, на котором библиотека находилась до пожара. В дальнейшем библиотеке предстоит богатая, разносторонняя перспектива развития.

RAKSTI PAR LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS FUNDAMENTĀLO BIBLIOTEKU¹

1944

Rīgas pilsoņi! Palīdziet atjaunot savu nodegušo 420 g. veco biblioteku. — *Ciņa*, 1944, 25. nov.

1945

Николаев П. Старейшая библиотека Риги. — Сов. молодежь, 1945, 18 апр.

Захарова А. Открытие библиотеки. — Сов. Латвия, 1945, 30 апр.

Dinere С. Latvijas PSR Valsts vēsturiskās bibliotēkas atklāšana. — *Ciņa*, 1945, 1. maijā.

¹ Nav uzrādīti raksti par Fundamentālās bibliotēkas rīkotām izstādēm un citi mazāk svarīgi materiāli.

1946

Лагздинь А. Историческая библиотека будет восстановлена. — Сов. молодежь, 1946, 19 янв.

Старейшая библиотека. — Сов. молодежь, 1946, 20 февр.

Даненгири Г. Выставка, посвященная Отечественной войне 1812 года. — Сов. молодежь, 1946, 23 февр.

Jansons A. Tēvijas karš 1812. gadā. — Циņa, 1946, 24. febr.

Выставка редких документов. — Правда, 1946, 28 марта.

Даненгири Г. 10 томов рукописей и рисунков Я. К. Броце. — Сов. молодежь, 1946, 13 июня.

Лекции в библиотеке Академии наук. — Сов. Латвия, 1947, 24 мая.

Попов Н. Старейшая библиотека. — Сов. молодежь, 1947, 11 сент.

1948

В мире редких книг. — Сов. молодежь, 1948, 18 апр.

Ambainis V. Atjaunota Padomju Latvijas vecākā biblioteka. — Literatūra un Māksla, 1948, 4. jūl.

Eglīte A. Bibliotēku līdzdalība celtniecības darbā. — Literatūra un Māksla, 1948, 1. aug.

Krasts V. Bibliotēka palīdz kolhozam. — Циņa, 1948, 7. nov.

Krasts V. Vērtīgs jaunievedums Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā. — Literatūra un Māksla, 1948, 21. nov.

Zvanītājs J. Inkunābulu apskate Fundamentālajā bibliotēkā. — Poligrafiķis, 1948, 30. dec.

1949

Dračevs A. Vecākā mūsu republikas biblioteka. — Pad. Jauciatne, 1949, 5. martā.

Ambainis V. Ko lasītājam un pētniekam var sniegt LPSR ZA Fundamentālā biblioteka. — Циņa, 1949, 20. okt.

К[имене] М. I. Pavlova 100 gadu dzimundienas atcere ZA Fundamentālajā bibliotēkā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1949, Nr. 10, 155.—156. lpp.

1950

Krasts V. Fundamentālā biblioteka. — Zvaigzne, 1950, Nr. 3, 8. lpp.

[*Krasts V.*] Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka 1950. gadā. — Literatūra un Māksla, 1950, 12. febr.

Juškēvics B. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajai bibliotēkai 425 gadi. — Pad. Students, 1950, 25. martā.

Расширение Фундаментальной библиотеки. — Сов. Латвия, 1950, 6 сент.

Ко lasītājiem var sniegt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka. R., 1950. 8 lpp.

Tas pats krievu val.

1951

Krasts V. Bibliotēka talkā pētniekiem. — Literatūra un Māksla, 1951, 25. febr.

Krasts V. Padomju Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka. — Saulkrastu Stars, 1951, 15. martā.

Krasts V. Pārskats par ZA Fundamentālās bibliotēkas darbu 1950. gadā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1951, Nr. 3, 505.—507. lpp.

Фундаментальная библиотека готовится к юбилею. — Сов. Латвия, 1951, 14 сент.

- Duburs V.* Rīgas 750 gadu jubilejai. — Cīņa, 1951, 26. sept.
- Austrums A.* Kādas Rīgas bibliotēkas vēsture. — Cīņa, 1951, 19. okt.
- Kuģe V.* Tautas demokrātijas valstu izdevumi. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1951, Nr. 10, 1645.—1648. lpp.
- Cenne L.* Pirmrindnieku pieredzes popularizēšanai. — Cīņa, 1952, 22. aug.
- Kuģe V.* Jaunāka tautas demokrātijas valstu literatūra Fundamentālajā bibliotēkā. — Cīņa, 1952, 18. nov.
- Mūrnieks A.* Meklējam materiālus par televīziju. — Cīņa, 1952, 29. nov.
- Третье совещание директоров библиотек Академии наук СССР и академий наук союзных республик. Из доклада В. Я. Краста. — Советская библиография, вып. 1(32), 1952, стр. 113—114.
- Краст В.* Система расстановки основного фонда Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР. — Библиотеки СССР, вып. 1, 1952, стр. 11—24. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина).
- Клевенский М.* По поводу статьи В. Краста «Система расстановки основного фонда Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР». — Там же, стр. 24—26.

1953

- Sila M.* Lieli uzdevumi un plašas iespējas. — Pad. Latvijas Sieviete, 1953, Nr. 4, 8.—9. lpp.
- Peile E.* Bibliografisks retums. [Par I. Tolstoja grāmatas «Baznīca un valsts» (Valka, 1907) atrašanu Fund. b-kā]. — Cīņa, 1953, 3. apr.; Сов. Латвия, 1953, 3 апр.; Литературная газета, 1953, 14 мая.
- Лиупиньш К.* В библиотеке Академии наук. — Сов. молодежь, 1953, 2 авг.
- Strautiņš A.* Latvijas un tautas demokrātijas valstu zinātniskie sakari. — Cīņa, 1953, 5. aug.
- Садовникова В.* Фундаментальной библиотеке Академии наук — 430 лет. — Сов. Латвия, 1954, 6 марта.
- Juškēvičs B.* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas 430 gadi. — Pad. Jaunatne, 1954, 9. martā.
- Arājs E.* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas bibliotēku reorganizācija. — Cīņa, 1954, 23. martā.
- Krasts V.* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka. (Sakarā ar bibliotēkas 430. gadadienu). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1954, Nr. 6, 140.—144. lpp.
- Rasa V.* Sagatavo izdošanai lielu zinātnisku darbu [J. Kr. Broces manuskriptu «Sammlung verschiedner Lievländischen Monumente»]. — Cīņa, 1954, 29. aug.
- Почта дружбы. — Сов. Латвия, 1954, 30 сент.
- Лиупиньш К.* Международные связи. — Сов. Латвия, 1954, 13 окт.
- Eidemanis R.* Literatūras rādītājs lopbarības ražošanas jautājumos. [E. Peile un J. Paegle. Stabila lopbarības bāze — produktīvās lopkopības pamats. R., 1954.] — Pad. Latvijas Kolhoznieks, 1954, Nr. 11, 23. lpp.

1955

- Rasa V.* Pirmās latviešu zinātniskās bibliotēkas 70 gadi. ZA Fundamentālās bibliotēkas Misiņa Latviešu literatūras nodaļa. — Cīņa, 1955, 20. sept.
- Aivars E.* un *Paļēviča I.* Kultūras vērtību apmaiņa ar Vācijas Demokrātisko Republiku. — Cīņa, 1955, 6. okt.
- Gurēvičs L.* Dzimšanas gads — 1524 ... — Zvaigzne, 1956, Nr. 3, 26. lpp.
- Rancāns F.* Grāmata palīdz strādāt. — Cīņa, 1956, 2. martā.

- Rancāns F.* Kultūras sakari starp Latviju un Angliju. — Сīņa, 1956, 17. apr.
Ранцан Ф. Культурные связи с Англией. — Сов. Латвия, 1956, 17. апр.
Baluševs P. Rīgas un Parīzes kultūras sakari. — Pad. Jaunatne, 1956, 20. maija.
 Научная литература из Югославии. — Сов. Латвия, 1956, 10. юния.
 Письма Луи Пастера [К. Гельману]. — Сов. Латвия, 1956, 13. окт.
Vaita H. Par retumiem un rokkrakstiem ZA Fundamentālās bibliotēkas Misiņa v. n. Latviešu literatūras nodaļā. — LPSR ZA Vēstis, 1956, Nr. 10, 175.—176. lpp.
Давидов Т. В мире редких книг. — Сов. молодежь, 1956, 4. ноября.
Лиепиньш К. Основные работы Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР в шестой пятилетке. — Библиотечно-библиографическая информация библиотек Академии наук СССР и академий наук союзных республик, № 10, 1956, стр. 94—99.

1957

- Владимиров Г.* Смотри в корень! — Сов. Латвия, 1957, 3. февр.
Мельников П. и Иверт И. Утро советской Риги. — Правда, 1957, 26. июня.
Polis V. Fundamentālās bibliotēkas izdevums. [J. Paeglis un E. Peile. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumu bibliogrāfija (1946.—1955.). R., 1957.] — Skolotāju Avīze, 1957, 1. aug.
Austrums V. Sirmo dārgumu klēts. — Rīgas Balss, 1957, 4. okt.
 Tas pats krievu val.
Austrums V. Seno un jauno rakstu zelts. — Rīgas Balss, 1957, 22. okt.
 Tas pats krievu val.
 Paplašinās sakari ar ārzemju zinātnes iestādēm. — Сīņa, 1957, 11. dec.
Зинкина В. Краткая характеристика деятельности Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР (1946—1957). — Библиотечно-библиографическая информация библиотек Академии наук СССР и академий наук союзных республик, № 14, 1957, стр. 166—177.

1958

- Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Ārzemju nodaļa uztur sakarus ar 33 zemēm ... — Pad. Jaunatne, 1958, 10. janv.
Katais E. ZA Fundamentālās bibliotēkas ārzemju literatūras sektora. — Latvijas Zinātnieks, 1958, 9. apr.
Jauģiets V. Neatliekams bibliogrāfisks darbs. [Latviešu periodikas rādītājs]. — Latvijas Zinātnieks, 1958, 18. jūn.
Bārs J. Fundamentālajā bibliotēkā. — Latvijas Zinātnieks, 1958, 24. sept.
Alnis V. Jaunami bibliogrāfijā. [K. Egle, V. Jauģiets, A. Brempele, E. Peile. Latviešu daiļliteratūra krievu un citu PSRS tautu valodās. 1917.—1956. Bibliogr. rādītājs. R., 1958]. — Skolotāju Avīze, 1958, 3. okt.

К. К. Эглэ

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ЛАТЫШСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ (ДО 1917 ГОДА)

Латышская библиография, как и вся латышская литература, в период своего возникновения находилась в полной зависимости от церкви и помещиков, тормозивших ее свободное развитие. Поэтому со 2-й половины XVI века, когда появились первые книги на латышском языке, до 2-й половины XVIII века о латышской библиографии говорить не приходится, так как в этот период нет даже попыток библиографирования латышских изданий. Скудны библиографические данные о латышской книжной продукции еще и во 2-й половине XVIII века, хотя в это время уже появляются небольшие списки книг, напечатанные в периодике или выпущенные в виде листовок отдельными изданиями.

Лишь во 2-й половине XIX века, с усилением борьбы латышского народа против засилия господствующего класса помещиков и крупной буржуазии Прибалтики, борьбы, нашедшей свое отражение и в литературе, можно отметить первые более крупные достижения в области латышской библиографии. В печати появляются работы, отражающие прогрессивные общественно-политические взгляды младолатышей, созданные библиографами-латышами и резко отличающиеся от предшествующих им работ библиографов-немцев. Таков, например, составленный Кр. Бароном «Указатель литературы о коренных жителях Прибалтийского края» (1868), включающий материал как о Прибалтике в целом (*Baltica*), так и о Латвии и латышах в частности (*Lettica*).

На историческом ходе развития латышского книжного дела и библиографии сказались сложившиеся в свое время в Латвии особые обстоятельства. Возьмем для примера вопрос о древней латышской письменности. Если в наше время невозможно точно установить наличие своей письменности у латышского народа, то это не означает, что ее не было вообще. Ученые предполагают, что немецкие захватчики, вторгшиеся на территорию латышских племен и поработившие их, лишили предков латышей возможности сохранить памятники своей культуры. О наличии письменности у латгалов, которые вместе с христианством переняли ее от восточных славян, свидетельствует надпись на экземпляре рукописного евангелия, хранящегося в рукописном отделе Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. В вопросе об уровне культуры латышских племен до вторжения немцев в конце XII и в XIII веке сходятся мнения советских ученых (академик Я. Зутис, академик Я. Крастынь, канд. филол. наук Э. Сокол и др.) и деятелей культуры латышского народа XIX века (Б. Дирикис, Я. Павасар, М. Силинь и др.), высказавших предположение о наличии письменности у древних латышских племен¹.

Произведения народного творчества вплоть до XIX века передавались из поколения в поколение и сохранились в устной речи, став впоследствии основой современной латышской литературы. «Это литература, — отмечает заслуженный деятель культуры Латвийской ССР доцент Я. Ниедре, — созданная трудовым народом на его долгом пути труда и борьбы. Фольклор — это ствол, уходящий своими корнями глубоко в землю — в жизнь и историю народа, раскидистое дерево латышской литературы.»²

Поработители латышского народа, на протяжении столетий полновластно господствовавшие в Латвии, не заботились

¹ *Крастынь Я.* Борьба латышского народа против немецких захватчиков и поработителей. М., Госполитиздат, 1946, стр. 11. (Ин-т истории АН СССР).

Zutis J. Latvijas aizvēstures problēmas. R., LVI, 1948, 7. lpp. (LPSR ZA Vēstures un materiālās kult. inst. Apcerējumi par LPSR vēsturi. 1.).

Diriķis B. Latviešu rakstniecība. R., 1860, 6. lpp. u. c.

Pavasars J. Latviešu rakstniecības vēsture. Jelgavā, J. Draviņ-Dravnieks, 1893, 9.—12. lpp.

Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. I. R., A. Gulbis, 1927, 246.—249. lpp.

Siliņš M. Par senlatviešu-leišu-prūšu burtiem, un rakstiem. — *Dzimtenes Vēstnesis*, 1908, Nr. Nr. 170, 266.

² *Niedre J.* Latviešu folklorā. R., LVI, 1948, 3. lpp. (LPSR ZA Folkloras inst.).

о развитии и сохранении фольклора. В изданиях XVII и XVIII веков на немецком и других языках появлялись лишь отдельные ссылки на народные песни и другие произведения устного народного творчества¹. Фольклорные материалы свидетельствуют об исключительно высокой творческой одаренности предков латышей, создавших и сохранивших в устной речи в течение многих веков богатую народную поэзию.

Таким образом, наличие латышского народного творчества, подлинной народной литературы, а также книг на латышском языке, написанных или переведенных немцами, отмечается уже в далеком прошлом, а первые ростки латышской библиографии появляются лишь около 1775 года. Следовательно, первоначальный этап развития латышской библиографии, являющейся предметом настоящих изысканий, охватывает период продолжительностью не более 150 лет.

Вопрос о возникновении и развитии латышской библиографии до последнего времени не был исследован. До сих пор нет ни одной более или менее обстоятельной статьи о возникновении, развитии и достижениях латышской библиографии, о ее значении для всего латышского книжного дела. Предлагаемое исследование является лишь первой скромной попыткой обобщить выявленные данные о развитии латышской библиографии с конца XVIII века до 1917 года. В статье использован материал выпущенной в 1957 году Издательством Академии наук Латвийской ССР на латышском языке моей работы „Краткая история латышской библиографии”². Работа не дает исчерпывающего обзора данного вопроса, а лишь вкратце подытоживает важнейшие данные о развитии и достижениях латышской библиографии.

Ввиду ограниченности тематики вне поля зрения остаются библиографические источники прибалтийских немцев и других народов, хотя они иногда и соприкасаются с пред-

¹ *Menius Fridericus*. Syntagma de origine Livonorum. Dorpati, 1632 (8), 98, (16) pag.

Wischmann J. Der Unteutsche Opitz oder kurtze Anleitung zur Lettischen Dicht-Kunst... R., G. Nöller, 1697. 196 S.

Herder J. G. Alte Volkslieder. 1774; Volkslieder. 1778. Stimmen der Völker in Liedern. 1807.

Weber A. Das veränderte Russland. 1721.

Stender G. F. Neue vollständigere Lettische Grammatik... Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten. Braunschweig, 1761. [16], 220 S.

² *Egle K.* Īsa latviešu bibliografijas vēsture. (Līdz 1917. g.) R., 1957. 84 lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.)

метом латышской библиографии, например работы Ф. К. Гадебуша, Я. Фр. Реке, К. Э. Напиерского, Эд. Винкелмана и др¹.

1. ЛАТЫШСКАЯ КНИГА ДО СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА

История латышской книги исчисляется несколькими столетиями. Первые две книги — католический и лютеранский катехизисы — появились во второй половине XVI века², когда книгопечатание в Европе было уже широко распространено и находилось на довольно высоком уровне.

Из более ранних памятников известен лишь ряд латышских рукописных текстов, а также текстов, включенных в книги на других языках. Древнейший из них — текст молитвы «Отче наш» Симона Грунава, включенный в его прусскую хронику между 1521 и 1529 или 1531 годами³. Затем

¹ *Gadebusch Fr. K.* Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung... I—III Bd. R., 1777. 472, 374, 366 S.

Reke J. Fr. von der u. Napiersky K. E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. I—IV. R., 1827—1832.

Winkelmann E. Dr. Bibliotheca Livoniae Historica. Systematisches Verzeichniss der Quellen und Hilfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands... Zweite verbesserte und sehr vermehrte Ausgabe. Berlin, 1878. XVIII, 608 S.

² *Canisius P.* Catechismus Catholicorum. Istige pammacischen, no thems Paprekschen Galve gabblems Christibes macibas Prekskan thems remazigems und ionems bernems... Vilne, pi D. Lanciensem, 1585. 36 pag. Так как катехизис Канизиуса был первой книгой на латышском языке, Вильнюс называют колыбелью латышской книги.

Единственный экземпляр этого издания хранится в библиотеке Упсальского университета. Хромолитографическим способом заново напечатан с примечаниями доц. Эд. Вольтера в «Сборнике отд. русского языка и словесности Императорской Академии наук», 1915, т. 94, № 12.

Blese E. Latviešu rakstniecības pirmais piemineklis — 1585. g. izdotais latviešu katķisms. — Grām.: Dzintars. Almanahs daiļliteratūrai, mākslai un zinātnei. I. M., 1918, 61.—69. lpp.

Enchiridion. Der kleine Catechismus oder Christliche Zucht für die gemeinen Pfarrhern vnd Prediger auch Hausuäter etc. Durch D. Martin Luther. Nun aber dem deutschen ins vndeutsche gebracht, vnd von wort zu wort, wie es von D. M. Luthero gesetzt, gefasset worden. Königsberg, G. Osterberger, 1586. [76] S.

(Полный экземпляр хранился в библиотеке Кенигсбергского университета. Заново по фотокопии переиздан в 1924 г. в Риге).

³ *Arbuzovs L.* Piezīmes par 16. gadu simteņa vecākajiem latviešu literatūras pieminekļiem. Visagrākie rokkraksti latviešu valodā, kopš 1558. g. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1920, Nr. 1, 34.—35. lpp.

Arbuzovs L. Latviešu tēvreizē senos tekstos. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1920, Nr. 10, 357.—358. lpp.

Bezenberger A. Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts. Göttingen, R. Peppmüller, 1875. S. I — XXVIII, 1—30.

следуют духовные песни пастора Рамма и Экка, написанные около 1530 года и позднее, «Отче наш» И. Газентетера¹ и другие религиозные сочинения.

Более светский характер носят лишь косвенно связанные с церковью списки членов братств грузчиков и разносчиков пива за 1532—1534, 1558, 1561, 1572, 1573 и 1582—1594 годы, составленные на латышском языке, которые были обнаружены и довольно подробно описаны в последней четверти XIX века². Эти объединения возникли в XIV и XV веках, когда рижский городской магистрат (управа) выдал им первые шраги (уставы). Однако списки членов братств того периода не сохранились. Историки указывают, что в XV, XVI и частично еще в начале XVII века эти общества состояли только из латышей, однако списки составлялись уже на немецком языке³. Наряду с этими текстами следует также упомянуть латышские заклинания в протоколе Рижского земельного суда (Langvogteigericht) 1584 года⁴.

Известны еще и другие латышские тексты и книги XVI века⁵, а также книги более практического содержания (особенно по вопросам языкознания) XVII века⁶. Все это несомненно создавало основу для возникновения библиографии. Хотя в течение этого более чем полуторавекового пе-

¹ Münster Sebast. Cosmographei... Basel, 1550, S. 932.

² Versammlung am 8. November 1878. — Im Buche: Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1877—1881. R., 1884, S. 79.

³ Stieda W. und Mettig K. Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. R., W. F. Häcker, 1896. XV, 760 S.

⁴ Mettig K. Über die Nationalitäts- und Gewerhverhältnisse in der Bierträgergilde zu Riga. — Rigasche Stadtblätter, 1892, Nr. Nr. 40, 41, 42.

⁵ Arbuzovs L. Piezīmes par 16. gadu simteņa vecākajiem latviešu literatūras pieminekļiem. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1920, Nr. 1, 39.—48. lpp.

⁶ Вольтер Эд. Латышские отрывки. — Известия отделения языка и словесности Императорской Академии наук. Т. 12, кн. 3, 1907, с. 163—175.

⁷ Vndeutsche Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge, welche in den Kirchen des Fürstenthums Churland vnd Semigallen in Liefvlände gesungen werden. Königsperg, G. Osterberger, 1587. 47 S.

⁸ Mancelius G. Lettus. Das ist Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache. Allen und jeden Ausheimischen die in Churland, Semgallen und Lettischen Liefvlände bleiben und sich redlich rehren wollen zu Nutze verfertigt... I Teil. R., G. Schröder, 1638.

⁹ Adolphi H. Erster Versuch Einer kurtz-verfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache... Mitau, G. Radetsky, 1685. 264 S.

¹⁰ Dressel G. Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache. R., G. Nöller, 1685. 72 S.

¹¹ Wischmann J. Der Unteutsche Opitz. Oder Kurtze Anleitung zur Lettischen Dicht-Kunst... R., G. Nöller, 1697. 196 S.

риода было выпущено только около пятидесяти книг (включая частично переработанные и переизданные), все же о них могли бы появиться сведения на латышском языке хотя бы информационного характера, как это имело место в конце XVIII века. Однако этого не случилось.

Поэтому неправ первый библиограф латышских изданий немец К. Напиерский, когда он в своем указателе «Хронологический конспект...»¹ говорит о первых четырех книгах, объединенных в одной, как о первом справочнике, составленном якобы для латышей (für die Letten). Латыши им не пользовались. Переводчики этих книг «стыдились» даже упоминать слова «латыш», «по-латышски» — они ограничивались презрительной кличкой «не немец» (Undeutsche).

Совсем иное положение создалось в русской литературе, где уже начиная с XI века появляются библиографические памятники того времени — «Богословьца от словес», включенный в «Изборник Святослава» (1073), списки «истинных» и «ложных» книг XI века, «Указец» Арсения Высокого (1584) и др.²

Вплоть до середины XIX века господствовали неблагоприятные для возникновения латышской библиографии условия, чем и объясняется отсутствие ее в XVI—XVIII веках.

Начало латышской библиографии

Лишь во второй половине XVIII века в латышской литературе появляются первые элементы библиографии, представляющие собой публикации чисто коммерческого характера в виде отдельных листовок, объявлений в календарях («Jauna un veka laiku grāmata...») 1774, 1776 годов и в журнале «Latviska Gada Grāmata». Старейшей известной такого рода публикацией в виде отдельной листовки является изданный в Руиене пастором Густавом Бергманом список латышских библий и сборников хоралов, имеющих на складе книг Г. Бергмана³. Такой же характер носят и некоторые последующие публикации Г. Бергмана: «Сообщение читателям о втором издании «Книги хороших вестей и советов» и «Сведения об издаваемых проповедях»⁴.

¹ *Napiersky C. E. Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur von 1587 bis 1830. Mitau, 1831, S. 8.*

² *Здобнов Н. В. История русской библиографии до начала XX века. Изд. 3. М., 1955, стр. 22—32.*

³ *Zur Nachricht. Ruien, 1790. 4 S.*

⁴ *Ziņa lasītājiem par Labu ziņu un padomu grāmatas otro izdevumu. 1792. [4] lpp.*

Avertissement. [Ziņa par izdodamiem sprediķiem]. R., 1793. 22 lpp.

Сохранились также некоторые «Оповещения» Я. Ф. Стеффенхагена о готовящихся к изданию или вышедших книгах, например:

1. Сообщение о том, что в Елгаве в 1796 году будет издано пособие для поваров на латышском языке (действительно напечатанное в том же году).

2. Сообщение о том, что пастором М. Стоббе будет издаваться журнал «*Latviska Gada Grāmata*» (начал выходить в 1797 году) и др.¹

Дошли до нас также и предварительные извещения, как J. N. Tiling. *Literärische Anzeige*. Tilingshof, 1795, в котором, между прочим, содержится обещание издать «Учебник по садоводству для крестьян» в переводе на латышский язык. Пособие, однако, по неизвестным причинам не вышло в свет.

Более обширным из первых латышских библиографических памятников является список книг, напечатанный в журнале «*Latviska Gada Grāmata*» за 1797 год². Этот список хорошо характеризует тенденции литературы того времени. Хотя во второй половине XVIII века было издано уже много книг светского содержания, в том числе и первые беллетристические произведения (переведенная Г. Ф. Стендером поэма немецкого автора Брокеса «Тишина после ужасов грозы»³, которую все же Напиерский в своем «Хронологическом конспекте» 1831 г. не упоминает, «Сказки и рассказы»⁴ и др.), однако в этом списке по-прежнему преобладает старая конфессиональная литература, которую авторы или книготорговцы рекомендуют латышскому народу. Упоминаемые книги часто снабжены примечаниями, расхваливающими их, например «Книга проповедей» Банкава (4-е

¹ Ankündigung. Mitau, 1795. 4 S.

Mīļi latvieši! Jelgavā, 1796. 2 lp.

[Stobbe M.] *Literärische Anzeige*. Mitau, 1796. 4 S.

² Grāmatas, kuras šeitān Jelgavā pie grāmatu spiedēja Steffenhagena, Rīgas un Liepājas pilsētā pie grāmatu preciniekiem, kā arī dzān citās pilsētās pie bokbinderiem par to klātdrīķētu maksu neiesietas dabūt var. — *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 3, 163.—168. lpp.

³ Brockes B. Die auf ein starkes Ungewitter erfolgte Stille aus des seel. Herrn Brockes irrdischem Vergnügen in Gott, ins Lettische übersetzt von Gotthard Friedrich Stender, Pastor zu Zeymen in Lithauen. Rahms laiks pehz pērkona breemas. Königsberg, gedruckt bey J. H. Hartung, 1753. [4] lpp.

⁴ Stenders G. Jaukas Pasakas in Stāsti tiem Latviešiem par gudru Mācību sarakstīti no Mācītāja Geddert Fridrik Stender. Jelgavā. K. Lihtke, 1766. 1 loksne nenum., 328 lpp.

изд., Елгава, 1788), первое издание которой вышло в 1725 году, имеет примечание: «Заново основательно пересмотрена, дополнена, исправлена и улучшена»; Баумбах «Псалмы, написанные для латышей» (1796) и т. п. Естественно, что латышский народ, угнетенный немецкими помещиками, не нуждался в таких книгах. Да и какую пользу мог латышский крестьянин извлечь из книг, содержащих, кроме религиозных поучений, еще и прямые угрозы, какие встречаем, например, в проповедях пастора Манцеля¹, при меру которого подражали Банкав и др.

Упомянутые скудные библиографические заметки — это все, что мы находим в конце XVIII века и что можно считать началом латышской библиографии. Библиографическими материалами в полном смысле слова их, конечно, считать нельзя.

Из-за отсутствия библиографий более трехсот лет оставалась неизвестной первая латышская книга — изданный в 1585 году катехизис², который был обнаружен лишь в 1911 году. Также и первые календари на латышском языке были обнаружены только сто пятьдесят лет спустя после выхода их в свет. К. Э. Напьерский, очевидно, пользуясь сведениями, сообщенными П. Кеппен-Шреттером, в своем «Хронологическом конспекте...» указывает, что выпущенный в 1763 году календарь («Jauna un veca latviešu laiku un notikūšu lietu grāmata uz to 1763. gadu») является самым первым латышским календарем. Такого же мнения придерживались и другие³.

По случаю столетия латышского календаря (в 1863 году) было выяснено и доказано, что первый календарь был из-

¹ *Mancelius G. Lang-gewünschte Lettische Postill... R., 1654.*

² *Вольтер Э. Латышский катехизис 1585 года. Переизд. Э. Вольтером. Петроград, 1915. 47 с. с илл. (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Т. 94, № 2. К истории первопечатных книг).*

³ «Dies ist der erste Kalender in lett. Sprache;...» *Napiersky C. E. Chronologischer Conspcet der lettischen Literatur von 1587 bis 1830, ... Mitau, 1831, S. 77.*

Köppen P. von. Über den Ursprung, die Sprache und Literatur der lithauischen [oder lettischen] Völkerschaften. Übersetz vom... P. v. Schrötter. Magazin, herausg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Bd. 1, 3. Stück. Mitau, 1829. S. 1—67, nebst Anmerk. S. 68—109. (См. также статью П. Кеппена на русском языке: «Обозрение источников для составления исторической словесности. Материалы для истории просвещения в России». — Труды Вольного общества любителей российской словесности. Ч. 5, кн. I—II, 1827. Перевод Шреттера с некоторыми дополнениями автора и примечаниями).

дан в 1760 году¹. Однако полную ясность в этот вопрос внесли лишь статьи Я. Мисиня и Я. Зевера, опубликованные в 1922 и 1923 годах. В этих статьях доказывается, что самый ранний из всех известных до сих пор календарей был издан уже в 1758 году², т. е. на пять лет раньше, чем предполагали и утверждали немцы, а вместе с ними и латыши, некритически относившиеся к статьям немецких авторов и считавшие их неоспоримыми. Календарь 1758 года озаглавлен так же, как календарь 1760 года.

Следует отметить, что были высказаны предположения о выходе первого календаря на латышском языке уже около 1750 года, но данные, подтверждающие такое предположение, до нас не дошли³. Несмотря на упомянутые публикации о первых календарях на латышском языке, до сих пор еще в этом вопросе допускаются ошибки⁴.

Исследования в этом направлении продолжают.

В ходе научно-исследовательской работы в латышскую библиографию будут вноситься поправки и дополнения по вновь обнаруженным материалам. Обнаруженные первые издания календарей дают новые материалы не только для исследователей книжного дела в целом, но обогащают новыми фактами и латышскую библиографию. То обстоятельство, что библиография латышской периодики должна начаться не с 1763 года, но уже приблизительно с 1758 года или даже еще раньше, имеет большое значение. Как известно, библиография развивается наряду с ростом книжной продукции.

Латышская библиография в первой половине XIX века

Нельзя отметить особенно больших достижений в латышской библиографии и в первые десятилетия XIX века. Продолжается издание отдельных библиографических листовок,

¹ [Sēnbergs E.] E. F. S. Kāds vārds par kalenderēm. — *Latviešu Avīzes*, 1863, 29. aug., Nr. 35.

Laika grāmatas gavilēšanas gads. — *Vēca un jauna laika grāmata*, 1863, [32.—36.] lpp.

² Misiņš J. Vecākais kalendārs latviešu valodā. — *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1923, Nr. 10, 1149.—1150. lpp.

Zēvers J. Vecākais latviešu kalendārs. — *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1922, Nr. 11, 897.—901. lpp.

³ Рукопись Г. Шаурума на латышском языке в Отделе латышской литературы им. Я. Мисиня Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР: Библиография календарей 1750—1919 гг.

⁴ Laizāns P., Zeile P. *Latgaļu literatūras un preses mantojumu vērtējot*. Karogs, 1958, Nr. 11, 108. lpp.

таких как «Сообщение всем латышам и их друзьям...»¹, в котором А. Стендер извещает, что издается «Подробное повествование о том, каким образом Эрнест Аузан из крестьянина превратился в барина. Написана немецким пастором Х. Г. Залеманном, а переведена и так, как нужно для латышей, изложена А. Стендером...» В конце книг в виде объявлений печатаются списки литературы, так как выпуск журнала «Latvīska Gada Grāmata» прекратился, а других периодических изданий еще не было.

В конце книги А. Стендера «Песни, эпические песни, сказки и т. д.», вышедшей в 1805 году, помещен небольшой список новых и ранее изданных книг, которые автор книги рекомендует своим читателям². В списке преобладает литература религиозного содержания. Однако упоминается также несколько книг практического содержания, например руководства по садоводству и пчеловодству³.

Латышская библиография получает более значительное развитие лишь начиная со второго десятилетия XIX века. Правда, по-прежнему продолжают выходить библиографические заметки и листовки о предполагаемых или вышедших изданиях⁴, но появляются также более крупные библиографические работы, в которых сделаны попытки обосновать и систематизировать все вышедшие из печати латышские книги. Одной из таких работ является обзор латышской литературы У. Циммермана (Ulrich Ernst Zimmermann, 1772—1820), не преследовавший, конечно, библиографических целей⁵.

Этот обзор можно считать библиографией лишь условно, но его необходимо упомянуть ввиду отсутствия в этот период более крупных библиографических работ.

¹ Ziņa visiem latviešiem un viņu draugiem dota. Jelgavā, 1806. 8 lpp.

² Beidzot es vēl šo ziņu gribu dot, kādas grāmatas tās labākās dēļ lasīšanas irraid. — Grām.: Stenders A. Dziesmas, stāstu-dziesmas, pasakas. Tiem latviešiem par izlustēšanu un prāta pieaugšanu sarakstītas... Jelgavā, driķēts pie J. F. Stefenhāgena un dēla, 1805, 131. lpp.

³ Cigra J. Tas ābolu dārznieks jeb pilnīga pamācīšana visādus augļus dārzakokus audzināt un kopt; Latviešiem par pamudināšanu sarakstīta no... R., 1803, 209 lpp.

⁴ Launics K. Bišu grāmatiņa jeb īsa un skaidra pamācīšana no bitēm un bišu kopšanas. Jelgavā, iesp. pie J. V. Stefenhāgena un dēla, 1803. XIV, 112 lpp.

⁵ [Watsons K. Fr.] Sludināšana par Latviešu Avīzēm. [Paraksti: Jelgavā, 8. aug. 1821. Redakt. K. Fr. V. — izdevējs — J. Stefenhāgen.]

Ziņa. [Paziņojums par Latviešu Avīžu izdošanu. Paraksti: Lestenes mācītājs K. Fr. Watsons un J. V. Stefenhāgen un d. Jelgavā, 1821.] 1 lapa.

⁵ Zimmermann U. E. Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 1812. [16], 136 S.

Упомянутый обзор написан на немецком языке, и лишь описания латышских книг даны в нем на языке оригинала. Описания весьма кратки: автор и название работы.

Обзор не затрагивает важных общественно-политических событий того времени в России и в Западной Европе. Например, в нем нет ни прямых, ни косвенных указаний на статьи Г. Меркеля, защищавшего интересы латышей, на войну с Наполеоном и на другие события, имевшие место во время составления и выпуска в свет книги.

В качестве положительного обстоятельства следует отметить, что У. Циммерман впервые открыто и прямо говорит о латышах, употребляя слово «латыши», подчеркивает то, что они с древних времен были ближе к славянам, чем к немцам. В доказательство он приводит небольшую сравнительную таблицу лексики латышского, русского, польского и литовского языков.

Приблизительно через 20 лет после книги У. Циммермана вышел труд К. Э. Напиерского «Chronologischer Conspect der lettischen Literatur»¹. Это первый обширный библиографический труд, в котором в хронологической последовательности перечислена вся латышская книжная продукция. Этим указателем пользовались в течение десятилетий и пользуются в настоящее время. Первая часть его охватывает латышскую литературу с 1587 по 1830 год и содержит всего около 520 названий. За ней следует первое продолжение — с 1831 по 1843 год, содержащее около 240 названий и дополнений, затем второе продолжение — с 1844 по 1855 год, содержащее около 590 названий и дополнений и третье продолжение, подготовленное уже пастором А. Дёбнером, — с 1856 по 1868 год, в котором имеется около 470 названий².

З.В.С.

¹ Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587 bis 1830, mit teilweiser Benutzung von Dr. K. G. Sonntag's handschriftlich hinterlassenen «Notizen zur lettischen Literatur von 1700 bis 1825», bearbeitet von Napiersky C. E., Mitglied und d. z. Director der Lettisch-literarischen Gesellschaft, Mitau, 1831. 281 S.

² Napiersky C. E. Erste Fortsetzung des Chronologischen Conspect's der Lettischen Literatur, die Jahre 1831 bis 1843 umfassend, nebst Nachträgen zu den früheren, bearbeitet von... R., 1844. 161 S.

Napiersky C. E. Zweite Fortsetzung des Chronologischen Conspect's der Lettischen Literatur, die Jahre 1844 bis 1855 umfassend nebst Nachträgen zu den früheren, bearbeitet von... Mitau, 1858. 131 S.

Döbner A. Dritte Fortsetzung des Chronologischen Conspect's der Lettischen Literatur, die Jahre 1856 bis 1868 umfassend, bearbeitet von Pastor Aug. Döbner, früher Propst Wendenschen Sprengels, Ehrenmitglied der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, Mitau, 1869. 80 S.

«Хронологический конспект...» свидетельствует о том, что К. Э. Напиерский, используя частично рукописные материалы Зонтага¹, работал как подлинный опытный библиограф, хорошо разбирающийся в обрабатываемых им материалах. Его указатель стал выдающимся библиографическим памятником, не потерявшим, как уже говорилось ранее, известного значения и сегодня. Дать такой подробный обзор всей латышской книжной продукции, охватывающей целые столетия и в то время еще нигде не обобщенной, связать материал в хронологическую систему, сообщить краткие библиографические сведения, по возможности с примечаниями и ссылками на рецензии и другие материалы, как это делает Напиерский в своем «Хронологическом конспекте», мог только человек, хорошо знавший свой предмет, владевший материалом во всей его полноте и многообразии, способный к систематизированию его.

Обрабатывая материалы, Напиерский не просто описывал книги, но проводил и исследовательскую работу. Он расшивывал инициалы и подписи авторов, помещавших свои статьи в немецкой и латышской периодике и в календарях того времени («Latviska Gada Grāmata», «Latviešu Avīzes», «Latviešu Ļaužu Draugs», «Jauna un veca laiku grāmata»). Благодаря этому впоследствии можно было выяснить, кто из латышей, по каким вопросам, как и в каком объеме выступал в печати того времени². Других источников по этим вопросам нет.

Труд Напиерского не лишен недостатков. Описания некоторых изданий неполны, отдельные примечания позднее оказались неправильными, как например сведения о первых календарях и т. д. Но в общем в отношении достоверности дат и сведений этот конспект служил и может служить верным источником для латышских историков, литературоведов и библиографов.

К. Э. Напиерский (Karl Eduard Napiersky, 1793—1864) — немечившийся поляк, историк, был не только по образованию

¹ Зонтаг К. Г. (1765—1827), д-р богословия и философии, ректор Домской школы в Риге, затем генералсуперинтендент лютеранской церкви в Лифляндии.

² Napiersky C. E. Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur von 1587 bis 1830... 1. Mitau, 1831, S. 210; 2, 1844, S. 51—62 etc. J. B. (J. Baltings), D. G...ck (Dāvids Gaikis), H. L. (A. Līvontāls), R-n, J. R-gen (J. Ruģens), -se, J. C. (J. Cimze), A. L., -s-n (A. Leitāns), E. D. (E. Dīnsbergis) etc. Указаны даже авторы, которые лишь случайно обращались к журналистике.

и мировоззрению, но и по занимаемой им должности сторонником и идеологом реакции. Он изучал теологию в Тарту (1810—1812), был вначале пастором в Яунпиебалге (1814—1829), затем директором школ Видземской губернии и цензором (1851—1864). Занимая последнюю должность, он энергично боролся против любой более свободной мысли как в немецкой, так и в латышской печати.

В первой половине XIX века появляются статьи, в которых высказываются пожелания, чтобы латыши сами брались за составление библиографий, учитывающих интересы латышского народа, знакомящих его с хорошими книгами. Так А. С. в статье «Хорошие и полезные пожелания для любителей книг»¹ пишет: «Для немцев это большее и заслуживающее высокой оценки счастье, что у них на своем языке появляется множество разных книг, из которых многие весьма полезны и к тому же дешевы. У нас, латышей, дело обстоит иначе. Книг у нас мало, поэтому мы не можем выбирать, как немцы. Что напечатано, то и надо покупать, хороша ли книга или только посредственна».

Судя по всему, автором статьи является А. Шулман (1820—1880), печатавшийся в «Latviešu Avīzes» (1842—1844) и в «Latviešu Ļaužu Draugs» (1841—1844). Подготовившись самостоятельно и сдав экстерном экзамены на аттестат зрелости, он изучал в Тарту богословие. За годы учения Шулман частично перевел с эстонского² на латышский язык и издал сборник статей «Вселенная и многое из того, что мы во вселенной находим»³. Это первое такого рода издание латышских студентов, послужившее, по всей вероятности, Ю. Алунану образцом для издания в 1860 году в 4 выпусках сборника «Sēta, daba, pasaule»⁴ («Хутор, природа, вселенная») в то время, когда деятельность младолатышей в газете «Mājas Viesis» закончилась. Сборник

¹ [Sūlmanis A.] A. S. Grāmatnieku labas un derīgas vēlēšanās visiem tiem priekšā liktas, kas var un grib līdzēt. — Latviešu Avīzes, 1844, 16. martā, Nr. 11.

² Ma-ilm ja mōnda mis seal sees leida on. Tullosaks ja õppetlikuks aeawiteks Marahwale. Teine and sest ramatust lūhhikese aea pārrast wāļjattullema, 13 pildīga... Tartus, H. Laakmanni, 1848.

³ Sūlmanis A. Pasaule un daudz no tā, ko pasaulē atronam. Par mācību un derīgu laika kavēkli priekš latviešiem. 1.—5. grām. Tērbatā, drukāta pie H. Lākmaņa, 1852.—1860. 192 lpp.

⁴ Sēta, daba, pasaule. 1.—4. grām. Tērbatā, drukāta pie H. Lākmaņa. 1860.—1873.; 5., 6. burtn. Jelgavā, H. Alunāns, 1889.—1891.; 7. burtn. R., F. Gēliņš, 1892.; 8. burtn. Jelgavā, H. J. Draviņ-Dravnieks, 1893.

вероятно побудил К. Биезбардиса основать журнал «Pasaule un daba» («Вселенная и природа», 1875)¹.

Сама по себе эта небольшая статейка А. Шулмана, может быть, не представляла бы ничего особенного и спокойно могла бы оставаться в ветхих подшивках газет, где и пролежала уже более ста лет, если бы она не имела значения документа, затрагивавшего многие принципиальные библиографические вопросы с точки зрения поработанного латышского народа и вскрывавшего условия, в которых в то время находилось латышское книжное дело и культура латышского народа в целом. Статья не только характеризует «заботу» немцев о нуждах латышской культуры, но и является выразителем чаяний широкой латышской общественности, так как написана «по желанию многих латышей», возможно, с предварительным обсуждением содержания. В статье косвенно высказан довольно резкий упрек в адрес поработителей, которые, выдавая себя за «друзей» латышей, на самом деле не являются ими.

В библиографическом отношении статья заслуживает внимания тем, что в ней впервые прозвучало требование создать доступные латышам библиографические указатели. Автор статьи отмечает, что необходимы 1) общие библиографические указатели всех ранее вышедших книг (ретроспективная библиография) и 2) регистрационная библиография, документирующая книжную продукцию текущего года.

Интересно, что, говоря о ретроспективной библиографии, автор не отмечает первой части указателя К. Э. Напиерского «Хронологический конспект» (1831), к тому времени уже вышедшей из печати. Следовательно, он или не считает нужным рекомендовать труд Напиерского латышам, или же не знаком с ним, что опять-таки показывает, насколько чужд был указатель К. Э. Напиерского даже латышской интеллигенции того времени, не говоря уже о широких народных массах.

Появление подобной статьи в 1-й половине XIX века имело свои основания; автор статьи обращает внимание на необходимость составления списков новинок латышской литературы. К тому времени были уже изданы песни Слепого Индрика², все больше стало появляться приспособленных для местных условий переводов сентиментальных повестей

¹ Pasaule un daba. Nedēļas raksts ar bildēm. Red. K. Biezbārdis (1815.—1876.).

² Tā Neradzīga Indriķa Dziesmas. Jelgavā, J. V. Stefenhāgens un dēls, 1806. [16], 40 lpp.

и романов, пользовавшихся довольно широкой популярностью¹.

Все больше начинает появляться произведений так называемой светской литературы. Все чаще латышские книги или переводы с других языков издаются самими латышами. Говоря о только что появившемся первом выпуске сборника статей Латышского литературного общества² («Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft...»), Гарлиб Меркель в 1828 году пишет: «Этот сборник свидетельствует о том, какие плоды следует ожидать от Латышского литературного общества. В настоящее время статьи на латышском языке поставляют немцы. Через три, самое большее четыре десятка лет это изменится...»³.

Так и случилось, только гораздо раньше, чем предполагал Меркель: уже в 40—50-х годах были изданы книги латышских авторов, обратившие на себя внимание латышской общественности, особенно интеллигенции, что очень встревожило немцев. Это были: учебник немецкого языка Андрея Спагиса⁴, вышеупомянутые переводы А. Лейтана, «300 рассказов»⁵ Кр. Валдемара, «Песенки» Ю. Алунана⁶ и др.

¹ [Smids Kr.] Grāfa Lielmāte-Genoveva. Vecu laiku stāsts, kas arī mūsu dienās derīgs par mācību ikkatram, un ko iz vācu valodas pārtulkoja A. Leitāns. R., driķēts... pie kroņa grāmatu driķētāja, 1845. 104 lpp.

[Smids Kr.] Kara Lielskungs Eistakius. Stāsts, kas parāda, kā pirmos laikos kristītiem cilvēkiem klājies un ko iz vācu valodas pārtulkojis A. Leitāns. R., driķēts... pie kroņa grāmatu driķētāja, 1846. 128 lpp.

[Smids Kr.] Priežu kalna Roze. Stāsts, ko vecākiem un bērniem par prieku un par mācību latviešu valodā sagādāja A. Leitāns. R., driķēts... pie kroņa grāmatu driķētāja, 1847. 128 lpp.

Dinsbergs Ernests. Gaudu ziņģes. Jelgavā, pie Hofman un Johanson, 1852. [8] lpp.

Dinsbergs E. Ziņģes un rīmes. Pirnā daļa. Mīlestības ziņģes. Tērbatā, pie Lākmaņa, 1856. 69 lpp. u. c.

² Lettisch-Literarische Gesellschaft (1824.—1940.) Латышское Литературное общество, основанное и почти сто лет руководимое немецкими пасторами, ставило своей главной целью исследование латышского языка, фольклора и литературы. Общество, большинство членов которого были немцы, издавало сборник трудов «Magazin herausgegeben v. d. Lettisch-Literarischen Gesellschaft...» I—XX, 1828—1836. Немцы и часть латышей называли это общество «Друзьями латышей».

³ [Merkel G.] *Мl.* Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Erstes Stück... — Literarischer Begleiter des Provinzialblattes, 1828, Nr. 23.

⁴ Spāģis A. Pārcēlējs, kas māca skolas bērniem viegli no latviešu valodas uz vācu valodu pārcelties. Gaismā laista no A. Spāģa, Meldzeres pagasta skolmeistara. Jelgavā, 1847. 128 lpp.

⁵ Valdemārs Kr. 300 stāsti, smieklu stāstiņi un mīklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lusti uz grāmatām vairot gribējis C. Valdemar. Ar divi jaukām bildēm. Liepājā, 1853. 232 lpp.

⁶ [Alunāns J.] Dziesmiņas latviešu valodai pārtulkotas. Tērbatā, 1856. 72 lpp.

«Песенки» Ю. Алунана, в которых воспевалась родина Латвия, резкой критике подверг реакционный пастор Браже в немецком издании «Das Inland»¹. Кр. Валдемар в этом же издании выступил в защиту поэзии Ю. Алунана от нападок Браже².

Кроме того, появились составленные немцами сборники латышских народных песен, привлекая внимание общественности и за пределами Латвии³.

Появление такого значительного количества книг на латышском языке вызвало острую необходимость в библиографии.

Как уже отмечалось, четвертый выпуск «Хронологического конспекта» подготовил пастор А. Дебнер. Если К. Э. Напиерский, составивший 3 первых выпуска, показал себя настоящим библиографом-специалистом, хорошо знающим книжное дело и литературу, то у А. Дебнера для этой работы недоставало надлежащего опыта и знаний. Он был лишь неопытным библиографом-любителем.

Заканчивая обзор развития латышской библиографии этого периода, следует отметить, что «Хронологический конспект» К. Э. Напиерского с его последней частью, составленной А. Дебнером, нужно рассматривать как рубеж между предыдущим и последующим периодами развития латышской библиографии. Если до 60-х годов XIX века латышская литература и книжное дело находились еще под сильным влиянием немцев, то в дальнейшем они все больше

¹ *Brasche G.* Literärisches. Über die lettische Schriftchen «Dziesmiņas latviešu valodā pārtulkotas...» — *Das Inland*, 1856, Nr. 37, S. 603—604. Здесь Браже впервые употребляет слово «младолатыши», приписывая Алунану и его единомышленникам стремление якобы к основанию новой Латвии. Отсюда это движение 50—60-х годов стало называться движением младолатышей.

Основоположниками младолатышского движения (с 1856 года) являются студенты Юрьевского (ныне Тартуского университета, впоследствии известные писатели и общественные деятели — Кр. Валдемар (1825—1891), Ю. Алунан (1832—1864) и Кр. Барон (1835—1923).

² [*Waldemar C.*] Literärisches. Eine Bemerkung zu der Beurteilung des «Dziesmiņas». — *Das Inland*, 1856, Nr. 39, S. 636—637.

³ [*Bergmann G.*] Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte. Ruien, 1807. 58 S.

[*Bergmann G.*] Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte. Ruien, 1808. VIII, 72 S.

Wahr F. D. Palcmariēšu dziesmu krājums. [Rujienā, 1807.] 64 lpp.

Büttner G. F. Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes latviešu tautai un viņas draugiem sagādātas no Latviešu draugu biedrības. — *Annalen: Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärisch. Gesellschaft.* 8. Bd. Mitau, 1844, S. I—XII, 1—284.

и больше освобождаются от этого влияния, становятся самостоятельными.

А. Дебнер вынужден был отметить, что если раньше латышской литературой занимались большей частью немцы, то теперь ее представителями, особенно в периодике, являются в основном образованные латыши¹. В начале 2-й половины XIX века латышская литература, книжное дело и библиография развиваются уже под влиянием прогрессивного движения младолатышей.

II. ЛАТЫШСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА И В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Латышская библиография в 50—60-х годах XIX века

С середины XIX века начали ясно вырисовываться глубокие изменения, происходившие в хозяйственной, общественной и политической жизни России. После революционной волны 1848 года в Западной Европе и неудачной Крымской войны в России пробудились новые общественные силы.

Велико было недовольство крестьян крепостным строем. Все более учащались крестьянские волнения, выраставшие в открытые восстания. В Латвии — в Каугури в 40-х годах, в Бебри и др. — имели место восстания крестьян, направленные против эксплуатации их помещиками, за уничтожение феодальных пережитков. Всего в России с 1855 по 1860 год, по данным министерства внутренних дел, произошло 476 открытых крестьянских волнений.

Поражение в Крымской войне, большие финансовые затруднения и грозные крестьянские волнения заставили правительство принять кое-какие меры по улучшению положения крестьян. «Сам царь признался, — писал В. И. Ленин, — что надо освобождать сверху, пока не стали освобождать снизу.»²

Царское правительство после поражения в Крымской войне поняло, что сохранить крепостной строй невозможно. Для того чтобы спасти режим самодержавия, Александр II

¹ *Napiersky K. E. Chronologischer Conspect der lettischen Literatur... Dritte Fortsetzung. Vorwort. Mitau, 1869. [S. 2]. «War die lettische Literatur früher dem grössten Theil nach nur von Deutschen vertreten, so sind jetzt herausgebildete Letten die Träger, in's Besondere in der Tagespresse. Ihre Zahl steht zu den deutschen Arbeitern gegenwärtig in umgekehrten Verhältnisse, wie früher...»*

² *Ленин В. И. Сочинения, Изд. 4-е. Т. 4, стр. 395.*

был вынужден 19 февраля 1861 года отменить крепостное право.

Кризис крепостничества и последовавшие буржуазные реформы 60-х годов в России затронули отношения между крестьянами и помещиками также и в Латвии. Латышские крестьяне начали борьбу за уничтожение земельных владений и феодальных привилегий немецких баронов. Быстрое развитие капитализма способствовало обострению разгорающейся ожесточенной борьбы крестьян за свои права.

Начала формироваться и расти латышская буржуазия. Появилась интеллигенция, освободившаяся от влияния помещиков и пасторов. Во главе ее стояли просвещенные демократические деятели — младолатыши, как их именовали немцы. Взгляды младолатышей нашли яркое отражение не только в литературе, но и в латышской библиографии. С момента, когда на арену общественной деятельности выступают Кр. Валдемар, Ю. Алуна, Кр. Барон и другие младолатыши, начинается новый период развития латышского книжного дела и латышской библиографии. Литература постепенно освобождается от опеки немцев, от контроля лютеранских пасторов, становится более богатой и содержательной. Если «300 рассказов» Кр. Валдемара носят еще некоторый отпечаток вчерашнего дня, если сентиментальные переводы А. Лейтана свидетельствуют о невысоком уровне беллетристики, то «Песенки» Ю. Алуны, статьи Кр. Валдемара, Кр. Барона и их сподвижников в новой газете «Mājas Viesis» (1856), в газете «Pēterburgas Avīzes» (1862—1865) и особенно в сборнике «Sēta, daba, pasaule» (1860) уже свидетельствуют о весьма прогрессивном направлении, о выступлении против отжившего порядка, защищаемого реакционной газетой «Latviešu Avīzes» (1822—1855).

В газете «Pēterburgas Avīzes» помещались не только статьи о политике, быте, но освещались и вопросы естествознания, народного хозяйства и т. д. Все это способствовало развитию прогрессивных взглядов читателей. Новое содержание, новые тенденции появились и в библиографии. Эти изменения в известной степени нашли отражение в сборниках Ю. Алуны «Sēta, daba, pasaule» и в книге Б. Дирикиса «Латышская литература» (1860). Б. Дирикис в предисловии к своему труду отмечает, что из его книги латыши могут почерпнуть сведения об истоках своей литературы и советы для выбора и покупки книг, так как они помогут отличить хорошую книгу от плохой. Он указывает, что ему часто приходится говорить с людьми, которые «произведе-

ния, написанные неправильным слогом, насыщенные немецкими выражениями, ценят выше, чем более грамотные, которые для них якобы слишком просты». Свою книгу Дирикис начинает с обзора латышского фольклора, отмечая его огромное значение. Все же у него, насколько можно судить по содержанию, было мало общего с движением младолатышей, хотя влияние тартусцев на создание такого труда могло бы оказаться плодотворным. К отображению литературных явлений в их развитии автор подходит своеобразно. Так, например, в книге мало говорится о писателях Я. Ругене и Ю. Алунане.

✓ Ценным библиографическим трудом этого периода является составленный и анонимно изданный Кришьяном Бароном (1835—1923) «Указатель сочинений о коренных жителях Прибалтийского края» (1868)¹. В нем особенно ярко выражены настроения младолатышей вообще и прогрессивные взгляды автора в частности. Указатель охватывает литературу о прибалтийских губерниях того времени, в том числе о Латвии и, как это правильно отметил проф. Эд. Вольтер в 1892 году, говоря о латышской библиографии, является первым серьезным указателем и источником материалов о Латвии и латышах.

Так, например, библиографические примечания к Хронике Генриха Латыша (Henricus de Lettis) занимают более полстраницы, причем приведены самые необходимые данные. Здесь отмечена первая ливонская летопись, охватывающая период с 1184 до 1226 года. Она издана в начале И. Д. Грубером на латинском языке под заглавием: «Origines Livoniae sacrae et civilis, sev chronicon Livonicum vetus, continens res gestas trium primorum episcoporum...» (1740), затем в переводе И. Г. Арндта в 1747 году в Галле на немецком языке под названием «Der Liefländischen Chronik erster Teil von Liefland unter seinen ersten Bischöfen, welcher die alte Geschichte der Russen, Deutschen, Schweden, Dänen, Esthen, Liven, Letten, Litthauer, Curen un Sengallen erlautert...»

Еще более подробно знакомит с темой обширный обзор библиографических сведений о Рифмованной хронике, написанной в стихах и впервые изданной полностью д-ром

¹ [Барон К.] Указатель литературы о коренных жителях Прибалтийского края. СПб., 1868. 93 с. Напечатан в «Записках Императорского Русского географического общества по Отделению этнографии», т. 2, 1868. Отдельный оттиск в ограниченном количестве экземпляров.

Л. Бергманом в Риге в 1817 году¹. В конце обзора Кр. Барон дает следующее примечание: «После Генриха Латыша хроника Дитлеба — самая древняя и самая ценная для ливонской истории. Кроме описания исторических событий, в ней находятся важные сведения о нравах и обычаях туземных жителей, об их одежде и оружии, укреплении и защите их замков и пр.»

Можно в качестве примера привести также примечание к описанию изданной в Лейпциге в 1863 году книги «Юридическое и фактическое положение свободного крестьянского сословия в Курземе в условиях современной России»². Оно гласит: «Одна из замечательнейших брошюр последнего времени в отношении прибалтийских порядков. (Правительственные постановления в отношении крестьян и их применение на деле; взгляд на прежние времена, обзор средств к образованию латышей посредством церкви, школ и литературы; взгляд в будущее.)».

Подобными краткими аннотациями Кр. Барон снабдил многие описания. Вся книга свидетельствует о том, что Кр. Барон был совершенно свободен от немецкого влияния, независим и, как все младолатыши, симпатизировал русским. На русском языке даны описания немецких и других книг, а также примечания в тексте. Точные и меткие примечания к библиографическим описаниям определяют ценность библиографического указателя Кр. Барона. Высказанные им суждения не потеряли своего значения и в наши дни.

Так, например, о работе Томаса Горнера «*Livoniae historia, in compendium ex annalibus contracta*» (Königsberg, 1551) Кр. Барон говорит: «Хроника Горнера довольно скупа известиями и сверх того представляет множество неточностей». О работе Бальтазара Русова «*Chronical der Provintz Lyfflandt...*» (1578) Кр. Барон пишет: «Автор, между прочим, яркими красками изображает упадок нравов господствующего класса и сильнейшее угнетение коренных народов немецкими пришельцами, к чему впоследствии еще присоединились военные бедствия и разорения страны во время войны с Россией, доведшие крестьян до крайней

¹ *Bergmann L.* Fragment einer Urkunde der ältesten livländischen Geschichte in Versen, aus der Original-Handschrift zum Druck befördert, mit einigen Erläuterungen und einem Glossar versehen von ... R., Druck von Häcker, 1817. 220 S.

² [*Spahg A.*] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und der Praxis im Lichte des modernen Russlands. Dargestellt von einem Patrioten. Zweiter Theil. Commentar. Leipzig, 1863. XVI, 380 S.

погибели». Работу Д. Фабриция «*Historia Livonica...*» (Ruiep, 1792) Кр. Барон оценивает следующим образом: «Автор, католический священник в гор. Феллине в Лифляндии во время польского владычества, смотрит на события с точки зрения ревностного католика и приверженца Польши».

Аннотация к официальному «Объявлению», выпущенному в 1784 году генерал-губернатором Прибалтики Брауном, сенатором графом Воронцовым и князем Долгоруким, свидетельствует о несомненной смелости ее автора. В ней говорится: «В этом объявлении для Лифляндской губернии отмечается, что с введением подушной подати барщина никак не отменяется. Из этого объявления видно, что введение подушной подати привело к беспорядкам в Лифляндской губернии, преимущественно в окрестностях Раппина, так что нужно было употребить военную силу для их усмирения, и что при этом было убито пять крестьян и многие ранены».

Изданную в Лейпциге в 1797 году книгу Меркеля «Латыши, преимущественно в Видземе, к концу философского столетия»¹ Кр. Барон описывает следующими словами: «Этим сочинением впервые обращено было внимание на несчастное и незащищенное положение латышей и тем указана необходимость уничтожить в Прибалтийском крае крепостное право...»

О книге Аурелия Будея «Полурусское»², выпущенной в Лейпциге в 1847 году, он говорит: «Автор, самый пристрастный немец, относящийся к России крайне враждебно, все-таки изображает немецкое владычество и угнетение латышей в Прибалтийском крае самыми темными красками». К работе П. Иордана «О так называемом Генрихе Латыше»³ имеется следующее примечание: «Автор старается доказать, что Генрих Латыш был не латыш, а немец родом». Совершенно в ином духе Кр. Барон говорит о Рутенберге⁴ по поводу его книги, посвященной истории Прибалтийских провинций, вышедшей в Лейпциге в 1859—1860 годах: «Автор особенно отличается от других историков Прибалтий-

¹ *Merkel G. Die Letten, vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Völker- und Menschenkunde. Leipzig, H. Gräff, 1797. [1796]. [20], 384 S.*

² *Budde A. Halbrussisches. Leipzig, 1847.*

³ *Jordan P. Ueber den sogenannten Heinrich den Letten. — Das Inland, 1858, Nr. 14, S. 222.—225.*

⁴ *Rutenberg O. Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland von der ältesten Zeit bis zum Untergange ihrer Selbstständigkeit. Bd. 1—2. Leipzig, Engelmann, 1859.—1860.*

ского края тем, что обращает значительное внимание на коренных туземных обитателей».

Л Вообщем следует отметить, что «Указатель» Кр. Барона способствовал дальнейшему самостоятельному развитию латышской библиографии.

Вполне понятно, что труд Барона замалчивался немцами, а латышская интеллигенция не могла в достаточной мере использовать «Указатель», так как ее представители еще плохо владели русским языком. Поэтому «Указатель» в течение десятилетий не получил широкого распространения. Значение же его для дальнейшего развития латышской библиографии, как уже отмечалось, огромно. Даже если бы Кр. Барон не оставил 8 томов своего огромного труда «*Latvju Dainas*» (собрание латышских народных песен), которому он посвятил большую часть своей жизни, собирая и систематизируя материал, то и тогда его имя навсегда обрело бы почетное место в истории латышской культуры, особенно же в истории латышской библиографии, благодаря «Указателю».

В борьбе против младолатышей и усиливающегося национально-демократического движения немцы (особенно немецкие пасторы) пытались еще сохранить свое влияние в народных массах. Однако каких-либо существенных успехов им уже добиться не удалось. Прикидываясь «благотельями» латышей, они пытались наряду с молитвенниками распространять и светскую литературу «невинного» содержания. Эти книги выпускали немецкие издатели И. Стефенхаген в Елгаве, В. Ф. Геккер и Э. Платес в Риге. Полностью к услугам немцев было также Латышское литературное общество. Названные издатели пытались привлечь латышских авторов, например А. Лейтана. В начале 2-й половины XIX века эти фирмы выпустили следующие первые книоторговые каталоги на латышском языке:

Стефенхаген И. Ф. Сведения о старых и новых книгах, имеющихся в Елгаве у Стефенхагена и сына, а также у всех книгопродавцов в Елгаве и Риге¹.

Стефенхаген И. Ф. Сведения о латышских книгах, напечатанных и имеющихся у Иоганна Фридриха Стефенхагена и сына².

¹ *Stefenhāgens J. F.* Ziņa par vecām un jaunām grāmatām, kas dabūjamās Jelgavā pie Stefenhāgena un dēla, kā arī pie visiem grāmatu pārdevējiem Jelgavā un Rīgā. Jelgavā, 1853. [8] lpp.

² *Stefenhāgens J. F.* Ziņas par latviešu grāmatām, kas drukātas un dabūjamās pie Jāņa Vridriķa Stefeihāgena un dēla. Jelgavā, 1866. 14 lpp.

Указатель латышских книг, географических карт и т. п. и т. п., имеющихся в латышской книжной лавке у В. Ф. Геккера (Рига, Домский проход, № 4)¹ (С 1859 до 1874 года вышло 16 номеров «Указателя»).

Большую активность проявило в то время Латышское литературное общество. Оно поручило пастору А. Дебнеру составить указатель и издало его. Это сравнительно большой список, показывающий, какие латышские книги продаются или выдаются на дом на книжном складе Латышского литературного общества в Елгаве, в Доме газеты «Latviešu Avīzes».²

Указатель первоначально был напечатан в 12-м сборнике статей Латышского литературного общества³, а затем вышел отдельной книгой. Однако он совершенно не имел успеха. Широко задуманное мероприятие в самом начале постигла неудача.

Латышское литературное общество имело свои планы. Желая отвлечь внимание народа от новой, свободной мысли в латышской литературе, оно решило использовать все средства для распространения изданий реакционных авторов — представителей немецкой идеологии. Для этой цели использовались немецкие издательства, а также появившиеся в то время латышские библиотеки. В Елгаве общество оборудовало обширный центральный склад, который должен был обеспечивать латышскими книгами как библиотеки, так и частных лиц. При складе предполагалась выдача книг на дом за небольшое вознаграждение при широком использовании упомянутого выше «Списка...». Однако народ понял истинные намерения «друзей» латышской литературы, и обществу не удалось осуществить свои планы.

Следует добавить, что «Список...» был составлен плохо — им было трудно пользоваться. Поэтому его значение для истории латышской библиографии невелико. По примеру общества подобное издание выпустил немецкий книготорговец Ю. Дейбнер в Риге. Его указатель назывался «Книжный список, показывающий, какие латышские книги

¹ *Hekers V. F. Rādītājs, kādas latviskas grāmatas, landkartes etc. etc. dabūjamās Latviešu grāmatu bodē pie V. F. Hekera, Rīga, Domes gaņģī Nr. 4. 1—16. R., V. F. Hekers, 1859—1874.*

² *Grāmatu rullis, kas rāda, kādas Latviešu grāmatas tapinājamās un dabūjamās no «Latviešu draugu» biedrības grāmatu krājuma Jelgavā, Latviešu Avīžu namā. Jelgavā, driķēts pie J. V. Stefenhāgena un dēla, 1860. 43 lpp.*

³ *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Bd. 12, 3. Stück, 1860, S. 49.—92.*

имеются в книжной лавке Ю. Дейбнера...»¹. Это издание также не обрело популярности, так как оно не заинтересовало латышских читателей.

Влияние Латышского литературного общества на латышскую культурную жизнь вообще было очень ограниченным и слабым. Правда, оно и после 1860 года уделяло много внимания латышской литературе и по 1912 год на общих собраниях общества директора по делам Видземе и Курземе зачитывали доклады о новейшей книжной продукции, выпущенной в пределах подведомственной им территории. Эти доклады потом печатались в сборниках «Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft...». Известному роману братьев Р. и М. Каудзит «Времена землемеров» общество в 1880 году присудило премию. Но все же, несмотря на это, существенной роли в развитии латышской библиографии его деятельность не сыграла.

Как уже указывалось, с выпуском в 1869 году четвертой части «Конспекта» Напиерского—Дебнера окончился немецкий период в истории латышской библиографии. Начиная с 60-х годов XIX века латышское издательское дело стало быстро переходить от немцев к предпринимателям-латышам, что нашло свое отражение и в библиографии.

Латышская библиография в 70—80-х годах XIX века

50-е и особенно 60-е годы XIX века были знаменательной эпохой в общественной и хозяйственной жизни всей царской России, а вместе с тем и Латвии. Это были годы больших исторических перемен. «После падения крепостного права в России все быстрее и быстрее развивались города, росли фабрики и заводы, строились железные дороги. На смену крепостной России шла Россия капиталистическая»².

Капиталистические отношения стали проникать и в деревню. В Латвии начался процесс перехода собственности от немцев в руки латышей как в городе, так и в деревне. Создавалась и консолидировалась латышская буржуазия. Все эти экономические и политические перемены повлияли на дальнейшее развитие литературы.

В 60—80-х гг. быстро увеличилось количество латышских предприятий, связанных с книгой, — издательств, книж-

¹ Grāmatu rullis, kas rāda, kādas Latviešu grāmatas dabūjamās pie J. Deubnera, grāmatu bodē... R., druk. J. F. Stefenhāgens, 1865. 8 lpp.

² Ленин В. И. Сочинения. Изд. 4-е. Т. 17, стр. 65—66.

ных магазинов, типографий. Наиболее активные и крупные из них не только издавали книги на латышском языке, но занимались также подготовкой и выпуском указателей (каталогов) книг. Указатели были торговыми, т. е. чисто коммерческими каталогами и в то же время библиотечными каталогами для тех платных библиотек, которые были созданы при книготорговых предприятиях. Эти библиотеки в то время пользовались довольно большой популярностью, так как не было еще широкой сети бесплатных библиотек. Латышская книготорговая библиография вначале частично заменяла и регистрационную библиографию. Книготорговцы, заинтересованные в возможно большем сбыте и прибылях, издавали дополнения к своим указателям, включая в них по возможности все, что за определенный период появлялось на книжном рынке. Даже новые магазины заботились о выпуске библиографических указателей.

Так, Карл Бертрам (1851—1903), журналист, интересовавшийся литературой и книжным делом и довольно много писавший по этим вопросам, в начале 70-х годов опубликовал интересный очерк о книжных магазинах в Риге и Елгаве под заглавием «О книжных лавках и книжной торговле»¹, в котором он следующим образом описывает открывшийся магазин некоего Вилюма Беца:

«Все оборудование и устройство этой книжной лавки показывает, что она старается служить сколь возможно латышской литературе и быть приятной латышам. Заказами, изданием книг и подобными делами здесь занимается латыш, который каждому покупателю сообщает весьма полезные сведения. Кроме того, здесь для покупателей выставлено следующее: 1) все три полных указателя книг и других печатных изданий Латышского литературного общества, отлично переплетенные по годам; 2) указатели книг господ Стефенхагена, Геккера и Платеса, красиво переплетенные с вложенной между страницами белой бумагой; 3) плакат с напечатанными на нем названиями всех латышских книг; 4) указатель новейших и лучших книг на 30 листах, отлично переплетенный».

Последние два указателя до наших дней не сохранились, о первых же К. Бертрам высказывается не совсем ясно. Все же статья показывает, что магазин заботился о том, чтобы

¹ *Bertrams K. Par grāmatu bodi un grāmatu andeli. — Latviesu Avīzes, 1871, Nr. 3, 20. janv., piel.*

помочь латышскому покупателю выбрать книги или, вернее, привлечь клиентов.

К. Бертрам является также автором первого обзора репертуара латышского театра, к которому в виде приложения был дан список латышских пьес¹. В качестве первой оригинальной латышской пьесы он называет «сценическое действие» К. Э. Элверфельда «День рождения», напечатанное в его сборнике «Книга веселья»². Все остальные пьесы в этом списке переводные. В списке перечислены 32 пьесы, в основном одноактные. Описание пьес примитивно, неполно, поэтому библиографы более позднего времени не могли сослаться на список без непосредственного ознакомления с произведениями *de visu*. Более полные и точные описания пьес 20 лет спустя приводит А. Сподркали в книге «Справочник для руководителей театров», о которой речь будет ниже.

Из книготорговой библиографии необходимо отметить следующие указатели:

1. *Братья Буш*. Указатель всех книг, которые в настоящее время имеются в Латышской книжной лавке и библиотеке у братьев К. и М. Буш³. Дополнения к основному указателю издавались ежегодно с 1873 по 1876 год.

2. *Каптейнис Я. Э. К.* Указатель книг для чтения из собрания Я. Э. К. Каптейниса⁴. Дополнения и продолжения также издавались ежегодно с 1878 по 1883 год. Начиная с 1880 года название указателя иное: Указатель вышедших в 1879 году печатных работ, имеющих как для продажи, так и частично для чтения в книжном магазине Я. Э. К. Каптейниса⁵.

3. *Вирс А.* Каталог книг для латышской библиотеки-читальни А. Вирса⁶.

¹ *Bertrams K.* Par teātri. — *Latviešu Avīzes* piel. «Baznīcas un skolas ziņas», 1871, Nr. Nr. 39, 41, 43, 45, 47, 49.

² *Elverfelds K. E.* Tā dzimšanas diena. — *Grām.: Liksmības grāmata...* Jelgavā, J. V. Stefenhāgens un dēls, 1804, 142.—173. lpp.

³ *Brāļi Buši.* Rādītājs no visām grāmatām, kādas tagad ir dabūjamas Latviskā grāmatu bodē un bibliotēkā pie brājiem K. un M. Buš. R., 1872. 32 lpp.

⁴ *Kapteinis J. E. K.* Rādītājs par J. E. K. Kapteiņa lasāmu grāmatu krātuvi. [1.], 1.—7. turpin. R., 1877.—1879.

⁵ Rādītājs par 1879. gadā iznākušiem drukas rakstiem, kas tiklab piršanai, kā arī pa daļai lasīšanai dabūjami J. E. K. Kapteiņa grāmatnīcā. 3.—7. turpin. R., 1880.—1884.

⁶ *Virss A.* Grāmatu rādītājs iz latviskas lasāmas bibliotēkas no A. Virsa (ciktārt brāji Buš). R., 1876. 22 lpp.

А. Вирс является автором и других книготорговых и библиотечных каталогов.^{1,2}

4. *Дравинь-Дравниек Г. Я.* Каталог магазина книг, нот и писчебумажных принадлежностей³.

5. *Шабловский Я.* Указатель книг⁴.

6. *Бергис Я.* Указатель латышской литературы⁵.

7. *Шабловский Я. и Бергис Я.* Указатель латышской литературы. Ч. 2⁶.

Подобные издания в России появляются значительно раньше — в конце XVIII и в начале XIX века. Наиболее крупные и активные книготорговые предприятия, например В. Сопикова (1765—1818), В. Плавильщикова (1768—1823), А. Смирдина (1795—1857), М. Ольхина (1806—1853) и др., также объединяли книготорговые указатели (каталоги) с библиотечными, так как по примеру прогрессивного книготорговца XVIII века Н. Новикова они создали при своих магазинах большие библиотеки, в которых за небольшую плату книги выдавались читателям на дом. Разница заключалась только в том, что их указатели были составлены более опытными, впоследствии широко известными библиографами (В. Анастасевич, В. Сопиков и др.). Латышские книготорговцы не могли привлечь подобных специалистов, так как библиографической работой в Латвии в то время занимались еще мало. Этим и объясняется то, что ранние книготорговые указатели (каталоги) латышских книготорговцев не лишены существенных недостатков.

Имеющиеся материалы свидетельствуют о том, что первые латышские книготорговцы — братья Буш и Я. Э. К. Каптейнис, так же как и русские книготорговцы начала XIX века, занимались не только продажей книг, но и создавали при своих магазинах обширные библиотеки, в которых были собраны лучшие новейшие издания. Изданные ими выше-

¹ Rīgas Latviešu amatnieku palīdzības biedrības bibliotēkas katalogs. R., 1890. 96 lpp.

² Latvisku grāmatu rādītājs. R., 1890. 96 lpp.

³ *Draviņ-Dravnieks H. J.* Grāmatu, muzikāliju un rakstāmu lietu pārdošanas katalogs. Jelgavā, 1891. 52 lpp.

⁴ *Sablovskis J.* Grāmatu rādītājs. (Apgādiena). Jelgavā, 1892.—1903.

⁵ *Berģis J.* Latviešu rakstniecības rādītājs. Rokas grāmata visiem grāmatu tirgotājiem, bibliotēkām, kolportieriem, skolotājiem un katram, kas ar grāmatām nodarbojas. 1. sēj. Jelgavā, J. Sablovskis, 1893. 276 lpp.

⁶ *Sablovskis J. un Berģis J.* Latviešu rakstniecības rādītājs. Rokas grāmata visiem grāmatu tirgotājiem, bibliotēkām, kolportieriem, skolotājiem un katram, kas ar grāmatu nodarbojas. 2. sēj. Jelgavā, J. Sablovskis, 1899. 254 lpp.

упомянутые библиографические указатели сыграли определенную роль в развитии латышской библиографии. Своей деятельностью латышские книготорговцы способствовали распространению книг. Писатель Л. Руиениетис (М. Лапа, 1846—1909) о них писал: «Упомянутая Рижская латышская библиотека для чтения (основ. в 1872 г.) выросла за короткое время и имела сотни читателей не только среди рижских латышей, но и на селе, в Видземе и Курземе, на расстоянии ста и более верст...»¹.

В указатель братьев Буш включено около 640 названий книг, среди которых 108 (15%) — научных, 199 (31%) — художественной прозы и 76 (12%) — книг стихов. Книги религиозного содержания составляли 25%. В то же время «Список...» Латышского литературного общества содержал 59% книг религиозного содержания и только 9% научных или научно-популярных и 18% художественной литературы. Уже это сопоставление свидетельствует о том, что литература, приведенная в указателе братьев Буш, была более ценной, нежели предлагаемая упомянутым обществом.

Изданный несколькими годами позже указатель Я. Э. К. Каптейниса был более обширным. Он включал около 1000 названий книг, а вместе с дополнениями — около 1650 названий. Здесь встречаются книги самого разнообразного содержания. Хотя указатель Я. Э. К. Каптейниса имел целый ряд недостатков, он, будучи более полным по охвату книжной продукции, чем предыдущие, занял определенное место в развитии латышской библиографии, так как в то время других указателей не было.

Самым полным по содержанию из всех упомянутых указателей является труд Я. Бергиса — «Указатель латышской литературы» (вторая его часть составлена Я. Шабловским совместно с Я. Бергисом). Этот указатель носит несколько своеобразный характер. Он правильно назван справочником, так как в то время служил настольной книгой для библиотекарей, библиофилов, книготорговцев, для самообразования и т. д. Описание довольно подробны, материал во 2-й части расположен в алфавитном порядке названий. Однако литература более раннего периода в нем почти отсутствует. Несмотря на это, в двух частях указателя собрано около 4000 названий, включая переиздания (в основном издания второй половины XIX века). Это свидетельствует

¹ *Lapa M. Par mūsu lasāmu grāmatu bibliotēkām. — Baltijas Vēstnesis, 1885, 3. maijā, Nr. 99; 4. maijā, Nr. 100.*

о значительном расцвете латышского издательского дела в рассматриваемый период.

В конце работы приведены вспомогательные указатели, в том числе указатель авторов.

Труд этот остался незаконченным, обещанная третья часть вообще не была издана.

«Указатель латышской литературы» был первым библиографическим изданием, которое широко обсуждалось на страницах печати. Критика отметила и положительные стороны указателя, и его недостатки, указав, на что нужно обращать внимание при составлении подобных работ¹.

В общем же отзывы были положительными. В них отмечалось, что выполнена большая весьма нужная работа в момент, когда латышская книга должна получить более широкое распространение.

В целом указатель следует рассматривать как работу библиографа-любителя, которая, однако, в то время восполнила сильно ощутимый пробел. Дальнейшие попытки Я. Бергиса в библиографии были менее удачны, и значение их невелико.

В конце XIX века указатель Я. Бергиса был единственным значительным библиографическим трудом. После ознакомления с ним не имеет смысла подробно останавливаться на других книготорговых указателях того времени и на отдельных мелких публикациях, появившихся в сравнительно большом количестве, как-то: Каталог издательства К. Укстиня в Общем латышском календаре 1892 года², Каталог издательства Г. Алунана, а также список некоторых латышских книг³ (1895), Каталог П. Берзиня, содержащий названия латышских книг, вышедших за последнее время⁴.

¹ -s. Latviešu rakstniecības rādītājs. — Austrums, 1893, Nr. 10, 380.—381. lpp.

K.[arkluvalks] F. Latviešu rakstniecības rādītājs. — Baltijas Vēstnesis, 1893, 16. okt., Nr. 235.

A.[rons] M. Latviešu rakstniecības rādītājs. — Dienas Lapa, 1893, 1. sept., Nr. 196.

Latviešu rakstniecības rādītājs. — Tēvija, 1893, 3. nov., Nr. 44.

² K. Ukstiņa grāmatu bodē, Liepājā pie latviešu baznīcas, ir dabūjamas šādas grāmatas. — Vispārīgs Latvijas kalendārs uz 1892. g. Liepājā, 1891, I—VII lpp.

³ Alunāns H. Apgādiena katalogs, kā arī dažu latviešu grāmatu saraksts, kas caur H. Alunānu dabonamas. Jēlgavā, 1895. 12 lpp.

⁴ Bērziņš P. Katalogs par jaunākā laikā iznākušām latviskām grāmatām līdz ar piezīmi, kas izdevis..., R., 1897, 16 lpp.

Необходимо лишь отметить издания, которые вносят нечто новое в латышскую библиографию или дополняют более ранние публикации. Такими являются: 1) публикации отраслевой и тематической библиографии, 2) публикации регистрационной библиографии, 3) публикации рекомендательной библиографии, 4) библиотечные каталоги, служившие в то же время и библиографическими указателями.

Из работ такого рода прежде всего нужно отметить публикацию Густава Мантейфеля «Библиографические заметки о латышских сочинениях, опубликованных с 1604 по 1871 г. на латгальском наречии, составленные в строго хронологическом порядке»¹.

В этот список вошло большое количество книг, изданных на латгальском диалекте для нужд католической церкви. Литература расположена в хронологическом порядке. «Библиографические заметки...» в значительной мере дополняют указатель Напьерского—Дебнера. Эти указатели легли в основу учета латышской книжной продукции на латгальском наречии. Они использованы в указателях Я. Мисиня и В. Сейле.

В 70—80-х годах появляются первые признаки отраслевой библиографии. Так, некий пожелавший остаться неизвестным автор, очевидно, историк, опубликовал в 1884 году во 2-м сборнике Научной комиссии² Рижского латышского общества библиографический обзор литературы по вопросам истории, озаглавленный «История латышского народа»³. В обзор включены статьи, опубликованные с 1856 по 1876 год, т. е. за 20 лет, в газетах «Mājas Viesis», «Latviešu Avīzes», «Baltijas Vēstnesis», а также некоторые книги, например изданная в 1869 году в переводе К. Биезбардиса «Германия и Свевия», книга Я. Банкина «Рассказы о ро-

¹ *Manteuffel G. Bibliographische Notiz über lettische Schriften, welche von 1604 bis 1871 in der hochlettischen oder der sog. oberländischen resp. polnisch-livländischen Mundart veröffentlicht worden sind, in rein chronologischer Ordnung zusammengestellt.* — *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Bd. 17, Stück 2, 1885, S. 181—204.

² При Рижском латышском обществе была особая Научная комиссия (Zinību komisija), деятельность которой выражалась в руководстве библиотекой-читальней при обществе, в организации ежегодных съездов латышской интеллигенции, на которых читывались доклады, в руководстве Издательством полезных книг и пр.

³ *Latvju tautas vēsture.* — *Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas.* 2. Jelgavā, 1884, 82.—86. lpp.

дине, или события в Прибалтике»¹. В конце списка дано следующее примечание: «Настоящий обзор того, что на латышском языке написано по вопросам истории латышского народа, еще далеко не полный. Он напечатан в этом сборнике только для того, чтобы поощрять сбор материалов о латышской истории».

В это время в периодике и в сборниках начинают появляться библиографические обзоры, отличительной чертой которых является критическая оценка литературных явлений. Такими обзорами новых книг, вышедших в 1886 году, являются статьи Эд. Скуениека «Беллетристические произведения в латышской литературе 1885 года» и М. Каудзита «Обзор латышских учебников и научных книг 1885/86 года»². Отмечая и оценивая работы, изданные отдельными книгами или помещенные в периодике, авторы обзоров стремятся обобщить факты и дать им оценку. Так, Эд. Скуениек, говоря, что в 1886 году изданы 134 книги, в том числе 36 произведений художественной литературы и 14 календарей, отмечает слабость беллетристики, в которой преобладают переводы с других языков, не способствующие развитию латышской литературы.

М. Каудзит также совершенно справедливо отрицательно оценивает ряд научных книг и учебников. Следует отметить, что в этот период наблюдается упадок не только в художественной, но и других видах литературы.

Обзоры М. Каудзита с небольшой оговоркой можно отнести и к рекомендательной библиографии: отрицая одни, он выделяет и положительно оценивает лучшие произведения, рекомендуя читателю ознакомиться с ними.

К рекомендательной библиографии этого периода относится и составленный писателем Э. Динсбергисом типовой каталог для школьных библиотек, о котором он сообщал не только на конференциях учителей, но и в статье «К сведению тех, кому это необходимо»³. Из этого каталога были напечатаны лишь выдержки.

¹ Tacīts C. Germanija un Svevija. Iz latīņu val. pārtulk. K. Biezbārdis. R., K. Stālbergs, 1869. 48 lpp. (K. Stālberga citu tautu rakstu 1. d.).

² Bankins J. Tēvzemes stāsti jeb notikumi Baltijā. Priekš mūsu skolām sarakstīti no J. Bankina, Aizkraukles draudzes skolmeistera un ērģelnieka... R., pie brāļiem Buš, 1878. 97 lpp.

³ Skujenieks Ed. Beletristiskie ražojumi latviešu rakstniecībā 1885 gadā. — Baltijas Vēstnesis, 1886, 5. jūl., Nr. 150.

Kaudzite M. Pārskats par latviskām skolu- un zinību grāmatām 1885./86. gadā. — Grām.: Rakstu krāj., izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas, 4. Jelgavā, 1888, 80.—87. lpp.

³ Dinsbergis E. Par ziņu, kam vajadzīgs. — Balss, 1879, 11. aug., Nr. 62.

Регистрационной библиографией в 80-х годах занялся А. Бандревич (1850—1935), выпуская обзоры «Лукошко латышских книг на 1886 год»¹ и др. Его примеру пробовали следовать и другие. Бандревич составлял эти списки по материалам, напечатанным в «Правительственном вестнике», и лишь частично путем просмотра книг *de visu*. Работа была нелегкой, о чем он пишет в журнале «Austrums» (1886 год, с. 341): «Список книг составлен по сведениям «Правительственного вестника» и надписям на самих книгах. «Правительственный вестник» публикует названия латышских книг по-русски, не упоминая фамилий авторов или переводчиков. Поэтому очень трудно заполнить этот пробел. Если в списке замечена какая-либо крупная ошибка, прошу сообщить об этом редакции «Ауструмс».

Как бы то ни было, работа А. Бандревича представляет собой уже серьезную попытку самих латышей ежегодно систематически регистрировать латышскую книжную продукцию.

После Бандревича регистрацию книжной продукции пыталась производить газета «Tēviņa», выходившая в Елгаве, и другие газеты², но это продолжалось недолго. С 1907 года в России начала издаваться «Книжная летопись» — официальная регистрационная библиография, отражавшая и книжную продукцию на латышском языке.

В России в то время активно работали Кр. Валдемар, Фр. Бривземник, Я. Спрогис и др. Они писали статьи и книги о латышском фольклоре и литературе также на русском языке³. Ансис Бандревич, работая в Москве, отметил,

¹ *Bandrevičs A. Latviešu grāmatu vēcelite 1886. gadam. — Austrums, 1886, Nr. 341. lpp.; Nr. 8, 536. lpp.; Nr. 10/11, 725.—726. lpp.; Nr. 12, 789. lpp.*

Bandrevičs A. Latviešu grāmatu vēcelite. — Austrums, 1887, Nr. 5, 325.—326. lpp.

Latviešu bibliografija. — Baltijas Vēstnesis, 1886, Nr. Nr. 106, 148, 169; 1888, 1890, arī 1895. g. un vēlāk.

Grāmatu galds. — Dienas Lapa, 1886, Nr. 76 utt.

² *Grāmatu galds. — Tēviņa, 1908, Nr. Nr. 131, 137, 142, 145; 1909, Nr. Nr. 1, 4, 8, 15, 35, 37, 39, 54, 65, 138, 148.*

Pusgada bibliografija. (No 1. VII līdz 31. XII, 1911). XV. Periodiski izdevumi. — Dzimtenes Vēstnesis, 1912, 5. okt., Nr. 232; 9. okt., 235 u. c.

³ *Спрогис И. Памятники латышского народного творчества. Вильна, 1868. 320, IV с.*

Сборник антропологических и этнографических статей о России и странах, ей прилежащих, издаваемый В. А. Дашковым. Кн. 2. М., 1873. VII, 228 с., 6 л. илл.

Труды этнографического отдела, кн. VI. Материалы по этнографии

что регистрационная библиография имела в то время уже известное значение. Позднее Бандревич регистрационной библиографией не занимался, он давал лишь перечни трудов по вопросам мореходства в еженедельной газете «Jūgpiēks» («Моряк») и составлял в конце года список наиболее важных статей, печатавшихся в газете.

Таким образом, в 60—80 гг. XIX века латышская библиография стала уже довольно разнообразной. В это время было положено начало почти всем важнейшим видам библиографии. Некоторые работы, например библиографический труд Кр. Барона как указатель литературы о Латвии и латышах на других языках не потеряли своего значения и до наших дней.

Латышская библиография в 90-х годах XIX века и в начале XX века

В 90-е годы XIX века характер общественных течений в Латвии резко изменился. Деятельность Кр. Валдемара, Ю. Алунана и других младолатышей, которая в 50—70-е годы была направлена против господства немецких баронов и крупной буржуазии, в 90-е годы в связи с обострением классовой борьбы внутри самого латышского общества, уже давно утратила свой прогрессивный характер. Молодая латышская буржуазия была охвачена жадной наживы, литература вырождалась в сентиментальное эпигонство. Появилась новая общественная сила — рабочий класс, который в союзе с беднейшим крестьянством усилил борьбу за свои права.

В предыдущие десятилетия в Риге не только сильно увеличилась общая численность населения (с 75 тыс. жителей в 1864 году до 162 тыс. жителей в 1881 году), но возросло и количество рабочих — с 5772 в 1864 году до 11718 в 1874 году¹. В 80-х и 90-х годах, когда несколько железнодорожных линий соединили Ригу с Россией и рижский порт по своему значению во внешней торговле выдвинулся на четвертое место в стране, количество рабочих увеличилось более чем в десять раз.

латышского племени. Под ред. Ф. Я. Трейланд (Бривземниеке). М., 1881. X, 224 с. (Известия Имп. о-ва любителей естествознания, антропол. и этногр., состоящего при Московском университете. Т. 40).

¹ *Jenšs J. Rīgas fabriku strādnieku stāvoklis 1870-tos gados.* — *Padomju Latvijas Skola*, 1948, Nr. 7, 56.—72. lpp.

Общественно-политическая и экономическая борьба вступила в новую фазу, в которой более остро проявились признаки идеологической борьбы.

Все это особенно ярко отразилось на деятельности газеты «Dienas Lapa» в тот период, когда ее редакторами были П. Стучка и Я. Райнис¹. Для интеллигенции примером служила позиция, занятая студентами Тартуского университета, которые прокламировали свои взгляды в сборнике «Pūrs»². В литературе привлекали внимание статьи Т. Зейферта о реализме, печатавшиеся в периодических изданиях «Austrums» за 1887 год, «Dienas Lapa» за 1890—1892 годы, и работа студента Московского университета, известного революционного деятеля и публициста Я. Янсона-Брауна (1872—1917) «Мысли о литературе новейшего времени»³. Этот очерк он зачитал в 1893 году в Елгаве, что сразу же вызвало отклики в печати; очерк был отмечен в библиографии.

В 90-х годах начинается нелегальная революционная пропаганда, выпускаются нелегально, минуя цензуру, брошюры, листовки, периодические издания⁴.

В 90-е годы XIX века продолжает развиваться регистрационная библиография. Хотя эта работа и не велась систематически, она все же дает представление об издательской деятельности того времени. Неким С-нисом был составлен небольшой библиографический обзор, список книг, изданных в 1895 и 1896 годах, который можно отнести к регистрационной библиографии того времени⁵. Неплохо составлен и анонимный обзор периодики, выходящей в Видземе и Курземе⁶. В конце 90-х годов и особенно в начале XX века регистрационная библиография снова приходит в упадок.

В 90-е годы продолжалось развитие критической библиографии, начало которой было положено в 80-х годах. Наряду

¹ П. Стучка — 1888—1891, 1896—1897; Я. Райнис — 1891—1895.

² Pūrs, darināts un pielocīts ar populāri ziniskiem apcerējumiem. 1—3. R., Daugaviešu un «Dienas Lapas» apg., 1891.—1894.

³ Jansons-Brauns J. Domas par jaunlaiku literatūru. R., «Dienas Lapa», 1894. 78 lpp.

⁴ Egle K. u. c. Latviešu revolucionārās periodikas rādītājs. — LPSR ZA Vēstis, 1955, Nr. 12, piel. 14 lpp.; 1956, Nr. 3, 151.—159. lpp.

⁵ Baltijas Vēstnesis, 1891, 1892; Dienas Lapa, 1891, 1892, 1893, 1894, utt.; Mājas Viesis, 1891.

⁶ S-nis. Grāmatu saraksts, kuras iznākušas 1895. un 1896. g. — Tautu pagalmis. Literāriska gada grāmata 1897. gadam. Liepājā, 1896, 93.—97. lpp.

⁶ Norādītājs par krievu, latviešu un vācu laikrakstiem, kuri Vidzemē un Kurzemē iznāk. — Tēvijas Kalendārs uz 1891. gadu. 182.—184. lpp.

с прежними критиками — М. Каудзитом, И. Лаубе, Т. Зейфертом — выступали новые талантливые критики: Я. Янсон-Браун, Э. Пипинь-Визулис и другие. Они уже не ограничивались краткими заметками и рецензиями, а давали обширные обзоры литературы, выпущенной в течение года, или библиографии по определенной отрасли, например:

1. *Зейферт Т.* Беллетристика-проза в газетах в 1890 году¹.

2. *Бидерс Ю.* [*Бебрис Ю.*] Обзор вышедших в 1892 году учебников².

3. *Визулис* [*Э. Пипинь*]. Художественная литература в латышских газетах и журналах 1895 года³.

4. *Алкснис Я.* Обзор научных книг 1896 года⁴.

5. *Каудзит М.* Латышская художественная литература в еженедельных газетах 1897 года⁵.

6. *-нс -нс.* [*Янсон-Браун Я.*] Наши ежемесячники⁶.

7. *Арон М.* Переводная художественная литература на латышском языке⁷.

8. Латышские периодические издания в Прибалтике⁸ и др.

В 90-х годах критик и литературовед Т. Зейферт издал отдельными книгами следующие критико-библиографические обзоры: «Латышская художественная литература в 1894 году», «Латышская литература в 1895 году»⁹.

¹ *Zeiferts T.* Laikrakstu prozaiskā beletristika 1890. gadā. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 9. R., 1894, 42.—52. lpp.

² *Biders J.* [*Bebris J.*] Pārskats par 1892. gadā iznākušām skolas grāmatām. — Turpat, 53.—59. lpp.

³ *Vizulis.* [*Pipinš E.*] Latviešu mēnešrakstu un dienas avīžu beletristika 1895. gadā. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 11. R., 1897, 1.—19. lpp.

⁴ *Alksnis J.* Zinisku grāmatu pārskats 1896. gadā. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 12. R., 1898, 6.—92. lpp.

⁵ *Kaudzits M.* Latviešu beletristika nedēļas laikrakstos 1897. gadā. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 11. R., 1897, 19.—53. lpp.

⁶ *-ns -ns.* [*Jansons-Brauns J.*] Mūsu mēnešraksti. — *Dienas Lapa*, 1895, 4., 8., 11. dec., Nr. Nr. 278—280.

⁷ [*Arons M.*] Latviešu tulkotā beletristiskā literatūra. — *Austrums*, 1896, Nr. 5, 390.—391. lpp.

⁸ Latviešu periodiskie izdevumi Baltijā. — *Jaunais Tautas kalendārs* uz 1901. g., 99.—101. lpp., tas pats uz 1902. g., 92.—94. lpp.

⁹ *Zeiferts T.* Latviešu daiļrakstniecība 1894. gadā. R., E. Plates, 1895. 60 lpp.

[*Zeiferts T.*] Latviešu rakstniecība 1895. gadā. R., A. Grothuss, 1896. 37 lpp.

О росте критической библиографии в 90-х годах свидетельствует то, что в аналитической библиографии перечень рецензий и библиографических обзоров за предыдущие десятилетия занимает лишь несколько страниц, в то время как за 90-е годы он превышает 30 страниц¹.

Развивается и отраслевая библиография, особенно по вопросам истории и языкознания, которыми усиленно занимались латышские ученые. Об этом свидетельствуют следующие крупные списки литературы и обзоры:

1. *Скрузитис М.* Литература для изучения истории и языков Прибалтики. [Библиографические материалы из «Indogermanische Forschungen»].²
2. Список книг для самообразования учителей. [О книгах на русском языке аннотации даны на латышском языке].³
3. [Карклувалк Фр.] Статьи по юридическим вопросам в латышской периодике 1896/1897 гг.⁴
4. Газеты и книги по пчеловодству⁵.
5. [Граудынь К.] Библиография о Литве⁶ и др.

Если в 60-х и 70-х годах книготорговые каталоги во многих случаях были довольно тесно связаны с библиотечными и частично даже заменяли их, то в 90-х годах и в начале XX века, когда книжная торговля уже значительно развилась и конкуренция обострилась, этого больше не наблюдается. Для библиотек выпускаются уже особые каталоги, не имеющие ничего общего с книжной торговлей. В свою очередь книготорговые каталоги уже не напоминают прежние каталоги братьев Буш, Каптейниса и других. В основном эти каталоги служат интересам своей фирмы, рекламируют издания или ассортимент предприятия. Даже лучшие из них в этом отношении не являются исключением

¹ *Ginters A.* Latviešu zinātne un literatūra. 1763.—1855. R., 1926, 193.—196. lpp.; 1856.—1875. R., 1928, 302.—305. lpp.; 1886.—1895. R., 1934, 471.—483. lpp.; 1896.—1900. R., 1936, 433.—471. lpp.

² *Skruzītis M.* Baltijas vēstures un valodu izpētīšanai. — Austrums, 1895, Nr. 1, 80.—81. lpp.

³ Grāmatu saraksts skolotāja pašizglītibai. — Pādagogiskais kalendārs skolotājiem un vecākiem uz 1897. gadu. Bauskā, Stepermanis, 1896, 94.—97. lpp.

⁴ [Karcluvalks Fr.] Juridiski raksti latv. laikrakstos 1896./97. — Baltijas tiesu kalendārs 1898. gadam [R., 1897], 36.—38. lpp.

⁵ Laikraksti un grāmatas par biškopību. — Biškopju kalendārs 1902. gadam. Cēsis, 1901, 94.—96. lpp.

⁶ [Graudiņš K.] Gr. K. Leišu zemes bibliografija. — Tēvija, 1904, 13. okt., Nr. 41.

(Г. Алуна и Я. Дравинь-Дравниек в Елгаве, Я. Озол в Цесисе, Д. Зелтинь, П. Берзинь, Я. Бригадер, Отдел полезных книг Рижского латышского общества в Риге и др.).

Указатели, выпускавшиеся книжными магазинами и издательствами, нельзя отнести к рекомендательной библиографии, несмотря на весьма претенциозные заголовки, например: «Список наиболее рекомендуемых книг» Я. Пипе¹, ибо этот и подобные ему списки преследовали исключительно коммерческие цели, совершенно не считаясь с интересами читателя. В библиографическом отношении эти каталоги ничем не отличаются от изданий 70—80-х годов.

Гораздо большего внимания заслуживают библиотечные каталоги того времени, которые были доступны читателям и вне библиотек, так как они печатались и поступали в продажу. Эти каталоги составлялись по правилам библиографии того времени. Образцами такого рода публикаций могут служить, например, следующие издания:

1. Каталог библиотеки-читальни Рижского латышского общества².
2. Каталог библиотеки Торнякалнского латышского общества взаимопомощи³.
3. Каталог библиотеки-читальни Рижского общества взаимопомощи латышских ремесленников⁴.
4. [Декснис В.] Систематический каталог библиотеки-читальни Рижского общества взаимопомощи латышских ремесленников. (Дополнение.)⁵

Последний из упомянутых каталогов отличается от других тем, что его составитель В. Декснис впервые при систематизации латышских книг применил десятичную схему классификации Международного библиографического института (так наз. брюссельский вариант).

Но вернемся снова к библиографическим указателям XIX и начала XX века. Главной причиной, тормозившей свободное развитие библиографического дела, была строгая цензура царского правительства. Но несмотря на это, списки

¹ *Pipe J. Ieteicamāko grāmatu saraksts. (Gratis). R., 1909. 16 lpp.*

² *Rīgas Latviešu biedrības lasāmās bibliotēkas katalogs. R., Rīgas Latv. b-bas ziņību komisija, 1897, 160 lpp.*

³ *Torņakalna Latviešu palīdzības biedrības bibliotēkas katalogs. R., 1904. 54 lpp.*

⁴ *Rīgas Latviešu amatnieku palīdzības biedrības lasāmās bibliotēkas katalogs. R., 1906. 216 lpp.*

⁵ *[Deksnis V.] Rīgas Latviešu amatnieku palīdzības biedrības lasāmās bibliotēkas sistematiskais katalogs (papildinājums). R., 1910. 80 lpp.*

книг все же составлялись и издавались. Упомянем хотя бы следующие:

1. Латышские пьесы, просмотренные за последние годы театральной цензурой и разрешенные к представлению. (Из «Правительственного вестника», № 99, 1891 г.)¹

2. Список книг и педагогических изданий, признанных Попечительским советом Рижского учебного округа годными для народных читален и библиотек².

3. Список книг и периодических изданий, одобренных Попечительским советом Рижского учебного округа, для народных читален и библиотек³.

Имеются также списки пьес, допущенных к представлению, например: Алфавитный список драматическим сочинениям на латышском языке, дозволенным к представлению на сцене безусловно. Составлено 1 января 1914 г. 24 стр.

В те годы выпускались еще особые списки или указатели официального или полуофициального характера, проверенные государственными учреждениями, например:

1. Каталог книг, рассмотренных Особым комитетом и одобренных Попечительским советом Рижского учебного округа. Изд. Комитета по изданию полезных книг Рижского латышского об-ва. Р., 1910. 78 стр.

2. Каталог книг, рассмотренных Особым комитетом и одобренных Попечительским советом Рижского учебного округа. Изд. Отдела полезных книг Рижского латышского общества⁴.

Но это еще не означало, что при посредстве библиотек или книжных магазинов все книги доходили до читателя. Согласно правительственным распоряжениям, книги не только революционного, но и прогрессивного содержания изымались из обращения.

¹ Latviešu teātra lugas, kas pēdējos gados no dramatiskās cenzūras caurlūkotas un izrādei atļautas. (Из «Valdības Vēstneša», 1891. g. Nr. 99). — Baltijas Vēstnesis, 1891, Nr. Nr. 102, 125; Mājas Viesis, 1891, Nr. 19.

² Saraksts pār grāmatām un pādagogiskiem izdevumiem, kurus Rīgas mācības Apgabala kuratora padome atzinusi par derīgiem tautas lasītāvās un bibliotekās. — Balss, 1898, Nr. 6; Baltijas Vēstnesis, 1898, Nr. 31.

³ Рига, [1897], 12 стр.

Это издание имело следующие дополнения:

а) Первое дополнение к списку [б. г.], 12 стр.

б) Второе дополнение к списку [б. г.], 6 стр.

в) Третье дополнение к списку [б. г.], 7 стр.

г) Четвертое дополнение к списку [б. г.], 5 стр.

⁴ Rīgas Latviešu biedrības derīgu grāmatu nodaļas izdevums. R., 1913. 89 lpp.

Об этом свидетельствуют другие списки, составленные официальными царскими учреждениями. Латышский раздел этих списков охватывает много сотен книг, конфискованных и запрещенных в течение нескольких десятилетий, не говоря уже о нелегальных изданиях, которые впервые появились в 1898 году и стали быстро распространяться. Общее название этих списков — «Алфавитный указатель книгам и брошюрам, арест на которые утвержден судебными установлениями...»¹.

За небольшими исключениями в этих указателях содержится прогрессивная и революционная литература того времени, выражающая мысли и взгляды широких народных масс, их интересы и стремления. Сохранившиеся до наших дней указатели содержат ненавистную капиталистическому обществу и официально преследовавшуюся как оригинальную, так и переводную литературу, например: *Д. Бунджа*. Вниманию каждого рабочего²; *Ф. Розинь-Азис*. Нормальная экономика «Латвии» или как «кадеты» спасают доходы помещиков; его же Латышский крестьянин³; *Л. Н. Толстой*. Церковь и государство⁴; *Я. Райнис*. Тихая книга⁵; *Э. Вейденбаум*. Сочинения⁶ и др.

Что касается подпольной литературы, то последняя просто уничтожалась. Поэтому научным библиотекам Латвийской ССР до сих пор не удалось собрать полные комплекты старой революционной периодики. Пробелы в этих комплектах касаются в основном первых лет издания революционных периодических изданий: «Auseklis» (1898—1901, Кливленд, затем Бостон), «Latviešu strādnieks» (1899—1900, Лондон), «Proletārietis» (1902—1914 (?), США, Швейцария и др.), «Strādnieks» (1905—1919 (?), США), «Arājs» (1906, Латвия), ряд бюллетеней и др.

¹ Подобные списки печатались регулярно каждый год, причем их объем постоянно увеличивался. Например, изданный в 1910 году и напечатанный мелким шрифтом указатель содержит 134 страницы, изданный в 1911 году — 155 стр., а в 1913 году — уже 274 стр.

² *Bundža D.* Katra strādnieka ievēribai. Bostonā, Latv. soc.-dem. sav-ba. 1899. 45 lpp.

³ *Rozinš-Āzis Fr.* Latvijas normālsaimniecība jeb kā «kadeti» glābj muižnieku ienākumus. Bernē, Latv. soc.-dem. strād. partija, 1906. 14 lpp.
Rozinš-Āzis Fr. Latviešu zemnieks. Bernē, Balt. Latv. soc.-dem. strād. organizācija, 1906. 152 lpp.

⁴ *Tolstojs L.* Baznīca un valsts. Tulkojis -stts-. Valkā, 1907. 16 lpp.

⁵ *Rainis J.* Klusā grāmata. Pēterburgā, «Imanta», 1909. 144 lpp.

⁶ *Veidenbaums Ed.* Kopoti raksti. Red. Ed. Treumanis. 4. sēj. Valmierā, F. Skrastiņš, 1908. 95 lpp.

Само собой разумеется, что в то время не было возможности библиографировать революционные издания. О них свидетельствуют лишь списки, изданные царскими правительственными учреждениями. Полной библиографии латышских революционных изданий еще до сих пор не составлено, хотя частично она учтена в указателях латышской литературы и в других изданиях более позднего времени¹.

✓ Заслуживает внимания то обстоятельство, что в 90-х годах раздавались уже голоса, требовавшие создания систематической латышской библиографии на научных основах. Латышская библиография начинает постепенно преодолевать дилетантство. Целеустремленными, продуманными библиографическими работами можно считать следующие:

1. [Рейнберг] *Сподркалн А.* Справочник для руководителей театров. Указатель всех изданных латышских пьес с примечаниями о действующих лицах, устройстве сцены и т. п.²

2. *Арон М.* Указатель латышской переводной художественной литературы³.

3. *Таутмилис-Берзиньш Р.* Справочник для руководителей театра. Указатель изданных латышских пьес с примечаниями о действующих лицах, устройстве сцены, авторских правах, цензурных экземплярах, издателях и т. д.⁴

М. Арон (1858—1939) работал над своей библиографией много лет. В процессе подготовительной работы он обращался к переводчикам и издателям с просьбой поддержать его в этом начинании⁵.

В своем указателе *М. Арон* дает в алфавитном порядке авторов перечень художественных произведений, появившихся в переводе на латышский язык начиная с середины

¹ *Misiņš J.* Latviešu rakstniecības rādītājs. I. R., 1924; II. R., 1937. Bibliografija. — Grām.: Proletariskā revolūcija Latvijā. I. M., «Spartaks», 1924, 669—704. lpp.; laikr. «Ciņa», 1904—1905; žurnālā «Sociāldemokrāts», 1900—1905 u. c. izdevumos.

² [Reinbergs] *Spodrkalns A.* Rokas grāmatīņa teātra vadonim. Visu latvisku drukātu lugu rādītājs, līdz ar piezīmēm par lugu personālu, skatuves ierīkojumu utt. Jelgavā, A. Reinbergs, 1891. 22 lpp.

³ *Arons M.* Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs. R., 1902. IX, 270 lpp.

⁴ *Tautmīlis-Bērziņš R.* Rokas grāmata teātra vadītājiem. Latvisku drukātu lugu rādītājs, līdz ar piezīmēm par lugā darbošajiem personām, skatuves iekārtojumiem, autoru tiesībām, cenžētiem eksemplāriem, apgādātājiem utt. R., 1910. 100 lpp.

⁵ *Arons M.* Lūgums latviešu beletristikas tulkotājiem un apgādātājiem. — Austrums, 1897, Nr. 6, 490.—491. lpp.; Dienas Lapa, 1897, 16. maijā, Nr. 109; Baltijas Vēstnesis, 1897, 16. maijā, Nr. 109 utt.

XVIII века по 1902 год. Библиографическими трудами М. Арона и подобных ему библиографов пользуются еще и в наши дни. Их значения не умалили даже вышедшие позднее общие библиографические указатели Я. Мисиня и А. Гинтера (до 1902 года).

В предисловии к своему указателю М. Арон подчеркивает, что необходимость в этой библиографии возникла в ходе редакционной работы, т. е. была вызвана практическими нуждами. Указатель имеет историко-библиографическое значение: в нем можно почерпнуть сведения о развитии латышской переводной художественной литературы в целом, об интересе латышей к литературе других народов, о том, писателей каких народов они больше ценят, о переводчиках отдельных произведений, об издательствах, напечатавших эти произведения и т. п.

В рассматриваемый период обсуждались не только некоторые библиографические издания или статьи¹, но разбирались уже и принципиальные вопросы библиографии, о чем свидетельствуют заголовки следующих статей: «Значение книжного каталога в народном образовании»², «Наши книжные каталоги» Ю. Вейнберга³, «О латышской библиографии» Э. Вольтера⁴ и др.

По вопросам библиографии высказывались и читатели. Так, читатель Я. К. в своем письме в редакцию газеты «Pēterburgas Avīzes» пишет: «Раньше наши газеты через каждые две—три недели перепечатавали из «Правительственного вестника» сведения о новых латышских книгах (списки этих книг можно получить и у местного цензора). Списки помогали в распространении книг и были доступным источником сведений о книжном рынке. Теперь это мероприятие прекращено... Теперь каждое лето слышишь от рецензентов Научной комиссии [при Рижском латышском обществе], что они не знают, какие книги вышли в прошлом году, и

¹ *Bērgis J.* Latviešu rakstniecības rādītājs. — *Dienas Lapa*, 1893, 1. sept., Nr. 196; *Baltijas Vēstnesis*, 1893, 16. okt., Nr. 235.

Spodrkalns A. Rokas grāmatiņa teātra vadoņiem. — *Dienas Lapa*, 1891, 8. okt., Nr. 228.

Ārons M. Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs. — *Baltijas Vēstnesis*, 1902, 18. jūn., Nr. 135; *Latviešu Avīžu piel. Stāstu nodaļa* 1902, Nr. 88, 713.—714. lpp.; *Mājas Viesa Mēnešraksts*, 1902, Nr. 12, 951. lpp.

² *Grāmatu kataloga svars tautas izglītošanā.* — *Dienas Lapa*, 1890, 13. febr., Nr. 36.

³ *Veinbergs J.* Mūsu grāmatu katalogi. — *Baltijas Vēstnesis*, 1898, 24. febr., Nr. 45.

⁴ [*Volters E.*] *W. E.* Par latviešu bibliogrāfiju. — *Dienas Lapa*, 1892, 26., 27. maijā, Nr. 116—117.

даже сами книготорговцы этого не знают... Научная комиссия дает свои отзывы на летних заседаниях, ... и они доходят до нас годом позже и все сразу, так как печатаются в одном или двух номерах, и мы снова целый год ничего не слышим о книгах...»¹.

✓ Важное место в латышской библиографии занимает упомянутый труд Э. Вольтера. Эдуард Вольтер (1856—1941), литовец по происхождению, лектор Петербургского университета, позднее профессор Ленинградского и Каунасского университетов, друг поэта Райниса (работы Вольтера в свое время отмечались в латышской печати)², интересовался латышской библиографией. С помощью студентов Ансберга и Я. Бреденфельда он собрал и опубликовал на русском языке библиографические материалы, в первую очередь о латышском фольклоре.

В своей статье «О латышской библиографии» Э. Вольтер рассматривает значение библиографии для истории, этнографии и смежных наук. Он уделяет особое внимание исследованиям по литовской и латышской этнографии и указывает, что на библиографию этой отрасли науки должно быть обращено самое серьезное внимание. Ссылаясь на передовую статью некоего К. «О сборниках критических статей или библиографических приложениях»³, автор которой с горечью говорит об отсутствии критической библиографии, Вольтер особенно подчеркивает следующее:

«1. Чтобы читатели могли знать, какие статьи появились в латышской периодике по той или иной отрасли знания (этнографии, истории, народному образованию), необходимо убедить редакции латышских газет издавать в конце каждого года библиографическое приложение, т. е. подробный список опубликованных статей, по возможности систематизированный, причем статьи по экономике, этнографии, политике и т. д., а также все то, что относится к Латвии, должно быть выделено особо.

2. Газетам, выходящим продолжительное время, необходимо издавать общие указатели содержания за все время своего существования; выход таких указателей можно приурочить к юбилеям, причем полезно было бы давать также

¹ J. K. Vēstule redakcijai. — Pēterburgas Avīzes, 1901, 15. dec., Nr. 1.

² E. Volter kgs, pazīstamais leišu valodas pētitājs... — Balss, 1888, 20. janv., Nr. 3.

³ K. Par pārspriedumu krājumiem jeb bibliografiskiem pielikumiem. — Dienas Lapa, 1892, 14. apr., Nr. 84.

именные указатели (авторы и упоминаемые в статьях лица). Примером могут служить «Этнографические сведения» газеты «*Dienas Lapa*».

3. Следует заново издать отдельной книгой «Хронологический список» всех книг на латышском языке начиная с первопечатных до наших дней; для регистрации изданий последних лет нужно опубликовать специальные извещения в газетах.

4. Нужно издать краткий библиографический справочник для исследования современной и древней истории литовцев и латышей. При этом следует обратить внимание на следующие вопросы:

- а) близкое родство славянских и литовского (а также латышского) языков;
- б) литература о культурных связях между народами Прибалтики и финнами;
- в) мифология прибалтийских народов; русская, чешская и польская литература о богах и богинях древних латышей;
- г) литовская и латышская этнография.

По мнению Э. Вольтера, понятие истории в данном справочнике следует толковать широко, относя к ней: 1) археологию, 2) историю культуры и этнографию, 3) историческую и современную антропологию, 4) языки, диалектологию и оноματοлогию, 5) географию и статистику (списки населенных пунктов и изучение их наименований). О всех этих побочных отраслях истории народов Прибалтики писали не только немецкие, но и русские исследователи; на их труды также следует кратко указать в справочнике.

5. Продолжая работу, начатую Кр. Бароном, следует составить и издать «Указатель вышедших с 1867 по 1892 год, т. е. за последние 25 лет, произведений о латышах, куршах, ливах и эстах». С целью лучшего распространения указателя нужно издать его не на немецком или латышском, а на русском языке, так как славяне проявляют большой интерес к нашему языку, жизни, истории и непосредственно связаны с нами».

В конце статьи Вольтер отмечает: «Попытками заполнить указанные пробелы являются: 1) Латышская библиография, которую Вольтер печатает в сотрудничестве с гг. Ансбергом и Бреденфельдом в газете «Этнографическое обозрение» (Москва), 2) еще не опубликованные библиографические материалы из газет «*Baltijas Vēstnesis*» за 1869—1873 гг., «*Dienas Lapa*» за 1887 г., «*Rota*» за 1885—

1886 г., которые собраны Стокетом, Калнинем, Ансбергом и хранятся в настоящее время у г. Вольтера».

В своей статье Вольтер затрагивает так много важных вопросов библиографии, что скорое осуществление их всех в то время было невозможно. Многие остались неосуществленными еще и до наших дней.

В 1893 году газета «Baltijas Vēstnesis», якобы выполняя пожелания Вольтера, выпустила к своему 25-летнему юбилею сборник, содержащий краткие библиографические сведения о сотрудниках газеты¹. Библиотеки еще сегодня пользуются этим сборником как подсобным библиографическим источником. Пожелание Вольтера, изложенное в 1-м пункте, было осуществлено только лет тридцать спустя, когда Латвийская государственная библиотека приступила к аналитическому библиографированию содержания периодической печати.

В предисловии к библиографическому указателю для самого раннего этапа развития латышской периодики (с 1763 по 1855 г.) библиограф Аугуст Гинтер (1885—1944) пишет: «Около 15 лет тому назад, когда мне приходилось довольно часто перелистывать старые фолианты латышских газет, я был поражен содержащимся в них огромным, но мертвым литературным капиталом. В них можно найти обстоятельные и весьма полезные статьи по всем отраслям знаний. У других народов подобные статьи обыкновенно появляются в специальных журналах и сборниках, у латышей же, из-за особых условий, они разбросаны по столбцам политических газет.

Чтобы этот мертвый капитал не затерялся для последующих поколений и чтобы историкам литературы и другим работникам культуры в поисках определенной статьи не нужно было бы постоянно перелистывать сотни латышских газет за разные годы, у меня возникла мысль составить по возможности исчерпывающий систематический указатель всех статей, напечатанных в латышской периодике»².

Эта мысль несколько иными словами была высказана в 90-х годах Э. Вольтером.

Свою библиографическую серию А. Гинтер довел до 1920 года, однако опубликованы указатели только до 1907 года.

¹ Baltijas Vēstneša divdesmitpiecu gadu jubilejai par piemiņu. Izdots no Baltijas Vēstneša administrācijas. R., 1893. 164 lpp.; 24 lp. ģīm.

² Latviešu zinātne un literatūra, 1763.—1855. R., 1926, 7.—8. lpp.

включительно¹, остальные же хранятся в виде картотеки в Государственной библиотеке Латвийской ССР. В 1959 году начата подготовка этих материалов к печати².

Вообще ни одно из предложений Э. Вольтера по вопросам латышской библиографии нельзя отклонить как нецелесообразное. Они все имеют серьезное, глубокое теоретическое и практическое значение.

В первом десятилетии XX века, так же как и в предыдущие десятилетия, появляются не только мелкие, но и большие, серьезные библиографические работы. Прежде всего следует назвать уже упомянутого Роберта Таутмилиса-Берзиня (1873—1915), актера, режиссера, историка театра, издателя и редактора первого театрального журнала³. Он внес ценный вклад в латышскую библиографию. Его ранее упомянутый «Справочник для руководителей театров» (1910) представляет собой ценный библиографический труд; в книгу включены все вышедшие к тому времени оригинальные и переводные пьесы. До того в этой области были предприняты только две небольшие попытки: статья К. Бертрама «О театре» (1871) и «Справочник для руководителей театра» А. Сподркална (Рейнберга), изданный в 1891 году. Кроме того, Р. Таутмилис-Берзинь в течение многих лет регулярно помещал в журналах и газетах статьи по вопросам театра. В этих статьях содержится много библиографических сведений, хотя и не систематизированных, но полезных для библиотечарей и библиографов⁴.

В первом десятилетии XX века библиографией некоторое время занимался и другой театральный деятель Зелтматис (Эрнест Карклинь, род. в 1868 г.). В течение двух лет он

¹ Latviešu zinātne un literatūra. 1763—1855. R., 1926. 212 lpp. Гинтером составлены и Латвийской Госуд. библиотекой изданы и последующие тома: 1856—1875. R., 1928. 219 lpp.; 1876—1885. R., 1921. 433 lpp.; 1885—1895. R., 1934. 554 lpp.; 1896—1900. R., 1936. 531 lpp.; 1901—1903. R., 1937. 560 lpp.; 1904—1905. R., 1939. 466 lpp.; 1906—1907. R., 1940. 546 lpp. Библиография за 1920—1936 гг. издана Государственной библиотекой как продолжение. В настоящее время статьи из периодической печати библиографируются в «Летописи печати Латвийской ССР».

² Резолюцией особого совещания при Государственной библиотеке Латвийской ССР от 1958 года одобрен и Министерством культуры Латв. ССР утвержден проект о публикации картотеки, содержащей материалы с 1908 по 1919 год включительно.

³ Р. Таутмилис-Берзинь (1873—1915) издавал и редактировал журналы по вопросам театрального искусства: «Skatuve» («Сцена») с 1906 по 1907 год и «Teātris» («Театр») в 1908 г.

⁴ Latvija, 1907—1915; Dzimtenes Vēstnesis, 1909—1914 utt.

издавал альманах, в котором уделял много места библиографии. В альманахе публиковались развернутые критико-библиографические обзоры разных жанров литературы (прозы, поэзии, драматургии). Кроме того, Зелтматис сам пытался регистрировать в альманахе все, что было опубликовано за предыдущий год или два в периодике, учитывая только оригинальные художественные произведения (не переводы). Эта библиография публиковалась под заглавием «Указатель оригинальной латышской литературы»¹.

Работа Зелтматиса была новым и ценным начинанием, так как в то время, кроме «Книжной летописи», не существовало никакой учетно-регистрационной библиографии латышской литературы. Не только читателям, но и критикам было трудно ориентироваться в творчестве отдельных писателей, так как их произведения были разбросаны по многим периодическим изданиям. Приходится лишь сожалеть, что обзоры Зелтматиса не публиковались регулярно и в течение более длительного времени.

Основоположником латышской национальной библиографии является Ян Мисинь, который своим двухтомным капитальным трудом «Указатель латышской литературы» дал первый образец научно разработанной библиографии книг, изданных на латышском языке. Известны также его другие библиографические работы, опубликованные в периодике, а также несколько статей по истории литературы.

Известный латышский библиофил и библиограф Ян Мисинь родился 25 апреля 1862 года на хуторе Крацес Тирзенской волости. Будучи болезненным ребенком, он почти совсем не посещал школу, а изучал языки и другие предметы самостоятельно. Слабое здоровье и ограниченные средства родителей лишили его возможности получить систематическое образование.

Всю свою жизнь Мисинь посвятил книге. С детских лет он любил читать и начал собирать латышские книги. В 1885 году он открывает библиотеку на родном хуторе, продает книги, занимается переплетным делом и библиографией. В 1906—1907 году Мисинь переехал в Ригу. К тому времени

¹ Latviešu oriģinālrakstniecības rādītājs (no 17. okt. 1905. g. līdz 1. jūl. 1907. g.). — Grām.: Rakstniecības almanahs kritikai un rakstniecībai ar kalendāru 1908. gadam. R., 1907, 163.—193. lpp.

Latviešu oriģinālrakstniecības rādītājs (no 1. jūl. 1907. g. līdz 1. jūl. 1908. g.). — Grām.: Rakstniecības almanahs. Latviešu mākslas un kultūras dzīves kritikai. 2. R., 1908, 102.—118. lpp.

он был уже известным специалистом-библиотекарем и библиографом. Мисинь умер в Риге 17 января 1945 года¹.

Я. Мисинь обладал отличной памятью, особенно хорошо он запоминал названия книг и их содержание. Содержание однажды прочитанной или даже бегло просмотренной книги он никогда уже не забывал. Он знал наизусть множество народных песен, сказок, поговорок, а также стихотворений Ю. Алунана, М. Каудзита, Фр. Малберга, Аусеклиса, А. Пумпура и др.

Великолепная память облегчала Мисиню собирание книг и составление библиографий. Приблизительно за 40 лет он собрал в своей библиотеке (которую официально открыл для читателей на отцовском хуторе Крацес в 1885 году) все наиболее ценные латышские книги. С ранних лет он сознательно, настойчиво стремился достичь определенной цели — создать полное собрание латышских книг. Это стремление правильно охарактеризовал литературовед Т. Зейферт в 1925 году: «Он [Мисинь] сросся со своей библиотекой. В то время, когда другие после трудового дня отдыхают, Мисинь занимается в своей библиотеке, когда другие по воскресеньям идут в церковь, Мисинь направляется на толчку посмотреть, не появилась ли там опять какая-нибудь редкая книга. Удивительным чутьем он разузнает, где (в Риге ли или вне Риги) искать и найти редкое издание, и тогда не жалеет ни времени, ни труда до тех пор, пока эта редкость не станет достоянием его библиотеки»².

Таким образом была создана основа для библиографических работ, особенно для капитального труда Я. Мисиня «Указатель латышской литературы»³. Если бы Мисинь не

¹ Подробнее о его жизни и деятельности см:

Egle K. J. Misiņa mūža darbs. — *Latvju Grāmata*, 1925, Nr. 5, 355.—359. lpp.

Egle K. Bibliofils J. Misiņš. — *Grām.: Biblioteku padomes gada grāmata*. I, 1926, 153.—158. lpp.

Egle K. Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka. R., 1935. 55 lpp.

Egle K. Jānis Misiņš. — *Grām.: Literatūras gada grāmata*. 1946, 281.—282. lpp.

[*Zeiķerts T. Teodors. Jānis Misiņš.* — *Grām.: Daugavas gada grāmata*. 1926, 137.—140. lpp.

Grēviņš Valts. Atvadvārdi Jānim Misiņam. — *Ciņa*, 1945, 22. janv., Nr. 18.

² [*Zeiķerts T. Teodors. Jānis Misiņš.* — *Grām.: Daugavas gada grāmata*, 1926, 140. lpp.

✓ ³ *Misiņš J. Latviešu rakstniecības rādītājs*. I. 1585.—1910. R., Latv. grām. ūrgotāju un izd. b-ba, 1924. XVI, 744 lpp.

✓ *Misiņš J. Latviešu rakstniecības rādītājs*. II. 1585.—1925. R., Kultūras fonds, 1937. XVI, 1141 lpp.

обладал библиотекой — столь полным и богатым собранием книг, в котором хранилось более 25 000 прошедших через его руки книг, трудно себе представить, как он смог бы составить свой «Указатель». В двух томах «Указателя» (около 1900 страниц) собрано свыше 12 тыс. названий книг. Первый том посвящен описанию книг научного и научно-популярного содержания, второй — художественной литературе и искусству. Третий том, посвященный периодике и разного рода мелкопечатным изданиям, Я. Мисинь не успел начать. С 1947 года эта работа ведется под руководством автора настоящей статьи в Библиотеке имени Я. Мисиня, ныне в Отделе латышской литературы им. Я. Мисиня Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР, и в ближайшее время появится в печати.

Материал «Указателя» расположен в систематически-алфавитном порядке, в конце томов даны вспомогательные указатели авторов и заглавий, облегчающие пользование основным текстом.

Несмотря на все достоинства «Указателя», автор не был им вполне доволен и в предисловии к первому тому указывает на некоторые недостатки: «Самой главной ошибкой является то, что в систематическом разделе я поместил несколько книг по существенному слову (Schlagwort) заглавия, а не по первому слову, напечатанному на титульном листе. По существенному слову эти книги должны войти только в III раздел, т. е. в указатель заглавий. У нас еще до настоящего времени¹ не выработаны правила каталогизации, не установлено, какое слово в неопределенных заглавиях нужно считать первым, существенным, а 15 лет тому назад, когда я составлял этот указатель, об этом никто еще и не думал. Следовательно, этот принцип применен неправильно». — «При распределении книг по разделам многие из них пришлось включить в список только по заглавию, без ознакомления с содержанием, поэтому отдельные книги включены в разделы, к которым они в действительности не относятся». И далее: «Отдельные книги, которые по своему содержанию могут быть включены в несколько разделов, должны были быть отнесены с номером и полным названием только в тот раздел, к которому они наиболее подходят, а в других разделах на них следовало дать только краткие указания. Все же ряд книг значится с номером и полным названием в двух местах». «... Только теперь, спустя 13 лет [т. е. в 1923 г. — К. Э.], прошедших с начала печатания

¹ Предисловие написано в 1923 году.

настоящего указателя, мне после неустанных поисков удалось ознакомиться со многими книгами, которые ранее оставались недоступными для полной каталогизации. Поэтому только теперь я вижу ошибки, вкравшиеся в напечатанный указатель как в отношении содержания, так и в определении формата и количества страниц. После долгого времени, проведенного в работе над книгой, я теперь и по вопросам систематизации придерживаюсь иных взглядов, чем тогда, когда приступал к этой работе».

Имеющиеся недочеты, однако, не умаляют ценности и значения «Указателя». Поэтому следует согласиться с автором, который в этом же предисловии указывает: «Несмотря на ошибки, указатель все же принесет пользу как собрание материалов и будет первым помощником каждого работника книги до тех пор, пока не будет создан лучший и более полный указатель».

Об огромном значении труда Мисиня для латышской литературы, для всей культуры Латвии свидетельствует факт, что многие писатели, ученые и общественные деятели пользовались библиотекой Мисиня и накопленными им библиографическими данными еще до их опубликования.

Когда в 1924 году вышла в свет первая часть «Указателя», все единодушно признали, что это действительно не только замечательный, но и необходимый библиографический труд, который, подобно «Опыту российской библиографии» Сопикова, выходящему в 1813—1821 гг., смело можно считать основой латышской библиографии. Даже не учитывая мелких библиографических работ Я. Мисиня¹, опубликованных до и после выхода в свет этого большого труда, только благодаря «Указателю» его автора можно считать самым выдающимся латышским библиографом. Оба тома «Указателя» охватывают самый большой и сложный период истории латышской книги, исследование которого значительно облегчает труд Я. Мисиня.

¹ [Мисинь Я.] Педагогическая выставка в Риге. Секция латышского языка. Каталог выставленных книг. Р., 1911. 48 стр.

Misiņš J. un Ermanis P. J. Rainis-Pliekšāns. Bibliografiski-biografiski materiāli. — Grām.: Sabiedrisku un zinātnisku rakstu krājums «Kultūras Balss». I. R., 1921, 95.—120. lpp.

Misiņš J. Lettica Getingenas universitātes bibliotēkā. — Latvju grāmata, 1923, Nr. 9/10, 71.—75. lpp.

Misiņš J. Auseklis — Krogzemju Mikus. Biobibliografiski materiāli. — Latvju Grāmata, 1922, Nr. 4, 5.—15. lpp.; 1923, Nr. 1, 25.—35. lpp.

Misiņš J. Krišjāņa Valdemāra raksti. — Latvju Grāmata, 1926, Nr. 1, 61.—66. lpp.; Nr. 2, 141.—146. lpp.; Nr. 3, 225.—230. lpp.

На этом мы можем считать законченным обзор первого этапа развития латышской библиографии, охватывающего столятидесятилетний период.

Пути развития латышской библиографии ясно свидетельствуют о том, в каких трудных условиях проходило ее формирование. На протяжении столетий латышской библиографии вообще не было, несмотря на наличие печатных литературных трудов. Только с середины XIX века, с установлением связей между латышской интеллигенцией и прогрессивной интеллигенцией России, началось развитие латышской библиографии, появились первые ценные труды в этой области. За более чем столятидесятилетний период развития наибольшим достижением латышской библиографии является «Указатель латышской литературы» Я. Мисиня, который мы и считаем основным трудом рассматриваемого периода.

Latviešu valodā:

Egle K. Īsa latviešu bibliografijas vēsture (līdz 1917. gadam). Rīgā, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecībā, 1957. 84 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts).

A. Brempele

LATVIEŠU DAIĻLITERATŪRAS BIBLIOGRAFIJA (LIDZ 1917. GADAM)

Gadu gaitā latviešu daiļliteratūras bibliografijā ir uzkrājies daudz vērtīgu materiālu, kas noderīgi latviešu literatūras pētīšanā. Šie materiāli lielākoties izkaisīti pa avīzēm, žurnāliem, kalendāriem un rakstu krājumiem. Tikai nedaudzas daiļliteratūras bibliografijas iznākušas atsevišķās grāmatās. Apzināt visus šos bibliografiskos materiālus, kuros ietverta latviešu daiļliteratūra, patlaban ir diezgan grūti, jo par tiem nav neviena rādītāja, ne arī apskata.

Rakstā izsekota latviešu oriģinālliteratūras bibliografijas attīstība līdz 1917. gadam. Tā kā līdz 19. gs. vidum latviešiem gandrīz nebija savas oriģinālliteratūras, tad līdz tam laikam apskatā nav atdalīta oriģinālliteratūras bibliografija no tulkotās literatūras bibliografijas.

* * *

Latviešu daiļliteratūras bibliografijas attīstības ceļš nav sevišķi garš, jo arī pati daiļliteratūra ir samērā jauna. Vācu iebrukums 13. gs. pārtrauca latviešu tautas dabisko attīstību. Tauta kļuva par svešzemju iekarotāju darba vergiem, kam nemaz nerūpēja latviešu kultūras un latviešu grāmatniecības attīstība.

Tikai ekonomiskās un sabiedriskās dzīves attīstība piespieda vāciešus domāt arī par grāmatām šiem «nevāciem», jo nepaklausīgais latviešu zemnieks bija jāaudzina. Ar dieva vārdiem vien to nevarēja. Tādēļ mācītāji sāka domāt par latviešu prātam patīkamāku lasāmvielu.

Pirmā daiļliteratūras grāmata bija Vecā Stendera (Gotthard Friedrich Stender, 1714.—1796.) pārtulkotā vācu rakstnieka Brokesa (Berthold Heinrich Brockes, 1680.—1747.) oda «Rāms laiks pēc pērkona briesmas», ko 1753. gadā Kēnigsbergā izdeva J. Hartungs.¹ Oda iznāca ārpus Latvijas un maz ko deva latviešu lasītājiem, jo nekur arī netika popularizēta. Bibliografiskajos materiālos tā parādās tikai pēc pusgadsimta.²

Nākošā daiļliteratūras grāmatiņa — G. Stendera «Jaukas pasakas in stāsi...»³ iznāca 1766. gadā Jelgavā.

19. gs. sākumā parādās jau arī latviešu autori. Viens no pirmajiem bija Neredzīgais Indriķis, kam 1806. gadā iznāca dzeju grāmatiņa.⁴ Kaut gan viņš bija latvietis, taču viņa dziesmiņu saturs neatšķirās no mācītāju sacerējumiem. Paziņojums par grāmatas iznākšanu ievietots 1807. gada kalendārā «Jauna un veca laiku grāmata», kur rakstā «Neredzīgs dziesmu darītājs» dota īsa autora biogrāfija, viens dzejolis un atzīme, ka grāmatiņa iznāks Jelgavā. Tā ir pirmā bibliografiskā atzīme par latviešu rakstnieka darbu.

18. gs. un tāpat 19. gs. pirmajos gadu desmitos daiļliteratūras grāmatu izdeva ļoti maz. Līdz 1800. gadam, t. i., 47 gadu laikā, iznākušas tikai 8 grāmatiņas, bet no 1800. līdz 1820. gadam — 7.

Tautai svešais grāmatu saturs, smagie dzīves apstākļi un mazais lasītpratēju skaits bija par iemeslu tam, ka tās pašas ne daudzās daiļliteratūras grāmatiņas, ko kungi žēlīgi latviešiem rakstīja un izdeva, zemnieki nepirka. Kur gan zemnieks varēja ņemt līdzekļus grāmatu pirkšanai? Arī aizbraukt pēc grāmatām uz pilsētu nebija iespējams, bet citur grāmatu gandrīz nebija. Tādēļ grāmatu autori un izdevēji savos priekš- un pēcvārdos bieži pārmeta zemniekiem, ka viņi nemīlot grāmatas. Sevišķi nikni uzbruka Jaunais Stenders (Alexander Johann Stender, 1744.—1819.): «Voi tad tā lasīšana cilvēku nedara gudrāku? Pie latvie-

¹ Die auf ein starkes Ungewitter erfolgte Stille aus des seel. Herrn Brockes irrdischem Vergnügen in Gott, ins Lettische übersetzt von Gotthard Friedrich Stender, Pastor zu Zeymen in Lithauen. Rāms laiks pēc pērkona briesmas. Königsberg, gedruckt bey Johann Heinrich Hartung, 1753. [4] lpp.

² Zimmermann Ulrich Ernst. Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 1812, S. 68.

³ Jaukas pasakas in [?] stāsti tiem latviešiem par gudru mācību sarakstīti no mācītāja Geddert Fridrich Stender. Jelgavā, iespiests no Krišjāņa Lütke..., 1766. gadā. Fabeln und Erzählungen zur Bildung des Witzes und Sitten der Letten nach ihrer Denkungs- und Mundart, abgelaaset von Gotthard Friedrich Stender, Pastor v. der Königl. deutschen Gesellschaft zu Göttingen ordentlichen Mitgliede. Mitau, gedruckt bey Christian Liedtke..., 1766. 1 loksne nenum., 328 lpp.

⁴ Tā neredzīga Indriķa dziesmas. Jelgavā, pie J. Stefenhāgena un dēla, 1806. [16], 40 lpp.

šiem to tā ne redz — jo tie ne dzenās uz skaidras lasīšanas, tie ne mīl tās grāmatas kā pienākās — gudriba un goda būšana tiem nepatīkama. Tā veca būšana visā slinkumā, dumjībā un blēdībā tiem vairāk tik... Ko vēl tādiem grāmatas rakstīt un driķēt — tas itin tā kā cūkai pērles apsiet — cūka paliek cūka...»¹.

Latviešu vienaldzība pret vācu mācītāju sarakstītajām un tulkotajām grāmatām bija par iemeslu bibliogrāfijas sākumam. Izdevēji un arī autori, lai izplatītu un izpārdotu savus darbus, izlaida iepriekšējus paziņojumus par vienas vai otras grāmatas iznākšanu² un ievietoja arī grāmatu sarakstīņus gan kalendāros, gan grāmatu beigās, gan arī uz grāmatu vākiem.

Pirmie līdz šim zināmie paziņojumi ievietoti Stefenhāgena kalendārā «Jauna un veca laiku grāmata» 1774. un 1776. gadam.³ Daudz plašāku sarakstu Stefenhāgens iespiedis tai pašā kalendārā 1794. gadam: «Latviskas grāmatas, ko par to naudu, kā še pierakstīts iraid, pie tā grāmatu spiedēja Jelgavā ne iesietas dabūt var».⁴

Saraksts sistematizēts:

1. nod. Pēc svētīšanas. (Nodaļā ievietoti 12 reliģisko grāmatu nosaukumi).

2. nod. Pēc gudribas. (Nodaļā ievietotas 7 zinātniskās grāmatas un ābece).

3. nod. Pēc godīgas izlustēšanās. (Šī nodaļa ietver 3 daiļliteratūras grāmatas):

Pasakas un stāsti, tiem latviešiem par izlustēšanu un gudru mācību sarakstīti	20 vērd.
Ziņģu lustes 1. un 2. daļa	12 „
Salasīšana pēc godīgas, jaukas un auglīgas laika kavēšanas	16 „

Kalendārā nav uzrādītas visas līdz 1793. gadam iznākušās daiļliteratūras grāmatas. Arī grāmatu bibliografiskais apraksts

¹ Dziesmas, stāstu-dziesmas, pasakas. Tiem latviešiem par izlustēšanu un prāta-pieaugšanu sarakstītas no Aleksandra Johana Stendera, Sērpiles priekšmācītāja. Jelgavā, driķēts pie Joh. Fried. Stefenhāgena un dēla, 1805, 125.—126. lpp.

² Anzeige einer neuen lettischen Schrift, Līgsmības grāmata, genannt, die aus Subscription herausgegeben werden soll. [Jelgavā, 1804]. 14 lpp.

Ziņa visiem latviešiem un viņu draugiem dota. [A. J. Stendera paziņojums par «Pilnīgā izstāstīšana kādā vizē Auzan Ernests no zemnieka par brīvķungu cēlies» iznākšanu. Jelgavā, 1806. 8 lpp.]

³ Kalendāri pagaidām nav bibliotēkās atrasti. Ziņas pēc Napiersky. K. E. Chronologischer Conspet der Lettischen Literatur von 1587 bis 1830. Mitau, 1831, S. 79, 80.

⁴ Jauna un veca laiku grāmata uz tu [!] 1794tu gadu. [40.—42. lpp.]

ļoti nepilnīgs. Sarakstiņa uzdevums bija ieteikt latviešiem Stefenhāgena izdotās grāmatas.

Bibliografijai Stefenhāgens pievienojis plašu tekstu, kurā centies ieteikt latviešiem «sagādātās» grāmatas un noskaidrot grāmatu vērtību un vajadzību: «Dieva vārds gan ir tā vislabākā gudrība, kas mums cilvēkiem būtu jānācās un sirdī jātur, bet pats dievs to grib, lai mēs savu prātu uz citām, pie mūsu labklāšanās un dzīvošanas derīgām lietām cilājam... Tāpat, kad vakaros darbi pabeigti ir un cits šinī, cits tanī kaktā snauz, vai atkal ne būtu labāki, ja saimnieks, jeb kas grāmatu prot, gudras pamācīšanas, stāstus jeb ziņģes citiem priekš lasītu. Patiesi labāki būtu gan kā bērniem bābu pasakas ieteikt un nieku ziņģes mācīties. Jūs redziet, latvieši, ka uz jūsu apgaismošanu gan top domāts no gudriem ļaudīm, kas jums jau dažu labu grāmatiņu dāvināja...»

Līdzīgi sarakstiņi kalendārā ievietoti arī turpmākajos gados. Tiem aizvien pievienotas jauniznākušās grāmatas.

Nākošais plašākais bibliografiskais sarakstiņš iespiests pirmajā žurnālā latviešu valodā «Latviska Gada-Grāmata» 1797. gada 3. numurā (cettorksnī):

«Grāmatas, kuras šeitān Jelgavā pie grāmatuspiedēja Stefenhāgena, Rīgas un Liepājas pilsētā pie grāmatupreciniekiem, kā arī dzīvan citās pilsētās pie bokbinderiem par to klātdriķētu maksu ne-iesietas dabūt var».¹

Saraksts sakārtots grāmatu autoru un nosaukumu alfabētiskā secībā. Uzrādīts grāmatas autors, autora nodarbošanās (kuras draudzes mācītājs), grāmatas nosaukums, formāts, izdošanas vieta, gads un cena. Sarakstā uzrādīti 70., 80., 90. gados iznākušo grāmatu 56 nosaukumi. 7 no tām ir daiļliteratūras, 13 praktiskās un pārējās reliģiskās grāmatas. Saraksts neaptvēra visu līdz tam iznākušo daiļliteratūru, bet 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā tas bija plašākais un labākais bibliografiskais materiāls gan par daiļliteratūru, gan arī par dažādām zinātņu nozarēm.

No bibliografijām grāmatās atzīmējams Jaunā Stendera saraksts jau minētās grāmatas «Dziesmas, stāstu dziesmas, pasakas...» beigās: «Beidzot es vēl šo ziņu gribu dot, kādas grāmatas tās labākās dēļ lasīšanas iraid».²

Jaunais Stenders savā sarakstā uzrādījis un ieteicis galvenokārt reliģisko literatūru. Daiļliteratūru viņš maz reklamējis. Saraksta liels trūkums ir arī tas, ka autors nav devis pilnīgus grāmatu aprakstus, bet atzīmējis vai nu tikai grāmatas autoru, vai arī tās nepilnīgu nosaukumu.

¹ Latviska Gada-Grāmata, 1797, Nr. 3, 162.—168. lpp.

² Cit. darbs, 131. lpp.

Minētie nelielie un diezgan tendenciozie sarakstiņi bija pirmā bibliogrāfija par latviešu daiļliteratūru. To uzdevums bija reklamēt latviešu lasītājiem iznākušās grāmatas.

Bez šiem sīkajiem sarakstiņiem 19. gs. sākumā radās arī pirmie plašākie bibliografiskie materiāli vācu valodā. Līdz 19. gs. pirmajam gadu desmitam dažādu latvisku drukātu materiālu bija uzkrājies jau prāvs skaits (ap 300). Tādēļ radās nepieciešamība pēc kāda pārskata par latvisko grāmatniecību un tās radītājiem.

Pirmo pārskatu sarakstījis U. Cimermanis 1812. gadā.¹ Viņa grāmata gan nebija literatūras vēsture mūsdienu nozīmē, bet tikai paplašināts bibliografisks apskats.²

Savā darbā Cimermanis ietvēris visus pazīstamākos tā laika autorus. Katram autoram dota īsa biogrāfija un darbu saraksts ar visumā precīziem bibliografiskiem aprakstiem. Bez tam Cimermanis uzrādījis iepriekšējos paziņojumus par grāmatu iznākšanu un recenzijas vācu avīzēs. Grāmatas beigās ievietots alfabētiskais autoru rādītājs. U. Cimermaņa grāmata ir pirmais darbs par latviešu daiļliteratūru, kas atstāja vērtīgu faktu materiālu nākotnei.

Nākošais periods no 1820. līdz 50. gadu vidum jau ienesa nelielas pārmaiņas kā daiļliteratūrā, tā arī tās bibliogrāfijā. To veicināja saimnieciskās un sabiedriskās dzīves tālākā attīstība.

* * *

19. gs. pirmajā pusē visā Eiropā un līdz ar to arī Latvijā jau bija jaušama jaunā laikmeta — kapitālisma — ieskaņa. Valdībai un muižniekiem, lai kā viņi negribēja, bija zemniekiem jāpasludina — 1817. gadā Kurzemē un 1819. gadā Vidzemē — brīvlaišana. Lai gan šī brīvlaišana bija ļoti nepilnīga un patiesībā apļaupīja zemniekus, tomēr tā ienesa pārmaiņas zemnieku dzīvē. Zemnieki saņēma nedaudz lielāku kustības brīvību un varēja jau slēgt arī nomas līgumus. Viss tas radīja zināmu rosību, kas, protams, ietekmēja arī kultūras dzīvi: nodibināja skolotāju seminārus, atvēra vienu otru skolu, kaut gan līdz pat 40. gadiem par galveno joprojām palika mājas mācība.

¹ Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur von Dr. Ulrich Ernst Zimmermann, Inspektor des Goldingenschen Schulkreises. Mitau, gedruckt bei Joh. Friedr. Steffenhagen und Sohn, 1812. [16], 136 S.

U. E. Cimermanis (1772.—1820.) dz. Dundagā, strādājis par maīskolotāju, nodibinājis Skrundā pansionātu jauniešiem un bijis Kuldīgas skolu iecirkņa inspektors.

² *Egle K. Isa latviešu bibliogrāfijas vēsture*. R., 1957, 18.—19. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

piedzīvoja daudzus izdevumus. Šie stāsti ar līdz tam nebijušu interesanto sižetu un samērā labo tulkojuma valodu piesaistīja latviešu uzmanību daiļliteratūrai un līdz ar to pieradināja lasīt bez dievvardiem arī citas grāmatas.

Līdz tam izdevēji un autori arvien sūdzējās, ka latvieši nepērkot grāmatas un daiļliteratūru uzskatot par nieku grāmatām. Leitāna tulkojumi laikam bija pirmie, ko ļoti ātri izpirka. Tā «Grāfa lielmāte Genoveva» izpārdota jau pēc 2 gadiem. 1848. gadā šo grāmatu izdeva otrreiz ar piezīmi, ka pirmais izdevums izpārdots.

Daiļliteratūras un arī daiļliteratūras bibliografijas attīstībā liela nozīme 20. gados bija pirmajām avīzēm latviešu valodā. 1822. gada 5. janvārī Jelgavā K. Vatsona (Karl Friedrich Watson, 1777.—1826.) vadībā sāka iznākt «Latviešu Avīzes». Tā bija vācu mācītāju avīze un, saprotams, puda mācītāju un muižniecības idejas — paklausību dievam un kungam. Taču nevar noliegt, ka šim laikrakstam bija arī liela pozitīva nozīme latviešu dzīvē; tas pavēra plašāku skatu pasaulē, deva praktiskus padomus un veicināja latviešu daiļliteratūras attīstību. Otrs laikraksts — «Tas Latviešu Laužu Draugs» iznāca Rīgā no 1832. gada 1. janvāra līdz 1846. gada 28. februārim. Tā izdevējs un redaktors bija Rīgas Jāņa draudzes virsmācītājs H. Treijs (Hermann Trey, 1794.—1849.).

Līdz minēto avīžu iznākšanai daiļliteratūras attīstība bija ļoti ierobežota, jo nebija kur publicēt. Kalendāri iznāca tikai reizi gadā un tajos ļoti maz vietas ierādīja daiļliteratūrai. Tagad avīzes, kas iznāca katru nedēļu, pavēra ceļu publikācijai. Tādēļ arī jau 20., 30. un sevišķi 40. gados parādījās vairāki latviešu autori: pagasta skrieveri, skolotāji, viens otrs saimnieks. 30. gados dzejoļus, nelielus stāstiņus publicēja Ansis Līventāls (1803.—1878.), Ansis Leitāns (1815.—1874.), Andrejs Bergmanis (1810.—1869.), Matīss Fītiņš (Matiess Vieting, 1795.—1861.) u. c. Šo autoru dzejoļi un stāstiņi bija gan ar tādu pašu saturu kā vācu autoru darbi. Ieskanējās, sevišķi Līventālam, gan arī jauni motīvi — apspiestās tautas liktenis, bet par tautas ciešanām viņš runāja ļoti bailīgi un pazemīgi. Spirtākas, latviskākas skaņas jūtamas tikai 40. gados, kad savus darbus sāka publicēt Ernests Dīnsbergis (1816.—1902.), Jānis Ruģēns (1817.—1876.) un Fridrihs Mālbergis (1824.—1907.).

«Latviešu Avīzes» un «Tas Latviešu Laužu Draugs» diezgan regulāri rakstīja arī īsas recenzijas par jaunizdotajām grāmatām. Tās gan nebija recenzijas mūsdienu nozīmē, bet tikai diezgan pilnīgs grāmatas bibliogrāfiskais apraksts, satura atstāstījums un īss izklāsts, ar ko grāmata noderīga latviešiem. Šīs recenzijas

rakstija galvenokārt mācītāji. Viņi uzsvēra, ka no grāmatām jāmacās, kā kristīgam cilvēkam jādzīvo, «ka īsteni kristīgam cilvēkam sava ticība ir dārgāka par visām pasaules mantām un godu un ka tāds savu dzīvību labprāt par to nodod».¹ Mazliet interesantāk par tām pašām grāmatām rakstija «Tas Latviešu Laužu Draugs».²

Plašākas recenzijas, kurās centās novērtēt arī latvisko tulkojumu, sāka parādīties tikai 50. gados. Tās publicēja Latviešu literārā jeb Latviešu draugu biedrība (dib. 1824. g.), kas par savu uzdevumu uzskatīja arī latviešiem «kaitīgās» literatūras apkarošanu.

1853. gadā mācītājs (vēlākais bīskaps) K. Ulmanis (Kahl Christian Ulmann, 1793.—1871.) par latviešu grāmatām rakstīja, ka latviešiem gan esot labs pulks grāmatu, bet ne visas esot derīgas, «dažas ar' tādas, kas godīgam mājas tēvam, kad tās uziet bērnu vai saimes rokās, jāņem un ugunī jāiemet, tāpēc... ka ne vien nekādas labas mācības tur iekšā nav..., ne vien latviešu valoda iekš tām it nežēlīgi pārgrozīta un dragāta, bet vēl dažkārt, dievam žēl, tur uziet tādus stāstus un padomus, kas nesamanīgu laužu prātu vai paslēptā kārtā vai skaidri, gaiši vilina uz grēku domām».³

Ar to iesākās cīņa pret mācītājiem nepatīkamo latviešu literatūru. 1855. gadā Latviešu literārā biedrība paziņoja, ka visiem grāmatu rakstītājiem jāiesūta manuskripti minētai biedrībai. Biedrības vīri novērtēšot, kas derīgs, kas nē, jo esot tādi rakstnieki, kam nevarot ļaut rakstīt.⁴ Tālāk toreizējais biedrības prezidents R. Šulcs (Rudolf Schultz, 1807.—1866.) ziņoja, ka «ikkatra grāmata, kas šinīs gados ir drukēta jeb vēl taps drukēta un tā ka būs dabūjama, no šīs biedrības tūdaļ taps ņemta un kādam uzticīgam gudram vīram iedota, lai grāmatu gruntīgi pārmeklē un ar rakstiem skaidri izrāda arī tā laba un derīga, jeb kādas tai vainas».⁵ Pēc tam vēl minētā biedrība recenziju pārbaudīja un publicēja kopā ar divu priekšnieku parakstiem «Latviešu Avīzēs».

No 1822. līdz 1855. gadam «Latviešu Avīzēs» publicēts ap 20 recenziju par daiļliteratūras grāmatām, «Tas Latviešu Laužu Draugs» publicējis tikai 3. Tas, kaut ļoti nabadzīgs un nepilnīgs,

¹ Ziņa par jaunu grāmatu «Kara lielskungs Eistakius»... — Latviešu Avīzes, 1846, Nr. 29.

² Ziņas par jaunām grāmatām. — Tas Latviešu Laužu Draugs, 1832, Nr. 31; 1834, Nr. 42; 1845, Nr. 32.

³ *Ulmanis K.* Jaunas grāmatas. — Latviešu Avīzes, 1853, Nr. 3.

⁴ Miļiem grāmatu-rakstītājiem. — Latviešu Avīzes, 1855, Nr. 18.

⁵ Turpat.

bija latviešu daiļliteratūras kritikas sākums, kam gan ļoti maza nozīme kritikā, bet daudz lielāka nozīme grāmatu propagandā. Avīžu lasītāji diezgan ātri uzzināja par jauniznākušajām grāmatām.

50. gados, kad «Latviešu Avīzēs» izveidojās sludinājumu daļa, sāka publicēt arī sludinājumus par jauniznākušajām grāmatām. Turpmākajos gados «Latviešu Avīzēs» un arī citos izdevumos šie sludinājumi kļuva regulāri un, kaut fragmentāri, saglabāja ziņas par iznākušajām grāmatām. Recenzijas un sludinājumi mums vēl šodien uzrāda vienu otru grāmatu, kas nav iekļuvusi lielajos latviešu literatūras rādītājos vai arī iekļuvusi tajos ar nepilnīgu aprakstu.

Bez kritikas un sludinājumiem no divdesmitajiem līdz piecdesmitajiem gadiem tika iespiesti arī izdevēju un tirgotāju saraksti par grāmatām.

Nozīmīgākais saraksts publicēts avīzē «Tas Latviešu Ļaužu Draugs» kā pielikums 1836. gada 27. numuram ar nosaukumu «Kādas latviskas grāmatas var dabūt pirkt pie Vec-Piebalgas skolmeistera Rātmindera,¹ un cik tās, jau gatavas iesietas maksā».

Saraksts sakārtots alfabētiskā secībā. Tajā minēti 45 nosaukumi, no kuriem 8 ir daiļliteratūras grāmatas: Vecā Stendera, Jaunā Stendera, K. Elverfelda, K. Girgenzona un K. Hūgenbergera darbi. Bibliografiskais apraksts, kā jau tas bieži izdevēju un tirgotāju bibliografijās, ir ļoti nepilnīgs. Uzrādīts tikai grāmatas autors, nosaukums un cena.

Bez recenzijām un minētā saraksta līdz pat 19. gs. vidum latviešu valodā nebija nekādas citas bibliografijas ne par latviešu daiļliteratūru, ne par latvisko grāmatniecību vispār. Tikai 40. gados pirmo reizi latvieši sāka runāt par bibliografijas nepieciešamību.²

50. gadu sākumā bibliografijas trūkumu sajuta arī Latviešu literārā biedrība. Tādēļ Hūgenbergers 1852. gada 10. septembra sapulcē ierosināja «... varētum gan vienu avīžu lapiņu par mēnesi izlaist, kurā par iedriķētām grāmatām ziņas dotu, latviešu valodas godu glābtu, un driķētu grāmatu vainas milīgi uzrādītu».³ Tomēr nekādas regulāras «lapiņas» arī turpmāk neiznāca.

Lai gan latviešu valodā nebija nekādas bibliografijas, toties latviešu grāmatu bibliografija vācu valodā 19. gs. pirmajā pusē

¹ Andžs Rātminders (1805—1887.)

² Egle K. Isa latviešu bibliografijas vēsture. R., 1957, 22.—26. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

³ Hūgenbergers K. Runa, teikta, kad Latviešu biedri [!] 10-tā septembra dienā š. g. Rīgā bija sapulcēti. — Latviešu Avīzes, 1852, Nr. 37.

jau bija pavisrijusies diezgan tālu. Vācu mācītāji iesāka «gādāt» grāmatas «miļiem latviešiem» un, lai paši varētu orientēties latviskā grāmatniecībā, nodarbojās arī ar tās bibliografiju. Agrāk minētais U. Cimermaņa darbs bija pirmais solis šajā virzienā. Bibliografiski pilnīgi un pareizi darbu uzsāka K. Napjerskis (Karl Eduard Napiersky, 1793.—1864.). Pēc Napjerska nāves darbu turpināja A. Dēbners (Christian Karl August Döbner, 1800.—1873.). Napjerskis un Dēbners sastādīja vispārīgo bibliografiju par iespieddarbiem latviešu valodā, kas iznāca no 1586. (titullapā 1587.) līdz 1868. gadam.¹ Materiālu Napjerskis un pēc viņa arī Dēbners kārtojis hronoloģiski pa gadiem: 1587. [1586.]—1830., 1831.—1843., 1844.—1855. un 1856.—1868.²

Katras daļas beigās dots alfabētiskais priekšmetu rādītājs, pēc kura viegli atrodama arī daiļliteratūra, un autoru alfabētiskais rādītājs ar īsiem biografiskiem datiem. Datus sevišķi rūpīgi savācis Napjerskis. Mazāk precīzi tie ir Dēbneram. Vēlākos gados par daudziem autoriem Napjerska uzkrātie fakti bija ļoti nozīmīgi.

Pirmajā daļā (1587.—1830.) Napjerskis uzrādījis arī recenzijas par grāmatām vācu un latviešu periodikā, kam bija liela nozīme vēlāk, pētot latviešu daiļliteratūru un tās novērtējumu vācu un latviešu presē. Tāpat uzrādīti iepriekšējie paziņojumi par dažu grāmatu iznākšanu.

Bez tam Napjerskis pirmais atklāja kalendāru saturu. Līdz ar to tika parādīta vairākos gadu desmitos (līdz 1830. g.) kalendāros publicētā daiļliteratūra.

Napjerska un Dēbnera rādītājs, kas latviešu lasītājiem 19. gs. pirmajā pusē bija ļoti maz pazīstams, vēlākajām paaudzēm palīdzēja noskaidrot daudzus faktus par latviešu daiļliteratūru. Pēc tā var viegli izsekot daiļliteratūras attīstībai līdz 19. gs. vidum.

¹ *Napiersky K. E.* Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur von 1587 bis 1830, mit theilweiser Benutzung von Dr. K. G. Sonntag's handschriftlich hinterlassenen «Notizen zur lettischen Literatur von 1700 bis 1825», bearbeitet von ... Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 1831. 282 S.

Napiersky K. E. Erste Fortsetzung des Chronologischen Conspect's der Lettischen Literatur, die Jahre 1831 bis 1843 umfassend, nebst Nachträgen zu den früheren, bearbeitet von ... R., Müller, 1844. 161 S.

Napiersky K. E. Zweite Fortsetzung des Chronologischen Conspect's der Lettischen Literatur, die Jahre 1844 bis 1855 umfassend, nebst Nachträgen zu den früheren, bearbeitet von ... Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 1858. 131 S.

Döbner A. Dritte Fortsetzung des Chronologischen Conspect's der Lettischen Literatur, die Jahre 1856 bis 1868 umfassend, bearbeitet von ... Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 1869. 80 S.

² Sk. arī *Egle K.* Isa latviešu bibliografijas vēsture. R. 1957, 19.—29. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

Tomēr vienmēr palauties uz Napjerska un Dēbnera rādītāju nevaram, jo viena otra daiļliteratūras grāmata arī šeit nav ievietota.¹

«Chronologischer Conspect...», neraugoties uz dažām nepilnībām, līdz 19. gs. vidum bija vienīgā bibliogrāfija par latviešu daiļliteratūru un latviešu grāmatniecību vispār.

Gadsimta vidū latviešu daiļliteratūrā un tās bibliogrāfijā sākās jauns posms.

* * *

19. gs. pirmās puses saimnieciskās un sabiedriskās dzīves attīstības rezultātā radās turīgie latvieši pilsētās un laukos.

Lēnām veidojās arī latviešu inteliģence, kas, iepazīsies ar krievu un Rietumeiropas progresīvajām idejām, iesāka ciņu pret vācu muižniekiem. Vācieši šos latviešus nosauca par jaunlatviešiem.

Par vienu no galvenajiem uzdevumiem jaunlatvieši uzskatīja tautas izglītības un kultūras līmeņa celšanu. Tādēļ viņi rūpējās par tautai derīgu grāmatu rakstīšanu. Tā Kr. Valdemārs sarakstīja «300 stāstus...»², kuros aicināja lasīt labas un vērtīgas grāmatas, kas ne tikai liek dievam kalpot, bet pašam cilvēkam palīdz dzīvē tikt pie prāta gaismas un reizē arī pie turības.

Jaunlatvieši bija tie, kas sēja pirmo sēklu jaunas latviešu daiļliteratūras druvā. 1856. gadā Tērbatā iznāca Jura Alunāna mazā grāmatiņa «Dziesmiņas...»³, no kuras nedaudzajām lappusēm uzdīga jaunās latviešu literatūras pirmie spēcīgie asni.

50., 60. gados iznāca vēl F. Mālberģa «Staburags un Liesma»⁴, J. Zvaigznītes grāmatiņas⁵ un pirmā latviešu autora luga -- E. Dīnsberģa «Skaistākais degons»⁶. Tie bija gadi, kad latviešu

¹ Egle K. Isa latviešu bibliogrāfijas vēsture. R., 1957, 12. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

² 300 stāsti, smieklu stāstiņi etc. un miklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lustī uz grāmatām vairot gribējis K. Valdemārs. Liepājā, driķēts pie Gotl. D. Meijera, 1853. 232 lpp.

³ Dziesmiņas latviešu valodai pārtulkotas. Tērbatā, drukāts pie Lākmaņa, 1856. 72 lpp.

⁴ Staburags un Liesma jeb veci un jauni laiki. R., iespiests pie K. Štālberģa, 1869. 32 lpp.

⁵ Pasaciņas priekš bērniem. Sagādātas no J. Zvaigznītes. (Ar vienu bildi). Jelgavā, pie G. A. Reyhera, 1859. [8], 60 lpp.; 1 lp. il.

Pasaciņas priekš bērniem. No J. Zvaigznītes. Otrais krājums. R., driķēta un dabūjama pie bilžu- un grāmatu-driķētāja E. Plates, 1861. 64 lpp. Iznācis arī trešais krājums turpat, 1861. 64 lpp.

Par maleniēšiem. No J. Zvaigznītes. Jelgavā, apgādāts un dabūjams pie G. A. Reyhera, 1860. 44 lpp.

⁶ Skaistākais degons. Joku-spēle no E. Dīnsberģa (piecos cēlienos). Jelgavā, pie J. F. Stefenhāgena un dēla, 1862. 72 lpp.

literatūra spēra savus pirmos patstāvīgos soļus, kas vairs negāja pa vācu mācītāju gadsimtos iemīto taku.

Pavisam 50. gados iznāca no jauna kādas 74 daiļliteratūras grāmatas, bet no 1860. līdz 1865. gadam — 81 grāmata. Daiļliteratūras produkcija auga, kaut gan pārsvarā arvien vēl bija tulkojumi.

Ne tikai grāmatās, bet arī periodikā latviešu autoru darbi pieauga kā kvantitatīvi, tā arī kvalitatīvi. Pamazām viens otrs periodiskais izdevums nonāca latviešu rokās. Tajos publicēja latviešu sacerējumus un lēnām veidojās arī latviešu daiļliteratūras bibliografija. Pirmā avīze ar jaunlatvisku ieskaņu un latvieti Ansi Leitānu par redaktoru bija «Mājas Viesis» (1. numurs iznāca 1856. g. 2. jūlijā).

Pirmajos gados «Mājas Viesis» daiļliteratūrai gan daudz jauna nedeva. Dzejoļi un stāstiņi bija līdzšinējā līmeni. Arī recenzijas un sludinājumi par grāmatām gandrīz neatšķirās no «Latviešu Avīžu» īsajām recenzijām un sludinājumiem. Tikai ar 1859. gadu avīzē parādījās nopietnākas recenzijas, kas centās novērtēt gan grāmatas saturu, gan arī tās valodu. Viens no nopietnākajiem recenzentiem bija Juris Caunītis (1826.—1861.). Viņš mācītāju sagādātās grāmatas salīdzina ar sēnēm, kas pēc lietus gan ātri un daudz aug, bet kam arī sēņu vērtība.¹ Bez J. Caunīša recenzijas «Mājas Viesī» rakstīja arī Kr. Valdemārs, B. Dīriķis u. c. Līdz 1870. gadam «Mājas Viesī» publicētas 15 īsākas un garākas recenzijas par daiļliteratūras grāmatām.

Tomēr «Mājas Viesī» jaunlatviešiem nebija lemts ilgi izpaust savas domas. Viņi meklēja patvērumu Krievijā, kur 1862. gada 14. jūlijā sāka iznākt «Pēterburgas Avīzes». Tām bija liela nozīme latviešu daiļliteratūras attīstībā. Avīzē publicēja savus stāstus un dzejoļus Kr. Barons, J. Alunāns, J. Zvaigznīte u. c.²

Daiļliteratūras bibliografijā «Pēterburgas Avīzēm» ir mazāka nozīme, jo tanīs publicēja tikai sludinājumus par jaunām grāmatām (ar virsrakstiem: «Ziņa par jaunām grāmatām» jeb «Ziņa par grāmatām»³), kuros propagandēja Kr. Valdemāra, J. Alunāna un J. Zvaigznītes darbus.

Bez minētajām avīzēm 50. un 60. gados iznāca arī vēl citas, kas ievietoja pa recenzijai un sludinājumiem par jauniznākušajām grāmatām.⁴

¹ [Caunītis Juris]. Ziņa par jaunu grāmatu. [Rec. par R. Sulca «Plūdu briesmas»]. — Mājas Viesis, 1860, Nr. 11.

² Latviešu zinātne un literatūra, 1856.—1875. Sast. A. Ģinters. R., 1928, 189.—278. lpp.

³ Pēterburgas Avīzes, 1862, Nr. Nr. 17, 24.

⁴ Draugs un Biedrs (1866.—1869.); Ceļa Biedrs (1863., 1865.—1867.)

Sajos gados pieauga arī recenziju skaits. No 1856. līdz 1870. gadam periodiskos izdevumos publicētas 35 recenzijas par daiļliteratūras grāmatām. Lielākais recenziju skaits arvien vēl bija «Latviešu Avīzēs».

60. gados latvieši sāka domāt arī par savas literatūras apkošanu un sistematizēšanu. 1860. gadā iznāca pirmā literatūras vēsture latviešu valodā, ko sarakstīja B. Dīriķis.¹

B. Dīriķis (1831.—1892.) savu literatūras vēsturi iesāk ar īsu pārskatu par latviešu valodu un folkloru. Pēc tam hronoloģiski pa periodiem apcer literatūru latviešu valodā. Dīriķis tāpat kā Cimermanis sniedz īsas rakstnieku biografijas ar darbu sarakstu hronoloģiskā secībā un dažiem darbu paraugiem.

Autors tomēr īsti neizprata to jauno, kas radies 50. gados, un neprata saskatīt ceļu, pa kuru turpmāk jāattīstās latviešu literatūrai. Viņš tikai starp citiem piemin «studentu Alunānu» un «Alunāna Dziesmiņas»² un laicīgo grāmatu uzskaitījumā atzīmē, ka «Par pasaules un dabas ietām ir brangas grāmatas izdevuši tie studenti: Šulmanis (Pasaule un daudz no tā, kas pasaulē atronās) un Alunāns (Sēta, daba, pasaule, 3 daļās)».³ Līdzīgi Dīriķis atzīmējis Kr. Valdemāra un Kr. Barona darbus.

Pēc sava satura un uzbūves B. Dīriķa grāmata vairāk ir bibliogrāfisks apskats, nekā literatūras vēsture. Taču bibliogrāfiskajā ziņā tās vērtību mazina nepilnīgie grāmatu apraksti; parasti dots darba nosaukums un izdošanas gads. Bieži nav pat norādīts, vai darbs ir oriģināls vai tulkojums. Tāpat nepilnīgi uzrādīti periodikā publicētie rakstnieku darbi. Parasti norādīts, kādos izdevumos un ar kādu parakstu var meklēt vienu vai otra autora darbus.

Arī periodikā radās jauna veida bibliogrāfiskie materiāli. 1861. gadā B. Dīriķis «Mājas Viesī» devis pirmo kritiski bibliogrāfisko apskatu «Latviešu raksti 1860. gadā»⁴.

Savā apskatā Dīriķis vispirms pieskāries latviešu grāmatniecības attīstībai un pirmo reizi latviešu periodikā devis statistiskus datus par latviešu grāmatām. Dīriķis atzīst, ka grāmatu skaits gan aug, bet latviešiem arvien vēl trūkst kā grāmatu, tā arī periodikas. Tālāk autors apskata 1860. gadā «Mājas Viesī» un «Latviešu Avīzēs» iespiestos daiļliteratūras darbus un citus rakstus, kā arī jauniznākušās grāmatas. «Mājas Viesī» ražu autors atzīst par diezgan labu, bet «Latviešu Avīžu» raksti viņam nemaz

¹ Dīriķis B. Latviešu rakstniecība. R., Dīriķēta pie bilžu- un grāmatu dīriķētāja E. Plates. 1860. 60 lpp.

² Turpat, 34., 36. lpp.

³ Turpat, 35. lpp.

⁴ [Dīriķis B.] B. D. Latviešu raksti 1860. gadā. — Mājas Viesis, 1861. Nr. Nr. 23, 25, 29, 35, 45, 49, 52.

nepatīk, jo valoda esot kropla un saturs mazvērtīgs. Bibliografiskie apraksti apskatā nav precīzi un nav arī pilnīgs 1860. gadā izdoto grāmatu un periodikā iespiesto darbu uzskaitījums. Diriķis atzīmējis tikai mazāk pazīstamās, vai arī, pēc autora domām, labākās grāmatas. Plašāk apskatītas 23 dažāda satura grāmatas, no kurām 11 ir daiļliteratūras darbi (E. Dīnsbergā, J. Zvaigznītes u. c.).

Bez minētajiem bibliografiskajiem materiāliem par daiļliteratūru 19. gs. vidū parādījās arvien plašāki izdevēju un grāmatu tirgotāju rādītāji. Lielākie rādītāji bija Hekera firmai — no 1859. līdz 1874. gadam.¹ Rādītājs dots līdz kā pielikums pie «Latviešu Avīzēm», bet daži numuri — arī pie «Baltijas Vēstneša» u. c. Šinī rādītājā Hekers ietvēris gan paša izdotas, gan arī viņa veikalā atrodamās citu izdevēju izdotās grāmatas. No latviešu daiļliteratūras uzrādītas Kr. Valdemāra, J. Zvaigznītes, J. Ruģēna, E. Dīnsbergā darbi, J. Neikena stāsti un citu autoru darbi. Bieži vien grāmatas Hekera rādītājā ievietotas tikai pēc ilgāka laika, piemēram, Jura Alunāna «Dziesmiņas», kas iznāca 1856. gadā, Hekera rādītājā iekļuvušas tikai 1868. gada 10. numurā. Grāmatu apraksts rādītājā ļoti nepilnīgs. Parasti uzrādīts nosaukums, autors vai tulkotājs un cena. Katrā numurā materiāls sakārtots grāmatu nosaukumu alfabētiskajā secībā, izņemot 1. numuru, kur rādītājs kārtots autoru uzvārdu alfabētiskajā kārtībā. Rādītājā ir diezgan grūti sameklēt daiļliteratūras grāmatas.

Savus izdevumus un savu veikalu precī reklamēja arī Stefenhagens², Reiers³, Deibners⁴, Plates⁵ u. c. Šo vācu firmu rādītājos

¹ Rādītājs, kādas latviskas grāmatas, landkartes etc. dabūjamas latviešu grāmatu bodē pie V. F. Hekera. Nr. Nr. 1—16. R., V. F. Hekers, 1859.—1874. 118 lpp. Tituls arī vācu val.

² Ziņa par jaunām un vecām grāmatām, kas dabūjamas pie J. V. Stefenhāgena un dēla Jelgavā. [Jelgavā, J. V. Stefenhāgens un dēls, 1862.] [8] lpp.

Ziņas par latviešu grāmatām, kas drukātas un dabūjamas pie Jāņa Vridriķa Stefenhāgena un dēla Jelgavā. Jelgavā, [J. V. Stefenhāgens un dēls], 1866. 14 lpp.

Latviešu grāmatas apgādātas no J. F. Stefenhāgena un dēla, Jelgavā. B. v., b. g.

³ Ziņa par latviešu grāmatām, ko grāmatu apgādātājs G. A. Reiera kungs Jelgavā ir licis drukāt un kas nu dabūjamas pie visiem grāmatu kopmaņiem Jelgavā, Rīgā, Liepājā. [Leipcigas pilsētā driķēts pie A. Th. Engelhardtā]. 8 lpp.

⁴ Grāmatu-rullis, kas rāda, kādas latviešu grāmatas dabūjamas pie J. Deibnera... R., 1861. [Kataloga beigās atzīmē]: Driķēts pie J. V. Stefenhāgena un dēla Jelgavā, 1860. 12 lpp.

⁵ Ziņa par latviskām grāmatām, kas driķētas un dabūjamas pie Mājas Viesa driķētāja Ernst Plates Rīgā, kā arī visās tais vietās, kur latviešu grāmatas pārdo. R., 1861. VIII lpp.

Norādītājs, kas pasaka, kādas latviskas grāmatas Rīgā pie Ernst Plates driķētas un dabūjamas... R., 1867. 8 lpp.

Rādītājs, kādas latviskas grāmatas Rīgā pie Ernst Plates driķētas un

grāmatu lielākā daļa bija ar reliģisku un pamācošu saturu un tie neaptvēra visu līdz tam iznākušo latviešu daiļliteratūru.¹

60. gados bez izdevēju un tirgotāju rādītājiem latviešu bibliogrāfijā radās jauns izdevuma tips — biblioteku katalogs. Pirmo katalogu izdeva Latviešu literārā biedrība, kas krāja latviešu grāmatas. Lai tās propagandētu, biedrība 1860. gadā izdeva «Grāmatu rulli...»², kurā uzņemtas dažādu zinātnes nozaru grāmatas, «...kas drukātas, daudz maz vēl dabūjamas un vērts lasīt.» Vispirms ievadā paskaidrots par rādītāja uzbūvi, saturu, grāmatu aprakstu un doti padomi, kā to izmantot, levdam seko sistemātiskais rādītājs, «...kas izrāda, kādas tās grāmatu šķiras un viņu nodaļas...». Rādītāja piektajā nodaļā «Grāmatas par laika kavēkli» uzrādītas 92 daiļliterāras grāmatas. Sis skaits gan neaptver visu rādītājā esošo daiļliteratūru, jo, piemēram, numurs 332 (Neredzīgā Indriķa dziesmas) nav nemaz sistematiskajā rādītājā uzņemts. Sistemātiskajam rādītājam seko grāmatu nosaukumi alfabētiskā secībā.

Rādītājs aptver galvenokārt mācītāju grāmatas: Vecā un Jaunā Stendera, K. Elverfelda, K. Hūgenbergera, J. Lundberga, R. Šulca, J. Bērenta u. c. tulkojumus un oriģinālus. Uzrādīti gan arī J. Zvaigznītes, E. Dīnsbergā darbi un Kr. Valdemāra «300 stāsti...», bet J. Alunāna «Dziesmiņas» izpalikušas.

Latviešu literārās biedrības rādītājā grāmatu apraksti ir daudz precīzāki nekā tirgotāju un izdevēju bibliogrāfijās. Te uzrādīts arī izdevējs, izdošanas vieta un gads.

Apskatītie materiāli liecina, ka 19. gs. vidū vērojamas pārmaiņas no vien latviešu daiļliteratūrā, bet arī tās bibliogrāfijā. Bibliogrāfija kļuva daudzveidīgāka, tai sāka pievērst uzmanību arī paši latvieši, kas nākošos gadu desmitos kļūst noteicēji latviešu daiļliterāras bibliogrāfijā.

* * *

19. gs. otrā puse bija kapitālisma straujas attīstības posms Latvijā. Latvijas pilsētas kļuva par ievērojamiem rūpniecības

dabūjamas... — Mājas Viesa pielikums, 1869, Nr. 49. [Visiem minētajiem katalogiem pagaidām nav noskaidrots turpinājumu skaits un to izdošanas gadi].

¹ Egle K. Isa latviešu bibliogrāfijas vēsture. R., 1957, 38. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.)

² Grāmatu rullis, kas rāda, kādas latviešu grāmatas tapinājamās un dabūjamās no Latviešu draugu biedrības grāmatu krājuma Jelgavā, Latviešu zvižu namā, Jelgavā, drikēts pie J. V. Stefenhāgena un dēla, 1860, 43 lpp. Vispirms iespiests biedrības rakstu krājumā «Magazin...», Bd. 12, 1860, S. 49—92.

centriem, kam bija nozīme nevien Latvijas, bet arī Krievijas rūpniecībā. Pilsētās strauji pieauga iedzīvotāju skaits.

Laukos muižnieki pārdeva zemniekiem zemi, kas izraisīja pārmaiņas šķiru attiecībās.

70. gados latviešu buržuāzija ekonomiski jau bija diezgan spēcīga un pamazām atņēma vāciešiem monopoltiesības arī citās dzīves nozarēs. Pakāpeniski latvieši kļuva noteicēji arī kultūras dzīvē. Jaunā latviešu buržuāzija izveidoja arī savu centru — Rīgas Latviešu biedrību (dib. 1868. g.). Literatūra un grāmatu izdošana, ko līdz tam vācieši uzskatīja par tikai viņiem piemērotu darbu, nonāca pašu latviešu rokās. Radās latviešu izdevēji: K. Stālbergs, M. Jakobsons, brāļi Buši, B. Dīriķis u. c.

Tas viss veicināja daiļliteratūras attīstību. 70. gados strauji pieauga latviešu oriģināldarbu skaits. Desmit gadu laikā izdoti ap 65 oriģinālliteratūras pirmizdevumi. Auseklis ar savu dzeju, Kaudziši ar prozu, A. Alunāns un M. Pekšēna ar savām lugām isti ievadīja latviešu oriģinālliteratūru.

Daudz daiļliteratūras šajos gados publicēja arī periodiskajos izdevumos, kuru skaits 70. gados arvien pieauga. 1869. gada 1. janvārī Rīgā sāka iznākt Rīgas Latviešu biedrības orgāns «Baltijas Vēstnesis».¹ Tas publicēja daudz stāstu un dzejoļu. Vērtīgākie bija dzejoļi, sevišķi Andreja Pumpura, Ausekļa un Kaudzītes Maīsa. Pumpurs vien 70. gados «Baltijas Vēstnesī» publicējis ap 60 dzejoļu.

«Baltijas Vēstnesis» ievadīja arī latviešu literatūras kritiku.²

1875. gada 30. aprīlī sāka iznākt Materu Jura «Baltijas Zemkopis», kur publicēja arī daiļliteratūru un recenzijas par to. Matera nodoms bija recenzēt visas grāmatas, taču izdevēji ne vienmēr piesūtīja redakcijai savus jaunākos izdevumus.³ Tāpēc pilnīgs visu grāmatu novērtējums «Baltijas Zemkopī» izpalika.

Pārējiem periodiskajiem izdevumiem⁴, kaut gan tie publicēja vienu otru stāstu, dzejoli, recenziju vai sludinājumu par grāmatām, bija maza nozīme daiļliteratūras attīstībā.

Tā 70. gados sakrājās jau diezgan daudz latviešu daiļliteratūras, kas gaidīt gaidīja kritiķus un bibliografus. Tomēr ne daiļliteratūras kritika, ne bibliogrāfija netika sevišķi izvērstā. Recenziju par oriģinālliteratūru bija diezgan maz — 70. gados pavi-

¹ «Proves» numurs iznāca jau 1868. gada 25. oktobrī.

² Sk. arī Latviešu literatūras kritika. Rakstu kopojums, 1. sēj. R., LVI, 1956, 1.—9. lpp.

³ Par izdevēju nevižību grāmatu piegādē sk. redakcijas ievadā rakstam: [Sanders J.] Austars, Dainā. Liriskas dziesmas, Jurjānu Andreja saskaņotās. — Baltijas Zemkopis, 1878, Nr. 22.

⁴ Darbs (1875.—1876.); Pasaule un Daba (1875.—1876.); Latviešu Tautas Biedrs (1877.—1881.); Liepājas Pasteniekis (1877.—1882.).

sam 35 recenzijas; bibliogrāfijā šai laikā sevišķi uzplauka latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju rādītāji.

Plašākos rādītājus izdeva brāļu Bušu firma — no 1870. līdz 1876. gadam,¹ kā arī J. E. K. Kapteinis (no 1877. līdz 1884. gadam)². Buši un Kapteinis ieteica viņu veikalos un bibliotekās atrodamās dažādo zinātņu nozaru grāmatas, bet reizē sniedza arī pilnīgāko latviešu daiļliteratūras bibliogrāfiju 70 gados.

Plašākie Bušu rādītāji iznāca 1870. un 1872. gadā. Grāmatas tajos sadalītas pa grupām. 1871. gada rādītājā daiļliteratūra ietverta šādās grupās: «Stāstu un notikumu grāmatas», «Dažādas dziesmiņas un rīmes», «Pasaciņas un joki», bet 1872. gadā: «Stāsti un pasakas», «Teatera lugas», «Dziesmas un dzeijas (rīmes)». Bušu rādītāji bibliografēja lielāko latviešu oriģinālās un tulkotās literatūras daļu; piemēram, 1872. gada izdevumā ir 272 stāstu grāmatas, 28 lugas un 58 dzeju grāmatas. Jāatzīmē gan, ka nodaļā «Stāsti un pasakas» ievietotas arī daudzas reliģiskas un literatūrvēsturiskas grāmatas.

Bibliografiskais apraksts rādītājos ir ļoti neprecīzs un nevienāds. Grāmatas apskatītas gan pēc nosaukuma, gan pēc autora. Tulkojumi ievietoti galvenokārt ar tulkotāja vārdu, un oriģināla autors bieži viēn nemaz nav pieminēts. No bibliografiskajiem elementiem parasti atzīmēts tikai nosaukums, tulkotājs vai autors un cena.

J. Kapteiņa rādītājs, kas sāka iznākt 1877. gadā, it kā turpināja Bušu rādītāju. Kaut gan Kapteiņa rādītājs ietvēra daudzus latviešu literatūras labākos darbus un izdevumus, piemēram. Kaudzīšu «Mērnieku laikus» (53. lpp.), Kaudzītes Matīsa sastādīto antoloģiju «Smaidi un asaras...» (61. lpp.), taču materiāla sakārtojums autoru alfabētiskajā secībā bez jebkāda sistemātiskā vai priekšmetu palīgrādītāja mazina tā nozīmi daiļliteratūras bibliogrāfijā.

Vēlākajos gados, sastādot latviešu grāmatu bibliografijas, visi minētie izdevēju un tirgotāju rādītāji tomēr noderēja kā labs palīgmateriāls.

19. gs. otrajā pusē latviešu iespaiddarbu uzskaitē pievērsās arī Latviešu literārā biedrība. No 1868. līdz 1911. gadam Vidzemes un Kurzemes direktori gada sapulcēs referēja par gada laikā Vidzemē un Kurzemē iznākušajiem iespaiddarbiem.

Par Vidzemē iespiestajiem darbiem 70. gados lasīja mācītāji Aunings (Kārlis Roberts Auniņš, 1834.—1914.) — no 1868. līdz

¹ Rādītājs, kādas latviskas grāmatas ir dabūjamas latviešu grāmatu bodē un bibliotekā pie brāļiem K. un M. Bušs, ... R., 1870.—1876.

² Rādītājs par J. E. K. Kapteiņa lasāmu grāmatu krātuvi Rīgā. [1]. 1. turpin.—7. turpin. R., 1877.—1884. 98 lpp.

1875. gadam, Jānis Neilands (1840.—1915.) — no 1876. līdz 1878. gadam un Fīrhufs (Gothard Vierhuff, 1828.—1907.) — no 1879. līdz 1880. gadam, bet par Kurzemē iespiestajiem darbiem referēja Adolfs Rutkovskis (1820.—1890.).

Līdz 1873. gadam grāmatas referātos grupētas pēc izdevējiem, bet ar 1874. gadu Vidzemes un vēlāk arī Kurzemes direktors iedalīja tās lielās grupās pa zinātņu nozarēm. Referātos par grāmatām nav uzrādītas visas vajadzīgās ziņas, piemēram, 1873. gadā Ausekļa grāmata K. Stālberga izdevumos aprakstīta tikai ar trīs vārdiem «Dzeijas no Ausekļa».¹ Tāda bija lielākā grāmatu aprakstu daļa. Bez tam ne vienmēr pareizi ir grāmatu iznākšanas gadi, piemēram, 1878. gada sapulces referātā J. Neilands atzīmē, ka grāmata «Zemnieks un muižnieks. Stāsts no Marijas Medinski, pie Dīriķa»² iznākusi 1878. gadā, taču īstenībā tā iznākusi gadu agrāk.

Referāti publicēti biedrības gada sapulču protokolos. Tie lasīti un publicēti galvenokārt vācu valodā un diezgan maz izplatīti. 1876. gada Neilanda referāts publicēts arī latviešu valodā «Latviešu Tautas Biedrī».³

Neraugoties uz nepilnībām un kļūdām, Latviešu literārā biedrība no 1868. līdz 1911. gadam daudz darījusi daiļliteratūras un citu latviešu grāmatu bibliografēšanā, taču latviešu literatūras vērtējums parasti bija ļoti naidīgs. Katru jaunās literatūras brīvāko soli mācītāji asi kritizēja. Tā 1874. gadā Neilands savā runā centies nomelnot Ausekļa daiļradi. Pēc viņa domām, Ausekļa darbus nemaz nevarot uzskatīt par dzeju.⁴

Visa līdz šim apskatītā 70. gadu bibliografija bija vispārīgā bibliografija, kas ietvēra arī latviešu daiļliteratūru. 70. gados radās pirmie speciālas daiļliteratūras bibliografijas dīgļi. To veicināja latviešu kultūras dzīves attīstība.

70. gados pilsētās un laukos daudz uzmanības veltī teātra izrādēm; taču lugu latviešu valodā bija maz un tās pašas nepārskatāmas, jo trūka bibliografisku rādītāju. Lugu saraksta nepieciešamību saskatīja savā laikā pazīstamais žurnālists Kārlis

¹ Protokoll der fünfundvierzigsten Jahres-Versammlung der Lettisch-literarischen Gesellschaft. Mitau, den 12. Dezember 1873... [Mitau, 1874], S. 11.

² Protokoll der fünfzigsten Jahres-Versammlung der Lettisch-literarischen Gesellschaft. Riga, den 5. Dezember 1878. [Mitau, 1879], S. 34.

³ *Neilands J.* Latviešu draugu biedrības Vidzemes direktora ziņa, ko biedrības sapulcē Rīgā 7. dec. 1876. g. devis par tai gadā driķētiem latviešu rakstiem. — *Latviešu Tautas Biedris*; 1877, Nr. 5, 6.

⁴ Runa, ko cien. Pēterupes un Skultes mācītājs J. Neulard k. turēja Latv. draugu biedrības sapulcē Rīgā. Decembrī 1874. g. — *Latviešu Avīzes*, 1875, Nr. 9.

Bertrams (1851.—1903.). 1871. gadā viņš publicēja īsu apskatu par latviešu teātra attīstību, kam pievienoja arī latvisko lugu sarakstu.¹ Bertrama sarakstā, kas domāts lauku režisoriem, minētas 33 lugas. Bibliografiskais apraksts nepilnīgs: daudzkārt trūkst izdošanas gada un citu datu. Tagad sarakstiņš pieminams tikai kā pirmais daiļliteratūras bibliogrāfijas paraugs, kas atspoguļo pamodušos interesi par latviešu lugām un to bibliogrāfiju.

Nelielu paraugu 70. gadi atslāja arī rakstnieku personālā bibliogrāfijā. Šajos gados iznāca jau viena otra neliela grāmatiņa par atsevišķu rakstnieku dzīvi un darbiem. Tāds apcerējums iznāca arī par Ansi Leitānu: «Ans Leitāna dzīve, darbi un miršana». Grāmatiņas beigās ievietots neliels hronoloģisks Leitāna darbu sarakstiņš². Bibliografiskās ziņas tanī nepilnīgas un neprecīzas. Grāmatām atzīmēts nosaukums un izdošanas gads, bet periodikā iespiestajiem darbiem uzrādīts tikai darba nosaukums un dažreiz arī periodiskā izdevuma nosaukums. Šis sarakstiņš atzīmējams tikai kā pirmā personālā bibliogrāfija par latviešu rakstnieku.

70. gados aizsākts arī vēlākos gadu desmitos tik populārais kritiski bibliografiskais apskats par latviešu daiļliteratūru. Par pirmo apskatu varam uzskatīt Kaudzītes Matīsa rakstu «Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos 1873. g.»³, kur autors numuru secībā novērtē «Baltijas Vēstnesī», «Mājas Viesī» un «Latviešu Avīzēs» publicētos dzejoļus. Dzejoļiem uzrādīti autori vai viņu pseidonīmi un šifras, dzejoļu nosaukumi un lappuses.

Tās bija raksturīgākās parādības latviešu daiļliteratūrās bibliogrāfijā 70. gados.

* * *

Turpmākajos gadu desmitos Latvijā kapitālisms jau sāka pārdzīvot pirmās krīzes rūpniecībā un lauksaimniecībā. Strādnieku ekspluatācija un nabadzība arvien pieauga. Strādnieku posts ietekmēja arī latviešu inteligences daļu, kas sāka meklēt dzīves netaisnības cēloņus. Ģimnazisti un studenti kāri lasīja revolucionāro krievu un Rietumeiropas literatūru un izplatīja tās

¹ Bertrams K. Par teātri. — Latviešu Avīzes piel. «Baznīcas un skolas ziņas», 1871, Nr. Nr. 39, 41, 43, 45, 47.

² Sastādījums par tiem jo ievērojamiem rakstiem, ko Ans Leitāns savai tautai par labu ļaudis laidis. — Grām.: Ans Leitāna dzīve, darbi un miršana. Nelaikim par piemiņu no viņa draugiem pasniegta latviešu tautai. R., E. Plates, 1875, 47.—48. lpp.

³ Kaudzīte M. Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos 1873. g. — Baltijas Vēstnesis, 1874, Nr. Nr. 17.—20.

idejas strādniekos. Tā 19. gs. pēdējos gadu desmitos Latvijā izveidojās progresīvās inteligences revolucionārā kustība.

Visas šīs pārmaiņas izpaudās arī presē un literatūrā, kur jau 70. gadu beigās iezīmējās divi virzieni — progresīvais reālisma virziens un reakcionārais pseidotautiskais romantisms. Šis cīņās atspoguļojās arī literatūras kritikā, bet tikai vājas atbalsis atskanēja daiļliteratūras bibliografijā.

80. un 90. gados latviešu literatūrā auga un nostiprinājās reālisms. Daudzus vērtīgus darbus devuši Kaudzītes, Apsīšu Jēkabs, Pumpurs, Doku Atis, Pērsietis, Aspazija, Blaumanis u. c. No 1881. līdz 1900. gadam iznāca ap 270 jaunu oriģinālliteratūras grāmatu.

Vēl vairāk oriģinālliteratūras 80. un 90. gados parādījās periodikā. Progresīvo virzienu pārstāvēja «Dienas Lapa» (1. numurs iznāca 1886. g. 3. septembrī), kas publicēja Veidenbauma. Aspazijas, Blaumaņa, Pērsieša, Doku Ata, Valža darbus. Otrā daiļliteratūrai nozīmīga avīze bija «Tēvija» (1884.—1914.). Bez tam arī buržuāzijas izdevums «Baltijas Vēstnesis» publicēja Blaumaņa, Birznieka-Upīša u. c. darbus. Vienu otru darbu publicēja arī «Balss» (1878.—1906.), «Latvietis» Liepājā (1882.—1905.) u. c.

80. gados latviešu daiļliteratūrai nozīmīga parādība ir jauna izdevuma veidā — žurnāla izdošana. Pirmie žurnāli ir «Pagalms» (1881.—1882.) un «Rota» (1884.—1887.), bet daiļliteratūrai visrozīmīgākais ir «Austrums» (1885.—1906.). Žurnālā iespieda Apsīšu Jēkaba, Sudraba Edžus, Blaumaņa, Birznieka-Upīša, Doku Ata u. c. darbus. Pēc desmit gadiem «Austrumam» pievienojās «Mājas Viesa Mēnešraksts» (1895.—1905.), kas savās slejās ievietoja daudz labu darbu.¹

Bez tam žurnālos izveidoja speciālas nodaļas, kurās deva diezgan pilnīgus jauniznākušo grāmatu bibliografiskos aprakstus ar īsām recenzijām.² Kā bibliografiski materiāli noder arī žurnālu sistemātiskie gada un vēlāk pusgada satura rādītāji.

80. un 90. gados arī avīzēs publicēja diezgan daudz recenziju par jauniznākušajām daiļliteratūras grāmatām. Pavisam 80. gados periodikā publicētas ap 100, bet 90. gados — ap 240 recenziju. No avīzēm visvairāk recenziju publicēja «Dienas Lapa», sevišķi līdz jaunās strāvas sagravei 1897. gadā.

80. un 90. gados latviešu daiļliteratūrā parādījās jauni izdevumu veidi, kas tolaik bija nozīmīgi arī kā bibliografiski palīg-

¹ Par 80. un 90. gadu periodikas nozīmi daiļliteratūrā sk. Latviešu literatūras vēsture. 3. R., 1956, 66.—82. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit inst.).

² «Austrumā» numura beigās nodaļa «Jaunas grāmatas» un «Mājas Viesa Mēnešrakstā» nodaļa «Grāmatu galds».

materiāli. Tie bija kopoti raksti un antoloģijas, kas kaut cik apvienoja grāmatās, krājumos un periodikā izkaisītos viena vai otra autora darbus. 1888. gadā Kažoku Dāvis sakopoja un izdeva Ausekļa rakstus.¹ Diemžēl tie neietvēra visus Ausekļa darbus, un stingrās cenzūras dēļ toreiz arī nevarēja pilnīgus izdot.² Iznāca arī Kaudzīšu³, Apsišu Jēkaba⁴, Vecā Stendera⁵ kopoti raksti.

Pa periodiskiem izdevumiem izkaisīto latviešu dzeju 80. un 90. gados daļēji apkopoja dzeju antoloģijas. Pirmā plašākā antoloģija ir 1880. gadā Kaudzītes Matīsa sastādītā «Smaidī un asaras jeb dzejnieku labdienas...»⁶. Tajā ievietoti 80 autoru 511 dzejoļi. Dzejoļi sakārtoti tematiski, beigās pievienots autoru un dzejoļu alfabētiskais rādītājs.

Kaudzītes antoloģija iznāca trijos izdevumos. Bibliografiski vērtīgākie ir 2. un 3. izdevums, kam beigās pievienots «Rādītājs ar dzejoļu sacerētāju un tulkotāju biografiskām piezīmēm». Rādītājā Kaudzītes Matīss atšifrējis diezgan daudzus pseidonīmus. Trešajā izdevumā ievietotas arī autoru ģimenes.

Bibliografiski vēl nozīmīgāku antoloģiju ar nosaukumu «Dzejas pūrs» 1897. gadā sastādījis Eduards Treimanis-Zvārgulis.⁷ Antoloģija sakārtota hronoloģiski pēc rakstnieku dzimšanas gadiem. Tā iesākas ar Ansi Līvintālu un ietver 77 autorus. Par katru autoru dots īss dzīves un darbu apskats, kam seko izdoto dzejoļu krājumu uzskaitījums (ar krājuma nosaukumu un izdošanas gadu). Antoloģijai pievienots autoru alfabētiskais rādītājs ar antoloģijā ievietoto dzejoļu sarakstu.

Kaut gan «Dzejas pūrā» uzrādīto dzejoļu krājumu bibliografiskie apraksti ir nepilnīgi un nepareizi arī viens otrs fakts, tas tomēr sniedz daudz bibliografisko datu par latviešu oriģināldzeju.

¹ *Auseklis*. Raksti. Dzejnieka draugiem un cienītājiem palīdzot Kažoka Dāva izdoti. 1.—2. d. R., 1888.

² *Misiņš J.* *Auseklis* — Krogzemju Mikus. — Latvju Grāmata, 1922, Nr. 4. 10.—11. lpp.

³ Vija no kopotiem Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa rakstu darbiem. [I.] — XXIII burtn. Vecpiebalgā, J. Ozols, 1893.—1903.

⁴ *Apsišu Jēkaba Raksti*. I—XI, XIII. R., Rīgas Latv. b-bas Derīgu grām. nod., 1892.—1897., 1909.; XII. R., J. Misiņš, 1897.

⁵ *Vecā Stendera raksti*. G. F. Stendera simts gadu piemiņai Rīgas Latv. b-bas Zinību komisijas uzdevumā sakopojis K. Kundziņš, Smiltenes mācītājs. I—II. R., Rīgas Latv. b-bas Derīgu grām. nod., 1897., 1901.

⁶ *Smaidī un asaras jeb dzejnieku labdienas*, ko latviskā rakstniecībā sakrājis Kaudzītes Matīss. Jelgavā, H. Alunāns, 1880. 703 lpp.; 2. izd. Cēsis — Vecpiebalgā, J. Ozols, 1895. 611 lpp.; 3. izd. Cēsis, J. Ozols, 1904. 615, XXIII lpp.

⁷ *Dzejas pūrs*. Oriģināldzejoļu krājums. Zvārguļu Edvarda sakārtots. Ar atskatu par latviešu lirikas attīstību no Teodora un tulkoto dzejoļu pielikumu. Cēsis — Vecpiebalgā, J. Ozols, 1897. 564 lpp.

Pavisam antoloģijā uzrādītas ap 60 dzejas grāmatas. Līdz tam latviešu dzejas grāmatas nekur nebija sakopotas.

80. un sevišķi 90. gados rosīgāka kļuva arī vispārīgā latviešu bibliografija. To prasīja pati dzīve, jo iznāca samērā daudz grāmatu un arī periodikā publicēja bagātu materiālu dažādās zinātņu nozarēs. Lai varētu tālāk strādāt, kļuva nepieciešams uzskaitīt visu esošo. Tādēļ par latviešu bibliografiju šajos gados interesējās gan paši latvieši, gan arī citautu zinātnieki.¹

Napjerska un Dēbnera iesāktā reģistrējošā bibliografija izbeidzās ar 1868. gadu. Tikai 80. gados bija mēģinājumi atsākt grāmatu reģistrāciju. Sarakstus latviešu periodikā publicēja pēc krievu reģistrējošās bibliografijas «Valdības Vēstnesī» («Правительственный вестник»)²

Pirmos sarakstus 1886. gadā³ sastādījis Ansis Bandrēvičs (1850.—1935.). Līdzīgi saraksti publicēti arī «Baltijas Vēstnesī» (no 1886. līdz 1892.)⁴, «Dienas Lapā» (no 1886. līdz 1895.)⁵ Šie

¹ Par E. Voltera un citu autoru rakstiem par latviešu bibliografiju sk. *Egle K. Isa latviešu bibliografijas vēsture*. R., 1957, 64.—69. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

² *Кирпичева И. К. Библиография в помощь научной работе. Методическое и справочное пособие*. Л., 1958, с. 151—152.

³ Latviešu grāmatu vācēlīte 1886. gadam, sastādījis A. Bandrēvičs. — *Austrums*, 1886, Nr. 5, 341. lpp.; Nr. 8, 536. lpp.; Nr. 10/11., 725. lpp.; Nr. 12, 789. lpp.

Latviešu grāmatu vācēlīte. Sastādījis A. Bandrēvičs. — *Austrums*, 1887, Nr. 5, 325.—326. lpp.

⁴ Latviešu bibliografija. — *Baltijas Vēstnesis*, 1886, Nr.Nr. 102, 148, 169, 175, 177, 192, 196, 198, 210, 225, 233, 235, 252, 264, 274, 277, 283, 296, 1887, Nr.Nr. 2, 8, 14, 26, 32, 33, 38, 49, 58, 60, 69, 73, 89, 102, 145, 165, 172, 181, 193, 205, 211, 219, 230, 235, 242, 247, 260, 266, 290, 296, 299, 300;

1888, Nr.Nr. 8, 12, 14, 20, 38, 50, 51, 61, 67, 72, 91, 117, 124, 126, 128, 135, 156, 171, 192, 202, 209, 215, 220, 227, 231, 240, 253, 259, 261, 269, 279, 287; 1889, Nr.Nr. 2, 6, 12, 21, 23, 39, 49, 51, 55, 62, 64, 71, 81, 91, 104, 117, 119, 125, 128, 136, 141, 148, 157, 159, 164, 170, 176, 182, 194, 201, 209;

1890, Nr.Nr. 1, 5, 11, 17, 19, 25, 40, 64, 72, 73, 150, 153, 159, 183, 204, 270;

1891, Nr.Nr. 5, 74, 77, 100, 180, 182, 275;

1892, Nr.Nr. 69, 89, 199, 215, 221.

⁵ Grāmatu galds (Vēlāk: Jaunas grāmatas). — *Dienas Lapa*, 1886, Nr. 74;

1887, Nr.Nr. 1, 9, 15, 24, 30, 32, 38, 49, 54, 59, 60, 68, 72, 73, 87, 99, 105, 112, 115, 120, 132, 143, 149, 162, 168, 169, 179, 193, 203, 209, 215, 228, 233, 239, 247, 257, 258, 279, 282, 289, 293, 297;

1888, Nr.Nr. 7, 12, 15, 20, 48, 66, 72, 111, 112, 117, 118, 119, 123, 129, 134, 156, 162, 169, 185, 192, 201, 215, 220, 233, 255, 261, 267, 276, 278, 288;

1889, Nr.Nr. 7, 21, 24, 25, 39, 49, 52, 56, 63, 65, 81, 93, 103, 118, 122, 124, 133, 137, 143, 152, 160, 164, 171, 196, 202, 213, 237, 253, 260, 269, 283;

1890, Nr.Nr. 1, 5, 11, 19, 21, 26, 33, 40, 51, 64, 85, 88, 91, 103, 107, 119, 129, 150, 159, 194, 205, 206, 214, 231, 238, 242, 251, 262, 265, 271, 276, 281, 291, 297;

saraksti neatspoguļo tā laika latviešu grāmatniecību visā pilnībā, jo publicēti ar pārtraukumiem. Grāmatu apraksts tajos nepilnīgs. To atzīmējis arī Ansis Bandrēvičs: «Grāmatu saraksts salikts pēc «Valdības Vēstneša» ziņām un pašu grāmatu uzrakstiem. Vald. Vēst. publicē latviešu grāmatu nosaukumus krievu valodā un nemaz nepiemin grāmatu sarakstītāju jeb tulkotāju vārdus, tādēļ nākas ļoti grūti papildināt šo robu...»¹ Apraksti pilnīgāki «Austrumā» un «Dienas Lapā», kur kādu laiku uzrādīja arī formātu, lappuses un dažreiz cenu.

Šie saraksti ļoti nepraktiski izmantošanai, jo izkaisīti dažādos izdevumos. Kamēr nebija periodikas analītiskās bibliogrāfijas, tie bija pilnīgi neizmantojami. Tomēr daiļliteratūras bibliogrāfijā šie saraksti minami, jo tanis katrai grāmatai ar maz izņēmumiem uzrādīts metiens, kas par tā laika grāmatām citur nav sameklējams.

90. gados latviešu bibliogrāfijā radās pirmais plašākais vispārīgās bibliogrāfijas rādītājs, ko sastādījuši Jānis Bergis (1861.—1899.) un izdevējs Jānis Sablovskis (1840.—1918.).²

Berģu Jāņa un J. Sablovskas «Latviešu rakstniecības rādītāja» abiem sējumiem ir sekojošas nodaļas: Alfabētiskais grāmatu rādītājs, Retākas grāmatas, Laikraksti, Grāmatu tirgotāju un apgādātāju adreses, Rādītājs pēc grāmatu satura. Otram sējumam bez tam vēl pievienots: Rakstnieku rādītājs I un II, Visjaunākās grāmatas un Pārļabojumi.

Rādītājs ietver ievērojamu daļu latviešu 19. gs. daiļliteratūras un daļēji arī 18. gs. daiļliteratūru, kas ievietota kopīgā visu nozaru grāmatu nosaukumu alfabētā. Atklāts arī avīžu pielikumu, kalendāru, žurnālu un krājumu saturs. Daiļliteratūras sameklēšanu tajā

1891, Nr.Nr. 6, 19, 30, 42, 47, 57, 65, 67, 68, 81, 109, 112, 144, 163, 172, 181, 188, 201, 206, 217, 272, 278;

1892, Nr.Nr. 12, 16, 23, 28, 44, 59, 70, 74, 88, 97, 100, 118, 127, 134, 156, 169, 174, 187, 192, 205, 216, 225, 238, 254, 258, 271, 277, 280, 286, 296;

1893, Nr.Nr. 2, 23, 29, 42, 54, 60, 64, 67, 85, 88, 100, 108, 110, 119, 121, 157, 191, 201, 208, 214, 215, 218, 219, 224, 236, 237, 247, 256, 260, 266, 270, 272, 281, 284, 287, 295;

1894, Nr.Nr. 17, 18, 23, 32, 41, 45, 49, 57, 63, 68, 91, 95, 100, 108, 120, 125, 127, 132, 136, 151, 159, 175, 202, 215, 217, 219, 227, 229, 234, 245, 246, 250, 258, 260, 261, 265, 276, 280;

1895, Nr.Nr. 9, 19, 46, 49, 57, 67, 75, 88, 90, 118, 128, 135, 159, 169, 175, 181, 183, 190, 196, 200, 204, 205, 214, 220, 221, 226, 231, 239, 242, 248, 255, 261, 289, 295.

¹ Austrums, 1886. Nr. 5, 341. lpp.

² Latviešu rakstniecības rādītājs. Rokas grāmata visiem grāmatu tirgotājiem, bibliotekām, kolportieriem, skolotājiem un katram, kas ar grāmatām nodarbojas. 1. sēj. Sastādījis Berģu Jānis. Jelgavā, J. Sablovskis, 1893. 276 lpp.; 2. sēj. Sastādījis J. Sablovskis un Berģu Jānis. Jelgavā, J. Sablovskis, 1899. 254 lpp.

atvieglo «Rādītājs pēc grāmatu satura». Atsevišķa autora darbus palīdz sameklēt autoru alfabētiskais rādītājs, kurā daudziem autoriem doti arī īsi dzīves dati un pseidonīmu atšifrējumi.

Berģu Jānis un Šablovskis veica lielu darbu, bet tā tomēr nebija ne daiļliteratūras, ne arī citu zinātņu nozaru pilnīga bibliografija.¹

Savus pārskatus par latviešu iespaiddarbiem turpināja arī Latviešu literārā biedrība. Par Vidzemē iespiestajiem darbiem referātus lasīja no 1881. līdz 1896. g. T. Dēbners (Karl Rudolf Teodor Döbner, 1835.—1919.), no 1897. līdz 1901. g. G. Hilners (Gothilf Hillner, 1862.—1925.), bet par Kurzemē iespiestajiem darbiem referēja: no 1881. līdz 1888. g. O. Panks (Otto Karl Johann Panck, 1833.—1914.), no 1889. līdz 1895. g. J. Zakranovics (Johann Wilhelm Sakranowicz, 1836.—1908.) un no 1896. līdz 1901. g. A. Bernevics (Alexander Hans Bernewitz, 1863.—?). Bibliografiski vērtīgākie referāti lasīti 80. gados un 90. gadu pirmajā pusē; tad referenti sniedza pilnīgākus grāmatu bibliografiskos aprakstus. 90. gadu beigās ne grāmatu sistematizācija, ne arī apraksti nebija tik pareizi un pilnīgi.

Biedrības gada sapulcēs lasītie referāti, tāpat kā agrāk, iespiesti protokolos, kas iznāca atsevišķi, bet no 1882. līdz 1886. gadam un 1896. gadā iespiesti biedrības rakstu krājumā.² Bez tam 80. un 90. gados referātu lielākā daļa publicēta arī «Latviešu Avīzēs».³

19. gs. beigās vērojama rosība ne tikai vispārīgajā, bet arī daiļliteratūras bibliografijā. Īpaši uzplauka kritiski bibliografiskais apskats.

Latviešu kritiski bibliografiskā apskata tradīcijas izveidoja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, kas par latviešu grāmatu bibliografiju domāja jau 70. gados. Vispirms Zinību komisija gribēja dot recenzijas par visām jauniznākušajām latviešu grāmatām un uzaicināja izdevējus piesūtīt tās komisijai. Izdevēji laikam nav piesūtījuši visas grāmatas, un tādēļ šis nodoms palicis neizpildīts. Bez tam Zinību komisija vairākkārt nolēma savos rakstu krājumos dot viena gada laikā latviešu valodā iznākušo

¹ Sk. arī *Egle K.* Isa latviešu bibliografijas vēsture. R., 1957, 44.—47. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

² *Magazin, ...* Bd. 17, 1. Stüeck. Mitau, 1883, S. 119—156; Bd. 17, 2. Stüeck. Mitau, 1885, S. 236—273, 297—331; Bd. 18, Mitau, 1887, S. 196.—229, 265—267, 280—285; Bd. 20, 1. Stüeck. Mitau, 1897, S. 52—101.

³ *Latviešu Avīzes* piel., 1882, Nr. 52.

Latviešu Avīzes, 1887, Nr.Nr. 51, 52; 1888, Nr. 52; 1889, Nr.Nr. 2—4; 1892, Nr.Nr. 1—8; 1893, Nr.Nr. 1—5; 1894, Nr.Nr. 1—14; 1896, Nr.Nr. 2—7, 51, 52; 1897, Nr.Nr. 2—5, 51—53; 1898, Nr.Nr. 7—9, 50—52; 1899, Nr.Nr. 50—52; 1900, Nr.Nr. 2—10.

grāmatu sistemātiskus sarakstus; taču arī šis nodoms palicis tikai nodoms.¹

Zinību komisijas aktīvāka darbība latviešu literatūras bibliografijas laukā sākās tikai ap 80. gadu vidu, kad katru gadu sasauca ārkārtējās vasaras sapulces. Pirmais bija Eduarda Skujenieka (Vensku Edvarts, 1856.—1897.) referāts «Beletristiskie ražojumi latviešu rakstniecībā 1885. gadā», kas nolasīts 1886. gada jūnijā Zinību komisijas sapulcē.²

Savā referātā E. Skujenieks apskatījis 25 daiļliteratūras grāmatas, no kurām oriģinālas ir tikai 5 maznozīmīgas grāmatiņas: V. Upmalieša «Tēva draugi. Stāsts iz laucinieku dzīves», Lapas Mārtiņa «Laires vēlējumi visādos dzīves atgadījumos un vajadzībās...», kas gan nemaz nav pieskaitāma daiļliteratūrai u. c. Kaut gan E. Skujenieks referāta virsrakstā minējis 1885. gadā iznākušās grāmatas, tomēr referātā apskatītās grāmatas iznākušas gan 1882., gan 1883., 1884. un 1885. gadā. Referāta vērtību mazina trūcīgie bibliografiskie dati par grāmatām, sevišķi iznākšanas gadu iztrūkums.

Pēc minētā referāta Zinību komisijas sapulcēs kādu laiku pārstāja lasīt pārskatus par latviešu literatūru. Biedrības rakstu krājumā vēl iespiests Kaudzītes Matīsa³ «Pārskats par latviešu beletristiku 1889. g.»⁴. Pārskatā minētas 1889. un daļēji arī 1890. gadā iznākušās grāmatas. Vispirms uzrādīti stāsti, tad dzejas, lugas, kalendāri un dažāda satura grāmatas (rakstu krājumi, dažas vēstures grāmatas u. c.). Daiļliteratūras pavisam 31 nosaukums, no tiem oriģinālliteratūras 12 nosaukumi, piemēram: A. Pumpura «Tēvijā un svešumā» 1. d., A. Alunāna «Seši mazi bundzinieki» u. c. Katrai grāmatai dots bibliografiskais apraksts un vērtējums.

No turpmākā uzskaitījuma redzams, ka daudz rosīgāk Zinību komisija strādājusi 90. gados, kad katru gadu vasaras sapulcēs

¹ R. L. B. Zinību komisija. — Baltijas Vēstnesis, 1876, Nr. 47; Iz R. L. B. Zinātnības komisijas. — Baltijas Vēstnesis, 1877, Nr. 5; Rīg[as] Latv. Biedr. Zinību komisija. — Baltijas Vēstnesis, 1884, Nr. 67.

² Skujenieks E. Beletristiskie ražojumi latviešu rakstniecībā 1885. gadā. Referāts nolasīts Latviešu biedrības Zinību komisijas ārkārtīgā sapulcē 27. jūnijā no E. Skujenieka. — Baltijas Vēstnesis, 1886, Nr. 150.

³ Tas pats, tikai virsrakstā kļūdaini iespiests 1886. gads — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums. 4. Jelgavā, 1889. 87.—99. lpp.

⁴ Pārskats ievietots bez paraksta. Atšifrējumu sk.: Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos. 1868.—1928. R., 1928, 168. lpp.

⁵ [Kaudzīte M.] Pārskats par latviešu beletristiku 1889. g. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 7. Jelgavā, [1892], 1.—24. lpp.

nolasija vairākus referātus par latviešu literatūru.¹ Publicēti ir sekojoši referāti:

[*Zeiferts T.*] Laikrakstu prozaiskā beletristika 1890. gadā. No Teodora Zeiferta. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 9. R., 1894, 42.—51. lpp.; *Dienas Lapa*, 1891, Nr.Nr. 143.—145.

[*Zeiferts T.*] Latviešu beletristiskas grāmatas 1893. gadā. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 10. R., 1895, 27.—61. lpp.

[*Zeiferts T.*] Latviešu daiļrakstniecība 1894. gadā. No Teodora apskatīta. R., E. Plates, 1895. 60 lpp.; arī: *Mājas Viesa piel.*, 1895, Nr.Nr. 25.—35.

[*Zeiferts T.*] Latviešu rakstniecība 1895. gadā. Teodora apskatīta. R., A. Grothuss, 1896. 37 lpp.

Kaudzite M. Latviešu beletristika nedēļas laikrakstos 1897. [1895.] gadā. Aplūkojis Kaudzītes Matīss. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 11. Jelgavā, 1897, 19.—53. lpp.

R.L.B. Zinību komisijas vasaras sapulces. [Kaudzītes Matīsa «Par latviešu nedēļas laikrakstu beletristiku» un Eduarda Skujenieka «Par latviešu liriskiem ražojumiem» referātu atstāstījums]. — *Baltijas Vēstnesis*, 1896, Nr.Nr. 171, 175.

[*Pipiņš E.*] Latviešu mēnešrakstu un dienas avīžu beletristika 1895. gadā. Apskatījis Vizulis. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 11. Jelgavā, 1897, 1.—19. lpp.

[*Gūbe J.*]² *Gb.* Latviešu beletristiskās grāmatas 1896. gadā. — *Baltijas Vēstneša piel.*, 1897, Nr.Nr. 208, 214, 220, 226.

*Bērziņš L.*³ Pārskats par beletristiku latviešu nedēļas un mēnešrakstos 1896. g. No L. Bērziņa priekšā lasīts Zinību komisijas vasaras sapulcē 1897. g. (Ar maziem pārgrozījumiem). — *Baltijas Vēstneša piel.*, 1897, Nr.Nr. 242, 248, 254.

Zeiferts T. Latviešu lirika 1897. gadā. Pārskats no Teodora Zeiferta. (Zinību komisijas vasaras sapulces). — *Baltijas Vēstnesis*, 1898, Nr. 142; arī grām.: *Jauna Raža*. 2. Cēsis, 1899, 163.—164. lpp.⁴

¹ Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos. 1868.—1928 R., 1923. 183.—187. lpp.

² Jēkabs Gūbe (1869.—1899.)

³ Ludvigs Bērziņš (dz. 1870.)

⁴ Mazliet pārgrozīts arī — *Austrums*, 1898. Nr. 7. 43.—44. lpp.

Zinību komisijas vasaras sapulces. [L. Bērziņš «Beletristiskie raksti latviešu mēnešrakstos» un J. Veismaņa «Par latviešu dramatisko literatūru 1897. gadā» referātu atstāstījums]. — Baltijas Vēstnesis, 1898, Nr.Nr. 138, 147.

[Zeiferts T.]. Mūsu dienas laikrakstu beletristika 1897. gadā. No Teodora. — Austrums, 1898, Nr. 10, 279.—285. lpp.; arī grām.: Jauna Raža. 2. R., 1899, 171.—174. lpp.

[Zeiferts T.] Lirika 1898. gadā. No Teodora. — Mājas Viesa Mēnešraksts, 1899, Nr. 8, 596.—600. lpp.

[Pīpiņš E.]. Latviešu dienas laikrakstu beletristika 1898. gadā. No Visuļa. (Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 1899. g. vasaras sapulces). — Dienas Lapa, 1899, Nr. 134; Mājas Viesa piel., 1899, Nr.Nr. 33, 34.

Bērziņš L. Pārskats par oriģinālrakstniecību latviešu nedēļas un mēnešrakstu feļetonos 1898. g. No L. Bērziņa. (Priekšā lasīts Zinību komisijas vasaras sapulcē 1899. g. Ar maziem pašinājumiem). — Grām.: Jauna Raža. 3. Cēsis, 1899, 99.—100. lpp.; Dienas Lapa, 1899, Nr. Nr. 147.—150.

[Zeiferts] Teodors. Apskats par 1899. gada liriku. — Grām.: Jauna Raža. 4. Cēsis, 1900, 225.—229. lpp.

No referātiem vispilnīgākie un bibliografisko datu ziņā visprecīzākie bija T. Zeiferta referāti, sevišķi par 1893. gadu, kuru sapulces dalībnieki noklausījušies ar lielu interesi¹, un atsevišķās grāmatās izdotie par 1894. un 1895. gadu. T. Zeiferts savos referātos ieteica tā laika latviešu literatūras labākos darbus.

Minētajos Zeiferta apskatos dots pilnīgs grāmatu apraksts pēc titullapas, atzīmējot arī lappuses, ko līdz tam parasti bibliogrāfijās un sevišķi bibliografiskos apskatos neatzīmēja. Bez tam ikvienai grāmatai pievienots īss vērtējums. Katra apskata beigās ir statistiskās ziņas un vispārīgs latviešu literatūras vērtējums.

Arī Zeiferta bibliografiskie apskati, kaut gan tie 90. gados ļoti izcēlās citu apskatu vidū, nebija bez trūkumiem un kļūdām. Vispirms, neviena no minētajām bibliogrāfijām neietvēra visu attiecīgā gadā iznākušo daiļliteratūru, jo ne visas grāmatas bija pieejamas. To atzīmējis arī pats autors.² Bez tam vienai otrai grāmatai nav arī pareizi uzrādīts izdošanas gads.

¹ Red. piezīme rakstam: [Zeiferts] Teodors. Latviešu beletristiskas grāmatas 1893. g. 3. daļa. — Mājas Viesis, 1894, Nr. 27.

² [Zeiferts T.]. Latviešu beletristiskas grāmatas 1893. gadā. — Grām.: Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 10. R., 1895, 47. lpp.

Pārējo autoru apskatos bibliografiskie dati ir mazāk precīzi un tajos bieži izlaista arī viena otra grāmata. Piemēram, E. Skujenieks atzīmē, ka 1895. gadā iznākušas tikai 3 dzeju grāmatas, bet tajā pašā gadā iznākušo Valža «Sirds domas» viņš nemaz nepiemin.

Bibliografiski vēl nepilnīgāki ir periodikā iespēstās daiļliteratūras apskati, kur materiālu parasti apskatīja pēc izdevumiem. Tā lasītājs varēja uzzināt tikai, kādi darbi attiecīgajā gadā vienā vai otrā avīzē vai žurnālā publicēti; taču uzšķirt tos bez liekas meklēšanas nebija iespējams, jo ne numurus, ne lappuses referātos neuzrādīja. Parasti šajos apskatos nebija ietverta arī visa attiecīgajā gadā periodikā publicētā literatūra, jo daudzkreiz autoriem nav bijuši pieejami visi periodiskie izdevumi, vai arī viņi apskatījuši tikai vērtīgākos darbus.¹

Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija 90. gados veica diezgan lielu darbu latviešu daiļliteratūras bibliografijā, bet pilnīgu minēto gadu izdevumu un publicējumu bibliografiju tā tomēr nedeva.

Bez Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas pārskatiem 90. gadu beigās pārskatus par jauniznākušo literatūru sniedz arī Zeiferts savā rakstu krājumā «Jauna Raža», kas iznāca no 1898. līdz 1910. gadam 12 grāmatās. «Jauna Raža» bija pirmais izdevums, kas tik lielu uzmanību veltīja jauniznākušās literatūras bibliografijai. Katrā krājumā ievietoti īsāki vai garāki apskati par vienu vai otru latviešu literatūras žanru un beigās nodaļa «Literāriska kronika», kur 10 un vairāk lappusēs sniegta jaunāko prozas, dzejas, lugu, rakstniecības vēstures un teorijas un jaunatnes grāmatu bibliografija. Apskatu lielāko daļu sastādījis T. Zeiferts, bet daudz strādājuši arī E. Pīpiņš-Vizulis, A. Upīts, R. Kļaustiņš, E. Mednis u. c.

«Jauna Raža» lasītājiem ziņoja par Aspāzijas «Sarkano puķu»², Blaumaņa «Nāves ēnā»³, Persieša «Paziņu»⁴ u. c. oriģināldarbu iznākšanu un deva īsu satura vērtējumu.

«Jaunā Ražā» atrodami sekojoši plašāki 90. gadu literatūras apskati:

[Zeiferts] T. Lirika. Beletristiskas grāmatas. Lugas. [1898, 1899. g. līdz sept.]. — Grām.: Jauna Raža. 3. Cēsis, 1899, 197.—204. lpp.

¹ [Zeiferts] Teodors. Mūsu dienas laikrakstu beletristika 1897. gadā. — Austrums, 1898, Nr. 10, 279. lpp.

² Jauna Raža. 1. Cēsis, 1898, 185.—186. lpp.

³ Turpat, 4. Cēsis, 1900, 231.—232. lpp.

⁴ Turpat, 4. Cēsis, 1900, 232. lpp.

[Pīpiņš E.] Vizulis. Dienas laikrakstu beletristika 1899., 1900. — Grām.: Jauna Raža. 5. Cēsīs, 1901, 126.—142. lpp.

Zinību komisija un «Jauna Raža» sniedza pārskatus galvenokārt par jauniznākušo literatūru. Doma par latviešu daiļliteratūras retrospektīvo bibliografiju tobrīd vēl tikai dzima.¹

Pirmā plašākā daiļliteratūras retrospektīvā bibliografija veltīta dramatiskiem darbiem, jo, attīstoties latviešu teātra mākslai pilsētās un laukos, arvien pieauga vajadzība pēc katalogiem un rādītājiem. Iepriekš minētais K. Bertrama sarakstiņš un vispārīgās bibliografijas režisoriem palīdzēja ļoti maz.

Pirmo rādītāju par dramatiskajiem darbiem ar nosaukumu «Rokas grāmatiņa teātra vadoņiem» sastādīja Ādolfs Spodrkalns-Reinbergs.²

A. Spodrkalns savu rādītāju sastādījis praktiskām vajadzībām, par ko pastāsta ievadā: ««. . . Kā nu iet pie Jums ar teātri? Kad atkal izrīkosiet?» — «Nu jau būtu gan atkal jāsarīko, bet nemaz nezinām, kādu lugu izrādīt. Visas vecas nospēlētas». Atgadījumi vairāk reizes šādas un tamlīdzīgas sarunas noklausīties, mani pamudināja sakārtot un izdot šo pārskatu par visām drukātām lugām. . . Šis pārskats nu sastādīts tai nolūkā, lai tas būtu teātra vadoņiem šādos gadījumos — pie lugu izvēles — kā ceļa rādītājs, kas cik necik pavieglina viņu uzdevumu».

Rādītājā pavisam 123 lugas, no kurām 36 ir oriģināllugas (Alunāna, Sarķa, Dīnsberģa, Blaumaņa «Zaļi» u. c.). Lugām seko dažādi dramatiski sacerējumi un priekšnesumiem izmantotajiem materiāli. Viss materiāls sakārtots nosaukumu alfabētā. Lugu bibliografiskie dati uzrādīti pilnīgi. Pievienotas arī piezīmes par personu skaitu un skatuves iekārtojumu.

Rādītāja vērtību mazina palīgrādītāju, sevišķi autoru alfabētiskā rādītāja trūkums. Tomēr latviešu teātru dzīvē un daiļliteratūras bibliografijā šim rādītājam bijusi liela nozīme un tas arvien pieminams kā pirmais plašākais rādītājs.

19. gs. divi pēdējie gadu desmiti latviešu daiļliteratūrā un tās bibliografijā bija diezgan rosīgi. Liela daļa latviešu literatūras atspoguļojās vispārīgos rādītājos, Latviešu literārās biedrības pārskatos, Zinību komisijas un «Jaunas Ražas» apskatos, bet pilnīgas bibliografijas par latviešu daiļliteratūru tomēr nebija.

20. gs. sliexni latviešu daiļliteratūras un visas latviešu grāmatniecības bibliografija pārkāpa vēl neizaugusi un nepilnīga.

¹ Ārons M. Lūgums dzejas draugiem. — Baltijas Zemkopis, 1881, Nr. 27.

² Rokas grāmatiņa teātra vadoņiem. Visu latvisku drukātu lugu rādītājs, līdz ar piezīmēm par lugu personālu, skatuves ierīkojumu utt. Sast. A. Spodrkalns. Jelgavā, A. Reinbergs, 1891. 22 lpp.

* * *

19. gs. beigās Latvijā iestājās imperiālisma periods. Latviešu strādniecībai 20. gs. sākuma gadi bija ļoti smagi, jo neželīgo ekspluatāciju pastiprināja krīze, kuras rezultātā izmeta uz ielām simtiem strādnieku, kā arī cariskās Krievijas neveiksmīgais karš ar Japānu. Laukos arvien vēl noteicēji bija muižnieki. Ar to nevarēja samierināties ne latviešu saimnieki, ne arī kalpi, kuru dzīve bija pavisam neapskaužama.

Gadsimta sākumā Latvijā bija asas gan nacionālās, gan arī šķiru pretešķības. Aizvien pieauga streiku un nemieru skaits pilsētās un laukos, kas 1905. gadā pārauga revolūcijā. Latviešu pilsētu un lauku darbaļaudis kopā ar visas Krievijas apspiesto masām uzsāka cīņu par savām tiesībām.

Liela nozīme šajos trauksmainajos gados bija preseī, literatūrai, katram rakstītam vārdam, kas atklāja dzīves netaisnības un rādīja tautai pareizo ceļu.

Revolūcijas sagatavošanas gados Latvijā viens pēc otra sāka iznākt nelegālie izdevumi: 1904. gada martā «Cīņa», 1906. gada 24. jūlijā «Ārājs», 1906. gada 24. aprīlī «Sarkanais Karogs» u. c. Ārzemēs no 1900. līdz 1905. gadam iznāca «Sociāldemokrāts». Nelegālā periodikā publicēja dzejoļus, stāstus, sludinājumus un īsus sarakstīņus par progresīvām grāmatām. Tā no sarakstiņa uz «Sociāldemokrāta» vākiem lasītāji uzzināja par E. Veidenbauma «Dzejas» iznākšanu 1900. gadā Londonā u. c.

Revolūcijas un pēcrevolūcijas gados izdeva arī vairākus rakstu krājumus un kalendārus ar revolucionāru saturu¹, kuros bija arī bibliografiskie materiāli un sludinājumi par daiļliteratūras grāmatām.

No legālajām avīzēm lielākās un daiļliteratūrai nozīmīgākās bija «Pēterburgas Avīzes» (1901.—1905.) un demokrātiskā «Jaunā Dienas Lapa» (1905. g. sāka iznākt, 1906. g. to aizliedza, 1908. g. iznāca no jauna). Daudz daiļliteratūras publicēja arī avīzēs «Latvija» (1906.—1915.) un «Dzimtenes Vēstnesis» (1907.—1917.). Pēdējā diezgan lielu uzmanību pievērsa arī bibliografijai.

Bez «Austruma» un «Mājas Viesa Mēnešraksta» revolūcijas un

¹ Darbs. Rakstu krājums Raiņa red. R., J. Leimanis. 1905.

Kopums. Ziniski un beletristiski raksti J. Raiņa redīgēti. I. R., «Spēks», 1907.

Atvases. Populāri zinātnisku rakstu krājums. 1.—2. Pb., «Dzirkstele», 1907.—1908.

Latviešu strādnieku kalendārs. Sast. un red. Āzis. Pb. — R., Kruša, 1906.—1908.

pēcrevolūcijas gados sāka iznākt citi žurnāli¹, kuros publicēja daudz daiļliteratūras darbu (daļa bija ar dekadentisku nokrāsu), kā arī rakstus par literatūru, grāmatu sarakstīšus un sludinājumus.

Vēl lielāka rosība latviešu literatūras laukā vērojama 1909.—1914. gadā, kad iznāca vērtīgākie un plašākie gadsimta sākuma latviešu literārie žurnāli: «Izglītība» (1909.—1911.), «Jaunības Tekas» (1910.—1915.), «Domas» (1912.—1915.) un «Druva» (1912.—1914.).²

Minētajos žurnālos savus darbus publicēja Rainis, Aspazija, Plūdonis, Birznieks-Upītis, Upītis, Jaunsudrabiņš, Sudrabu Edžus, Paegle u. c. Žurnālos ir plašas kritikas nodaļas, jauniznākušo grāmatu apskati, sarakstiņi par jauniznākušajām grāmatām nodaļās: «Redakcijai piesūtītās grāmatas», «Grāmatu galds», «Grāmatu poulks», «Jaunās grāmatas» u. tml. Pārskatot žurnālu minētās nodaļas, nereti varam noskaidrot vienas vai otras latviešu daiļliteratūras grāmatas izdošanas gadu un citus datus.

Gadsimtu mijā veidojās lielas latviešu izdevniecības — J. Ozola (1859.—1906.), A. Gulbja (1873.—1936.) u. c. Pēc revolūcijas — 1907. gadā — savu darbību iesāka E. Birznieka-Upīša izdevniecība «Dzirciemnieki», kas ļoti veicināja latviešu daiļliteratūras attīstību.

Latviešu izdevniecību izveidošanās veicināja daiļliteratūras grāmatu skaita pieaugumu. No 1900. līdz 1914. gadam izdoti ap 560 latviešu oriģināldarbu pirmizdevumi. Starp tiem ir daudz izcilu latviešu autoru — Raiņa, Upīša, Aspazijas, Jaunsudrabiņa, Birznieka-Upīša, Brigaderes, Poruka, Skalbes, Plūdoņa darbu.

Jaunā gadsimta pirmie četrpadsmit vētraineie gadi deva lielu latviešu daiļliteratūras ražu. Darbi publicēti nelegālos un legālos periodiskos izdevumos, dažādos krājumos un atsevišķās grāmatās. Šajos gados izdeva arī dažu autoru kopotos rakstus. Izdeva vai iesāka izdot Raiņa, Doku Ata, Poruka, Brigaderes, Aspazijas, Blaumaņa, Skalbes, Veidenbauma, Pumpura, Brīvēznieka u. c. kopotos rakstus. Pavisam līdz 1914. gadam pilnīgi vai daļēji iznāca 24 autoru kopoti raksti. Tie gan nebija pilnīgi minēto autoru darbu izdevumi, jo tādiem trūka nepieciešamās bibliogrāfijas un pieredzes, taču lielāko daļu darbu kopotie raksti apvienoja. Plašāki kļuva arī kopoto rakstu komentāri un piezīmes. Dažiem, piemēram, Poruka, Alunāna kopotiem rakstiem pievienoja diez-

¹ Kāvi (1905.—1906.); Dzelme (1906.—1907.); Pret Sauli (1906.); Stari (1906.—1908.); Zalktis (1906.—1908. iznāca 4 sēj., 1908.—1910. kā žurnāls).

² Laikmeta periodikas raksturojumu sk. arī: Latviešu literatūras vēsture. 4. R., 1957, 36.—73. lpp. (LPSR ZA Valodas un lit. inst.).

gan plašus bibliografiskos rādītājus, kurus turpmāk apskatīsim sīkāk.

Pirmās plašākās literatūras vēstures, kas apskatīja latviešu literatūras jautājumus līdz pat jaunākajam laikam, iznāca tikai pēc 1905. gada revolūcijas. No 1907. līdz 1914. gadam iznāca R. Klaustiņa, Līgotņu Jēkaba, V. Plūdoņa, A. Upīša sarakstītās latviešu literatūras vēstures.¹ Mūsdienu skatījumā daudzi vērtējumi šajās grāmatās ir nepareizi un nevarīgi, sevišķi R. Klaustiņam, Līgotņu Jēkabam, nepareizi arī daudzi fakti. Tomēr šīs grāmatas apkopoja lielu faktu materiālu, kas gadu desmitiem atradās periodikas slejās, kalendāros u. c. Latviešu literatūras vēstures grāmatas nodereja arī kā bibliografiski palīgmateriāli.

Daiļliteratūras bibliografija 20. gs. sākumā arvien vēl netika līdzī daiļliteratūras attīstībai, jo nebija pat pilnīgas reģistrējošās bibliografijas. Stāvoklis uzlabojās tikai 1907. gadā, kad ar jūlija mēnesi Pēterburgā sāka iznākt «Книжная летопись», ko izdeva Главное управление по делам печати. Rādītājs iznāca regulāri katru mēnesi, alfabētiskajā secībā reģistrējot Krievijā iznākušās grāmatas visās valodās. Vispirms ikvienā numurā bija dotas grāmatas krievu valodā, tad pārējās valodās valodu alfabētā. Izdevumam pievienoti autoru un priekšmetu palīgrādītāji.

«Книжная летопись» ir liela nozīme latviešu grāmatu reģistrācijā, jo ar to sākās diezgan pilnīga un precīza latviešu grāmatu un reizē arī latviešu daiļliteratūras uzskaitē. Bieži vien vēl mūsu dienās ar «Книжная летопись» palīdzību noskaidrojam vienu vai otru jautājumu par latviešu daiļliteratūru.

Pēc 1905. gada revolūcijas reģistrējošo bibliografiju atsāka arī latviešu periodikā. 1908. gadā avīzes «Tēvija» 131. n-rā publicēts pirmais bibliografiskais saraksts ar paskaidrojumu, ka ««Tēvija» turpmāk pasniegs te sarakstu par iten visām grāmatām, kas latviešu valodā tiek izdotas, lai lasītāji varētu vieglāk orientēties mūsu grāmatu tirgū un bibliotekām būtu vieglāki jaunas

¹ *Līgotņu Jēkabs*. Latviešu literatūra. (Materiāli latviešu rakstniecības vēsturei). R., [J. Līgotnis], 1906. 352 lpp.

Klaustiņš R. Latviešu rakstniecības vēsture skolām. R., K. J. Zihmanis, 1907. 350 lpp.

Līgotņu Jēkabs. Latviešu literatūras vēsture. R., D. Zeltiņš, 1908. 448 lpp.

Plūdonis V. Latvju literatūras vēsture. sakarā ar lautas vēsturisko attīstības gaitu. Vidusskolu kurss. [1.—2. d.] Jelgavā, L. Neimanis, 1908.—1909.; 1. d. 250 lpp.; 2. d. 383 lpp.

Plūdonis V. Latvju literatūras vēsture. Saīsināts izdevums. Divās daļās. 1. d. Jelgavā, L. Neimanis, 1910.; 1. d. 1. puse 1910. 152 lpp.; 1. d. 1910. [uz vāka 1912] 276 lpp.

Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. (1885.—1910.) R., A. Golts, 1911. 303 lpp.

grāmatas izmeklēties)¹ Lai tādus sarakstus varētu sastādīt, avīze uzaicināja visus izdevējus piesūtīt grāmatas vai to sīkus aprakstus. Liekas, ne visi izdevēji to ir regulāri izpildījuši, jo avīzē atkārtoti ievietots lūgums piesūtīt grāmatas. Ar 1909. gadu «Tēvijas» sarakstos ievietotas arī citās valodās iznākušās grāmatas un raksti par latviešiem un Latviju. «Tēvijas» bibliografiskie saraksti publicēti numuru kārtībā un bez kāda kārtojuma Bibliografiskais apraksts samērā pilnīgs.

Ar 1909. gadu ar latviešu grāmatu bibliografiju sāka nodarboties arī Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība, kas jau 1905. gadā domājusi par pilnīga latviešu grāmatu kataloga sastādīšanu.² 1909. gadā šai biedrībai ir nodoms pasniegt latviešu grāmatu sarakstus katru mēnesi, taču faktiski tie publicēti par pusgadu un gada ceturksni.³ Biedrības saraksti sakārtoti apmēram decimālās klasifikācijas nodaļu secībā, bet bibliografiskais apraksts līdz 1911. gadam ir ļoti nepilnīgs. Parasti uzrādīts grāmatas autors, nosaukums un cena. 1911. gadā, kad Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības uzdevumā latviešu grā-

¹ Bibliografija. — Tēvija, 1908, Nr.Nr. 131, 133, 137, 142, 145; 1909, Nr.Nr. 1, 4, 8, 15, 35, 37, 39, 54, 65, 138, 148.

² K. Latviešu grāmatu tirgotāji un izdevēji. — Dienas Lapa, 1905, Nr. 99.

³ Saraksts par latviešu grāmatām, kuras iznākušas no 1. janv. līdz 1. jūl. 1909. (Sast. no Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju sabiedrības valdes). — Dzimtenes Vēstnesis, 1909, Nr.Nr. 180, 187, 199.

Saraksts par latviešu grāmatām, kuras iznākušas no 1. janv. līdz 1. sept. 1909. (Sast. no Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības valdes). — Jaunā Dienas Lapa, 1909, Nr.Nr. 204, 210.

Saraksts par latviešu grāmatām, kuras iznākušas no 1. sept. 1909. līdz 1. janv. 1910. g. Sast. no Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības. — Dzimtenes Vēstnesis, 1910, Nr.Nr. 32, 38; Latvija, 1910, Nr. 24.; Jaunā Dienas Lapa, 1910, Nr. 27.

Saraksts par latviešu grāmatām, kas iznākušas no 1. janv. līdz 1. jūl. 1910. gadam. Sast. no Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības. — Tēvija, 1910, Nr. 91; Jaunā Dienas Lapa, 1910, Nr. 194; Latvija, 1910, Nr. 164.

Saraksts par latviešu grāmatām, kas iznākušas no 1. jūl. līdz 1. okt. 1910. g. Sast. no Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības. — Jaunā Dienas Lapa, 1910, Nr. 239; Latvija, 1910, Nr. 233.

Misiņš J. Gada ceturkšņa bibliografija. — Dzimtenes Vēstnesis, 1911, Nr.Nr. 128—132, 134.

Gada ceturkšņa bibliografija. Sast. par latviešu grāmatām, kas iznākušas no 1. janv. līdz 1. apr. 1911. g. Sast. no «Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības». — Dzimtenes Vēstnesis, 1911, Nr.Nr. 154.—156.

Gada ceturkšņa bibliografija. Saraksts par grāmatām, kas iznākušas no 1. apr. līdz 1. jūl. 1911. g. Sast. no «Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības». — Dzimtenes Vēstnesis, 1911, Nr.Nr. 214, 226, 232.

Misiņš J. Pusgada bibliografija. Saraksts par latviešu grāmatām, kas iznākušas no 1. jūl. 1911. g. līdz 1. janv. 1912. g. Sast. «Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības» uzdevumā... — Dzimtenes Vēstnesis, 1912, Nr.Nr. 205, 209, 217, 221, 225, 226, 232, 235.

matu sarakstus sāka sastādīt pazīstamais bibliografs Jānis Misiņš, tie jau labāk sistematizēti un aprakstam ir visi nepieciešamie elementi. Saraksti sastādīti pēc «Книжная летопись», bet, tā kā tanī nebija uzņemtas visas latviešu grāmatas, grāmatu izdevējus uzaicināja piesūtīt jaunās grāmatas. Sarakstu beigās ievietotas arī aizliegtās grāmatas un periodika.

Taču minēto sarakstu publicēšana izbeidzās jau 1912. gadā. Un tomēr no 1908. līdz 1912. gadam periodikā publicētā bibliografija reģistrēja daudzus latviešu daiļliteratūras darbus, piemēram, Upīša «Jauni avoti»¹, Raiņa «Tie, kas nepaizmirst», «Vēja nestas lapas»² u. c.

Gadsimta sākumā līdz 1911. gadam latviešu iespaiddarbu apskatus turpināja arī Latviešu literārā biedrība. Par Vidzeme no 1902. līdz 1904. gadam iespiestajiem darbiem referātus lasīja Osvalds Erdmanis, 1907. gadā Jānis Ērmanis (1862.—1932.), no 1908. līdz 1911. gadam Ērvins Gross (1870.—1920.), bet par Kurzemi iespiestajiem darbiem no 1902. līdz 1903. gadam — Fricis Bernevis, no 1904. līdz 1911. gadam — Kristaps Strautmanis (1860.—1919.). Par 1905. un 1906. gada literatūru apskatu nav, jo sapulces nenotika. Daļa šajos gados iznākušo grāmatu uzņemtas gan 1907. gada referātos. Referāti tāpat kā agrāk publicēti protokolos un daļa no tiem arī latviešu valodā gan «Latviešu Avīzēs», gan «Dzimtenes Vēstnesī» un «Rīgas Avīzē».³

Gadsimta sākumā bibliografiskais darbs izvērās jau diezgan plaši, taču neviena no minētajām bibliografijām neaptvēra visus izdevumus. Daudzi nelegālie izdevumi palika nebibliografēti. Vēlāk par daudziem uzzināja tikai no jau minētajiem sludinājumiem.

Sava oficiālā bibliografija bija arī aizliegtajām grāmatām. Par krievu un ukraiņu grāmatām tā sākas ar 1870. gadu. Vēlāk reģistrēja arī citās valodās iznākušās grāmatas.⁴ Aizliegtu grāmatu rādītājs «Алфавитный указатель книгам и брошюрам, арест на которые утвержден судебными установлениями» reģistrēja arī diezgan daudz latviešu daiļliteratūras, piemēram, 1913. gadā izdotajā apvienotajā rādītājā reģistrēti: Veidenbauma

¹ Bibliografija. — Tēvija, 1909, Nr. 54.

² Misiņš J. Gada ceturkšņa bibliografija. — Dzimtenes Vēstnesis, 1911, Nr. 131.

³ Latviešu Avīzes, 1901, Nr.Nr. 1—4.

Latviešu Avīzes piel., 1902, Nr.Nr. 1—5; 1903, Nr.Nr. 5—7, 28—33, 100—102.

Dzimtenes Vēstnesis, 1907, Nr. 32.

Rīgas Avīze, 1907, Nr.Nr. 282—287 (nenobeigts).

⁴ Здобнов Н. В. История русской библиографии до начала XX в. Изд. 3-е. М., 1955, с. 378—380.

«Kopoto rakstu» 4. sēj., Raiņa «Klusā grāmata», «Jaunais spēks», Melnalkšņa un Gulbja «Kam vara, kam viltus» un vairāki revolucionāro dziesmu krājumi.

Daiļliteratūras bibliografijā no 1900. līdz 1914. gadam turpinājās jau agrākos gadu desmitos iesāktie kritiski bibliografiskie apskati, no kuriem plašākie un labākie publicēti jau minētajā T. Zeiferta krājumā «Jauna Raža». Krājumā ir apskati par visiem literatūras žanriem, literatūras vēsturi un teoriju, bet bibliografiski nozīmīgākie ir par liriku, kas no 1900. līdz 1910. gadam «Jaunā Ražā» atspoguļojusies visumā pilnīgi:

[Zeiferts] Teodors. Latviešu lirika 1900. gadā. — Grām.: Jauna Raža. 5. Cēsis, 1901, 173.—177. lpp.

[Zeiferts] Teodors. Latviešu lirika 1901. gadā. — Grām.: Jauna Raža. 6. Cēsis, 1903, 161.—166. lpp.

[Zeiferts] Teodors. Latviešu lirika 1902. gadā. — Grām.: Jauna Raža. 7. Cēsis, 1904, 173.—177. lpp.

[Zeiferts] T. Lirika (1903.—1906.). — Grām.: Jauna Raža. 8. R., 1906, 175.—180. lpp.

Ligotņu Jēkabs. Lirika (1906.—1907.) — Grām.: Jauna Raža. 9. R., 1907, 172.—177. lpp.

[Zeiferts] Teodors. 1908./9. gada lirika. — Grām.: Jauna Raža. 11. R., 1909, 189.—193. lpp.

[Zeiferts] Teodors. 1909/10. gada lirika. — Grām.: Jauna Raža. 12. R., 1910, 184.—188. lpp.

Bez lirikas diezgan pilnīgi «Jaunā Ražā» uzrādīta arī dramatiskā literatūra, sevišķi Zeltmata apskatos, kur uzņemtas ne vien grāmatās izdotās, bet arī periodikā publicētās un manuskriptos esošās lugas:

[Kārklīšs E.] Lugas [1903]. Apspriedis Zeltmatis. — Grām.: Jauna Raža. 7. Cēsis, 1904, 185.—192. lpp.

[Kārklīšs E.] Dramatiskā rakstniecība. (1903.—1906.). Apcerējis Zeltmatis. — Grām.: Jauna Raža. 8. R., 1906, 129.—151. lpp.

Krūza K. Mūsu dramatiskā rakstniecība. Pārskats par 1907. un 1908. g. — Grām.: Jauna Raža. 10. R., 1908, 117.—124. lpp.

Bērziņš A. Mūsu dramatiskā rakstniecība. Piezīmes par 1909. g. iznākušām lugām. — Grām.: Jauna Raža. 12. R., 1910, 163.—178. lpp.

Bez «Jaunas Ražas» gadsimta sākumā radās arī citi izdevumi, kas par savu pienākumu uzskatīja daiļliteratūras bibliografēšanu. Tā 1907. gadā Zeltmatis gribēja iesākt regulāru jaunākās latviešu

daiļliteratūras reģistrāciju, bet vienam cilvēkam darbs nebija pa spēkam, un izdevums palika kā interesants pasākums, kas sako-
poja diezgan bagātu faktu materiālu, bet tikai par īsu laika
posmu¹.

«Rakstniecības almanaha» pirmajā gadā Zeltmatis ievietojs
plašus kritiskus rakstus (A. Upīša, A. Bērziņa un savus) par
latviešu prozu, dramu, liriku, kritiku un latviešu literatūras biblio-
grafiju par laiku no 1905. gada 17. oktobra līdz 1907. gada
1. jūlijam.² 1908. gada almanahā ir vairāki raksti par latviešu
kultūru un bibliografija no 1907. gada 1. jūlija līdz 1908. gada
1. jūlijam.³ Bez tam abos almanahos dots latviešu zinātnes un
kultūras darbinieku piemiņas dienu saraksts, kurā atrodam dzīves
datus vienam otram darbiniekam, par kuru citur tie gandrīz nav
sameklējami.

Abi almanahā ievietotie rādītāji sakārtoti autoru alfabētiskajā
secībā. Katram autoram vispirms uzrādīta gan grāmatās iznā-
kušā, gan periodikā publicētā proza, tad drama, dzeja, kritiskie,
pedagoģiskie raksti un raksti par citām zinātņu nozarēm. Grā-
matu un tāpat periodikas bibliografiskie apraksti ir ļoti īsi. Pa-
rasti dots grāmatas nosaukums un izdošanas gads, bet periodikā
publicētajiem prozas darbiem — darba nosaukums un periodiskā
izdevuma nosaukums; dzejoļiem uzrādīts tikai periodiskā izde-
vuma nosaukums un gads, bet nav atzīmēti pat dzejoļu nosau-
kumi.

Minētie Zeltmata rādītāji gan ietvēra daudz materiālu, bet
tie nebija pilnīgi, jo tajos bija izlaists viens otrs liels darbs,
piemēram, Raiņa «Ūguns un nakts».

Latviešu daiļliteratūras bibliografēšanu šajos gados turpi-
nāja arī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija. Vasaras sapui-
cēs tāpat kā iepriekšējos gadu desmitos lasīja referātus par gada
laikā iespiesto daiļliteratūru:

Kaudzīte M. Referāts par 1901. g. iznākušām beletris-
tiskām grāmatām. — Pēterburgas Avīžu piel., 1902,
Nr.Nr. 60, 61.

¹ Rakstniecības almanahs kritikai un rakstniecībai ar kalendāru 1908.
gadam. Sast. Zeltmatīšs. R., E. Eķis, 1907. 202 lpp. Rakstniecības alma-
nahs. Latviešu mākslas un kultūras dzīves kritikai. II. Sast. Zeltmatis. R.,
Ed. Zirģelis, 1908. 128 lpp.

² Latviešu oriģinālrakstniecības rādītājs (no 17. okt. 1905. g. līdz 1. jūl.
1907. g.) — Grām.: Rakstniecības almanahs kritikai un rakstniecībai ar kal-
endāru 1908. gadam. R., 1907. 163.—193. lpp.

³ Latviešu oriģinālrakstniecības rādītājs (no 1. jūl. 1907. g. līdz 1. jūl.
1908. g.) — Grām.: Rakstniecības almanahs. R., 1908, 102.—118. lpp.

Albats H. Iz laikrakstu beletristikas. Dienas laikrakstu oriģinālstāsti 1901. g. — Grām.: Jauna Raža. 6. Cēsis, 1903, 171.—177. lpp.

Kaudzīte M. Referāts par 1902. gadā iznākušām grāmatām. — Balss, 1903, Nr.Nr. 26—28.

Dulbe A. Beletristikās grāmatas. — Rīgas Avīzes piel., 1906, Nr.Nr. 134, 140.

Dulbe A. Par lirisko dzeju. — Rīgas Avīzes piel., 1907, Nr. 149.

Zeiferts T. Latviešu lirika 1907.—1908. — Rīgas Ap-skata piel., 1908, Nr.Nr. 153, 159.

Klaustiņš R. Beletristikās grāmatas un daži citi izde-vumi. — Rīgas Avīze, 1908, Nr.Nr. 171, 172, 176.

Bērziņš A. Latviešu dramatiskā rakstniecība. Pārskats par pēdējā gadā drukā iznākušiem darbiem. — Latvija, 1910, Nr.Nr. 137, 138.

[*Kārklīšs E.*] Zeltmatis. Mūsu dramatiskā rakstniecība. (1910/11.) — Latvija, 1911, Nr. Nr. 142, 145.

Kaudzīte M. Pārskats par dažiem nedēļas un mēnešu laikrakstiem. — Rīgas Avīze, 1912, Nr.Nr. 147.—150.

[*Zeiferts*] *Teodors.* Latviešu lirikas grāmatas divos pē-dējos gados. — Dzimtenes Vēstnesis, 1912, Nr.Nr. 212.—214.

No minētajiem referātiem labākie atkal bija T. Zeiferta un M. Kaudzītes referāti. Pārējiem daiļliteratūras bibliogrāfijā ir diezgan maza nozīme.

Bibliogrāfiski ne visai nozīmīgus apskatus par 1913. un 1914. gada daiļliteratūru rakstījuši arī Ligoṭņu Jēkabs¹, Zeltma-tis² un K. Pētersons³ par dramatisko literatūru, F. Bārda⁴ un K. Dziļleja⁵ par liriku un prozu. Pieminami minētie apskati tādēļ, ka par šiem gadiem citu apskatu nav.

Daļa daiļliteratūras šajos gados dokumentējās arī grāmatu izdevēju un tirgotāju bibliogrāfijās.

¹ *Ligoṭņu Jēkabs.* Kas jauns latviešu rakstniecībā. — Rīgas Zinas, 1914, Nr.Nr. 93, 100, 107, 114, 121, 128, 135, 142, 148; 1915, Nr.Nr. 5, 12, 19, 26, 33, 40, 47, 54, 61, 68.

² [*Kārklīšs E.*] *Zeltmatis.* Pēdējo gadu dramatiskā rakstniecība. — Dzim-tenes Vēstnesis, 1914, Nr.Nr. 26, 38, 77, 128.

³ [*Pētersons K.*] *K. Pt.* Jaunākie dramatiskie darbi. — Liepājas Atbalss, 1914, Nr.Nr. 49, 55.

⁴ *Bārda F.* Mūsu jaunākā lirika. — Dzimtenes Vēstnesis, 1914, Nr.Nr. 20, 32, 55, 72, 111.

⁵ *Dziļleja K.* Atskats uz latviešu rakstniecību 1913. g. — Dzīve, 1914, Nr.Nr. 38, 41, 44.

No izdevēju bibliografijām labākā un plašākā bija J. Ozola «Latviešu oriģināl- un tulkotās literatūras rādītājs»¹. Rādītāja vispirms autoru alfabētiskā secībā uzrādīti kopoti raksti, pēc tam darbu nosaukumu alfabētiskā secībā — proza, dzeja, muzika, lugas, bērnu teātris un jaunības raksti. Beigās pievienots dažādu zinātņu noszaru grāmatu saraksts. Ozola izdevniecības un grāmatu veikala katalogs bija pirmais labākais šāda veida katalogs, jo tajā uzrādīta vērtīgākā latviešu literatūra.

Lielākais un nopietnākais daiļliteratūras rādītājs šajos gados ir R. Tautmiļa-Bērziņa (1873.—1915.) sastādītais dramatiskās literatūras rādītājs².

Rādītāja saturu ļoti labi izteic titullapa. Tas, tāpat kā Spodrkalna 1891. gada rādītājs, domāts praktiskām vajadzībām. Bibliografētas 438 lugas, no kurām 171 latviešu autoru luga; otrajā nodaļā ievietoti dažādi dramatiski sacerējumi un kuplejas. Lugas sakārtotas nosaukumu alfabētā ar īsām anotācijām un piezīmēm par cenzūras aizliegumu. Beigās pievienots arī rakstnieku alfabētiskais rādītājs pa tautībām. Katram rakstniekam uzrādītas lugas nosaukumu alfabētā. Rādītājs ar maziem izņēmumiem ietvēra visu līdz 1910. gadam oriģinālo un tulkoto dramatisko literatūru un tam ir paliekoša vieta latviešu un tulkotās daiļliteratūras bibliografijā.

1914. gadā par dramatisko literatūru iespīests diezgan plašs cenzūras saraksts: «Алфавитный список драматическим сочинениям на латышском языке, дозволенным к представлению на сцене безусловно. Составлено по янв. 1914 г.» (24 стр.)

Sarakstā ievietoti 285 lugu nosaukumi, sākot ar 70. gadiem; tas sakārtots lugu nosaukumu alfabētiskajā secībā.

Gadsimta sākumā sastādītas arī dažu latviešu rakstnieku nelielas retrospektīvās personālās bibliografijas. 1903. gada «Mājas un skolas kalendārā» ievietota diezgan plaša bibliografija par Ernestu Dīnsbergi,³ kur uzrādītas grāmatas un manuskripti. Ziņas par grāmatām gan ļoti nepilnīgas.

Kā jau iepriekš minēts, pie rakstnieku kopoto rakstu izdevumiem veidojās personālā bibliografija. Pirmo reizi te kaut cik

¹ Latviešu oriģināl- un tulkotās literatūras rādītājs. Cēsīs, J. Ozols, 1909. 42 lpp.

² Rokas grāmata teātra vadītājiem. Latvisku drukātu lugu rādītājs, līdz ar piezīmēm par lugā darbošajiem personām, skatuves iekārtojumiem, autoru tiesībām, cenzētiem eksemplāriem, apgādātājiem utt. Sastādījis Roberts Tautmiļis-Bērziņš. R., Ed. Rozītis, 1910. 100 lpp.

³ Dīnsbergā rakstu darbi. Grāmatas, ko pārtulkojis, un dzejas, ko sadzejojis. — Mājas un skolas kalendārs 1903. g. Cēsīs, J. Ozols, 1902, 71.—73. lpp.

vienkopus savākti Poruka, Brīvēznieka un Alunāna darbi.¹ Vislabākā bibliogrāfija ir Alunāna rakstos, kas uzrāda rokrakstus, grāmatas un periodikā iespiestos darbus sistemātiski hronoloģiskā kārtībā.

Poruka un Brīvēznieka bibliogrāfijās ir ļoti nepilnīgi dati par atsevišķiem izdevumiem un publicējumiem periodikā.

Bez visām minētajām latviešu daiļliteratūras bibliogrāfijām gadsimta sākumā radās arī daži ieteicamās literatūras saraksti. Tā A. Upīts 1910. gadā rakstā «Grāmatas un lasītāji»² devis latviešu literatūras dažādo parādību vērtējumu, kam pievienojis plašu labākās literatūras sarakstu.³ Tajā ieteikts viss labākais, kas latviešu literatūrā līdz tam bija iznācis. Saraksts iesākas ar rakstniecības vēsturi, kam seko kritika, latviešu rakstnieku kopoti raksti, stāsti, dzejas un lugas. Pavisam sarakstā uzņemti 129 nosaukumi. Katrai grāmatai uzrādīts autors, nosaukums un cena.

Ieteicamās literatūras kritisku apskatu sarakstījis arī Jānis Jankavs 1905. gadā.⁴ Autors uzņēmis 25 daiļliteratūras un sabiedriski politiskās literatūras nosaukumus.

Tajā pašā gadā Jankavs izdevis arī nelielu grāmatiņu «Bērnu literatūra»,⁵ kurā autors raksta par grāmatu nozīmi strādnieku garīgajā attīstībā, par bērnu literatūras uzdevumiem, latviešu bērnu literatūras izdevējiem un autoriem. Dots arī īss pārskats par bērniem piemēroto literatūru, norādot 33 dažāda satura grāmatas.

¹ Hronoloģisks J. Poruka rakstu rādītājs. — Grām.: *Poruks J. Kopoti raksti*. 5. sēj. R., «Zalktis», 1908, 401.—406. lpp.

Bibliogrāfiskas piezīmes. — Grām.: *Poruks J. Kopoti raksti*. 1. sēj. R., A. Golts, 1913, 253.—254. lpp.

Bibliogrāfiskas piezīmes. Hronoloģiskais rādītājs. Alfabētiskais rādītājs. — Grām.: *Poruks J. Kopoti raksti*. 2. sēj. R., A. Golts, 1912, 252.—257. lpp.; 3. sēj. 3. d., 1914, 372.—382. lpp.

Bibliogrāfiskas piezīmes. — Grām.: *Poruks J. Kopoti raksti*. 4. sēj. R., A. Golts, 1914, 185.—191. lpp.

Piezīmes. — Grām.: *Brīvēznieks Fr. Raksti*. 1—4. R., Brīvēznieka komisija, 1909.—1914.; 1. 1911, 109.—116. lpp.; 2. 1. puse 1909, 126.—128. lpp.; 2. 2. puse 1910, 177.—180. lpp.; 3. 1912, 6. lpp.; 4. 1914, 5.—6. lpp.

Bibliogrāfiskas piezīmes. — Grām.: *Alunāns J. Raksti*. 2. d. Pb., A. Gulbis, 1914, 417.—421. lpp.

² *Upīts A. Grāmatas un lasītāji*. — Jaunības Tekas, 1910, Nr. 7, 32.—39. lpp.; Nr. 8, 89.—95. lpp.; Nr. 10, 278.—285. lpp.; Nr. 11, 327.—333. lpp.; Nr. 12, 422.—426. lpp.

³ Grāmatas, kuras jāizlasa katram izglītotam cilvēkam. — Jaunības Tekas, 1910, Nr. 12, 478.—479. lpp.

⁴ [*Jankavs J.*] -ws. Iz jaunākiem izdevumiem. — Grām.: *Darbs*. R., 1905, 89.—99. lpp.

⁵ Bērnu literatūra. Vadonis sistemātiskā lasīšanā. No J. Jankava. Grāmatas priekš maziem bērniem (7—10 gadus veciem). R., «Dzīve», 1905. 44 lpp.

Grāmatu apraksti diezgan pilnīgi. Beigās «Ieteikto grāmatu alfabētiskais rādītājs» ar 37 nosaukumiem.

Tie ir pirmie nopietnākie darbi ieteicamā bibliografijā.

Apskats par latviešu daiļliteratūras bibliografiju 1905. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas periodā līdz 1914. gadam liecina, ka tā attīstījās lēni, bet nemitīgi. Radās vienīgi daiļliteratūras bibliografijai veltīti izdevumi, sastādīta dramatiskās literatūras bibliografija un iesākta latviešu rakstnieku personālā bibliografija. Tomēr liela daļa jaunākās un arī agrākajos gados iespējās latviešu literatūras palika neizzināta un nebibliografēta. Daiļliteratūras bibliografijas tālāko attīstību uz vairākiem gadiem pārtrauca karš.

* * *

Pirmajā pasaules karā, ko izraisīja imperiālisma nevienmērīgā attīstība, iesaistījās arī Krievija, un jau kara sākumā — 1915. gadā — vācu karaspēks iebruka Latvijā, paralizēdams visu saimniecisko un kultūras dzīvi. Rūpnīcas, kultūras iestādes, izdevniecības un laikraksti evakuējās uz Krieviju. Samazinājās periodisko izdevumu un grāmatu skaits Latvijā. No lielākajām avīzēm turpināja iznākt «Dzimtenes Vēstnesis». 1915. gadā sāka iznākt dažas jaunas avīzes — «Jaunais Vārds», kas toreiz bija progresīvākā avīze, «Jaunās Pēterpils Avīzes» (1915.—1916.) un «Baltija» (1916.—1917.). Bez minētajām iznāca vēl viena otra avīze, bet daiļliteratūras attīstībā tām nebija nozīmes.

No žurnāliem vērtīgākie bija «Taurētājs» (1916.—1920.) un «Varavīksne» (1914.—1916.).

Bez legāliem iznāca arī nelegālie izdevumi: «Cīņa», «Biedrs», «Centrālkomitejas Ziņotājs» u. c., kuros arī iespiesti daži dzejoļi un tēlojumi.

Kara gados iznāca maz daiļliteratūras grāmatu. Ja 1914. gadā iznāca ap 50 oriģinālās daiļliteratūras grāmatu, tad 1915. un 1916. gadā tikai dažas grāmatas gadā.

Klusums iestājās arī daiļliteratūras bibliografijā. Reģistrējošo bibliografiju turpināja «Книжная летопись», bet daiļliteratūras bibliografijā šajos gados neradās nekādi lielāki darbi. Viens otrs grāmatu izdevēju un tirgotāju bibliografiskais saraksts iespiests avīzēs «Baltija» un «Jaunais Vārds» (visvairāk sarakstu ir par A. Gulbja izdevumiem).¹ Daži no tiem ietver pat 110 nosaukumus, lielākoties daiļliteratūru. 90 nosaukumu lielu lugu sarakstu ievietojusi arī firma «A. Valters, J. Rapa un biedri» avī-

¹ Jaunais Vārds, 1915, Nr.Nr. 1, 2; Baltija, 1916, Nr.Nr. 19, 22.

zes «Baltija» vairākos numuros.¹ Saraksts sakārtots autoru alfabētiskajā secībā. Grāmatām uzrādīts autors, nosaukums un cena. Tajā ietvertas arī neiespiestās lugas.

Bez tam Valters un Rapa izdeva arī mazus katalogziņus atsevišķos izdevumos, bet tā bija tīri tirdznieciska bibliogrāfija, kas aptvēra vienā veikalā atrodamās grāmatas.² Minētos sarakstus var izmantot faktu salīdzināšanai un pārbaudei, pētot izdevēju un tirgotāju darbību, taču daiļliteratūras bibliogrāfijā tiem nav lielas vērtības.

Par kara laika literatūru sastopami daži kritiski bibliografiski apskati, taču grāmatu bibliografiskie dati tajos ir ļoti nepilnīgi un tādēļ tiem maza nozīme bibliografiskajā ziņā.³

Nopietnākais bibliografiskais darbs šajos gados ir A. Birkerta bibliogrāfija par Krišjāni Valdemāru.⁴ Bibliogrāfija sastādīta sistemātiski hronoloģiskā secībā. «... Atzīmēšu te visus tos Valdemāra darbus, kurus man nācies sastapt latviešu valodā», — raksta sastādītājs. Turpmāk J. Misiņš atradis vēl daudzus Valdemāra rakstus, kas šīnai bibliogrāfijā nav minēti.

1915. gadā publicēta neliela bibliogrāfija par Raini⁵, kurā uzrādīti Raiņa darbi, tulkojumi un raksti par viņu. Grāmatu apraksti ir nepilnīgi: atzīmēts vienīgi darba nosaukums un cik izdevumos tas iznācis; konfiscētiem izdevumiem pievienota atzīme «konfiscēts». Ļoti nepilnīgi uzrādīti dati darbiem par Raini. Šis sarakstiņš atzīmējams vienīgi kā pirmā bibliogrāfija par Raini.

Tātad kara dienās līdz pat Oktobra revolūcijai, izņemot «Книжная летопись», bija tikai nelielas, fragmentāras latviešu daiļliteratūras bibliogrāfijas. Sī posma literatūru nācās bibliografēt vēlākajos gados. Istenībā bija jābibliografē visa latviešu daiļliteratūra, jo, izņemot Napjerska rādītāju «Chronologischer Conspect...» un ar 1907. gadu «Книжная летопись», regulāras bibliogrāfijas par latviešu grāmatniecību vispār nebija.

¹ God. teātra darbinieku ievēribai. Ieteicam sekojošas, no dramatiskas cenzūras atļautas lugas, kuru autoru atļaujas, drukātie un cenzētie eksemplāri pa kara laiku pieprasāmi mūsu Maskavas nodaļā...» — Baltija, 1916, Nr. 13 u. c.

² A. Valtera, J. Rapas un biedru grāmatu tirgotavas un apgādniecības grāmatu rādītājs. 1914. 1915. B. v. un g. 16 lpp.

³ [Upīts A.] Jaunākā lirika. — Jaunais Vārds, 1915, Nr.Nr. 81, 104, 139, 150, 156, 174.

⁴ Bērziņš A. Jaunākās latviešu lugas. — Dzimtenes Vēstnesis, 1915, Nr.Nr. 9, 16, 40, 50.

⁵ Džilleja K. Latviešu rakstniecība 1915. gadā. — Jaunās Pēterpils Avīzes, 1916, Nr. Nr. 5, 6.

⁶ [Birkerts A.] A. B. Kr. Valdemāra raksti latviešu valodā. — Taurētājs, 1916, Nr. 8, 52.—54. lpp.

⁷ J. Raiņa darbi. — Jaunais Vārds, 1915, Nr. 198.

Arī minētajos izdevumos turklāt ir daudz iztrūkumu. Reģistrējošās bibliografijas mēģinājumus dažos latviešu periodiskajos izdevumos pagājušā gadsimta 80.—90. gados un 20. gadsimta sākumā nevar uzskatīt par pilnīgu minēto gadu iespieddarbu bibliografiju, jo saraksti publicēti neregulāri, dažādos periodiskos izdevumos un nav sastādīti «de visu». Nebija pilnīgi arī grāmatu izdevēju un tirgotāju katalogi, ne arī Bergu Jāņa un Šablovskā «Latviešu rakstniecības rādītājs».

Pilnīgākie rādītāji ir par dramatisko literatūru, kas bibliografēta līdz 1910. gadam. Latviešu dzeju krājumus līdz 1897. gadam kaut cik aptver Treimaņa antoloģija «Dzejas pūrs», turpretim pilnīgi trūkst bibliografijas par pārējām daiļliteratūras nozarēm un sevišķi par literatūras kritiku. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas apskati arī nedod pilnīgu ainu ne par vienu daiļliteratūras žanru. Tas pats sakāms arī par «Jaunu Ražu», «Rakstniecības almanahu» u. c.

Visi šie izdevumi kopā gan uzkrāja lielu faktu bagātību, kas var noderēt daiļliteratūras bibliografijas sastādīšanā un attiecīgo gadu literatūras pētīšanā.

Pavisam nebibliografēta palika periodikā iespiestā daiļliteratūra, jo nedaudzok apskatus par 90. gados un 20. gs. sākumā periodikā iespiestajiem darbiem nevar saukt par bibliografiju. Žurnālos publicētie darbi atspoguļojās tikai katra izdevuma pusgada un gada satura rādītājos.

Neizpētīti un neapzināti palika arī atsevišķu autoru darbi. Izņemot Poruku, Alunānu, Dīnsbergi, Brīvzemnieku, Valdemāru, nekāda pārskata par citu rakstnieku darbiem nav.

Neizzināta ir arī līdz 1917. gadam revolucionāros izdevumos publicētā daiļliteratūra.

Jāsaka, ka vēl līdz mūsu dienām pilnīga latviešu daiļliteratūras bibliografija nav sastādīta. Šis darbs ir jāveic Padomju Latvijas bibliografiem.¹

¹ Tuvākajā laikā Latv. PSR ZA Fundamentālā bibliotēka publicēs daiļliteratūras bibliografijas bibliografiju (no tās sākumiem līdz 1959. gadam ieskaitot).

А. Ю. Бремнеле

ОБЗОР РАЗВИТИЯ БИБЛИОГРАФИИ ЛАТЫШСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (ДО 1917 Г.)

РЕЗЮМЕ

В статье дается обзор развития библиографии латышской художественной литературы с самого ее начала до Великой Октябрьской социалистической революции. Ввиду того что до середины XIX века на латышском языке было издано очень мало книг, библиография оригинальной и переводной латышской художественной литературы рассматривается за указанный период совместно.

Первые художественные произведения на латышском языке (большей частью переводные) появляются в середине XVIII века при посредстве местных немецких пасторов. Первые библиографические заметки в виде различных сообщений, объявлений и небольших списков констатированы в конце XVIII — начале XIX века.

Для рекламирования своих книг издатели и авторы помещали объявления и небольшие перечни в календаре «Jauna un veca laika grāmata» («Новый и старый временник») и в первом латышском журнале «Latviska Gada-Grāmata» («Латышский ежегодник»), а также в самих книгах. Кроме того, публиковалось довольно большое количество предварительных сообщений о выходе новых книг.

В начале XIX века выходит первая книга по истории латышской литературы, написанная на немецком языке У. Циммерманом. Эта небольшая книжка дает также первую библиографическую сводку вышедшей до того времени латышской беллетристики.

Подлинная библиография произведений печати, изданных на латышском языке (в том числе художественной литературы), начинается лишь с 1831 года, когда К. Напиерский издает первую часть своего обширного труда «Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587...»

На латышском языке по библиографии художественной литературы до середины XIX века появляются лишь небольшие списки вышедших книг. Только в конце 50-х годов выходят первые каталоги местных немецких издательских и книготорговых фирм, содержащие также довольно большое количество художественной литературы. Издательские и торговые каталоги латышских предприятий появляются несколько позже.

К общей библиографии можно отнести ежегодные (1868—1911 гг.) обзоры новинок латышской литературы, которые читались в Латышском литературном обществе (по составу своих членов это общество было немецким). Большинство зачитанных обзоров опубликовано в печати на немецком и латышском языках.

В библиографиях, составленных латышскими авторами, впервые упоминаются работы, опубликованные в 60-х годах (история литературы и критико-библиографический обзор).

В 70-х годах были опубликованы первый список пьес на латышском языке, первый критико-библиографический обзор поэзии, появившейся в периодике в течение года, и первая (хотя и очень незначительная) персональная библиография.

Заметное оживление как в общей, так и в специальной библиографии художественной литературы наблюдается в 80—90-х годах прошлого столетия. Здесь нужно отметить появившийся в 90-х годах «Указатель латышской литературы» Я. Берга и попытки А. Бандревича по составлению учетно-регистрационной библиографии латышских книг с использованием публикаций в «Правительственном вестнике».

В последние десятилетия XIX века появляется целый ряд критико-библиографических обзоров, которые зачитывались на летних заседаниях Научной комиссии Рижского латышского общества, а в конце 90-х годов публикуются также в сборнике «Jauna gaža» («Новый урожай»).

В 1891 году выходит первый значительный указатель пьес «Справочник для руководителей театров» А. Сподркална-Рейнберга. Несмотря на некоторые недостатки и пропуски, в этом указателе довольно полно отражена латышская драматургия.

Аналогичные публикации появляются и в начале XX века — до 1917 года. Наиболее значительная библиография, вышедшая в эти годы, тоже посвящена драматургии (указатель Таутмилиса-Берзиня).

Кроме того, в это время появляются некоторые библиографические публикации учетно-регистрационного характера, которые вскоре прекращаются.

К этому периоду относятся также небольшие персональные библиографии некоторых латышских писателей (большой частью в виде приложения к собраниям сочинений).

Следует отметить, что полная библиография латышской художественной литературы не была составлена до самой Октябрьской революции. Было опубликовано лишь несколько интересных и довольно ценных работ, однако ни одна из них не охватывала все произведения полностью. Неучтенной осталась художественная литература, опубликованная в периодических изданиях, а также история литературы и критика.

Е. Я. Пейле

**НЕКОТОРЫЕ СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ БИБЛИОТЕЧНО-
БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
И «СЛОВАРЬ КНИГОВЕДЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ»
Е. И. ШАМУРИНА**

Отсутствие нормативного словаря русских библиотечно-библиографических терминов остро ощущают в Латвии все, кому приходится вести преподавательскую, переводческую, методическую или иную работу в области библиотековедения и библиографии. Думается, что недостаток в таком словаре должны испытывать библиотечные работники и других народов Советского Союза, поскольку у нас основной и ведущей является специальная литература на русском языке, а терминология ее, как это признают и сами русские товарищи, далеко еще не упорядочена.

Поэтому неудивительно, что на вышедшем в Армении словаре А. Бабаяна¹, на литовских библиотечных терминах И. Кисинаса² и латышской библиотечной терминологии автора этих строк³ сказалось отсутствие четко разработанной русской библиотечной терминологии. Этого не следует понимать так, что упомянутым авторам неоткуда было «позаимствовать». Ведь неоспорим тот факт, что одинаковая в основном организация библиотечного дела во всех советских рес-

¹ Бабаян А. Словарь библиотечных терминов. Русско-армянский и армяно-русский. Ереван, Изд-во Комитета по делам культ.-просвет. учреждений при Совете Министров Арм. ССР, 1950. 265 с.

² Kisininas I. Bibliotekinė ir bibliografinė terminologija. I. sasiuvi.nis. Vilnius, 1956. 48 p. (Lietuvos TSR knygu rūmai).

³ Пейле Е. Словарь библиотечных терминов. Русско-латышский и латышско-русский. Р., Латгосиздат, 1957. 287 с.

публиках неизбежно ведет к единству применяемых понятий-терминов. Разнобой в этой области нетерпим, и русские термины должны служить основой унификации для языков всех других народов СССР.

Для сравнения заглянем, например, в американский словарь библиотечных терминов¹. Перед нами откроется иной библиотечный уклад, иной подход к работе с читателями, даже некоторые иные предметы библиотечного оборудования. Конечно, библиотекарям американского континента также чужды некоторые советские библиотечные термины, несмотря на кажущееся единообразие библиотечной работы во всех странах.

Профессора Евгения Ивановича Шамурина знают в Латвии как автора многих ценных книг по библиотечному делу и библиографии, и поэтому мы искренне порадовались появлению в начале 1959 года его нового труда — Словаря книговедческих терминов². Латвийских библиографов интересовало больше всего, как автор разрешает спорные вопросы теории библиографии, в частности — вопрос о видах библиографических трудов, справедливо названный М. В. Машковой «важнейшим разделом теории советской библиографии»³. Как известно, вопрос этот широко обсуждался на страницах сборника «Советская библиография» в дискуссии по учебнику для библиотечных техникумов В. Н. Денисьева⁴, а также в рецензиях на учебник для библиотечных институтов⁵.

Материалы дискуссии⁶ и основные теоретические положения учебника для библиотечных институтов обобщены в обстоятельной редакционной статье сборника «Советская библиография», к которой и отсылаем нашего читателя⁷. Здесь

¹ *Thompson E. H.* The ALA glossary of Library terms, with a selection of terms in related fields. Chicago, American Library Association, 1943. 160 p.

² *Шамурин Е. И.* Словарь книговедческих терминов для библиотекарей, библиографов, работников печати и книжной торговли. М., «Советская Россия», 1958. VIII, 340 с.

³ *Машкова М. В.* Вопросы теории и истории библиографии в учебнике «Общая библиография». — Советская библиография, вып. 52, 1958, с. 45.

⁴ *Денисьев В. Н.* Общая библиография. Учеб. пособие для библиотеч. техникумов. М., Госкультпросветиздат, 1954. 224 с.

⁵ Общая библиография. Учебник для библиотеч. ин-тов. (Под ред. А. Д. Эйхенгольца). М., «Советская Россия», 1957. 464 с. (М-во культуры РСФСР. Упр. учеб. заведений).

⁶ Советская библиография, вып. 41, 1955, с. 33—44; вып. 42, 1956, с. 37—49; вып. 43, 1956, с. 33—36; вып. 44, 1956, с. 40—49.

⁷ О некоторых теоретических вопросах советской библиографии. — Советская библиография, вып. 50, 1958, с. 3—14.

же вкратце напомним, что в зависимости от целевого назначения В. Н. Денисьев различает четыре вида библиографии: учетно-регистрационную, информационную, критическую и рекомендательную. Для всех участников дискуссии несомненным является существование учетно-регистрационной и рекомендательной библиографии, и все они, за исключением авторов одной статьи (Ю. П. Антипина, М. А. Брискман и Н. С. Лебедев) отрицают критическую библиографию как особый вид и в большей или меньшей мере признают (за исключением А. В. Кленова и И. И. Решетинского) существование информационной (научно-информационной, научно-вспомогательной) библиографии. В упомянутой нами редакционной статье делается вывод, что «в современной библиографической практике существуют три главных, основных вида библиографии: учетно-регистрационная, научно-информационная и рекомендательная» (с. 13). Еще более четко эта мысль выражена в появившихся позже рецензиях на учебник для библиотечных институтов¹, где только М. В. Машкова защищает существование критической библиографии, признавая, однако, научно-информационную. Напомним также, что на проходивших в октябре 1958 года совещаниях библиографов Москвы, Ленинграда и Харькова, где обсуждалась указанная редакционная статья, большинство выступавших признало необходимость выделения научно-информационной (научно-вспомогательной — по терминологии ленинградцев) библиографии как особого вида библиографии; вопрос о критической библиографии оказался, однако, очень спорным².

Какие же виды библиографии различает в своем словаре Е. И. Шамурин? В зависимости от целевого и читательского назначения он признает наличие учетно-регистрационной, рекомендательной и критической библиографии, отрицая существование научно-информационной. «Поскольку информация читателей входит в задачи любой библиографии, выделение информационной библиографии как особого вида библиографии не имеет оснований» (с. 104). В упомянутой ранее редакционной статье (с. 11—12) читаем: «Все виды библиографии призваны информировать читателей о произведениях печати и служить средством их пропаганды. Однако каждый вид имеет свои особые задачи, информирует

¹ Советская библиография, вып. 52, 1958, с. 41—56; вып. 2(54), 1959, с. 66—72; вып. 3(55), 1959, с. 69—75.

² К. А. Обсуждение вопросов теории библиографии. — Советская библиография, вып. 52, 1958, с. 88—90.

определенные группы читателей... Научно-информационная библиография обслуживает читателей определенной группы: научных работников, преподавателей высшей школы, специалистов-производственников и т. д.» Обоснованно мотивирует самостоятельное существование этого вида библиографии А. И. Бальцер¹. Серьезного внимания заслуживают также доводы М. В. Машковой: «Классификацию видов библиографии нельзя рассматривать как нечто застывшее и неизменное... Процесс зарождения и формирования нового вида библиографии может совершаться и в наши дни. Так, в настоящее время наблюдается активное развитие научно-информационной библиографии и одновременно стремление ее к самостоятельному существованию на равных правах с учетно-регистрационной и рекомендательной библиографией» (с. 46). Библиотечно-библиографическая литература последнего времени, в частности статьи 4-го выпуска сборника «Советская библиография» за 1959 год, свидетельствует о довольно большой распространенности термина «научно-информационная библиография» (нежелательна лишь синонимия с научно-вспомогательной библиографией).

Что касается признаваемой Е. И. Шамуриным критической библиографии, то, согласно выводу упомянутой редакционной статьи, «критической библиографии как вида библиографии не существует. Есть тесно связанные между собой критика и библиография» (с. 13). Авторы учебника для библиотечных институтов, говорится в этой статье, называют критической библиографией материалы критики. Обстоятельные доводы, свидетельствующие об отсутствии критической библиографии как особого вида, приведены также в рецензии Б. Т. Уткина на упомянутый учебник². Е. И. Шамурин в своем словаре рассматривает критическую библиографию как особый вид библиографии, вкладывая в нее то же содержание, что и авторы учебника для библиотечных институтов и М. В. Машкова. Точка зрения В. Н. Денисьева по данному вопросу крайне расплывчата (с. 31—32).

Возьмем другой пример терминологической путаницы, которую, к сожалению, также не устраняет словарь Е. И. Шамурина.

¹ Бальцер А. И. В защиту научно-информационной библиографии. — Советская библиография, вып. 2(54), 1959, с. 71—72.

² Уткин Б. Т. Об учебнике для библиотечных институтов. — Советская библиография, вып. 3(55), 1959, с. 69—75.

Словарь содержит термины «внутрикнижная», «прикнижная» и «пристатейная» библиография. В предисловии к словарю автор отмечает (с. VII), что понятия «внутрикнижная» и «прикнижная» библиография он не считает синонимами. Это же явствует и из данных им определений к этим терминам. К. Р. Симон в своей (единственной до сих пор) рецензии на словарь¹ отмечает, что желательно включить в него термин «внутристатейная (?) библиография»².

Напомним, что более десяти лет назад К. Р. Симон в своей статье-отклике³ на статью Л. М. Вадиковской и З. Л. Фрадкиной⁴ оперировал лишь терминами «прикнижная» и «пристатейная» библиография, предварительно пояснив, что списки использованной автором литературы, ссылки в подстрочных примечаниях или указания на литературу, имеющиеся в тексте книги, хотя и подходят под понятие «внутрикнижная библиография», однако «строго говоря... вообще библиографией не являются» (с. 14)⁵. Е. И. Шамурин впадает в другую крайность, вводя особый термин «подстрочная библиография». В. И. Кремянский, высказываясь против упомянутых выше положений статьи К. Р. Симона, обоснованно доказывает⁶, что любые библиографические материалы, помещенные в любом месте книги или статьи, по существу ничем не отличаются друг от друга (с. 65—66). Подобно Л. М. Вадиковской и З. Л. Фрадкиной он употребляет термин «внутрикнижная библиография» независимо от того, находится ли материал «внутри» или «при» книге («... предлагаемое К. Р. Симоном ... выделение из внутрикнижной библиографии особой категории «прикнижной библиографии» практического значения не имеет»). Однако в дальнейшем изложении своей статьи В. И. Кремянский употребляет и термин «прикнижная библиография». Иные авторы называют этот вид библиографии просто книжной биб-

¹ Симон К. Р. Первый опыт словаря книговедческих терминов. — Советская библиография, вып. 3(55), 1959, с. 83—89.

² Настоящая статья написана в октябре 1959 года.

³ Симон К. Р. О методике составления прикнижных библиографий. — Советская библиография, вып. 1(26), 1949, с. 13—23.

⁴ Вадиковская Л. М. и Фрадкина З. Л. К вопросу о внутрикнижных библиографиях. — Советская библиография, вып. VI, 1948, с. 45—50.

⁵ Отрицательное отношение К. Р. Симона к понятию «внутрикнижной библиографии» сказалось еще ранее в его книге «Общая иностранная библиография» (М., 1941, с. 42), где в заглавии одного из разделов «Библиография «внутрикнижная» последнее слово заключено в кавычки.

⁶ Кремянский В. И. К вопросу о внутрикнижной и пристатейной библиографии. — Советская библиография, вып. 1(32), 1952, с. 64—75.

лиографией, как это делает в своей статье Н. Ф. Горбачевская¹, хотя на той же странице статьи находим и «прикнижные и пристатейные списки», и «прикнижную и пристатейную библиографию».

Итак, в настоящее время К. Р. Симон в своей рецензии на словарь ратует за включение в него неизвестного в нашей литературе термина «внутристатейная библиография». Кто и где его употреблял? Может быть автор имеет в виду бытующий еще термин «внутрижурнальная библиография?»² Было бы гораздо логичнее, если К. Р. Симон, исходя из упомянутых выше положений его статьи, предложил бы Е. И. Шамурину снять понятие «внутрикнижная библиография» с тем, чтобы в словаре остались рекомендованные ранее К. Р. Симоном термины «прикнижная» и «пристатейная» библиография (конечно, с соответствующими определениями). Кстати сказать, оба эти термина за последние годы уже довольно прочно укоренились в нашей литературе как понятия, охватывающие указания на литературу в любом месте книги (статьи). Напомним хотя бы, что в плане тем, предложенных сборником «Советская библиография» на 1956 год, фигурировала тема «О прикнижной и пристатейной библиографии».

Вполне возможно, что со временем К. Р. Симон изменил свои воззрения по настоящему вопросу. Ведь включили же и мы четыре года тому назад в свой словарь (что греха таить!) понятие критической библиографии и исключили понятие библиографии информационной. Все это лишь подтверждает факт эволюции и — увы! — также разнобоя нашей библиографической терминологии, необходимость ее ревизии и пересмотра, т. е. то, о чем так хорошо сказал председатель Комитета научно-технической терминологии Академии наук СССР академик А. М. Терпигорев: «Критически приходится относиться не только к распространенным определениям, но и к самим понятиям, устранять явно устаревшие и ненаучные и вводить иногда для ясности и удобства новые»³.

¹ Горбачевская Н. Ф. Задачи центральных библиотек в области краеведческой библиографии. — Советская библиография, вып. 4(56), 1959, с. 15.

² Кричевский Г. Г. Новые иностранные справочники по библиографии библиографий. — Советская библиография, вып. 1(32), 1952, с. 92. Также в кн.: Идейно-воспитательная работа массовых библиотек. М., 1959, с. 437, 447. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина).

³ Терпигорев А. М. Вопросы научно-технической терминологии. — Вестник Академии наук СССР, 1950, № 8, с. 40.

Здесь нельзя не вспомнить наших библиографов-краеведов, решивших при обсуждении «Положения о краеведческой работе...» устранить «для ясности и удобства» термины «краевая литература» и «краевая библиография» и заменить их (в отношении всей литературы и библиографии о крае, независимо от формы и места их издания) терминами «краеведческая литература» и «краеведческая библиография»¹. Это уточнение термина очень облегчило работу по определению состава краеведческих фондов, каталогов и картотек. Библиотечные работники должны определенно учитывать, что, как следует из новейших языковедческих исследований, «терминологическая лексика — это наиболее интенсивно развивающийся (разрядка наша. — Е. П.) пласт словарного состава языка, непосредственно отражающий все новое в различных областях науки и производства. Значение этого лексического пласта и его удельный вес в общем словарном составе языка все время возрастают...»²

Разноречивы в нашей литературе также понятия общей и универсальной, специальной и отраслевой библиографии. Согласно определениям этих терминов в словаре Е. И. Шамурина, «общая библиография» является более широким понятием, охватывающим не только различные отрасли знания (тематику), но также и различные виды и формы изданий, и противопоставляется специальной библиографии, а универсальная библиография — понятие чисто тематическое и противопоставляется понятию отраслевой.³

Однако, в литературе встречаются некоторые отклонения от такого понимания указанных терминов. Так, М. В. Машкова в своей рецензии на учебник для библиотечных институтов уже указывала (с. 41—42) на двоякое понимание авторами учебника термина «общая библиография». По мнению рецензента, под этим «вполне определившимся термином» до сих пор понимались библиографические труды, «в которых

¹ Положение о краеведческой работе областных (краевых), республиканских (АССР) библиотек. — Советская библиография, вып. 4(56). 1959, с. 61. См. там же: *Вадиковская Л. М.* О некоторых насущных вопросах краеведческой библиографии, с. 3—10, а также: *Озерова Г. А.* Некоторые вопросы работы библиотек с краеведческой литературой. — Библиотекарь, 1956, № 2, с. 23—24.

² *Элиашберг А. Я.* О некоторых принципах сложения производственно-технической терминологии. — Учен. записки (Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена), т. 189, вып. 2, 1959, с. 89.

³ В своей книге «Методика библиографической работы» (М., 1933, с. 240) Е. И. Шамурин рассматривал понятия «общей» и «универсальной» библиографии как синонимы.

регистрировались произведения печати, относящиеся ко многим различным отраслям знания, что в известной степени придавало этим трудам универсальный характер и тем самым позволяло общую библиографию противопоставлять отраслевой». Авторы учебника очевидно разделяют такое понимание термина, о чем свидетельствуют название и текст параграфа «Общая и отраслевая библиография» (с. 30—32). В программах разных лет для библиотечных институтов также встречается это сочетание. (Отметим, что согласно словарю Е. И. Шамурина общую библиографию следовало бы противопоставлять специальной.) С другой стороны, давая учебнику название «Общая библиография», его авторы вводят новое толкование этого термина, по словам М. В. Машковой, «включающее в себя всю совокупность вопросов теории, истории, методики и организации библиографической работы» (с. 42), поскольку все эти вопросы (также и в отношении отраслевой библиографии) рассматриваются в учебнике.

В словаре имеется еще одно определение общей библиографии: «библиография всех книг и других произведений печати, изданных на территории страны с момента введения в ней книгопечатания... синоним термина: Репертуар». Это же определение (несколько иными словами) автор дает для понятия «государственная библиография», неправомерно расширяя этот термин. Во вступительной статье к книге М. В. Сокуровой¹ профессор П. Н. Берков двумя годами раньше утверждал, что «общей библиографией называется такая, которая охватывает всю книжную продукцию на данном языке за все время существования... книгопечатания у данного народа...» (с. 31—32). Против этого определения, а также против понимания проф. П. Н. Берковым текущей, ретроспективной и национальной библиографии возражает М. К. Дерунова в своей рецензии на книгу М. В. Сокуровой².

Из сказанного ясно, что термин «общая библиография» еще нельзя считать «вполне определенвшимся». Здесь наблюдается многозначность термина, против которой теория терминологии возражает так же резко, как и против синонимии.

¹ Сокурова М. В. Общие библиографии русских книг гражданской печати. 1708—1955. Аннотированный указатель. Изд. 2-е, переработ. и доп. Под ред. и со вступит. статьей проф. П. Н. Беркова. Л., 1956. 284 с. с илл.; 1 л. табл. (Гос. публичная б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Библиография русской библиографии. Аннотированные указатели).

² Дерунова М. К. Труды по библиографии русской библиографии. — Советская библиография, вып. 47, 1957, с. 107—108.

Можно привести еще много примеров терминологической путаницы библиографических понятий, однако мы не ставили своей целью дать полный их перечень. В частности, мы оставили в стороне очень важный, неоднократно поднимавшийся вопрос об определении предмета библиографии, не разобрали случаев необоснованного «терминотворчества» некоторых авторов (например, П. Н. Берков под именем «библиографической технологии» подразумевает библиографическую методику, термином «библиографическое источниковедение» обозначает «совокупность существующих библиографических трудов»¹, а В. Н. Денисьев в третьем, последнем издании своей «Общей библиографии» называет ретроспективную библиографию сводной²). Остановимся лишь кратко на термине «международная библиография».

К. Р. Симон в уже упомянутой нами рецензии на словарь Е. И. Шамурина указывает на отсутствие в нем термина «интернациональная библиография», которую рецензент понимает как «библиографию, учитывающую произведения, вышедшие в разных странах и на разных языках» (с. 85). Однако сам К. Р. Симон в своей книге «Общая иностранная библиография» такой вид библиографических трудов называет международной библиографией (М., 1941, с. 43). Такой же перевод дается терминам *Internationale Bibliographie*, *International Bibliography*, *Bibliographie internationale* и в книге Л. Б. Хавкиной «Словари библиотечно-библиографических терминов» (М., 1952), одним из трех редакторов которой был К. Р. Симон. Также учебник для библиотечных институтов (с. 31), англо-русский библиотечно-библиографический словарь М. Х. Сарингуляна (редакторы: П. Х. Кананов и В. В. Попов) и многие другие словари иностранных библиотечно-библиографических терминов, где дается перевод термина на русский язык, например, словарь Е. Виенцковской и Г. Плищинской (Варшава, 1955), словарь М. Надворника и М. Папирника (Прага, 1956), — все в данном случае

¹ Берков П. Н. Библиография и научная работа. — Труды (Гос. Публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина), т. 3, (6), 1957, с. 99—114. См. также рецензию: Николаев В. А. Вопросы теории и методики библиографии в «Трудах» библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. — Советская библиография, вып. 49, 1958, с. 94—96.

² О том, какое содержание вкладывали различные авторы (Е. И. Шамурин, М. Н. Куфаяев, Н. В. Здобнов) в понятия государственной, национальной, специальной, краевой, отраслевой библиографии более двадцати лет назад, и критику их взглядов см. в статье: Симон К. Р. О нашей библиографической терминологии. — Советская библиография, вып. 1(15), 1937, с. 51—60.

употребляют термин «международная библиография». В словаре Е. И. Шамурина этот термин также имеется, только в другом понимании — как «библиография, которая составлена международной организацией или с участием библиографов нескольких стран». Поэтому автора можно упрекнуть в необычном толковании термина «международная библиография», но не в пропуске термина «интернациональная библиография» (в русской библиографической терминологии нами лично пока не встреченного).

Несколько замечаний относительно некоторых частных случаев определения терминов в словаре Е. И. Шамурина.

В предисловии (с. VI) автор говорит, что книговедческое значение терминов им опускается. Однако в определении термина «статистика» два первых его раздела не относятся к книговедению. «Библиотечная статистика» и «статистика печати» указаны, кроме того, как самостоятельные термины. Из четырех определений термина «программа» два первых также не относятся к книговедению. К сожалению, здесь отсутствует «программа чтения» (библиографическое пособие).

«Сводное описание» и «серийное описание» автор рассматривает как синонимы. По нашему мнению, «сводное описание» является более широким понятием, охватывающим описание серий, многотомных изданий и т. п. Поэтому не каждое сводное описание можно назвать серийным, но серийное описание всегда является сводным.

Определение «выдачного пункта» или «пункта выдачи» дано лишь в значении обычного места выдачи и приема книг в любой библиотеке. Следовало бы учесть и второе значение термина (опять многозначность!), о котором говорится в лекции Е. И. Кужельковой для студентов-заочников¹ и в «Минимуме библиотечной техники» (Изд. 8-е, 1957. § VIII).

В определениях «авторского свидетельства» и «патента» недостаточно раскрыто различие между этими документами в смысле предоставляемых автору прав. Вскользь об этом говорится в определении патентного описания, причем выражение «исключительное право», употребленное и в определении патента, мало что объясняет. Отмечая в этом определении, что «в советской практике имеют широкое распространение документы иного характера», следовало бы дать ссылку

¹ Кужелькова Е. И. Обслуживание читателей вне библиотеки. М., Госкультпросветиздат, 1954, с. 26—28. (Ленингр. гос. библиотеч. ин-т им. Н. К. Крупской. Лекции для студентов заочного отделения по курсу «Библиотечное дело»).

к «авторскому свидетельству», а не к «описанию изобретения», которое не является документом и недостаточно отражает «иной характер» советской практики.

Закономерно ли в определении библиографической информации указывать лишь один ее вид — индивидуальную библиографическую информацию, а в определении последней отмечать мимоходом, что существует еще другой вид информации, «ориентирующейся на группу или категорию читателей»? Очевидно, вопрос о терминах групповой (коллективной) и массовой информации еще ждет своего разрешения.

Уже давно мы ищем в литературе ответа на вопрос, какую справку библиотека вправе считать устной и какую — письменной. Нас не удовлетворил ответ автора словаря, что устная библиографическая справка это та, «которая дается в устной форме, не фиксированная в виде списка, картотеки и пр.» От понятия «письменная библиографическая справка» сделана отсылка: «см. Библиографическая справка» (по-видимому, номер первый), где указывается на справку, «составленную в виде перечня или картотеки». Кстати, в третьей части этого же определения автор отрицает противопоставление библиографической справки фактической, считая справку по существу вопроса одним из видов библиографической. До сих пор, насколько нам известно, справки было принято подразделять по содержанию на библиографические, библиотечные и фактические (или справки по существу вопроса), а по форме — на письменные и устные. По нашему мнению, ясность терминологии не выиграла от того, что все эти пять понятий даны под тремя рубриками «библиографической», «библиотечной» и «устной» справки.

В определении путеводителя упомянуто много разных учреждений, однако ничего не сказано о характерных чертах путеводителя по библиотеке. Очень расплывчато дано в словаре понятие реферата; трудно уяснить, чем этот вид библиографической характеристики отличается от аннотации. В определениях альбинов и эльзевиров не пояснено, чем же отличаются эти издания от прежних и почему мы ценим их (у эльзевиров отмечено только их изящество). Понятие «сборщика книг» хотелось бы видеть не только в книготорговом, но и в библиотечном понимании (сборщик задержанных книг). В определении «проверки на дублетность» хотелось бы узнать конечную цель этой работы, хотя бы с точки зрения комплектования. Было бы желательно

обобщить понятия «предварительного издания» и «макета». В определении «подстрочника» не указано значение этого термина с точки зрения переводческой работы. Разве книжная закладка всегда прикреплена к книге? Это не только «тесьма, ленточка или тонкий шнурок» или «листок плотной бумаги» с рекламой о новых изданиях, но также и, например, художественно обработанная полоска кожи, которая свободно вкладывается в книгу и вынимается из неё. В определении термина «книжный отдел» удивляет слово «многолавка». Это новый синоним универсального магазина? Разве указатель авторов содержит «только имена» авторов и других лиц? Ведь его задача указывать страницу, параграф, номер описания (в библиографиях) и т. п., чтобы читатель мог найти данное лицо в тексте книги. От указателя, содержащего только имена, читателю будет мало пользы. В определении термина «заставка книги» говорится о ее нахождении «на полке или в шкафу» (разве в шкафу — не на полке?). Из определений неясна разница между понятиями «библиотечный (читательский) актив» и «друзья библиотеки». Задачи этих коллективов очевидно одинаковы, однако на синонимию автор не указывает. В определении термина «издание для слепых» не сказано, почему шрифт, состоящий из выпуклых точек, называется брайлевским (от терминов «брайлевский шрифт» и «рельефная печать» дана отсылка к «изданию для слепых»).

Разве исчезнувшее в последнее время из нашей литературы «порядковое слово» снова приобрело право гражданства? Насколько нам известно, вместо него употреблялось «начальное» или «первое» слово.

Вызывает недоумение следующая отсылка: «Теория библиографии — см. Теоретическая библиография». Понятие «теории библиографии» настолько общепринято и ясно¹, что, право, нет необходимости заменять его новым, неясным, по выражению самого автора «условным» термином, «под которым подразумеваются работы в области истории, теории и методики библиографии».

Что, по нашему мнению, в словаре является лишним? В предисловии автор резонно отмечает (с. V) отсутствие в словаре таких «общих слов», как «книжная полка», «книж-

¹ Решетинский И. И. О теории и практике библиографии. — Советская библиография, вып. 42, 1956, с. 37—44.

Определение теории библиографии, данное в этой статье (с. 42), повторяется также в редакционной статье: О некоторых теоретических вопросах советской библиографии. — Советская библиография, вып. 50, 1958, с. 6, 10.

ный шкаф» (хотя в тексте словаря дается «двойной шкаф»), «стремянка», «техникум», «накладная», «счет» и т. п. На наш взгляд, не менее лишними являются другие, в основном иностранные слова, так что порой словарь книговедческих терминов подменяет собой словарь иностранных слов, например: «дефиниция», «дивертисмент», «демографический», «зооветминимум», «техминимум», «идеология», «контур», «метод», «оппонент», «проблематика», «проект», «пропедевтика», «сентенция», «синоним», «софизм», «спич», «схематизм», «теория», «техпромфинплан», «трёма́», «тире», «дефис», «фантазия», «филиппика», «формула», «шедевр», «эпигон» и т. п., а также целый набор прилагательных, которыми можно характеризовать литературные произведения, как-то: «стандартный», «схематический», «схоластический», «трафаретный», «тривиальный», «фантастический», «фривольный», например: «схоластическая статья», «стандартный рассказ», «трафаретные стихи», «тривиальная пьеса», «фантастическая повесть» (все эти примеры даны в определениях терминов после слов «например, в выражении:»).

К. Р. Симон в своей рецензии обоснованно досаждает на ненужное перечисление в словаре различных видов литературы, неспецифичных для книговедческих дисциплин. К этому можно добавить, что в очень большом количестве в словаре представлены также термины по картографии (по нашим неполным подсчетам — более 50). Разве нужны в книговедческом словаре такие чисто картографические термины, как «изобаты», «изолинии», «горизонтالي», «рельеф карты», «разграфка картографического издания», «проекция карты» и «картографическая проекция» (судя по определениям, два последних понятия являются синонимами, но это не указано).

Излишне перечисление библиотек по их принадлежности всевозможным организациям и учреждениям («кабинетская», «оперная», «совхозная», «судовая» и подобного рода библиотеки). К этой же категории относятся и названия актов. Нужно сказать, что подобного рода перечисления (если они нужны) обязательно должны быть исчерпывающими, так как читатель всегда вправе спросить, почему акт проверки фондов автор считает более важным, чем акт сдачи-приема книжного имущества библиотеки или акт о поступлении книг, полученных от читателей взамен утерянных. Можно также ставить под сомнение необходимость регистрации в книговедческом словаре всевозможных видов бумаги, переплетов, словарей.

По нашему мнению, не следовало давать так много слов, принадлежащих к одному корню. Если уже имеются такие слова, как «монтаж», «монтированный», «монтажочный лист», то зачем нужны еще «монтаживание» и «смонтированный»? Если уже даны «юмористическая литература» и «юмореска», то зачем еще «юморист» и «юмор»? Ведь все эти понятия поясняются, в конечном счете, одними и теми же словами.

Можно возразить против таких терминов, как «забор литературы», «срок забора литературы». Неуместно в словаре жаргонное слово «агитка».

Некоторых терминов в словаре определенно недостает. Таковы, например, «паспортизация фондов» (имеется «паспортизация каталогов»), «проверка библиотечных каталогов» (имеется «проверка фондов»), «организация фонда» (имеется «организация каталога»). Вызывает удивление отсутствие термина «дополнительная карточка» (дублет основной карточки систематического каталога). Вряд ли «дублирующая запись» сможет заменить этот распространенный термин, да и зачем заменять? Отсутствуют также «именное добавочное описание» и «добавочное описание на заглавие» — термины, не упомянутые также в определении добавочного описания. В литературе (А. В. Кленов и др.) изредка встречается также «добавочная карточка» (карточка с добавочным описанием), которая тоже не упомянута в словаре.

На явном недоразумении основано замечание К. Р. Симона (см. его рецензию на словарь) об отсутствии в словаре термина «хронологическая расстановка» (с. 85). Этот термин имеется.

Несколько слов о системе ссылок в словаре. Определения «юношеской» и «молодежной» литературы повторяются почти слово в слово, почему же эти термины связаны перекрестными ссылками по форме «см. также», которые автор употребляет (к сожалению не всегда) для родственных, но в сущности противопоставляемых терминов, например: «Функциональная структура библиотеки... см. также Отраслевая структура библиотеки»? Для юношеской и молодежной литератур был бы уместен вид ссылки, используемый в прочих аналогичных случаях: «Торцовая гравюра... синоним термина Тоновая гравюра на дереве» или «Топографический указатель — то же, что Географический указатель». Кстати отметим, что две эти формы ссылок, имеющих в сущности одинаковое значение, дезориентируют читателя, тем более что существует еще одна ссылка

(от отвергаемого термина к принятому) по форме «см.», например: «Почтоабонемент см. Заочный абонемент» (см. разъяснение автора на с. VI предисловия). Но как же тогда понять выражение: «Библиография первой степени — см. Библиография библиографии»? Действительно, существует и правомочное: «Библиография второй степени — см. Библиография библиографии». От библиографии первой степени отсылка сделана, оказывается, потому, что в определении «библиографии библиографии» пояснена также сущность библиографии первой степени. Система ссылок словаря требует основательной ревизии.

Упомянутые здесь недочеты словаря (в большей или меньшей мере неизбежные в подобных работах) мы объясняем в основном тем, что словарь является плодом работы (пусть весьма долголетней) одного лишь лица (пусть чрезвычайно знающего и компетентного). Словарь лишен преимуществ коллективного труда, творческого обмена мнениями и опытом, что так важно при составлении терминологических словарей. Одновременно необходимо отметить, что автор очевидно не является принципиальным противником метода коллективной работы, так как, говоря об апробации новых вводимых им терминов (с. VIII предисловия), он упоминает об «авторитетной терминологической комиссии, которая должна быть создана».

При рассмотрении данного словаря мы учитывали также и то, что он является словарем-справочником, по выражению Л. В. Щербы¹, или собирательским словарем (согласно терминологии С. И. Ожегова²), и не предъявляли к нему требований, обычно выдвигаемых в отношении нормативных академических (Л. В. Щерба) или кодификационных (С. И. Ожегов) словарей. Поэтому мы не поднимали, в частности, чрезвычайно важного в терминологии вопроса о системе понятий, основанной на предварительной классификации всех терминов какой-либо отрасли. В предисловии к словарю (с. VIII) автор прямо указывает на отсутствие в его работе ссылок от родовых понятий к видовым и от общего к частному и наоборот, однако система понятий, хотя и неполная, проскальзывает кое-где в тексте определений отдельных терминов (см., например, «аннотация», «каталог», «скобки»).

¹ Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии. — Известия Акад. наук СССР. Отд-ние литературы и языка, 1940, № 3, с. 89—90.

² Ожегов С. И. Вопросы лексикологии и лексикографии. — Труды Ин-та языка и литературы Акад. наук Латвийской ССР. Т. 2, 1953, с. 121.

Словарь Е. И. Шамурина несомненно будет широко использован в дальнейшей работе над книговедческими и особенно библиотечно-библиографическими терминами. Автором проделана чрезвычайно большая работа, всю сложность которой может уяснить только тот, кто трудился в этой области. Недаром филолог и историк XVI века Ж. Скалигер советует применять словарную работу в виде наказания провинившимся («пусть лексикон делает»), так как эта работа более изнурительна, чем труд кузнеца или рудокопа¹. Конечно, словарь Е. И. Шамурина критикуют, однако, говоря словами В. Ф. Васильева относительно учебника для библиотечных институтов, — «ведь раньше и критиковать-то было нечего»².

На путь коллективного труда встала терминологическая группа, основанная недавно Библиографической комиссией Совета по вопросам библиотечной работы при Министерстве культуры СССР³. Члены группы (в составе 14 человек) займутся прежде всего библиографическими терминами. Хочется приветствовать намерение членов группы публиковать для широкого обсуждения разработанные ими материалы и пожелать им успеха в нелегкой работе.

Читая в информационном сообщении «Советской библиографии», что «в качестве первоочередной задачи группа наметила разработку развернутых определений (разрядка наша. — Е. П.) библиографических терминов, особенно тех, в понимании которых существуют разногласия»⁴, уместно вспомнить о научно обоснованном опыте работы Комитета технической терминологии Академии наук СССР, где уточнение терминов каждой отрасли начинается с разработки классификации (системы) понятий этой отрасли. Имеется ли у нас четко разработанная система библиографических

¹ Стихотворение Ж. Скалигера в переводе Феофана Прокоповича цитирует Л. В. Щерба в предисловии к своему Русско-французскому словарю.

² Васильев В. Ф. За тесную связь теории библиографии с практикой. — Советская библиография, вып. 2(54), 1959, с. 70.

³ В Латвийской ССР с 1946 года работает терминологическая комиссия при Академии наук ЛССР, в 1959 году переданная в ведение Института языка и литературы. Комиссией рассмотрены и утверждены термины по различным отраслям знания, в том числе по библиотековедению и библиографии (в 1947—1949 гг.). Подробнее см. в статье: Пейле Е. Я. Опыт работы библиотеки над составлением словаря терминов по библиотековедению. — Научные библиотеки СССР (опыт работы), № 2(4), 1950, с. 64—66. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина).

⁴ Терминологическая группа. — Советская библиография, вып. 4(56), 1959, с. 129.

понятий? Даже краткий обзор разногласий по вопросу о самом существовании некоторых видов библиографии, сделанный нами в настоящей статье, заставляет ответить на этот вопрос отрицательно. Вправе ли мы начинать работу с определений, да и то не всех, а наиболее спорных библиографических терминов? Ведь «для того, чтобы правильно выбрать признаки, которые должны быть отражены в определениях, необходимо установить связи, объективно существующие между понятиями, построить классификации понятий... Бессистемное построение определений отдельно для каждого понятия, без учета его связи с другими понятиями, приводит к определениям, обладающим различными недостатками»¹. Не следует забывать, что «работа по упорядочению терминов... если она претендует на подлинную научность, немислима без предварительной разработки классификаций и систематизации понятий»². Не намерены ли члены терминологической группы провести эту работу при составлении словника?

По нашему мнению, избранный терминологической группой метод работы объясняется укоренившейся в библиотечной среде недооценкой значения теории библиографии в терминологической работе. Ведь говоря об отставании теории библиографии, обычно принято винить в этом нечеткость библиографической терминологии. В таком духе высказывался уже более двадцати лет назад К. Р. Симон в упомянутой нами статье «О нашей библиографической терминологии» (с. 51), возлагая на последнюю «значительную долю ответственности» за отставание теории библиографии. Этот же упрек прозвучал в 1958 году на обсуждении в Москве и в Ленинграде уже упомянутой нами редакционной статьи в «Советской библиографии». Между теорией библиографии и ее терминологией, так же как и в любой отрасли знания, неоспоримо существует самая тесная связь, однако следует помнить, что терминология любой отрасли опирается на четко разработанную классификацию (систему) ее понятий, являющуюся делом теории.

¹ Руководство по разработке и упорядочению научно-технической терминологии. Под ред. акад. А. М. Терпигорева. М., 1952, с. 35. (Акад. наук СССР. Комитет технической терминологии).

² Терпигорев А. М. Вопросы научно-технической терминологии. — Вестник Акад. наук СССР, 1950, № 8, с. 40. См. также: Лотте Д. С. Образование системы научно-технических терминов. 2. Влияние классификации на точность терминологии. — Известия Акад. наук СССР. Отд-ние техн. наук, 1948, № 6, с. 929—944.

С другой стороны, нельзя не приветствовать намерение терминологической группы проследить историческое развитие определений отдельных терминов начиная с их зарождения до наших дней. Это займет, конечно, немало времени, но ведь еще академик Л. В. Щерба говорил, что «каждое мало-мальски сложное слово в сущности должно быть предметом научной монографии...» Не забудем, однако, что непосредственно вслед за этим он добавлял: «...а следовательно, трудно ожидать скорого окончания какого-либо хорошего словаря» (с. 103).

Все сказанное свидетельствует об отсутствии пособий по теоретическому обоснованию терминологической работы. Составление таких руководств является задачей лингвистов, которые только в последние годы стали больше интересоваться терминологией. Еще до сих пор «лингвисты не создали такой научной работы, которую терминологи могли бы использовать как руководство в своей теоретической и практической работе в области построения и отбора терминов. Это тем более странно, что лингвисты хорошо понимают роль и значение терминологии в науке, в образовании понятий и т. п.», — пишет В. Н. Костров¹, председатель постоянной комиссии по научно-методической разработке основ построения терминологических словарей при Комитете технической терминологии Академии наук СССР.

Проблема упорядочения терминологии обычно возникает там, где встает вопрос о широком развитии какой-либо отрасли науки или производства. Не случайно советские отраслевые журналы последних лет пестрят дискуссиями, полемиками, предложениями по терминологии своей отрасли. Теперь к ним присоединятся голоса наших библиографов, библиотекарей. Ответственные задачи, возложенные на нашу страну семилетним планом, в особенности постановлением ЦК КПСС о библиотечной работе (октябрь 1959 г.), обязывают советских библиотечных работников самым серьезным образом взяться за разработку своей терминологии².

¹ Костров В. Н. Лингвисты должны изменить свое отношение к терминологической работе. (Письмо в редакцию). — Вопросы языкознания, 1956, № 2, с. 129

² Так как статья сдана в печать в октябре 1959 г., в ней не учтены материалы обсуждения учебника «Общая библиография» в Ленинградском (декабрь 1959 г.) и Московском (февраль 1960 г.) библиотечных институтах, а также неопубликованные еще материалы Всесоюзного терминологического совещания (Москва, май 1959 г.).

E. Peile

**DAŽI DISKUTĒJUMI BIBLIOTEKĀRĀS
UN BIBLIOGRĀFISKĀS TERMINOLOĢIJAS JAUTĀJUMI
UN E. ŠAMURINA
«GRĀMATU ZINĀTNES TERMINU VĀRDNĪCA»**

KOPSAVILKUMS

Rakstā iztirzāti profesora E. Šamurina «Grāmatu zinātnes terminu vārdnīcā» sastopamie bibliotekārie un bibliografiskie termini. Sākumā parādīts vārdnīcas autora viedoklis par strīdigajiem bibliografiskās terminoloģijas un teorijas jautājumiem. Šajā sakarībā aplūkotas pēdējos 4—5 gados galvenokārt žurnāla «Советская библиография» slejās notikušās diskusijas par bibliografijas teoretiskajiem jautājumiem V. Denisjeva mācības grāmatā bibliotekāriem tehnikumiem un autoru kolektīva sarakstītajā mācības grāmatā bibliotekāriem institūtiem. Sīkāk aplūkotas pastāvošās domstarpības un E. Šamurina vārdnīcas devums jautājumā par mūsdienās pastāvošiem bibliografijas veidiem, īpaši par zinātniskās informācijas bibliografiju, kritisko bibliografiju, grāmatās un rakstos ievietoto (vai tiem pievienoto) bibliografiju, vispārīgo un starptautisko bibliografiju.

Tālāk rakstā kritizēti vārdnīcā sastopamie dažu bibliotekāro terminu definējumi, nevajadzīgie svešvārdi, īpašības vārdi, liekie kartografiskie u. c. termini, konstatēts dažu vajadzīgo terminu trūkums un aplūkotas nepilnības norāžu sistēmā.

Raksta beigās izteikti daži apsvērumi par terminoloģiskās grupas darbību, ko 1959. gadā dibinājusi PSRS Kultūras ministrijas padome bibliotekārā darba jautājumos. Runājot par šīs grupas darba metodiku, norādīts uz vajadzību sākt ar bibliotekāro un bibliografisko jēdzienu (terminu) sistēmas noskaidrošanu, kā to dara PSRS Zinātņu akadēmijas zinātniskās terminoloģijas komiteja.

V. Krasta

KOPKATALOGU JAUTĀJUMS LATVIJĀ

Sociālistiskās zinātnes un kultūras straujās attīstības rezultātā ievērojami pieaug gan zinātnisko, gan daiļdarbu publikāciju produkcija, kuras savācēja, glabātāja un organizētas izlietošanas vadītāja vairāk kā jebkura cita iestāde ir bibliotēka. Bibliotēkas, glabādamas arī iepriekšējo paaudžu atstāto zinātnes un kultūras mantojumu, ir neaizstājams palīgs tālākai un pilnīgākai visu partijas un valdības nosprausto uzdevumu veikšanai.

Mūsdienu bibliotēkas vairs nevar iet savus ierastos ceļus, tām jārod jauni veidi, kā pastiprināt grāmatu apgrozību, kā panākt intensīvāku grāmatu izmantošanu. Bibliotēkām jāstrādā tā, lai tās varētu apkalpot visus, pat visattālāko nomaļu iedzīvotājus ar visiem grāmatu fondiem, kas vien atrodami valstī. Taču neviena atsevišķa bibliotēka neveic un arī nevar veikt tik lielu uzdevumu. Te nepieciešama bibliotēku savstarpēja sadarbība.

Bibliotēku sadarbība iedzīvotāju apkalpošanā ar grāmatām notiek ar starpbibliotēku abonementa (SBA) palīdzību. Starpbibliotēku abonementa darbu sekmē cieša sadarbība ar bibliotēku bibliografijas nodaļām un uzziņu kabinetiem, kas palīdz grāmatas izsūtīt arī pēc tematiskiem pieprasījumiem. Bibliografijas nodaļās pieejami gan universālie, gan speciālie bibliografiskie rādītāji, kas sniedz ziņas par iznākušajām grāmatām vispār, kā arī par literatūru atsevišķās nozarēs. Tomēr šajos rādītajos nav norādīts, kādā bibliotēkā attiecīgā grāmata atrodama. Tādēļ grāmatas bieži izraksta uz labu laimi, parasti no lielākajām PSRS bibliotēkām — Maskavā un Ļeņingradā. Nereti pieprasījumus sūta no bibliotēkas uz bibliotēku, kamēr atrod vajadzīgo grāmatu. Tas rada liekus izdevumus un kavē SBA darbību. Gadās arī, ka vajadzīgā grāmata ir atrodama tuvumā, bet pieprasījumus nosūta lielākai

bibliotekai, kas atrodas stipri tālu. Tādējādi grāmatas sagādāšanai bieži vien nākas patērēt ļoti daudz laika un līdzekļu, kam par cēloni ir savstarpējās informācijas trūkums par bibliotekā esošajām grāmatām.

Tiklab lasītājiem, kā arī attiecīgās bibliotekas darbiniekiem tās iespieddarbu krājumos palīdz orientēties katalogi. Bet ikvienas bibliotekas katalogi, ja tie nav iespiesti, ir pieejami tikai šīs bibliotekas lasītājiem, pārējiem par attiecīgās bibliotekas fondiem vajadzīgo ziņu nav. Ja arī dažām bibliotekām ir iespiestie katalogi, tad, lai iegūtu vajadzīgo informāciju, jāšķirsta visi pieejamie katalogi. Tas prasa daudz laika.

Lai šīs pūles atvieglotu un palīdzētu kā lasītājiem, tā bibliotekāriem, ir nepieciešami tā saucamie **k o p k a t a l o g i**. Uz kopkataloga jeb centrālā kataloga nepieciešamību norādījis arī V. I. Leņins vēstulē Izglītības Tautas Komissariātam, runājot par biblioteku izveidošanu Padomju Savienībā.¹

Kopkatalogu ideja nav jauna, tās sākumi meklējami jau universālās bibliogrāfiskās rokasgrāmatas iecerē, kas pamazām, bibliotekām pārveidojoties par aktīvām, izglītību veicinošām iestādēm, jau 18. gs. beigās iegūst grāmatkrātuvju reģistrācijas prasībām atbilstošu izveidojumu.

Kopkatalogu vēstures ilgajā attīstības gaitā bijuši daudzi un dažādi mēģinājumi un plāni, tomēr nesalīdzināmi vairāk ir ne-realizēto nekā dzīvē ieviesto. Tam par cēloni nav tik daudz trūkumi un nepilnības pašos projektos, bet galvenokārt tas, ka daudziem lietišķiem priekšlikumiem un projektiem bija jāapstājas pusceļā vispārējā saimnieciski kulturālā stāvokļa un bibliotekārā darba nepilnīgā tehniskā izveidojuma dēļ. Kopkatalogu vēsture skaidri parāda, ka šo ideju var realizēt tikai labvēlīgos saimnieciskos apstākļos ar labi izveidotu bibliotekāro tehniku un aktīvu biblioteku sadarbību.

Kopkatalogu problēma mūsdienās sakarā ar milzīgo grāmatu produkciju visā pasaulē ir kļuvusi un kļūst arvien aktuālāka. Par to liecina tiklab padomju, kā ārzemju bibliotekārajā literatūrā arvien biežāk sastopamie raksti, kas apskata gan kopkatalogu teorijas un vēstures, gan praktiskās pieredzes jautājumus.

ISS KOPKATALOGA TEORIJAS UN METODIKAS JAUTĀJUMU APSKATS

Lai operatīvi realizētu kopkataloga ideju, ir labi jāizprot tiklab kopkataloga jēdziens, nozīme un uzdevumi, kā arī tā izveidošanas metodika un tehnika. Tā kā latviešu valodā līdz šim nav

¹ Leņins V. I. Raksti, 28. sēj., 418. lpp.

publicētu darbu par kopkataloga teorijas un metodikas jautājumiem, šeit īsumā tos aplūkosim. Tas varēs noderēt daža laba praktiskā pasākuma noskaidrošanai un labākai organizēšanai.

Mūsu metodiski teorētiskais apskats balstās uz padomju un ārzemju kopkataloga teorētiku L. Havkinas, L. Trofimova, L. Brummeļa, A. Bertolda, V. Bauhuisa, F. Šmita, H. Rolofa u. c. publicētajiem materiāliem, kas radušies pieredzes un diskusiju rezultātā.

Kopkataloga būtība un nozīme. Kopkatalogs — krievu valodā — сводный каталог, центральный каталог, angļu — union catalogue, union list, repertory catalogue, franču — catalogue collectif, répertoire (arī inventaire) commun, vācu — Gesamtkatalog, Sammelkatalog, Zentralkatalog, italiešu — catalogo (arī elenco, indice) collettivo, catalogo generale, catalogo unico — jau sava vārda sastāvdaļās slēpj jēdziena saturu: tas ir pilnīgs vai daļējs divu vai vairāku biblioteku katalogu sakopojums jeb kopsavilkums, kas izveidots par vienu kopīgu katalogu ar to pašu uzdevumu attiecībā pret bibliotekām-dalībniecēm, kāds ir katalogam katrā atsevišķā bibliotēkā, pie kam katram kopkatalogā uzrādītajam izdevumam ir savs, vispārīgiem katalogizēšanas noteikumiem atbilstošs apraksts ar atzīmēm, kurās bibliotekās izdevums atrodams.

Būtiskais kopkatalogā ir tas, ka tam jānorāda katra tanī atspoguļotā iespieddarba atrašanās vieta tās grupas bibliotekās, ko tas aptver.¹ To uzskatāmi izdara ar t. s. sinoptisko kartišu palīdzību, t. i., ar tādām kataloga kartītēm, kur ar nosacītiem apzīmējumiem (siglām) norādītas bibliotekas, kurās attiecīgā grāmata atrodas. Tādā kārtā kopkatalogs biblioteku grupā izpilda to uzdevumu, ko katalogs katrā bibliotēkā atsevišķi — dod pārskatu par dažādās vietās esošu biblioteku fondu sastāvu.

Tā kā kopkatalogs atspoguļo vai nu visus attiecīgā grupā ietilpstošo biblioteku fondus, vai arī pēc kādas pazīmes izvēlētu fondu daļu, kā arī šo fondu atrašanās vietas, tam ir milzīga nozīme lasītāju ātrākai un labākai apkalpošanai, kas ir pats svarīgākais padomju biblioteku uzdevums. Kopkatalogs nodrošina mērķtiecīgu un ātru grāmatu apgrozību ar SBA palīdzību. Iegūstot noteiktu informāciju par grāmatas atrašanās vietu, tiek ietaupīts laiks un līdzekļi, ko izšķiež lieku pieprasījumu izsūtīšanai, kā arī lasītāja laiks, ko tas zaudē, pieprasīto grāmatu gaidot.

Ar kopkataloga palīdzību bibliotekas var samazināt atteikumu skaitu vai arī atsevišķus atteikumus motivēt ar aizrādījumu, ka pieprasītā grāmata nav uzrādīta arī attiecīgajā kopkatalogā. It

¹ *Хавкина Л. Б. Сводные каталоги.* М., 1943, с. 26.

īpaši tas attiecas uz ārzemju literatūru. Ja zinātnieki vēlas iepazīties ar ārzemju bibliografiskajos rādītājos sameklētu literatūru, tad kopkatalogs palīdz noskaidrot, vai attiecīgais darbs pie mums vispār ir un kādā bibliotēkā tas atrodams.

Kopkatalogā sevišķi svarīgi atzīmēt arī tādus izdevumus, kas reti sastopami, bet var būt noderīgi zinātniskās pētniecības darbam, piemēram, dažādus resoru izdevumus, rīkojumus u. c. Ja tos viņu retuma dēļ nevar nosūtīt ar SBA palīdzību, tad no tiem var iegūt vai nu fotokopiju, vai mikrofilmu.

Tāpat kopkatalogam ir liela nozīme koordinētā bibliotēku komplektēšanā. Balstoties uz kopkataloga ziņām, var panākt zināmu līdzekļu ietaupījumu, piemēram, var neiegādāties sevišķi dārgus izdevumus, kas jau ir kādā tuvā kaimiņu bibliotēkā. Var neiegādāties arī tādus izdevumus, kas attiecīgajā bibliotēkā tiek maz pieprasīti un ir atrodami kaimiņu bibliotēkā. Tas ietaupa ne vien grāmatu pirkšanas, bet arī to apstrādāšanas izdevumus.

Sevišķi svarīga nozīme kopkatalogam ir ārzemju literatūras komplektēšanā. Tā kā ārzemju valūtas limits ir ierobežots, tad tas jāizlieto pēc iespējas racionāli. Jāraugās, lai par piešķirtajiem līdzekļiem iegūtu pēc iespējas vairāk labu, vērtīgu izdevumu, lai tuvās kaimiņu bibliotēkās būtu pēc iespējas mazāk dubletu. It īpaši tas sakāms par ārzemju periodiku.

Kopkatalogam ir sava nozīme vēl periodikas deziderātu izlīdzināšanā bibliotēku starpā un nepilnīgo periodikas komplektu papildināšanā savstarpējas dubletu apmaiņas ceļā.

Bez tam kopkatalogs, kurā apraksti izgatavoti, stingri pieturoties pie vienotiem aprakstīšanas noteikumiem, dod iespēju bibliotēkām pārbaudīt un vajadzības gadījumā izlabot attiecīgo izdevumu aprakstus savos katalogos.

Kopkatalogiem, īpaši iespiestajiem, ir nozīme arī bibliografiskajā uzziņu darbā. Bibliografiskie rādītāji gan norāda literatūru par attiecīgo jautājumu, bet kopkatalogi reizē arī uzrāda vajadzīgā izdevuma atrašanās vietu. Sekundāra nozīme te ir arī neiespiestajiem kopkatalogiem, jo bibliografs vienmēr var sazināties ar kopkataloga centru, ja tas atrodas tuvumā.

Otrais pasaules karš parādīja, ka kopkatalogam var būt arī dokumenta glabātāja nozīme. Šī nozīme tam bija it īpaši Vācijā, kur liela daļa bibliotēku fondu kara apstākļu dēļ bija izkaisīti pa dažādām vietām, bet daudzu bibliotēku katalogi bija gājuši bojā. Saglabājies kopkatalogs te bija labs palīgs bijušie fondu apzināšanai.¹

¹ *Roloff H.* Zur Theorie des Zentralkatalogs. — Grām.: Bibliothek. Bibliothekar. Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris Vorstius zum 60. Geburtstag dargebracht. Leipzig, 1954, S. 261.

Aplūkojuši kopkataloga nozīmi dažādos bibliotekārā darba virzienos: grāmatu fondu atspoguļošanā un dokumentēšanā, lasītāju apkalpošanā, fondu komplektēšanā, bibliografiskajā uzziņu darbā, jāmin vēl daži nozīmīgi faktori, kas kavē kopkatalogu veidošanas darbu. Šie faktori galvenokārt ir finansiālas dabas: nepieciešami līdzekļi štatu algošanai, sākotnējā materiāla savākšanai (ja tas vajadzīgs) un tā papildināšanai, tāpat arī kopkataloga iespiešanai.¹

Lai uzsāktu un operatīvi veidotu kopkatalogu, vispirms kopkataloga organizēšanas centrā jārada īpaša darbinieku grupa, kuras uzdevums ir veikt nepieciešamos organizatoriskos pasākumus un sekot to tālākai izpildei, reģistrēt saņemtas kartītes, tās pievienot esošajām, gādāt, lai visas bibliotēkas-dalībnieces laikā piesūtītu vajadzīgās ziņas, tāpat gādāt par pastāvīgu kopkataloga rediģēšanu. Tikai pastāvīgi kopkataloga grupas štata darbinieki, kuru skaits atkarīgs no kopkataloga bibliotēku-dalībnieču skaita, katalogu stāvokļa bibliotēkās, organizēšanas metodēm, kārtojuma principiem un kopkataloga izmantojuma, spēs nodrošināt nepieciešamo kopkataloga kvalitāti un vajadzīgo operatīvitāti.

Tāpat bibliotēkās-dalībniecēs jābūt darbiniekam, kas kārtos ar kopkatalogu saistītos pienākumus, sekos kopkatalogā uzrādāmai literatūrai, sagatavos vai rediģēs kopkatalogam nosūtāmos aprakstus, reģistrēs tos utt.

Lai kopkatalogs būtu īsti operatīvs, jāparedz izdevumi tā iespiešanai vai fotomehāniskajai pavairošanai.

Neiespiestajiem kopkatalogiem ir samērā šaurs darbības loks, jo tie tieši pieejami tikai vienā bibliotēkā. Taču šo trūkumu var aizstāt labi attīstīta kopkataloga uzziņu darbība.

Lielais jau noorganizēto kopkatalogu skaits pierāda, ka daudzas bibliotēkas ir pārvarējušas minētās grūtības.

Kopkataloga plānošana. Ja kādā bibliotēku grupā ir nobriedusi ideja par kopkataloga organizēšanu, tad nepieciešams vispirms labi apzināt, apsvērt un savstarpēji apspriest dažādus priekšnoteikumus, lai nenonāktu tādā stāvoklī, ka labi domātais un varbūt arī labi iesāktais pasākums jāpārtrauc pusceļā. Lai tas nenotiktu, pirms kopkataloga sastādīšanas rūpīgi jāapsver:

- 1) cik daudz un kādas bibliotēkas ietilps kopkatalogā,
- 2) kādiem lasītājiem kopkatalogs būs domāts,
- 3) kādi ir grāmatu fondi bibliotēkās, ko ietvers kopkatalogā, un kā šie grāmatu fondi ir organizēti,

¹ *Roloff H.* Zur Theorie des Zentralkatalogs. — Turpat, 262. lpp.;
Merritt Ch. E. The Administrative Fiscal, and Quantitative Aspects of the Regional Union Catalog. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by R. B. Downs. Chicago, 1942, pp. 29—57.

4) sākotnējā materiāla savākšanas metodes, kopkataloga papildināšana un apdare,

5) vai būs vajadzīgie līdzekļi un darba spēks, lai kopkataloga sastādīšanas darbus pilnīgi veiktu un, beidzot,

6) kā šo kopkatalogu varētu labāk izmantot, lai tas būtu precīzs bibliogrāfisko uzziņu avots, kas paātrinās, vienkāršos un palētinās uzziņas par grāmatu atrašanās vietām, palīdzēs un ietaupīs līdzekļus biblioteku komplektēšanā utt.

Visi šie iepriekšējie apsvērumi attiecas uz kopkataloga plānošanu. Pie plānošanas pieder kopkataloga organizācijas, metodikas un tehniskā noformējuma jautājumu noskaidrošana.

Sekmīgam kopkataloga organizēšanas darbam nepieciešams kvalificēts darbaspēks. Te vajadzīgi darbinieki, kam ir ne tikvien labas sava aroda teorētiskas un valodu zināšanas, bet arī pietiekami ilga bibliotekārā darba prakse. Turklāt katram darbiniekam, kas strādā pie kopkataloga sastādīšanas, labi jāpazīst arī kopkatalogu vēsture un teorija.

Pirms kopkataloga plānošanas sīki jāizpēta dažādi vietējie apstākļi. Lai varētu noskaidrot, kāda tipa un aptvara kopkatalogs būtu visnoderīgākais, labi jāpārzina starpbiblioteku abonementa darbība. Jānoskaidro, kādas grāmatas visvairāk pieprasa, no kurienes tās izraksta, kādēļ pieprasījumi paliek neizpildīti. Jāpaseko, vai grāmatas, ko pieprasa no attālākajām lielākajām bibliotekām, nav dabūjamas kādā kaimiņu bibliotēkā.

Biblioteku-dalībnieču atlasē mazāk svarīgs biblioteku skaits, nekā to teritoriālais novietojums, lai dažādu rajonu lasītājiem uzrādītu tuvāko grāmatas atrašanās vietu. Biblioteku-dalībnieču atlases nolūkā īpaši svarīgi zināt, kādā mērā to fondi savā starpā atšķiras. To var noskaidrot ar statistiskās metodes palīdzību, izdarot iepriekšēju aprēķinu. Šo aprēķinu izdara, sastādot izmēģinājuma kopkatalogu par kādu alfabēta burtu, kam pietiekami liels nosaukumu skaits. Pēc kartītēm saskaita, cik nosaukumu ar doto burtu ir vienā bibliotēkā, cik divās utt. Pēc šiem aprēķiniem var secināt, vai plānojamam kopkatalogam ir kāda nozīme; ja atšķirīgo nosaukumu procents ir liels, tas nozīmē, ka fondi ir dažādi un kopkatalogs dos cerēto labumu biblioteku sadarbībā. Izšķirēji nosacījumi kopkataloga sastādīšanai ir fondu aktualitāte, dažādība un vērtība. Kopkatalogā tādēļ iekļaujamas arī samērā nelielas speciālās un resoru bibliotēkas, kas savā šaurajā specialitātē komplektē literatūru daudz plašākos apmēros nekā lielās universālās bibliotēkas.

Lai izvairītos no paralēlisma, kopkatalogu plānojot, svarīgi noskaidrot, vai tieši tāds pats darbs un ar tiem pašiem fondiem jau netiek veikts.

Pirms stājas pie kopkataloga organizēšanas darbu plānošanas, jāpārbauda biblioteku-dalībnieču katalogu kvalitāte. Ja to katalogi ir stipri atšķirīgi un kļūdaini, tad sākotnējais materiāls prasa pārāk lielu redakcijas darbu, kas bieži vien aizkavē kataloga sastādīšanu.

Kopkataloga uzdevums, tips un veids. Kopkataloga uzdevums nosaka, kādām bibliotekām jāietilpst kopkatalogā, vai to fondi jāaptver pilnīgi vai daļēji. Tā, piemēram, ja kopkataloga uzdevums ir pilnīgi atklāt grāmatu fondus bibliotekās, kas atrodas vienā teritorijā (pilsētā, republikā, novadā utt.) vai arī ietilpst vienā pārvaldes sistēmā (universitātes, akadēmijas u. c.), tad kopkatalogam jāaptver visas attiecīgās bibliotekas ar visiem to fondiem, pat ieskaitot dubletus. Ja kopkatalogā ietveramie fondi ir ļoti lieli, tos var uzrādīt pakāpeniski — pa daļām: vispirms jaunus, tad vecos, vai otrādi. Tāpat arī bibliotekas var pievienoties kopkatalogam pa daļām, vispirms viena grupa, tad pārējās.

Ja kopkataloga uzdevums ir norādīt kādas zinātņu nozares grāmatas atrašanās vietu, tas var aptvert tikai daļu biblioteku un tāpat arī ne visus fondus, bet fondu izlasi atkarībā no tā, kādām lasītāju vajadzībām tas kalpo. Šādā gadījumā kopkatalogs var aptvert, piemēram, tikai tehniskās bibliotekas vai arī tikai vienas, piemēram, medicīnas nozares literatūru. To var sastādīt par grāmatām visās valodās vai arī par grāmatām kādās noteiktās valodās, piemēram, svešvalodās. Galvenā mērķa šeit kopkataloga lietotāja — lasītāja vajadzība.

Pirms stājas pie kopkatalogu organizēšanas, jāzina arī to iedalījums.

Kopkatalogus iedala tipos gan atkarībā no biblioteku-dalībnieču ģeografiskā izvietojuma, gan atkarībā no fondu satura, ko kopkatalogs aptver.

Pēc biblioteku-dalībnieču ģeografiskā izvietojuma izšķir lokālos (vietējos), republikāniskos un Vissavienības kopkatalogus (L. Havkina, 1943.). Ārzemju literatūrā pēc ģeografiskā izvietojuma kopkatalogus iedala lokālos, reģionālos un nacionālos (L. Brummelis, 1956.; H. Rolofs, 1954. u. c.).

Viens no parastākajiem kopkatalogu tipiem pēc ģeografiskā izvietojuma ir **l o k ā l a i s**. Lokālie kopkatalogi aptver vai nu kādas vienas iestādes bibliotekas (universitātes, akadēmijas), vai kāda resora vairākas bibliotekas, vai arī vairākas vienas pilsētas bibliotekas. Šādu kopkatalogu ir visvairāk, un to sastādīšanas darbs nav tik sarežģīts, jo ir iespējama nepārtraukta sazināšanās starp bibliotekām-dalībniecēm. Visvieglāk veidojami kopkatalogi uz centrālās komplektēšanas un apstrādāšanas pamata. Jo plašāks ir kopkataloga aptvars, jo sarežģītāka ir tā sastādīšana.

Republikāniskie kopkatalogi norāda grāmatu atrašanās vietas republikas bibliotekās.

Vissavienības kopkatalogs būs pašreiz organizējams krievu grāmatu kopkatalogs, kas aptvers lielākās Padomju Savienības bibliotekas.

Ārzemēs lokālā kopkataloga jēdziens saskan ar šī jēdziena izpratni Padomju Savienībā. Ar reģionāliem kopkatalogiem ārzemēs saprot provinču, novadu un apgabalu kopkatalogus, bet ar nacionālo — kopkatalogu valsts mērogā. Nacionālo kopkatalogu nav daudz. Te varētu minēt Bernē sastādīto Šveices biblioteku kopkatalogu, Vašingtonā Kongresa bibliotēkā organizēto ASV biblioteku grāmatu kopkatalogu u. c.

Bez minētajiem vēl varētu būt starptautiskie jeb internacionālie kopkatalogi. Taču ģenerālie internacionālie kopkatalogi vēl neeksistē. XIX gs. beigās gan radies plašs projekts par kopkatalogu vispasaules mērogā, ko 1893. gadā izstrādājis Ģentes universitātes bibliotēkas galvenais bibliotekārs Ferdinands Vanderhegens (Van der Haegen). Vēlāk šo ideju mēģinājis iedzīvināt Briseles Starptautiskais bibliografiskais institūts, taču bez panākumiem. Izrādījās, ka šāds kopkatalogs nemaz arī nebija tik nepieciešams, jo starp valstīm-kopkataloga dalībniecēm bija izveidojusies laba uzziņu biroju sadarbība. Tā kā uzziņu birojs parasti atradās attiecīgās zemes lielākajā bibliotēkā un savu darbību apvienoja ar šīs zemes centrālo kopkatalogu, tad radās iespēja caur uzziņu birojiem kopīgi izmantot visu informācijas materiālu par grāmatas atrašanās vietu starptautiskā mērogā un starptautiskais kopkatalogs zaudēja savu nozīmi.

Citādi tas ir ar speciāliem starptautiskiem kopkatalogiem, piemēram, ar starptautiskā mērogā sastādīto inkunābulu kopkatalogu «Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. von der Kommission für den GK der Wiegendrucke. Leipzig, Hiersemann, 1925—.» Tā kā vislielākās grūtības sagādā veco un reto grāmatu sameklēšana, kas palaikam sastopamas tikai vienā eksemplārā, tad šāds kopkatalogs bija īsti vietā. Tā sastādīšana ilgusi vairāk nekā 20 gadu, un pie tā strādājusi ievērojamu speciālistu komisija. Šis kopkatalogs ir precīzs un autoritatīvs, sastādīts alfabēta kārtībā, bet tas nav pilnīgs, jo tajā nav ietvertas inkunābulas, kas atradās tā laika Padomju Savienības teritorijā un Ziemeļamerikas Savienotajās valstīs. Ar to šī kopkataloga vērtība mazinās. Jāpiezīmē, ka šajā kopkatalogā uzrādītas arī inkunābulas, kas atrodas Rīgas bibliotekās.

Pēc kopkatalogā ietvērto fondu satura tos sadala universālos, speciālos, nozaru un tematiskos.

Ja kopkatalogs aptver visus universālo biblioteku fondus, tad

to sauc par *u n i v e r s ā l o*, ja tikai kādas noteiktas zinātnes vai arī zinātnes disciplīnas, piemēram, tehnikas, medicīnas, vēstures utt. — tad par *s p e c i ā l o*. Ja kopkatalogā ietilpst vēl šaurākā tvērumā dalītas literatūras fondi, t. i., ja tas aptver kādas plašas disciplīnas šauru nozari, piemēram, tehnikā enerģētiku, tad to sauc par *n o z a r u* kopkatalogu, bet ja to sastāda par kādu atsevišķu jautājumu, vai noteiktu tematu, piemēram, par Puškinu, tad to sauc par *t e m a t i s k o*.

Izšķir arī dažādus kopkataloga *v e i d u s*. Kopkatalogu veidu (tāpat kā katalogu) nosaka kārtība, kādā tajā izvietoti apraksti. Visizplatītākie kopkatalogu veidi ir alfabētiskais un sistemātiskais.

A l f a b ē t i s k a i s kopkataloga veids, kur apraksti izkārtoti autoru vai darbu nosaukumu alfabētā, ir visizplatītākais un ieteicamākais, jo parasti lasītāji meklē noteiktu nosaukumu, ko var visērtāk un visātrāk atrast pēc alfabētiskā kopkataloga. Alfabētiskā kārtojuma princips nekad nemainās, kamēr klasifikācijas sistēmas noveco un mainās, sakarā ar ko kopkatalogu nākas pārstrādāt.

S i s t e m ā t i s k a j ā kopkatalogā materiāls ir izkārtots pēc kādas klasifikācijas sistēmas pieņemtajiem zinātņu nozaru iedalījumiem, pie kam apraksti zinātņu nozaru ietvaros parasti ir izkārtoti alfabētiski. Šis materiāla izkārtojuma veids noderīgs neliela universāla tipa kopkatalogiem, kas ietver jaunāko literatūru, kā tas ir mūsu valsts iespīestajos jaunākās ārzemju literatūras kopkatalogos.

P r i e k š m e t u kopkatalogos materiāls izkārtots to priekšmetu alfabētiskajā secībā, kuri atspoguļo iespieddarbu tematiku. Šo kopkataloga veidu varētu lietot speciāliem literatūras veidiem vai kādai šaurai zinātnes nozarei.

Bez tam vēl mēdz būt hronoloģiskais un ģeografiskais kopkatalogu veids.

H r o n o l o ģ i s k a j ā kopkatalogā materiāls izkārtots pēc noteiktiem grāmatu izdošanas periodiem, bet *ģ e o g r a f i s k a j ā* — pēc iespieddarbu izdošanas vietas vai pēc vietas, kur atrodas kopkatalogā uzrādītie iespieddarbi un rokraksti.

Hronoloģiskie kopkatalogi sastopami retāk un parasti ir iespīestā veidā. Tos organizējot, nepieciešams paredzēt kopkataloga secīgo laidīnu savstarpējo saskaņojumu no metodiskās un tehniskās puses; tas atvieglo to lietošanu un kumulācijas iespēju.

Kopkatalogus pēc tajos ietvertajiem iespieddarbu veidiem iedala: grāmatu, periodisko izdevumu, karšu, nošu utt. kopkatalogos.

Bibliotekas-dalībnieces. Kopkatalogā ietveramie fondi. Kopkataloga sastādīšanai ļoti nozīmīgs ir biblioteku-dalībnieču skaits.

Tas atkarīgs no kopkataloga tipa un apmēra, tādēļ katram plānojamam kopkatalogam nosakāms īpaši.

Kopkatalogos parasti ietver zinātniskās, bet ne masu bibliotekas. Tas tādēļ, ka masu biblioteku fondi ātri nolietojas, bez tam taņš galvenokārt ir populārzinātniskā un daiļliteratūra, kas vieglāk pieejama. Runājot par biblioteku-dalībnieču skaitu, kopkatalogā svarīgi ietvert ne vien liela apmēra bibliotekas, bet arī mazākas, it īpaši zinātniskās pētniecības iestāžu un citas speciālās bibliotekas, jo tajās sastopami speciālie izdevumi, kas var nebūt lielākās universāla rakstura bibliotekās. Kopkatalogā ietverami arī slēgtō (resoru, rūpnicu, iestāžu) biblioteku fondi, ja tie papildina kopkataloga saturu.

Kad noskaidrots biblioteku skaits, kas piedalīsies kopkataloga veidošanā, skaidri jāapzina, kādus fondus un cik lielā apmērā iekļaut kopkatalogā. Visus biblioteku fondus kopkatalogā ietver tikai tajos gadījumos, ja viena no kopkataloga galvenajām funkcijām ir reģistrācija. Visos pārējos gadījumos literatūru kopkatalogos iekļauj pēc tādās vai citādās atlases: atbilstoši zināmai tematikai, hronoloģiskajam aptvaram, valodām, pēc izdevumu veidiem utt.

Kad noteikti atlases principi, bibliotekām-dalībniecēm jāizdara atlase pēc sava alfabētiskā darba kataloga (speciāliem, nozaru un tematiskajiem kopkatalogiem literatūras atlase jāizdara pēc sistemātiskā vai priekšmetu kataloga), jo darba katalogi parasti vispilnīgāk atspoguļo fondus, un tādā gadījumā netiek arī traucēti lasītāji. Atlasot materiālu kopkatalogam, kartītes paliek uz stienīša, bet katrai dublējamai kartītei jāpiestiprina zīmīte, uz kuras darbinieks pēc dublēšanas atzīmē datumu un savus iniciāļus. Pēc nodublēto kartīšu salīdzināšanas ar oriģināliem un darba uzskaites šīs zīmītes noņem. Atzīmi par nodublēšanu var rakstīt arī uz pašas darba kartītes, kā to dara sava kopkataloga veidošanai PSRS Zinātņu akadēmijas Speciālo biblioteku tīkla sektora darbinieki. Ja tiek sastādīti lieli kopkatalogi, tad no bibliotekām-dalībniecēm prasa, lai tās pirms dublēšanas kartītes salīdzina ar grāmatām resp. lai to apraksti būtu izdarīti *de visu*. Mazākus kopkatalogus sastādot, biblioteku-dalībnieču iesniegtās kartītes pārbauda rediģēšanas laikā pēc bibliografiskiem avotiem.

Literatūras atlasī kopkatalogam var uzticēt tikai kvalificētiem kadriem, jo, organizējot speciālos, nozaru un tematiskos kopkatalogus, nepieciešama stingri vērtējoša pieeja, lai kopkatalogā neiekļūtu maznozīmīgs vai pēc satura nepiemērots materiāls.

Gatava kopkataloga apjomu nosaka, tieši saskaitot nosaukumus vai arī pēc kārtas numuriem, ja nosaukumi numurēti.

Kopkataloga apdare (noformējums). Kad ir apzināts biblioteku-dalībnieču skaits un kopkatalogā ietveramie fondi, jāpadomā arī par kopkataloga apdari.

Visbiežāk sastopamie ir kartīšu kopkatalogi. Kopkataloga kartītēm jābūt standarta (starptautiskā) formāta, tās var būt iespiestas, ar mašīnu vai bibliotekārā rokrakstā rakstītas, kā arī mehāniski vai fotografiski pavairotas. Vienā kopkatalogā var lietot dažādi izgatavotas kartītes, tikai tām jābūt standarta formāta ar aprakstiem pēc vienas instrukcijas. Visnoderīgākās kopkatalogam ir iespiestās kartītes, apraksta ziņā tās ir vispareizākās un vispilnīgākās, tās ietaupa arī darbu. Mazāk izdevīgas ir ar mašīnu un roku rakstītas kartītes, jo tajās var ieviesties vairāk kļūdu. Ātri, bez kļūdām (ja pirmapraksti pareizi) un samērā lēti kartītes kopkatalogam var pavairot mikrofilmējot un fotografējot.¹

Kartīšu materiālam ir jābūt labam, izturīgam, lai tās ātri nenodiltu, jo kopkatalogs ir vienā eksemplārā un tas izmantojams ilgu laiku. Lai atvieglotu kopkataloga lietošanu, kartītes vēlamas baltā krāsā, jo tā tik ātri nenogurdina redzi. Pēc apm. 30 kartītēm vēlama starpkarte, vislabāk krāsaina, ar paaugstu izcilni.

Lai paātrinātu uzzīņu, biblioteku-dalībnieču apzīmējumi (siglas) jānovieto kartītes priekšpusē, nevis otrā pusē. Ieteic jau iepriekš sagatavot arī kartītes ar biblioteku-dalībnieču nosaukumiem. Var sagatavot arī spiedogu, kur tabuliņas veidā atzīmētas visas bibliotekas-dalībnieces, atstājot dažas brīvas vietas tam gadījumam, ja kāda biblioteka nāktu klāt. Tad atliek tikai pasvitrot tās bibliotekas siglu, kur atrodas attiecīgais darbs. Siglas uz kartītēm var atrasties dažādās vietās, arī kartītes apakšējā malā. Labs paņēmieni ir PSRS Zinātņu akadēmijas kopkatalogā lietotais, kur to biblioteku apzīmējumus, kurās atrodas dotais sace-rējums, ar spiedodziņu iespiež vienu zem otra kartītes kreisajā malā. Ja biblioteku nosaukumus raksta ar roku, tie jāraksta pēc pieņemtās instrukcijas — skaidri un ar atstarpēm.

Siglas var būt dažādas: 1) skaitļi (arābu un romiešu cipari), 2) burtu kombinējums ar skaitļiem, 3) atsevišķi burti, 4) burtu sakopojumi, t. i., bibliotekas nosaukuma sākuma burti, kas labi atmināmi, piemēram, Fundamentālā biblioteka — FB.

Bez kartīšu kopkatalogiem ir vēl lapu kopkatalogi, kurus pie mums nelieto. Tie aptver tos pašus elementus kā kartīšu kopkatalogi, bet ir uzrakstīti uz lapiņām, kas glabājas skapjos ar atvilktnēm. Šāds kopkatalogs nav tik ērts kā kartīšu kopkatalogs.

¹ Berthold A. B. Manual of Union Catalog Administration. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by R. B. Downs Chicago, 1942, pp. 278—280.

Kopkatalogus izdod grāmatas vai burtnīcas veidā.

Katrs kopkatalogs būtu jāiespiež, jo tikai tad tas kļūst pieejams ikvienam lasītājam jebkurā vietā. Kopkatalogu iespēšanas izdevumi samērā ātri atmaksājas, jo tos iegādājas visas lielākās un vidējās bibliotēkas, kā arī daži lasītāji.

Lai novērstu bieži sastopamo trūkumu, ka kopkataloga atsevišķie laidieni iznāk pēc ļoti gariem laika sprīžiem, ar ko noka vējas informācija, izdošanas plānā jāparedz noteikti izlaidumu termiņi, un tie arī jāievēro.

Kopkataloga sākotnējā materiāla savākšanas metodes, tā kodola izveidošana un tālākā papildināšana. Kopkataloga sagatavošanā ļoti nozīmīgs process ir sākotnējā materiāla savākšana. Sākotnējais materiāls ir bibliotēku-dalībnieču piesūtītie izdevumu apraksti. No sākotnējā materiāla noteiktības un tā savākšanas metodēm visvairāk atkarīgi kopkataloga sastādīšanas tempi un kvalitāte. Savākšanas metodes var būt dažādas, bet visām tām ir viens pamatnoteikums — apraksta vienveidība. Bez apraksta vienveidības nav panākams augstas kvalitātes kopkatalogs.

Izšķir piecas sākotnējā materiāla savākšanas metodes.

1. **Aprakstīšanas metode.** Darbinieki, kas strādā pie kopkataloga sastādīšanas bibliotēkās-dalībniecēs, paši izgatavo visu aptveramo fondu aprakstus *de visu* pēc noteiktas vienotas instrukcijas un piesūta tos kopkataloga sastādīšanās centram. Šī savākšanas metode nodrošina materiāla pilnību, apraksta vienveidību un mazāk kļūdu aprakstos, un tā lietojama it īpaši, sastādot reto materiālu kopkatalogus. Šo metodi var lietot ne visai lielu kopkatalogu sastādīšanai, jo tā prasa daudz laika.

2. **Gatava materiāla izlietošanas metode.** Šeit par materiālu var noderēt dažāda veida iespiesti avoti: iespiestās kartītes, bibliotēku-dalībnieču iespiestie katalogi, bibliotēku jaunieguvumu iespiestie vai ar mašīnu rakstītie biļeteni, iespiestie, litografētie vai citādi izdotie retrospektīvie kopkatalogi, paredzētā iespiestā kopkataloga manuskripti vai korektūras lapas, ikviens bibliografisks rādītājs vai bibliografiska uzziņu grāmata. Šī metode nav tik precīza apraksta ziņā kā iepriekšējā, tā negarantē kopkatalogam atbilstošā materiāla pilnību un tāpēc nav ieteicama.

3. Tā saucamā «sniega vāla» metodē par pamatu pieņem lielākās bibliotēkas-dalībnieces fondus. Parasti šī bibliotēka ir arī kopkataloga sastādītāja. Sagatavoto pamatmateriālu pēc noteikta maršruta piesūta pārējām bibliotēkām-dalībniecēm, kas tad pievieno savus apzīmējumus uz kartītēm un papildina kartīšu krājumu ar tiem aprakstiem, kas vēl nav uzrādīti. Ar šīs metodes palīdzību materiāla savākšana prasa diezgan ilgu laiku, tā prasa daudz līdzekļu pamatmateriāla sagatavošanai, t. i., centrālās

bibliotēkas kataloga dublēšanai, bet tā atbrīvo bibliotēkas-dalībnieces no aprakstu dublēšanas savās bibliotēkās. Šo metodi ieteic lietot, ja bibliotēku fondi ir līdzīgi saturs un apmēra ziņā.

4. Bibliotēku-dalībnieču kataloga kartiņu dublēšanas metode. Šeit bibliotēkas-dalībnieces piegādā pamataprakstus kopkatalogam, dublējot savu katalogu kartītes. Pirms dublēšanas apraksti jāsapraņķo ar grāmatu aprakstišanas instrukciju, lai atvieglotu kopkataloga rediģēšanas darbu. Pie kartiņu dublēšanas jānorīko iestrādājušies katalogizētāji, kam ir pietiekama pieredze, lai viņi jau dublējot salīdzinātu ar grāmatu katru aprakstu, kas modina aizdomas.

5. Sākotnējā materiāla savākšanai vēl var lietot šādu metodi: iespiestos bibliografiskos aprakstus izgriež un uzlipina uz kartītēm. Šīs kartītes pēc tam izsūta pēc kārtas visām bibliotēkām-dalībniecēm, kas pēc tām pārbauda savus fondus. Šādu metodi lieto tad, ja sākotnējais materiāls tiek ņemts no iespiestiem vai ar mašīnu rakstītiem rādītājiem vai katalogiem. Šim nolūkam noderīgi izdevumi, kam teksts iespiests tikai vienā lapas pusē. Šeit var noderēt tikai tāds iespieduma veids, kur uzlipināmā apraksta teksts pilnīgi var novietoties kataloga standarta kartītē. Iekams sagriež lappusi, nepieciešams ar vārdiem restaurēt autoru uzvārdus un iniciāļus, kā arī iestādes nosaukumus tanīs gadījumos, ja tekstā tie aizstāti ar pēdiņām, jo bez šīs piesardzības viegli var apjukt izgrieztajos tekstos.

Sakarā ar fotografēšanas un mikrofilmēšanas tehnikas attīstību bibliotēkārā literatūrā arvien biežāk sastopam ieteikumus sākotnējā materiāla dublēšanai lietot fotokopijas vai mikrofilmas. Sīki aprēķini rāda, ka tas samazina izdevumus un paātrina darbu.¹

Lietojot jebkuru sākotnējā materiāla dublēšanas paņēmienu, obligāti uz katras kartītes jābūt tās bibliotēkas apzīmējumam, uz kuras fondiem dotais apraksts attiecas. Pirms kartiņu nosūtīšanas kopkataloga centram, katra kartīte jāpārbauda, vai uz tās ir bibliotēkas apzīmējums.

Kopkataloga sākotnējam materiālam vienmēr jābūt uz kartītēm, jo apstrādāšanas procesā daudzkārt nākas materiālu pārvietot, tādēļ sarakstu vai burtnīcu forma šim nolūkam neder.

Kopkataloga tālākai papildināšanai bibliotēkas-dalībnieces parasti pašas izgatavo savu jaunieguvumu aprakstu norakstus un

¹ *Bauhuis W.* Zentralkataloge. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1953, H. 3/4, S. 81—102.

Merritt G. C. The Administrative, Fiscal, and Quantitative Aspects of the Regional Union Catalog. — Grām.: Union Catalog in the United States. Ed. by R. B. Downs. Chicago, 1942, pp. 29—57.

nosūta tos kopkataloga centram. Galvenais noteikums, ka bibliotekām-dalībniecēm regulāri un laikus jānosūta savu jaunieguvumu apraksti, jo citādi kopkatalogs kļūst neaktuāls un zaudē daļu savas vērtības.

Kopkataloga sastādīšana un rediģēšana. Instrukcijas. Pēc sākotnējā materiāla savākšanas jāķeras pie kopkataloga sastādīšanas un rediģēšanas. Vispirms katru saņemto kartīšu sūtījumu reģistrē īpašā žurnālā, kur atzīmē, kad un no kādas bibliotēkas sūtījums saņemts un cik tajā kartīšu. Pacīņu atraisot, pārbauda, vai uz visām kartītēm ir bibliotēkas apzīmējums (sigla) un vai kartītes pareizi sakārtotas alfabētā. Reģistrētās kartītes alfabēta kārtībā ievieto kartotekā, kurp nonāk visu bibliotēku kartītes ar vienu un to pašu iespaiddarbu aprakstiem. Kad visu bibliotēku materiāls saņemts, to apvieno. No vienādām kartītēm izrauga labākās, un tās pieņem par kopkataloga pamatkartītēm, uz kurām atzīmē visu pārējo bibliotēku siglas, kur atrodas dotais izdevums. Ja šādam nolūkam izlieto spiedogu ar šablonu (t. i., tabuliņu ar gatavām siglām), tad to parasti liek pamatkartītes apakšējā daļā; to bibliotēku siglas, kur attiecīgā grāmata atrodama, tabuliņā vai nu pasvītro vai apzīmē ar leņķīti. Ļoti ieteicams lietot šablonu, jo tanī siglas sakārtotas vajadzīgajā secībā, kas atvieglo darbu. Ja nav šablona, tad siglas ieraksta kartītē ar roku secībā no kreisās uz labo pusi, pie kam to starpā atstāj nelielus pārtraukumus gadījumam, ja nāktu klāt vēl kādu bibliotēku apzīmējumi.

Neizmantoto dubletu kartītēs darbiniekiem jāatzīmē savi iniciāļi, kas tad norāda, ka pamata kartotekā tās jau izmantotas. Dubletu kartītes noder par materiālu kopkataloga palīgrādītāju sastādīšanai. Piemēram, sastādot reālos (t. i., sistematisko un priekšmetu) kopkatalogus, no dubletu kartītēm un papildu dublējumiem pēc vajadzības sastāda alfabētisko, ģeogrāfisko, hronoloģisko vai kādu citu palīgrādītāju. Tos iespējams sastādīt vienlaicīgi ar pamatkartoteku. Ja kāds iespaiddarbs atrodas tikai vienā bibliotēkā un tam nav dubleta kartītes, tad palīgrādītāja vajadzībām kartīte jādublē, bet bez bibliotēkas apzīmējuma, jo palīgrādītāji tikai norāda uz pamatkartoteku, un to panāk ar saīsinātu pamatkartītes aprakstu vai arī ar apraksta kārtas numuru (iespējamos katalogos). Vajadzīgie papildu apraksti noskaidrojami, atzīmējot izdevuma atrašanās vietas pirms kartītes ievietošanas kopkatalogā. Visi apraksti rūpīgi jārediģē. Kopējā kartotekā resp. kopkatalogā kartītes var ievietot tikai pēc tam, kad ir saskaitīts to daudzums un žurnālā atzīmēts, cik ir pamatkartīšu, cik papildkartīšu un cik kopā.

Materiāla kārtojums kopkataloga iedaļās ir atkarīgs no kopkataloga uzdevumiem un to uzziņu rakstura, kādas paredzēts

sniegt pēc šī kopkataloga. Kārtojuma veidam jābūt iepriekš sīki izstrādātam, jāparedz vajadzīgās starpkartes.

Grāmatu dubletus bibliotēkas-dalībnieces kopkatalogā parasti neatzīmē. Tie atzīmējami tikai tādu bibliotēku tīkla kopkatalogos, kurās pastāv centralizēta komplektēšana. Ir vairāki paņēmieni dubletu atzīmēšanai kopkatalogā.

1. Atzīmi par to, cik grāmatas eksemplāru ir bibliotēkā, liek kāpinātāja veidā pie siglas. Cipars tad norāda bibliotēkā esošo eksemplāru skaitu.

2. Siglu pasvītro tik reižu, cik bibliotēkā ir eksemplāru. Šis paņēmieni noder tikai tādā gadījumā, ja dubletu skaits nav liels.

3. Kartītes otrā pusē var saziņēt rūtiņas pēc bibliotēku-dalībnieču skaita un katrā rūtiņā ierakstīt attiecīgā bibliotēkā esošo grāmatu inventāra numurs. Šis ir vissarežģītākais paņēmieni un tādēļ vismazāk lietotais.

Kā jau minēts, lai mērķtiecīgi, vienveidīgi un precīzi sastādītu kopkatalogu, ir nepieciešamas sīki izstrādātas instrukcijas. Šajās instrukcijās sīki jāapraksta visi organizatoriski metodiskie paņēmieni, kā arī līdz pat vissīkākām detaļām jāiztirzā iespieddarbu apraksts, paredzot katru aprakstāmās vielas īpatnību. Padomju Savienībā izdotie Vienotie aprakstīšanas noteikumi dažādiem izdevumu veidiem (Единые правила описания произведений печати для библиотечных каталогов) dod drošu pamatu aprakstu vienveidībai. Tie dažkārt piemērojami un precizējami kopkatalogu vajadzībām. Kopkatalogu vienības labad ir vajadzīgas arī rūpīgi izstrādātas nosaukumu kārtošanas instrukcijas.

Vispirms bibliotēkām-dalībniecēm jāizsūta organizatoriski-metodiskā instrukcija par sākotnējā materiāla savākšanu un sagatavošanu kopkatalogam. Tajā sīki jāuzrāda, kādi fondi iekļaujami materiālā un kādos termiņos tas jāpiegādā centrālajai redakcijai. Ja kopkatalogu grib izdot periodiski grāmatu vai burtnīcu veidā, tad noteikti jāparedz, kādos termiņos tām jāiznāk, lai neaizkavētos informācija un kopkatalogs tādējādi nezaudētu savu aktuālo nozīmi.

Bibliotēkām-dalībniecēm noteikti jāievēro katrs instrukcijas norādījums.

Runājot par sistemātiskajiem kopkatalogiem, grūtības sagādā tas, ka padomju bibliotēkās vēl joprojām nav vienotas klasifikācijas shēmas. Bibliotēkām-dalībniecēm bieži jāpārklasificē kopkatalogiem nosūtāmie apraksti pēc kopkataloga pieņemtās shēmas, kas prasa daudz laika.

Valstī organizējamiem kopkatalogiem vajadzīgo instrukciju un norādījumu izstrādāšana, darba vadība un kontrole par padarīto darbu jāveic īpaši ieceltai padomei, kas labi pārzin kopkataloga

sastādīšanas darba gaitu. Šī padome ieceļ atsevišķo kopkatalogu vadību, izstrādā plānus tuvākajiem gadiem, sastāda aprēķinus šo plānu realizēšanai, gādā, lai kopkatalogi būtu pieejami visiem lasītājiem un bibliotekāriem resp. gādā par to iespiešanu. Lai kopkatalogu organizatorisko un metodisko jautājumu apspriešanā iesaistītu plašākas bibliotekāru masas, tā sasauca konferences, rīko apspriedes.

Ar visiem augstāk minētajiem teorētiskajiem un metodiskajiem jautājumiem jāsaskaras ikviena kopkataloga veidošanas darbā. Arī runājot par kopkatalogu organizēšanu mūsu republikā, tie vienmēr jāpatur prātā.

KOPKATALOGU ORGANIZĒŠANAS PASĀKUMI UN UZDEVUMI LATVIJĀ

Latvijā kopkatalogu organizēšanai labvēlīgi apstākļi radušies tikai pēc padomju varas nodibināšanās. Sakarā ar kultūras un zinātnes nemītīgo straujo augšupeju, lai ātrāk varētu apmierināt lasītāju pieaugošās prasības pēc literatūras, radusies nepieciešamība padomāt par kopkatalogiem mūsu republikā.

Kopkatalogu idejas pirmsākumi Latvijā

Mūsu samērā trūcīgajā bibliotekārajā literatūrā nav nekādu ziņu par pasākumiem kopkataloga virzienā. Ka kopkatalogu jautājums biblioteku darbiniekus interesējis jau pirms padomju varas nodibināšanās Latvijā, apliecina tā laika darbinieki — Nopelniem bagātais kultūras darbinieks doc. Kārlis Egle, tā laika Rīgas pilsētas Biblioteku centrāles darbinieks Artūrs Eglīte u. c. Pēc viņu atmiņām varam secināt, ka līdz padomju varas nodibināšanai Latvijā par kopkatalogiem jau ir domājuši progresīvie biblioteku darbinieki, kā piemēram, Voldemārs Rubenis, pazīstamais bibliografs Voldemārs Caune (1890.—1944.) u. c. Buržuaziskajā Latvijā viņu ieceres par kopkatalogu organizēšanu nebija iespējams realizēt.

Interese par kopkatalogiem bijusi it īpaši dzīva ap divdesmitajiem gadiem. 1922. gadā Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā iespiests pazīstamā kultūras darbinieka Rūdolfa Egles raksts «Apvienotā biblioteka»¹. Šis raksts ir vienīgais latviešu bibliote-

¹ Egle R. Apvienotā biblioteka. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1922, Nr. 1, 40.—50. lpp.; Nr. 3, 270.—276. lpp.; Nr. 4, 398.—406. lpp.; Nr. 5, 504.—514. lpp.

kārajā literatūrā, kur autors, runājot par biblioteku sadarbības jautājumiem, isi apskata arī kopkataloga jēdzienu, tā nozīmi un vēsturi ārzemēs. Par vācu kopkatalogu 1937. gadā rakstījusi M. Redlihe.¹

1922. gada 24. maijā Latvijas Satversmes Sapulces kopsēdē pat ticis pieņemts likums par centrālo grāmatu katalogu, ar mērķi «... apvienot visu valsts un komunālo iestāžu, organizāciju, biedrību un citu publisko biblioteku grāmatu un citu drukas darbu sarakstus».² Šis katalogs bija jāorganizē Valsts bibliotekai. Tās uzdevums bija rūpēties, lai visu minēto biblioteku grāmatas tiktu atspoguļotas vienā kopkatalogā. Par pārmaiņām grāmatu sastāvā visām bibliotekām ik gadus bija jāziņo Valsts bibliotekai.

Šis labi domātais likums tajā laikā bija pārags, jo tad vēl nebija vajadzīgo priekšnoteikumu kopkatalogu organizēšanai — nebija vajadzīgās materiālās bāzes un nepieciešamās bibliotekārā darba organizācijas. Šo apstākļu dēļ tad arī likums palicis nerealizēts.

Glūži tādu pašu motīvu dēļ bez jebkāda rezultāta palikušas nākošās ieceres kopkatalogu jautājumā. Tā ap 1930. gadu Rīgas pilsētas biblioteku centrālē biblioteku pārziņu apspriedēs ir pārrunāts jautājums par kopkataloga sastādīšanu tām grāmatām, kas atrodas Rīgas pilsētas tautas bibliotekās, mēģinot pat izstrādāt šāda kopkataloga projektus, tomēr bez jebkāda rezultāta.

1940./41. gadā aktuāls bija kopkataloga sastādīšanas jautājums masu bibliotekām. Rīgas pilsētas Biblioteku centrālē uz centralizētās komplektēšanas un apstrādāšanas pamata ar 1941. gadu sāka veidot kopīgu jauniegūtās literatūras katalogu bibliotekām, kas ietilpa masu biblioteku tīklā. Tur uzrādīja, kādas grāmatas un cik eksemplāros katrai bibliotekai nosūtītas. Šis pasākums sakarā ar vācu fašistisko iebrukumu tika pārtraukts un tālāku risinājumu nav dabūjis.

Tagad, turpretī, mūsu republikas bibliotekām ir jau radušās drošas ekonomiskas iespējas un neatliekama vajadzība, lai uzsāktu kopkatalogu jautājuma nopietnu risināšanu un pašu kopkatalogu organizēšanu.

Mūsu bibliotekas tagad var balstīties ne vien uz PSRS un ārzemju bibliotekāru izstrādāto kopkatalogu teoriju, bet arī uz Latvijas PSR lielāko biblioteku ilggadējo pieredzi, piemērojot to mūsu īpatnējiem apstākļiem un vajadzībām.

Darbs ar kopkatalogiem mūsu republikā norit divos virzienos:

1) piedaloties lielajos, Maskavā organizētajos jaunākās ārzemju

¹ Redlihe M. Vācu kopkatalogs. — Bibliotekārs, 1937, Nr. 1, 13.—15. lpp.

² Valdības Vēstnesis, 1922, Nr. 121.

literatūras kopkatalogos un 2) veidojot patstāvīgus kopkatalogus republikā. Šis darbs koncentrēts Rīgas lielākajās bibliotekās, galvenokārt Latvijas PSR Valsts bibliotēkā, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā un P. Stučkas Latvijas valsts universitātes Zinātniskajā bibliotēkā. Šo bibliotēku krātuves glabā bagātus universālus fondus, tām ir samērā liels darbinieku skaits, tajās veic galvenos zinātniskos un metodiskos pasākumus. Savu fondu sastāva un plašāko iespēju dēļ darba organizēšanā šīs bibliotēkas kļuvušas par galvenajām kopkatalogu problēmas risinātājām mūsu republikā.

Rīgas lielāko bibliotēku piedalīšanās Maskavā organizētajos jaunākās ārzemju literatūras kopkatalogos

Padomju Savienībā, kā to redzam no V. Vasiļevskas un N. Voskresenskas pārskata par kopkatalogiem PSR Savienībā,¹ blakus grandiozajiem Vissavienības krievu grāmatu kopkataloga un dažādu speciālo kopkatalogu organizēšanas pasākumiem, plašs darbs norit ārzemju monografiskās un periodiskās literatūras fondu atklāšanā, ar ko tieši saistīta arī mūsu republika. Šajā virzienā aktīvi strādā PSRS Zinātņu akadēmijas bibliotēkas, PSRS Zinātņu akadēmijas Speciālo bibliotēku tīkla sektors Maskavā, V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka un Vissavienības Valsts ārzemju literatūras bibliotēka. Šo bibliotēku veidotie kopkatalogi atklāj ļoti bagātu ārzemju literatūras klāstu visās zinātņu nozarēs un nodē par neaizstājamu uzziņu aparātu. Tomēr arī šie kopkatalogi neuzrāda pilnīgi visus ārzemju grāmatu fondus visās PSRS bibliotēkās, un tādēļ bibliotēkas vēl nespēj apmierināt daudzus ārzemju literatūras pieprasījumus. Lai šo trūkumu novērstu, PSRS Ministru Padome 1955. gada 25. jūnijā pieņēmusi 1185. lēmumu «Par pasākumiem ārzemju zinātniskās un tehniskās literatūras, patentu un katalogu izmantošanas uzlabošanā», kas uzliek par pienākumu visām Padomju Savienības bibliotēkām nosūtīt aprakstu kartītes par saņemto ārzemju literatūru V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēkai, Vissavienības Valsts ārzemju literatūras bibliotēkai un Vissavienības Zinātniskās un tehniskās informācijas institūtam (agrāk: PSRS Zinātņu akadēmijas zinātniskās informācijas inst.) PSRS bibliotēku ārzemju literatūras kopkatalogu organizēšanai. Šajos kopkatalogos jāatspoguļojas visai ārzemju literatūrai, ko saņem PSRS centrālās un savienoto republiku bibliotēkas.

¹ Василевская В. А. и Воскресенская Н. С. Сводные каталоги в СССР. — В кн.: Библиотечное дело в СССР. М., 1957, с. 341—372.

Apkopojot saņemto materiālu, minētās iestādes lieto dažādas metodes un formas lasītāju labākai informēšanai par ārzemju literatūru padomju bibliotekās. V. I. Ļeņina PSRS Valsts biblioteka uz piesūtīto grāmatu aprakstu un žurnālu un turpinājumu izdevumu sarakstu pamata organizē PSRS biblioteku ārzemju literatūras kopkatalogu ar universālu saturu, kas aptver PSRS bibliotekās sākot ar 1955. gadu saņemto ārzemju literatūru. Attiecībā uz ārzemju literatūras fondiem Maskavas bibliotekās tas ir arī retrospektīvs, jo tam pievienoti bibliotekā līdz 1955. gadam organizētie Maskavas bibliotekās esošo ārzemju izdevumu kopkatalogi. Tie uzrāda ārzemju grāmatas no 1940. gada, bet žurnālus — no 1924. gada. Ar 1955. gadu, t. i., pēc Ministru Padomes lēmuma, šajā kopkatalogā piedalās 296 bibliotekas, tā apjoms 1957. gada 1. jūlijā jau sasniedzis 428 750 kartīšu.

Vissavienības Valsts ārzemju literatūras biblioteka uz saņemto ziņu pamata sastāda un izdod kopbiļetenus par jaunajām ārzemju grāmatām un kopkatalogu par žurnāliem. Sākot ar 1955. gadu šie biļeteni ievērojami paplašinājušies. Tie iznāk divās sērijās: A — dabaszinātnes, medicīna, lauksaimniecība un tehnika, B — sabiedriskās zinātnes. Materiāls sakārtots sistemātiski, aprakstiem pievienotas īsas anotācijas krievu valodā. Bibliotekas izdots ārzemju zinātnisko žurnālu kopkatalogs, kas agrāk ietvēra tikai dabaszinātņu un tehnikas žurnālus, tagad aptver visu zinātņu nozaru žurnālus.

Vissavienības Zinātniskās un tehniskās informācijas institūts uz saņemto ziņu pamata veido alfabētisko un sistemātisko ārzemju literatūras kopkatalogu tehnikā un dažās sabiedrisko zinātņu nozarēs.

Visos šajos kopkatalogos piedalās arī mūsu republikas lielākās bibliotekas, un tie noder par labiem palīgiem mūsu bibliotekāriem un lasītājiem gan attiecīgā izdevuma sameklēšanā, gan komplektēšanas jautājumā, gan arī apraksta un klasifikācijas problēmu atrisināšanā.

Pirmā biblioteka Latvijā, kas uzsākusi aktīvi piedalīties Maskavā organizētajos kopkatalogos, ir Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka. Kopš 1949. gada tā sūta ziņas par saņemtajām jaunākajām ārzemju grāmatām Maskavā organizētajiem iespiestajiem kopkatalogiem: 1) «Новая иностранная книга в библиотеках Академии наук СССР и академий наук союзных республик», ko izdod PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu fundamentālā biblioteka un 2) «Сводный бюллетень новых иностранных книг», ko izdod Vissavienības Valsts ārzemju literatūras biblioteka.

Šo darbu Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka pirmā

uzsākusi tādēļ, ka tai jau kopš 1946. gada ir piešķirts samērā liels ārzemju valūtas limits un kopš 1950. gada tā nodibinājusi plašu literatūras apmaiņu ar aizrobežu zinātniskajām iestādēm 34 valstīs. Sakarā ar to bibliotēkas fondos katru gadu iepļūst ievērojams daudzums ārzemju literatūras (periodiskie izdevumi un grāmatas), kas komplektēta pēc Zinātņu akadēmijas institūtu pieprasījumiem un pārstāv visas zinātņu nozares.

1949. gada oktobrī Maskavā notika PSRS Zinātņu akadēmijas un savienoto republiku zinātņu akadēmiju bibliotēku direktoru apspriede par ārzemju literatūras komplektēšanas, apstrādāšanas un izmantošanas jautājumiem. Tajā nolēma, ka visu savienoto republiku zinātņu akadēmiju bibliotēkām, sākot jau ar 1949. gadu, jāpiedalās iespiestajā kopkatalogā «Новая иностранная книга в библиотеках Академии наук СССР и академий наук союзных республик», uzrādot tur savu jauniegūto ārzemju monografisko literatūru.

Saskaņā ar šo lēmumu tad arī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka sāka savu jaunākās ārzemju literatūras sakārtošanu pēc PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu fundamentālās bibliotēkas norādījumiem. Izdodamajā kopkatalogā bija jāiekļauj tās ārzemju grāmatas, ko bibliotēkas dalībnieces saņēmušas, sākot ar 1949. gadu, bet kas ārzemēs iznākušas, sākot ar 1942. gadu. Pēc šiem norādījumiem Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka, izmantojot ārzemju grāmatu pasūtījumu kartoteku, izņēma no darba kataloga attiecīgo grāmatu aprakstus un tos vēlreiz rūpīgi pārbaudīja, salīdzinot ar grāmatām; vajadzības gadījumā aprakstus papildināja vai pārlaboja saskaņā ar kopkatalogam pieņemtajiem aprakstīšanas noteikumiem. Pēc tam aprakstus mašīnrakstā dublēja uz standartformāta kartītēm, atzīmējot tanīs pēc kopkataloga klasifikācijas shēmas pārklasificēto grāmatu indeksus un kartīšu kreisajā apakšējā stūrī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas siglu «Рига». Tā sagatavotās kartītes resp. aprakstus sakārtoja alfabēta secībā un nosūtīja PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu fundamentālajai bibliotēkai.

Pēc šiem pirmajiem sūtījumiem izrādījās, ka materiāls, ko PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu fundamentālā bibliotēka saņēmusi no savienoto republiku bibliotēkām, ievērojami papildinājis kopkataloga saturu, it sevišķi tais jautājumos, kas neietilpst PSRS Zinātņu akadēmijas interešu lokā, kā piemēram, medicīnā un lauksaimniecībā. Šajā sakarā jāpiemin, ka Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas nosūtīto kartīšu lielais vairums bija tieši par minētajām nozarēm, it sevišķi medicīnu.

Pēc Vissavienības Valsts ārzemju literatūras bibliotēkas uz-
aicinājuma Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā
bibliotēka ar 1949. gada decembri sāka piedalīties tās izdodamajā
kopkatalogā «Сводный бюллетень новых иностранных книг».

Materiālu sagatavoja līdzīgi tam, ko nosūtīja iepriekš minē-
tajam kopkatalogam, pārklasificējot grāmatas un atzīmējot sigļu
saskaņā ar šī kopkataloga prasībām.

Tā kā vairs nebija vajadzīga retrospektīvā materiāla atlase,
bet kartītes kopkatalogiem bija jāsusūta regulāri un materiāla
atlasīšana pēc ārzemju grāmatu pasūtījuma kartotēkas no darba
kataloga prasīja daudz laika, tad darbu iekārtoja tā, ka, redzējot
jauniegtu ārzemju grāmatu aprakstus, redaktors tūlīt atzīmēja
kopkatalogam dublējamo kartīšu skaitu. Kartītes kopkatalogam
mašīnrakstītāja-svešvalodas pratēja dublēja pēc kopkataloga no-
teikumiem, pārrakstot paginācijas atzīmes un piezīmes attiecī-
gajā valodā. Pēc tam aprakstītās grāmatas pārklasificēja, uz kar-
tītēm uzrakstīja vajadzīgos indeksus un siglas un tās nosūtīja
attiecīgajām bibliotekām viņu noteiktos termiņos.

Sākot ar 1955. gadu, izpildīdama jau minēto šī gada 25. jū-
nija PSRS Ministru Padomes 1185. lēmumu un turpinādama mate-
riālu sūtīšanu arī PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu
fundamentālās bibliotēkas izdotajam kopkatalogam, Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka ar savu jaunāko
ārzemju literatūru tagad piedalās četros Maskavā organizētos
kopkatalogos. Tā kā palielinājies arī saņemamās jaunākās ārzemju
literatūras daudzums, tad darbs ar materiāla sagatavošanu kop-
katalogiem ievērojami pieaudzis. To rāda kopkatalogiem nosūtīto
kartīšu skaits pa gadiem: no 1949. līdz 1952. gadam nosūtītas
pavisam 2697 kartītes, 1953. — 770, 1954. — 1037, 1955. — 2682,
1956. — 5024, 1957. — 7894, bet 1958. — 10 612, kopā līdz
1959. gada 1. janvārim jau nosūtītas 30 716 kartītes. Tā kā kar-
tītes ar vienu un to pašu aprakstu nosūta vairākām bibliotekām,
tad grāmatu skaits ir ievērojami mazāks; piemēram, 1958. gadā
nosūtīto kartīšu skaits ir 10 612, bet pārklasificētas un aprakstītas
ir tikai 2806 grāmatas.

Konstatējot lielo starpību starp pārklasificēto un aprakstīto
grāmatu skaitu un nosūtīto aprakstu kartīšu skaitu un ņemot
vērā, ka līdzīga situācija ir visās savienoto republiku bibliote-
kās, rodas jautājums, vai ir lietderīgi vienas un tās pašas apr-
akstu kartītes nosūtīt trim vai, kā to dara savienoto republiku
zinātņu akadēmiju bibliotēkās, četrām bibliotekām vienā pil-
sētā — Maskavā. Ja arī šīs aprakstu kartītes kopkatalogu or-
ganizētājām vajadzīgas dažādiem mērķiem, vai tad visas valsts
mērogā neaiztaupītu daudz darbalaika un līdzekļu, ja darbu centrā

noorganizētu tā, ka viena biblioteka Maskavā veidotu pilnīgu jaunākās ārzemju literatūras kopkatalogu, apkopojot visu bibliotēku materiālus, bet pārējās sev vajadzīgos materiālus iegūtu no šī kopkataloga? Tādā kārtā ietaupītos ne vien daudzu bibliotēku darbalaiks, bet arī ievērojamas naudas summas.

Kartītes par jauniegūtajiem ārzemju izdevumiem 1955. gada lēmumā minētajiem kopkatalogu organizētājiem nosūta arī citas lielākās Rīgas bibliotēkas. Latvijas PSR Valsts bibliotēka 1956. gadā nosūtījusi 1663 kartītes, 1957. gadā — 1614, bet 1958. gadā — 1730 kartītes, kopā — 5007 kartītes; P. Stučkas Latvijas valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka 1956. gadā nosūtījusi 924 kartītes, 1957. un 1958. gados — 1698 kartītes, kopā — 2622 kartītes, bet Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Fundamentālā bibliotēka 1958. gadā — 170 kartītes.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka nosūtījusi dabas zinātņu un tehnikas žurnālu aprakstus Vissavienības Valsts ārzemju literatūras bibliotēkas izdodamajam «Сводный каталог иностранных научных журналов»: 1952. gadā — 413 kartītes, 1953. — 460, 1954. — 495, 1955. — 440, katrā no šiem gadiem nosūtīti materiāli par iepriekšējā gadā saņemtajiem žurnāliem. Pavisam kopā 4 gadu laikā Vissavienības ārzemju literatūras bibliotēkai nosūtītas 1808 kartītes par jaunākajiem ārzemju žurnāliem.

Saskaņā ar 1955. gada 25. jūnija lēmumu visas Rīgas lielākās bibliotēkas piesūta ziņas par saņemto ārzemju periodiku Maskavā organizētajiem kopkatalogiem sarakstu veidā.

Piedalīšanās minētajos kopkatalogos prasījusi no mūsu bibliotēkām tikai materiāla sagatavošanas, bet ne organizēšanas darbu. Tā prasa tikai uzmanīgu savu kartīšu dublēšanu, pārstrādājot svešvalodās dažus apraksta elementus un pārklasificējot grāmatas pēc dotajām klasifikācijas shēmām. Materiālu sagatavošanas darbs ievērojami vienkāršotos un palētinātos, ja visiem kopkatalogiem būtu vienota klasifikācijas shēma; tā Fundamentālā bibliotēka, klasificējot pēc vienotas shēmas, ietaupītu 15 darbadienas gadā. Piedalīšanās minētajos kopkatalogos, protams, prasa arī precīzu nosūtīšanas laika ievērošanu, lai tādā kārtā veicinātu šo kopkatalogu operatīvu organizēšanu.

Pastāvīgu kopkatalogu veidošanas sākumi Latvijā

Mūsu republikā ir plašs zinātnisko, universālo un speciālo bibliotēku tīkls. Tām ir samērā lieli, saturā bagāti un vispusīgi gan grāmatu, gan periodiskās literatūras fondi tiklab latviešu un krievu, kā arī svešvalodās. Kaut gan šo bibliotēku fondi ir

vīsumā stipri vienādi, tomēr ir arī atšķirības. It īpaši tas sakāms par padomju literatūru, kas iznākusi pirms Lielā Tēvijas kara, pirmsrevolūcijas krievu literatūru un literatūru svešvalodās. Šīs literatūras komplektēšana mūsu bibliotēkās nav notikusi sistemātiski, tā bijusi pakļauta dažādiem vēsturiskiem u. c. apstākļiem. Daļēji tas attiecināms arī uz latviešu literatūru. Kaut gan tā visās bibliotēkās komplektēta pēc iespējas pilnīgi, tomēr ir izdevumi, kas atrodami tikai kādā vienā bibliotēkā, īpaši vecākie, kā arī tādi, kas nav iznākuši Latvijas teritorijā, bet citur. Tāpat visas bibliotēkas nesauņem vienādi pilnīgi jaunākos latviešu mazmeģiena izdevumus, tehniskās literatūras speciālos veidus u. c.

Mūsu republikas triju lielāko bibliotēku — Valsts bibliotēkas, Zinātņu akadēmijas Fundamentālās un Universitātes Zinātniskās bibliotēkas — fondi daudzos gadījumos cits citu papildina, piemēram, Valsts bibliotēkā ir daudz vairāk tehniskās literatūras, īpaši tās speciālo veidu (standarti, normālijas, tehniskie noteikumi un katalogi), tipveida projektu, dažādu instrukciju, Fundamentālajā bibliotēkā — vairāk Baltikas, Letikas un jaunākās ārzemju zinātniskās literatūras, Universitātes bibliotēkā — veco gadu ārzemju zinātniskās periodikas. Lielo bibliotēku fondus savukārt papildina speciālās zinātniskās, rūpnīcu un iestāžu bibliotēkas, kas literatūru komplektē šaurās zinātņu nozarēs. Tā redzam, ka neviena no mūsu bibliotēkām nevar apmierināt visas lasītāju prasības, bet, apzinot visu mūsu zinātnisko bibliotēku fondus, labu daļu lasītāju pieprasījumus mēs varētu apmierināt tepat uz vietas, nepieprasot literatūru starpbibliotēku abonementā no Maskavas vai Ļeņingradas bibliotēkām. Lai ātri un droši varētu lasītājiem uzrādīt grāmatu atrašanās vietu mūsu bibliotēkās, tā ietaupot valsts līdzekļus un lasītāju laiku, ievērojami palīdzētu labi noorganizēta kopkatalogu sistēma.

Tā kā mūsu bibliotēkās ir samērā labi katalogi, kur grāmatu apraksti izdarīti pēc Vienotajiem aprakstīšanas noteikumiem, pietiekami attīstīta bibliotēkārā darba tehnika un organizācija, tad pienācis laiks nopietni padomāt par kopkatalogu veidošanu mūsu republikā.

Latvijas PSR Valsts bibliotēkas darbs republikas ārzemju literatūras kopkataloga veidošanā

Pirmos kopkatalogu veidošanas pasākumus veic Latvijas PSR Valsts bibliotēka, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka un P. Stučkas Latvijas valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka.

Ar PSRS Kultūras ministrijas 1955. gada 31. oktobra pavēli

savienoto republiku bibliotekām uzdots organizēt republiku jaunākās ārzemju literatūras kopkatalogus. Balstoties uz PSRS Kultūras ministrijas apstiprināto nolikumu par republikānisko ārzemju literatūras kopkatalogu, Latvijas PSR Ministru Padome ar 1956. gada 14. marta rīkojumu Nr. 337-r uzdevusi visām ministriju un resoru bibliotekām, kas saņem ārzemju literatūru, ziņot par saņemtajām ārzemju grāmatām un periodiskiem izdevumiem Latvijas PSR Valsts bibliotekai republikāniskā ārzemju literatūras kopkataloga veidošanai. Saskaņā ar šo rīkojumu Valsts biblioteka 1956. gadā sāka veidot republikā esošās jaunākās ārzemju literatūras kopkatalogu. Kopkatalogam paredzētas divas daļas: 1) grāmatas un 2) periodika. Tā kā kopkatalogs domāts tikai jaunākajai ārzemju literatūrai, tad nekādi apsverumi par sākotnējā materiāla savākšanas metodēm šoreiz nebija vajadzīgi (tas kopkatalogā ietilpst pakāpeniski) — vajadzēja tikai nospraust iznākšanas gadu robežu. Par robežu pieņemts 1955. gads. Bibliotekām-dalībniecēm regulāri reizi mēnesī jāpiesūta aprakstu kartītes par ārzemju grāmatām, kas iznākušas, sākot ar 1955. gadu, bet par periodiku ar tā paša gada robežu — saraksti 3 reizes gadā. Biblioteku uzdevums — stingri ievērot pieņemtos terminus un izgatavot gramatiski pareizus, Vienotajiem noteikumiem atbilstošus aprakstus. Jāsūta ziņas par visām zinātņu nozarēm un arī daļlīteratūru.

Kopkatalogā ir jāpiedalās visām mūsu republikas bibliotekām, kas saņem ārzemju literatūru. Šis apstāklis sagādājis kopkataloga organizētajai bibliotekai daudz grūtību. Pirmkārt, radušās grūtības visu biblioteku apzināšanā, kas saņem ārzemju literatūru un, otrkārt, pašas bibliotekas nav bijušas pietiekami apzinīgas rīkojuma izpildīšanā. Dažas gan pāris reizes materiālus nosūtījušas, bet tagad vairs to nedara. Valsts bibliotekas darbiniecei, kam blakus saviem kārtējiem uzdevumiem jāveic arī kopkataloga organizēšanas darbs, nav bijis iespējams panākt visu biblioteku aktīvu piedalīšanos. Sākumā grāmatu kopkatalogā piedalījušās 30 Rīgas un 1 Liepājas biblioteka, bet pamazām biblioteku-dalībnieču skaits samazinājies un 1959. gadā grāmatu kopkatalogā regulāri piedalās tikai 13 bibliotekas. No Rīgas bibliotekām kopkatalogā piedalās visas trīs republikas lielākās universālās bibliotekas, republikas zinātniskās speciālās bibliotekas, augstāko mācības iestāžu, zinātnisko institūtu, rūpnīcu, ministriju u. c. bibliotekas. No Liepājas ziņas par saņemto ārzemju literatūru sūta rūpnīcas «Sarkanais metalurģis» biblioteka.

Jaunāko ārzemju periodisko izdevumu kopkatalogā, sākot ar 1958. gadu, piedalās 72 bibliotekas. Šo biblioteku apzināšanā liela nozīme bijusi tam apstāklim, ka jaunākās ārzemju perio-

diskās literatūras komplektēšana un sadalīšana uzticēta Latvijas PSR Zinātniski tehniskajai bibliotekai, kas tagad to centralizēti komplektē un attiecīgi sadala sev pakļautajām bibliotekām. Šo speciālo biblioteku ārzemju periodikas nosaukumi ievērojami bagātinājuši kopkataloga saturu, īpaši ar nosaukumiem speciālos zinātnes jautājumos. Jaunākās ārzemju periodikas kopkatalogā tagad ir 2123 periodisko izdevumu nosaukumi.

Par biblioteku apzīmējumiem (siglām) kopkatalogā pieņemti arābu cipari.

Lielas grūtības saņemtā materiāla rediģēšanā sagādā tas apstāklis, ka bibliotekas-dalībnieces diezgan bieži nosūta kļūdainus aprakstus, bieži tie ir arī nevienādi. Lai visas kļūdas noskaidrotu, paiet daudz laika, gan konsultējoties ar attiecīgām bibliotekām, gan izmantojot bibliografiskos rādītājus.

Pēc materiāla rūpīgas rediģēšanas no vairākiem vienādu grāmatu aprakstiem izvēlas labāko, kur pārnes visu biblioteku apzīmējumus. Kartītes kopkatalogā ievieto alfabēta kārtībā, jo tā galvenais uzdevums ir uzrādīt zināmā izdevuma atrašanās vietu.

Jaunāko ārzemju grāmatu kopkatalogā ir jau apmēram 10 tūkst. kartiņu.

Tādējādi Valsts bibliotekā organizētais jaunāko ārzemju grāmatu kopkatalogs pēc ģeografiskā aptvara ir republikānisks, pēc ietvertiem fondiem — universāls, pēc kārtojuma veida — alfabētisks.

Lai nodrošinātu šī kopkataloga aktīvu izmantošanu, tas novietots Valsts bibliotekā Bibliografiskajā uzzīņu birojā. Ikvienam, kam vajadzīgs kāds ārzemju izdevums, jāiegaumē, ka pirms to meklē ārpus mūsu republikas robežām, jāpārbauda pēc šī kopkataloga, vai attiecīgais izdevums nav atrodams kādā Latvijas bibliotekā. Īpaši tas sakāms par darbiniekiem, kas strādā starpbiblioteku abonementā. Šis kopkatalogs, pieaugdams saturā un apmēros, noderēs par ievērojamu uzzīņu aparātu, kura vērtība vēl vairāk celtos, ja to varētu iespiest.

Par jaunākajiem ārzemju periodiskajiem izdevumiem mūsu republikas bibliotekās Valsts bibliotekā vēl pagaidām organizēts tikai to nosaukumu kopkatalogs ar atsevišķu kartīti katram gadam; tajā nav uzrādīts, kādus attiecīgā izdevuma sējumus un numurus saņēmusi katra biblioteka. Uzrādot tikai nosaukumus, iznākšanas gadus un valsti, kur iznāk minētie izdevumi, darbs it kā palicis pusceļā. Šajā kopkatalogā būtu jādod pilni periodisko izdevumu apraksti un jāuzrāda, kādus sējumus un numurus saņēmusi katra biblioteka. Tas nepieciešams tādēļ, ka visas bibliotekas dažādu apstākļu dēļ nesaņem pilnus komplektus. Var gadīties, ka vienā bibliotekā ir viens numurs un otrā kāds cits, bet nevienā

bibliotekā nav pilna komplekta. Pilna komplekta sameklēšanai ļoti noderētu periodikas kopkatalogs. Šāda periodikas kopkataloga veidošana, kā to varam secināt no daudzu biblioteku pieredzes, ir grūts un atbildīgs uzdevums. Tas prasa daudz laika, pūļu un lielu uzmanību, lai panāktu vajadzīgo precizitāti. Taču tāds kopkatalogs ievērojami palīdz kā bibliotekāriem, tā lasītājiem. Tādēļ būtu nepieciešams atrast vajadzīgo darbaspēku šāda jaunākās ārzemju periodikas kopkataloga veidošanai mūsu republikas bibliotekām.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotekas pasākumi un ieceres darbā ar kopkatalogiem

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka veic līdzīgu pasākumu, izdodot ar rotatoru pavairoto «Rīgas lielākās bibliotekās saņemtās ārzemju periodikas kopprādītāju» katram gadam, kur uzrāda žurnālu un turpinājumu izdevumu nosaukumu un valsti, kurā tas iznāk; nosaukumus kārtoti sistemātiski; bibliotekas-dalībnieces apzīmē ar romiešu cipariem. Šī kopkataloga galvenais uzdevums ir tikai parādīt, kādus izdevumus dotajā gadā saņem lielākās Rīgas bibliotekas, tādēļ te var apmierināties ar nepilnīgu izdevumu aprakstu. Sistemātiskais kārtojums palīdz atrast vajadzīgos nosaukumus pa zinātņu nozarēm. Lai vieglāk varētu konstatēt, kura no Rīgas bibliotekām saņem meklēto izdevumu, kopprādītājam 1959. gadā pievienots alfabētiskais palīgrādītājs. Šī kopprādītāja galvenā vērtība ir tā, ka tas pavairots ar rotatoru un tādā kārtā pieejams arī citās bibliotekās. Tā kārtojums labi papildina Valsts bibliotekas alfabētiski sakārtoto periodikas kopkatalogu. Fundamentālās bibliotekas izdots jaunākās ārzemju periodikas kopprādītājs iznāk katru gadu (sākot ar 1956. g.). Katru gadu pieaug tiklab biblioteku-dalībnieču, kā arī uzrādīto periodikas nosaukumu skaits. Tā 1956. gadā rādītājā bija 10 bibliotekas-dalībnieces, un tajā uzrādīti 853 periodisko izdevumu nosaukumi, 1957. — 11 bibliotekas-dalībnieces, 1201 nosaukums, bet 1958. gadā — 12 bibliotekas-dalībnieces un 1406 nosaukumi.

Kopprādītāja sastādīšanas gaitā Fundamentālajai bibliotekai radās dažādas grūtības: bibliotekas-dalībnieces ne vienmēr laikā piesūta saņemto izdevumu sarakstus, tajos ir gan gramatiskas kļūdas, gan nepareizi nosaukumi, it īpaši tautas demokrātijas valstu izdevumu aprakstos un tādos, kas iznāk vairākās sērijās. Ir gadījumi, kad viens nosaukums minēts divreiz, it īpaši ja izdevumam vairākas sērijas vai kāds cits apakštītuls. Visas šīs kļūdas

Fundamentālā biblioteka kopkataloga sastādīšanas gaitā cenšas novērst, gan salīdzinot aprakstus ar pašiem izdevumiem, gan izmantojot bibliografiskos rādītājus.

Koprādītājs labi noder uzziņu darbā, tāpat tas var noderēt komplektešanas koordinēšanai un ārzemju periodikas nosaukumu identificēšanai.

Tuvākajā nākotnē Fundamentālajai bibliotekai veicams svarīgs uzdevums — kopkataloga sastādīšana visām Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas bibliotekām. Par to domāts jau drīz pēc Zinātņu akadēmijas nodibināšanas. Ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Prezidija 1948. gada 23. decembra lēmumu noteikts, ka Zinātņu akadēmijas sistēmā jāorganizē divēji kopkatalogi: viens Fundamentālajai bibliotekai par visām zinātņu nozarēm, izņemot sabiedriskās zinātnes, otrs — Misiņa bibliotekai par literatūru sabiedriskajās zinātnēs. Institūtu bibliotekām ar šo lēmumu bija uzdots sastādīt savu grāmatu aprakstus un atkarībā no piederības nodot tos Fundamentālajai vai Misiņa bibliotekai Zinātņu akadēmijas kopkataloga veidošanai. Šis lēmums palika nerealizēts, nav uzsākti pat sagatavošanas darbi. Tas izskaidrojams ar to, ka vēl nebija attiecīgu priekšnoteikumu tik liela pasākuma veikšanai. No vienas puses, abās centrālajās bibliotekās vēl nebija katalogu, kuros visi apraksti būtu izdarīti pēc Vienotajiem noteikumiem. Bez tam abām bibliotekām bija vēl lieli, katalogos neatspoguļoti rezerves fondi. Institūtu biblioteku lielākajai daļai nemaz nebija katalogu. No otras puses, centrālajās bibliotekās nebija tik daudz darbinieku, lai kādu no tiem varētu atbrīvot sarežģītajam kopkataloga sastādīšanas darbam, jo tie galvenokārt bija nodarbināti ar rezerves fondu apgūšanu. Tā kā institūtu bibliotekās nebija bibliotekāra, bet tās pārzināja vai nu laboranti vai citi tehniski darbinieki, nevarēja būt runas par grāmatu aprakstīšanu pēc Vienotajiem noteikumiem un katalogu veidošanu. Visu šo apstākļu novēršanai vēl nebija pietiekamas materiālās bāzes, un tādēļ arī lēmums palika nerealizēts.

1954. gadā ar Zinātņu akadēmijas Prezidija 27. janvāra lēmumu Misiņa biblioteku pievienoja Fundamentālajai bibliotekai, pārvēršot to par «Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Misiņa latviešu literatūras nodaļu». Tā kā šī nodaļa atrodas citā ielā, aizņem atsevišķu namu un tai ir savs, tās profilam atbilstošs fonds (galvenokārt latviešu literatūra un Letika) radās nepieciešamība atspoguļot arī Misiņa latviešu literatūras nodaļas fondus centra katalogos. To panāca, Misiņa nodaļas grāmatu aprakstos šifrai priekšā liekot burtu «M» un uzrādot tās arī visos centra katalogos. Dubletiem tikai ģenerālā darba katalogā pierakstīja inventāra numurus, tāpat ar burtu

«M» priekšā. Tādā kārtā Misiņa nodaļas bagātais latviešu literatūras un Letikas fonds ir atspoguļots ne vien pašas nodaļas, bet arī centra katalogos. Pēdējos tomēr nevar uzskatīt par kopkatalogiem, jo tie neatspoguļo divu biblioteku fondus, bet vienas bibliotēkas dažādās vietās esošo literatūru.

Atkārtoti kopkataloga jautājumiem Zinātņu akadēmijas Prezidijs pievērsis uzmanību 1958. gada beigās. Ar 1958. gada 31. decembra Zinātņu akadēmijas Prezidija lēmumu institūtiem uzdots piesūtīt Fundamentālajai bibliotēkai visu Zinātņu akadēmijas bibliotēku kopkataloga veidošanai kataloga kartītes vai sarakstus par tiem institūtu bibliotēkās esošajiem izdevumiem, kādus Fundamentālā bibliotēka nesaņem, piemēram: bezmaksas un litografētie izdevumi, izdevumi, kas iznākuši ļoti mazā mētienā, apmaiņā saņemtie izdevumi, pasūtītie speciālo rakstu tulkojumi no ārzemju žurnāliem u. tml., ko institūti saņēmuši, sākot ar 1958. gada 1. janvāri, pēc iespējas atzīmējot šajos sarakstos arī agrāk saņemtos šāda veida izdevumus. Fundamentālajai bibliotēkai jāizstrādā īsa instrukcija institūtiem šādu kartīšu resp. sarakstu sastādīšanai un jāsniedz institūtiem metodiska palīdzība visos bibliotēkārā darba jautājumos.

Minētais lēmums ir jauns solis uz priekšu Zinātņu akadēmijas bibliotēku kopkataloga organizēšanas jautājumā. Par to, lai arī šis labi domātais lēmums nepaliktu nerealizēts, jā rūpējas galvenokārt Fundamentālajai bibliotēkai. Lēmumā minētā literatūra vairumā gadījumu ir tāda, ko Fundamentālā bibliotēka nesaņem, bet kas var būt ļoti nozīmīga zinātniskā darbā arī tiem lasītājiem, kas nestrādā attiecīgajā institūtā. Tās atspoguļošana Fundamentālās bibliotēkas katalogos ievērojami palīdzēs ikvienam zinātniekam literatūras sameklēšanā.

Zinātņu akadēmijas institūtu bibliotēku fondos glabājas daudz vērtīgu, lasītājiem nepieciešamu izdevumu, kādu nav Fundamentālajā bibliotēkā. Sevišķi tas sakāms par speciālo literatūru. Lielī un bagātī fondi ir Vēstures, Fizikas, Ekonomikas u. c. institūtu bibliotēkās. Tādēļ kopkatalogā paredz uzņemt ne tikai Prezidija lēmumā minētos izdevumus vien, bet arī citus, un ne tikai tos, kas saņemti, sākot ar 1958. gadu, bet arī agrākos. Tie papildinātu Fundamentālās bibliotēkas katalogu saturu un ievērojami palīdzētu lasītājiem. Ideāli būtu veidot pilnīgu Fundamentālās un institūtu bibliotēku kopkatalogu par visiem izdevumiem, bet varētu arī Fundamentālās bibliotēkas katalogos atspoguļot no institūtu bibliotēkām tikai tos izdevumus, kuru Fundamentālajā bibliotēkā trūkst, tādējādi ietaupot laiku un darbaspēku, kas vajadzīgs vienādo izdevumu atzīmēšanai kopkatalogā.

Lai Zinātņu akadēmijas bibliotēku kopkataloga veidošana

sekmīgi realizētos, būtu jāieceļ komisija, kurā bez Fundamentālās bibliotēkas pārstāvjiem ieltu arī daži institūtu bibliotēku pārstāvji. Šai komisijai būtu jāizlemj kopkataloga sastādīšanas organizatoriski metodiskie jautājumi, jāizstrādā sīkas instrukcijas, ņemot vērā visus institūtu bibliotēku īpatnējos apstākļus un jākontrolē kopkataloga sastādīšanas darba gaita tiklab institūtos, kā centrā.

Tā kā vienai daļai institūtu bibliotēku, kur nav bibliotekāra štata vienību, nav katalogu, tad vispirms tie jāizveido. Tas sagādās zināmas grūtības institūtu bibliotēku pārzinātājiem, jo tiem bibliotekāra darbs lielākoties ir tikai papildu pienākums un nav arī šim darbam vajadzīgo zināšanu un prakses. Te aktīvi jāpalīdz Fundamentālajai bibliotēkai gan ar norādījumiem, gan ar darba pārbaudi.

Atspoguļojot Fundamentālās bibliotēkas katalogos (sistemātiskajā un alfabētiskajā) arī institūtu bibliotēku fondus, uz Fundamentālās bibliotēkas katalogu bāzes būtu radīts pēc satura universāls visu Zinātņu akadēmijas bibliotēku kopkatalogs, kas uzrādītu bagātu speciālo literatūru dažādās zinātņu nozarēs, tajā skaitā arī retus, šaurām speciālistu aprindām domātus izdevumus.

Sāds kopkatalogs ievērojami palīdzētu ne tikvien visiem Akadēmijas zinātniskajiem līdzstrādniekiem, bet arī citiem republikas zinātniekiem ātri sameklēt dažu labu izdevumu, kas citādi paliktu nezināms vai būtu jāpatērē daudz laika tā sameklēšanai ar starpbibliotēku abonementa palīdzību.

P. Stučkas Latvijas valsts universitātes Zinātniskās bibliotēkas organizētais kopkatalogs

Runājot par viena resora bibliotēku kopkatalogiem, jāmin P. Stučkas Latvijas valsts universitātes Zinātniskajā bibliotēkā organizētais kopkatalogs, kas atspoguļo visus centrālās bibliotēkas un fakultāšu bibliotēku fondus kā alfabētiskajā, tā sistemātiskajā kārtojumā, darba alfabētiskā katalogā uzrādot arī dubletus ar inventāra numuriem. Šo kopkatalogu Universitātes centrālā bibliotēka sākusi organizēt 1949. gadā. Arī pirms tam bijuši daži mēģinājumi, bet bez rezultātiem. Šo bibliotēku kopkataloga organizēšanas darbs ir samērā vienkāršs, jo tas dibinās uz centralizētas komplektēšanas un apstrādāšanas, kas garantē pilnīgu un apraksta ziņā vienveidīgu visu izdevumu atspoguļošanu kopkatalogā. Centrālās bibliotēkas Komplektēšanas nodaļa nosaka, kurai fakultātei izdevums nododams. To uz kartītēm ar

fakultāšu saīsinātiem nosaukumiem atzīmē Apstrādāšanas nodaļu. Ja kāda no fakultāšu bibliotekām saņem literatūru kā dāvinājumu vai apmaiņā, tad arī tā tiek dokumentēta un apstrādāta centralizētā veidā.

P. Stučkas Latvijas valsts universitātes biblioteku kopkatalogs ir labs uzziņu aparāts par visu šīs sistēmas biblioteku sastāvu. Tas dod iespēju Universitātes centrālajai bibliotekai ātri un operatīvi sniegt ziņas par visās universitātes bibliotekās esošo literatūru, un tas atzīmējams kā viens no pirmajiem un ievērojamākajiem pasākumiem kopkatalogu organizēšanas darbā mūsu republikā.

Turpmākie kopkatalogu organizēšanas uzdevumi

Ja esam pakavējušies pie mūsu biblioteku līdzšinējā veikuma kopkatalogu jautājumā un sakarā ar to skicējuši dažus vistuvākos uzdevumus, būtu lietderīgi arī apsvērt, kas šai jautājumā veicams tuvākajā un tālākajā nākotnē, kādi kopkatalogi būtu visnoderīgākie lasītāju ātrai, pilnvērtīgai un lētai apkalpošanai ar mūsu republikā esošajām grāmatām, un kādi republikas kopkatalogi savukārt būtu vislabāk ietverami Vissavienības organizētajā lielajā kopkatalogā.

Mūsu republikā, kur, kā jau redzējām, apstākļi kopkatalogu organizēšanai ir pietiekami nobrieduši, vispirms derētu padomāt par kopkatalogu veidošanu dažās visaktuālākajās zinātņu nozarēs.

Sakarā ar mūsu saimnieciskās dzīves straujo uzplaukumu, bibliotekās daudz pieprasa tehnisko literatūru. Sevišķas grūtības sagādā tehniskās literatūras speciālo veidu (standartu, patentu, normāliju u. tml.) sameklēšana. Šie izdevumi atrodami galvenokārt Valsts bibliotēkā un Latvijas PSR Zinātniski tehniskajā bibliotēkā, taču arī tās nevar apmierināt visus lasītāju pieprasījumus. Šajā ziņā labu papildinājumu var sniegt speciālās resoru un uzņēmumu bibliotēkas, kurās literatūra komplektēta par šaurākiem speciāliem jautājumiem un kurām ir lielākas iespējas sakomplektēt arī attiecīgos mazmetiena izdevumus. Norādot lasītājiem visdažādāko tehnisko izdevumu atrašanās vietu lielajās universālajās vai speciālajās bibliotekās, būtu ievērojami palīdzēts tiklab mūsu zinātniekiem, kā inženieriem un tehniskajiem darbiniekiem. Te būtu istā vietā tehniskās literatūras kopkatalogs.

Šāda kopkataloga organizēšanu varētu uzņemt Latvijas PSR Zinātniski tehniskā bibliotēka, kam ir visciešākie sakari ar speciālajām resoru un uzņēmumu bibliotekām. Lai šādu kopkatalogu sastādītu, Zinātniski tehniskajai bibliotekai būtu jāno-

skaidro, kādas bibliotēkas varētu piedalīties tā sastādīšanā — vai tikai Rīgas, vai arī citu Latvijas pilsētu speciālās tehniskās bibliotēkas, vai kopkatalogā atspoguļot arī lielo universālo bibliotēku tehnisko literatūru u. c. Tāpat būtu jāapzin kopkatalogā ietveramo bibliotēku fondi, jāapsver, cik plaša apmēra literatūra uzņemama kopkatalogā pēc hronoloģiskajām robežām, pēc iespieddarbu veidiem, valodām. Jādoma arī par kopkataloga organizēšanas metodēm un tā noformējumu.

Lai gan šāda veida pasākumi prasītu daudz laika un pūļu, tomēr to rezultātā rastos aktuāli nozīmīgi un vērtīgi kopkatalogi, kas būtu neaizstājams palīgs literatūras sagādāšanā lasītājiem. Pašām bibliotēkām tas palīdzētu tiklab komplektēšanā, kā arī katalogizēšanas un lasītāju apkalpošanas darbā.

Par līdzīgu pasākumu nākotnē ir domājusi Republikāniskā zinātniski medicīniskā bibliotēka. Tā paredz organizēt republikas medicīnas literatūras kopkatalogu. Šajā kopkatalogā domā atspoguļot visas Latvijas bibliotēkās esošo medicīnas literatūru bez hronoloģiskā un valodu ierobežojuma.

Arī šis kopkatalogs būs ļoti vajadzīgs ne tikvien medicīnas zinātniekiem, ārstiem un pārējiem medicīnas darbiniekiem, bet arī visiem tiem, kas interesējas par medicīnas jautājumiem. Šāds kopkatalogs varētu ievērojami sekmēt medicīnas problēmu risināšanu mūsu republikā.

Līdz ar zinātnes un praktiskās dzīves attīstību var rasties vajadzība organizēt arī citus speciālos kopkatalogus. Katram šādam kopkatalogam ir sava nozīmīga vieta republikas kopkatalogu sistēmā, ar kuras palīdzību iespējami pilnīgi jāapmierina visas lasītāju vajadzības.

Runājot par turpmākām kopkatalogu organizēšanas iecerēm mūsu republikā, jāpieskaras arī periodiskajiem izdevumiem.

Mūsu laikmetā, kad strauji attīstās zinātne, arvien aktuālāku nozīmi iegūst periodiskos izdevumos iespiestie raksti. Zinātniekiem nozīmīgi tiklab jaunākie periodiskie izdevumi, kur parādās pirmie visjaunāko zinātnisko atziņu izlirzājumi, kas grāmatās iznāk vēlāk, kā arī vecākie periodiskie izdevumi attiecīgā jautājuma vēsturiskās attīstības noskaidrošanai. Te bieži atrodami plašāki raksti vai arī sīkāki, pētniekiem svarīgi aizrādījumi, kas grāmatās nemaz neparādās. Ar katru gadu vairojas periodisko izdevumu skaits kā Padomju Savienībā, tā arī tautas demokrātijas un kapitālistiskajās valstīs. Daudzi no šiem izdevumiem varētu sniegt vērtīgas atziņas mūsu lasītājiem, taču neviena bibliotēka nespēj iegādāties visus nepieciešamos nosaukumus. Kas attiecas uz vecajiem periodisko izdevumu komplektiem, tad jākonstatē, ka īpatnējo komplektēšanas apstākļu un citu iemeslu

dēļ tie bieži vien mūsu bibliotekās ir visai nepilnīgi. Salīdzinot attiecīgos komplektus, redzam, ka vienā bibliotekā trūkstošie nosaukumi vai kāda nosaukuma trūkstošie numuri bieži vien glabājas citā bibliotekā. Ja apzināsim visus mūsu bibliotekās esošos periodikas krājumus, konstatēsim, ka, kopā ņemot, tie ir diezgan pilnīgi tiklab latviešu, kā krievu un svešvalodās. Uzrādot to atrašanās vietas kaut Rīgas bibliotekās ar kopkataloga starpniecību, būsīm ieguvuši ievērojamu uzziņu aparātu kā lasītājiem, tā arī bibliotekāriem. Tas ievērojami atvieglinās uzziņu darbu, jo tādā gadījumā bibliotekāriem, palīdzot lasītājiem meklēt vajadzīgo žurnāla numuru, būs jāsazinās pa telefonu tikai ar biblioteku, kurā atradīsies kopkatalogs, bet ne ar vairākām, kā tas ir tagad. Tāpat tas noderēs starpbiblioteku abonentu darbā. Ja kopkataloga apraksti būs sastādīti pēc Vienotajiem periodikas aprakstīšanas noteikumiem, tas dos iespēju bibliotekām pārbaudīt savus periodikas aprakstus. Tāpat tas palīdzēs sameklēt izdevumu pēc nepilnīgiem vai kļūdainiem pieprasījumiem. Ļoti svarīga nozīme tam būs periodisko izdevumu komplektēšanas koordinēšanā.

Tā kā periodikas kopkataloga sastādīšanas darbs ir sarežģīts un prasa daudz laika, tad darbu varētu sadalīt starp lielākajām Rīgas bibliotekām, vispirms pamatīgi apsverot, kāda materiāla daļa kurai bibliotekai jāapstrādā.

Aplūkojot dažus tuvākajā nākotnē veicamos pasākumus kopkatalogu veidošanas laukā mūsu republikā, jāapstājas pie visas latviešu literatūras kopkataloga. Šāda kopkataloga milzīgā nozīme tautas vēstures un nacionālās kultūras pētniecībā ir pati par sevi saprotama. Tam ir nozīme arī jebkuras zinātniskas problēmas risināšanā nacionālo pētījumu aspektā.

Lai gan Rīgas lielās universālās bibliotekas latviešu literatūru visumā centušās sakomplektēt pēc iespējas pilnīgi, tomēr nevienai no tām nav izdevies iegūt visus Latvijā, kā arī ārpus Latvijas iznākušos izdevumus. Daudzi šauri speciāli izdevumi atrodami tikai speciālajās vai resoru bibliotekās. Tāpat daudzi nozīmīgi provinču izdevumi nav atrodami Rīgas bibliotekās, bet tie sastopami citu pilsētu vai rajonu bibliotekās. Šajos izdevumos var būt daudz novadpētniecības darbam nepieciešamu materiālu.

Īpašu vietu ieņem grāmatas un periodiskie izdevumi latviešu valodā, kas iznākuši Padomju Savienībā līdz 1945. gadam. Šo literatūru Latvijā bijis iespējams komplektēt tikai retrospektīvi, tādēļ šie izdevumi arī mūsu lielākajās bibliotekās vēl ne tuvu nav pilnīgi sakomplektēti. Šo izdevumu apzināšanai jo sevišķi noderētu latviešu grāmatu un periodisko izdevumu kopkatalogs.

Latviešu literatūras kopkataloga veidošana mūsu republikā jau paredzēta ar Latvijas PSR Kultūras ministrijas 1958. gada 28. maija 461. pavēli «Par Latvijas PSR Kultūras ministrijas zinātnisko biblioteku darbu un pasākumiem tā uzlabošanā», kur Valsts bibliotekai uzdots «uzsākt sagatavot materiālus Latvijā iznākušo grāmatu kopkataloga izdošanai».

Minētais uzdevums ir grūts un atbildīgs. Lai to veiktu, darbs rūpīgi jāizplāno, labi jāapsver sākotnējā materiāla sagatavošanas metodes un tā tālākā papildināšana. Varētu apsvērt jautājumu, vai sākotnējā materiāla sagatavošanai nepieciešināt arī citas lielākās bibliotēkas. Dažādu apstākļu noskaidrošanai būtu labi izdarīt iepriekšēju mēģinājumu ar kādu alfabēta burtu. Lai gan tas prasītu lieku laiku un līdzekļus, tomēr no tā nebūtu jāatsakās, jo turpmākā darba gaitā tas aiztaupītu dažu labu lieku vai nepareizu operāciju, kas kopsummā varētu prasīt vēl vairāk laika un līdzekļu.

Šim kopkatalogam, kaut arī tas pastāvētu pie Valsts bibliotēkas, tomēr jābūt patstāvīgai struktūras vienībai ar savu, tikai šim darbam paredzētu štatu, pretējā gadījumā maz izredžu, ka lielais darbs tiks sekmīgi veikts līdz galam.

Valsts bibliotēkas Novadpētniecības nodaļa jau uzsākusi visu savas bibliotēkas fondos esošo latviešu periodisko izdevumu apkopšanu, kas iznākuši Padomju Savienībā laikā no 1920. līdz 1940. gadam. Pēc tam tā paredzēsi šo izdevumu katalogu papildināt ne tikvien ar šāda veida materiāliem citās Latvijas PSR bibliotēkās, bet arī ar tiem izdevumiem, kas atrodas V. I. Leņina PSRS Valsts bibliotēkā, M. J. Saltikova-Šcedrina Valsts publikajā bibliotēkā un citās PSRS bibliotēkās, uzrādot katra izdevuma atrašanās vietu. Šādu pašu darbu Valsts bibliotēka paredzējusi veikt arī ar Padomju Savienībā tai pašā laikā iznākušajām grāmatām. Sameklējot un apkopojot visus 20 gadu laikā Padomju Savienībā iznākušos latviešu izdevumus, Valsts bibliotēka ir uzņēmusies ļoti grūtu un sarežģītu, bet mūsu grāmatniecībai absolūti nepieciešamu pasākumu. Veicot to, Valsts bibliotēka būs sagatavojusi materiālus kopkatalogam par svarīgu latviešu progresīvās literatūras daļu. Šāds kopkatalogs, lai gan par kvantitatīvi samērā mazu latviešu literatūras daļu, salīdzinot ar visu latviešu grāmatu repertuāru, kļūs par ievērojamu visas latviešu literatūras kopkataloga sastāvdaļu.

Veidojot latviešu literatūras kopkatalogu pa daļām, visas latviešu grāmatniecības interesēs darbs ir jāorganizē tā, lai to paveiktu pēc iespējas ātrāk, it īpaši par vecāko literatūras daļu, ņemot vērā, ka latviešu grāmatu kopkatalogs palīdzētu aizpildīt to robu, kas vēl arvien pastāv mūsu reģistrējošajā bibliografijā. Vēl arvien, atskaitot daiļliteratūru, mums nav bibliografiskā rādī-

tāja par latviešu grāmatām dažādās zinātņu nozarēs, kas iznākušas no 1911. līdz 1919. gadam, jo J. Mišņa sastādītā «Latviešu rakstniecības rādītāja» pirmajā daļā, kas uzrāda grāmatas zinātņu nozarēs, reģistrētas tās grāmatas, kas iznākušas no 1585. līdz 1910. gadam, bet Valsts bibliotēkas izdotajā «Latviešu zinātnē un literatūrā» — sākot ar 1920. gadu. Nav arī rādītāja, kur būtu uzrādītas 1943. gada beigās un 1944. gada pirmajā pusē iznākušās latviešu grāmatas, jo «Zemes bibliotēkas biļetens» pārtraucis iznākšanu ar 1943. gada 8. burtiņu, bet «Latvijas PSR iznākušo grāmatu rādītājs 1944./1945. g.» reģistrē grāmatas, kas iznākušas ar 1944. gada 13. oktobri pēc Rīgas atbrīvošanas. Tāpat vēl pagaidām nav bibliografiska rādītāja par latviešu periodiskiem izdevumiem. Bez tam esošajos rādītājos konstatētas arī zināmas kļūdas un iztrūkumi. Balstoties uz visas latviešu literatūras kopkatalogu, būtu iespējams samērā viegli sastādīt trūkstošos bibliografiskos rādītājus, izlabot un papildināt esošos.

Labu, augstas kvalitātes kopkatalogu organizēšana mūsu republikā atkarīga no bibliotēku aktivitātes un dalībnieku rūpīga darba. Taču ar to vien nepietiek, vajadzīgs centrs, kas pārredz visu darbu. Visu kopkatalogu jautājumu koordinēšanai, darbu operatīvai organizēšanai, to kontrolei un dažādu finansiālu jautājumu kārtošanai pie Kultūras ministrijas Bibliotēku padomes nodibināma īpaša komisija, kas veiktu visas šīs funkcijas.

Enerģiski stājoties pie atsevišķu gan speciālās, gan visas latviešu literatūras kopkatalogu veidošanas, mūsu republikas bibliotēkas būs paveikušas arī savu darba daļu kopkatalogu veidošanā vissavienības mērogā.

В. О. Краста

ПРОБЛЕМА СВОДНЫХ КАТАЛОГОВ В ЛАТВИИ

РЕЗЮМЕ

Расцвет народного хозяйства и культуры в Советском Союзе способствует увеличению спроса на книги и вместе с тем росту книжной продукции. Основой успешного созидательного труда являются достижения науки, зафиксированные в огромных книжных богатствах нашей страны. Отдельные библиотеки, какими бы богатыми фондами они ни располагали, не в состоянии обслужить все население необходимой литературой. Это можно достичь только путем взаимного сотрудничества библиотек, в первую очередь при помощи межбиблиотечного абонеента. Однако успешную работу межбиблиотечного абонеента тормозит незнание местонахождения той или иной запрашиваемой книги. Эти затруднения можно устранить при помощи справочно-библиографического источника — сводного каталога.

Для оперативного осуществления идеи сводного каталога необходимо знать его сущность, задачи и значение, а также методику и технику его организации. Так как до настоящего времени на латышском языке не имеется публикаций по вопросам теории и методики сводного каталога, в данной работе дан краткий теоретический и методический обзор, разработанный на основании опубликованных трудов советских и зарубежных теоретиков по вопросам сводного каталога. В обзоре освещены вопросы сущности и значения сводного каталога, его планирование и задачи, типы и виды, число и типы библиотек-участниц, объем и характер фондов, подлежащих отражению в сводном каталоге, а также вопросы его оформления. Обсуждаются также методы первоначального отбора материалов для сводного

каталога, создания его ядра и дальнейшего пополнения, а также составление и редактирование сводного каталога и инструкций.

Говоря о мероприятиях по организации сводного каталога в Латвии, в настоящей работе в первую очередь дается краткий обзор его исторического развития. Так как до основания советской власти в Латвии не было необходимых условий для организации сводного каталога, т. е. не было нужной материальной базы и вся организация библиотечного дела еще не находилась на соответствующем уровне, то все планы и намерения, а также принятое Учредительным собранием 24 мая 1922 года постановление о создании сводного каталога книг, остались неосуществленными.

В настоящее время библиотеки Латвийской ССР располагают всеми необходимыми предпосылками к тому, чтобы самым серьезным образом заняться вопросом создания сводных каталогов. Необходимость таких каталогов настоятельно диктуют повседневные требования. Наши библиотеки могут теперь использовать не только теорию сводных каталогов, разработанную советскими и зарубежными специалистами библиотечного дела, но могут также применить к условиям и потребностям Латвийской ССР многолетний опыт центральных библиотек Советского Союза.

Работа со сводными каталогами в Латвийской ССР проходит в двух направлениях: 1) участие в больших сводных каталогах новейшей зарубежной литературы, организованных в Москве, и 2) организация самостоятельных сводных каталогов в республике.

Главными организаторами сводных каталогов в республике являются Государственная библиотека Латвийской ССР, Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР и Научная библиотека Латвийского Государственного университета им. П. Стучки, так как эти библиотеки обладают самыми богатыми книжными фондами и наибольшими возможностями.

В сводных каталогах новейшей зарубежной литературы, организованных в Москве, первой начала принимать участие в 1949 году Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР, посылая карточки на новые иностранные книжные поступления в Фундаментальную библиотеку общественных наук АН СССР и во Всесоюзную государственную библиотеку иностранной литературы для включения в издаваемые ими сводные каталоги; сведения о поступившей

иностранной периодике библиотека давала во Всесоюзную государственную библиотеку иностранной литературы, посылая описания получаемых естественнонаучных и технических журналов для издаваемого ВГБИЛ «Сводного каталога иностранных научных журналов».

В соответствии с постановлением Совета Министров СССР от 25 июня 1955 года, начиная с 1955 года крупнейшие библиотеки Риги посылают в Государственную библиотеку СССР им. В. И. Ленина, во Всесоюзную государственную библиотеку иностранной литературы и во Всесоюзный институт научной и технической информации карточки с описанием поступивших новых иностранных книг и списки иностранных периодических изданий; кроме того, Фундаментальная библиотека АН ЛССР посылает эти сведения также в Фундаментальную библиотеку общественных наук АН СССР.

Так как карточки с описанием одной и той же книги посылаются в адрес нескольких библиотек, то количество отосланных карточек намного превосходит количество полученных книг. Принимая во внимание, что такое же положение создалось во всех крупных библиотеках союзных республик, возникает вопрос о целесообразности отсылки одинаковых карточек в три или даже (как это имеет место в библиотеках республиканских академий наук) в четыре библиотеки, находящиеся в одном городе. В масштабах всей страны можно было бы сэкономить много рабочего времени и средств, если работа в центре была бы организована следующим образом: одна библиотека в Москве создает полный сводный каталог новейшей иностранной литературы, из которого остальные библиотеки получают нужные им материалы.

В нашей республике имеется достаточно обширная сеть научных универсальных и специальных библиотек со сравнительно большими и разнообразными по содержанию фондами, которые в основе своей хотя и сходны, но все же имеют существенные различия, благодаря которым они как бы дополняют друг друга. Наши библиотеки обладают сравнительно хорошими каталогами, в которых описания книг сделаны в соответствии с «Едиными правилами»; техника и организация библиотечного дела в республике также находятся в удовлетворительном состоянии. Все это дает достаточно оснований для создания системы сводных каталогов, которые могли бы оказать существенную помощь читателям.

Первые мероприятия по созданию сводных каталогов проводятся в Государственной библиотеке Латвийской ССР, в Фундаментальной библиотеке Академии наук Латвийской ССР и в Научной библиотеке Латвийского Государственного университета им. П. Стучки.

В Государственной библиотеке Латвийской ССР в соответствии с постановлением Совета Министров Латвийской ССР от 14 марта 1956 года организуется республиканский сводный каталог иностранной литературы в двух частях: для книг и для периодики. Этот сводный каталог по географическому охвату является республиканским, по отраженному в нем фондам — универсальным, по расположению материала — алфавитным. В книжном отделе каталога участвует 13 библиотек, в отделе периодики — 72 библиотеки. К началу 1959 года в книжном отделе каталога имелось около 10 тыс. карточек, в отделе периодики, в котором из-за недостатка рабочей силы указаны только название, год выхода и соответствующая страна, — включено 2123 названия.

С 1956 года Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР ежегодно издает «Сводный указатель иностранной периодики, получаемой крупнейшими библиотеками Риги» с систематическим расположением материала; в указатель включены названия журналов и продолжающихся изданий, обозначения библиотек, в которых они находятся, а также указаны страны, в которых они издаются. Указатель доступен и для других библиотек, так как размножается на ротаторе.

Далее в настоящей работе рассматриваются вопросы, связанные с организацией в Фундаментальной библиотеке сводного каталога библиотек отдельных институтов Академии наук Латвийской ССР.

Путем отражения в каталогах Фундаментальной библиотеки фондов библиотек институтов можно было бы на базе каталогов Фундаментальной библиотеки создать универсальный сводный каталог всех библиотек Академии наук ЛССР, который отразил бы всю богатую специальную литературу по всем отраслям знания, в том числе и редкие издания, предназначенные для узкого круга специалистов.

В Научной библиотеке Латвийского Государственного университета им. П. Стучки с 1949 года создается сводный каталог центральной библиотеки и факультетских библиотек с алфавитным и систематическим расположением материала. В этом сводном каталоге отражена вся имеющаяся в библиотеках Университета литература, в том числе и дублиеты.

Нужно отметить, что этот каталог является одним из первых и самых значительных начинаний в деле организации сводных каталогов в республике.

Далее в настоящей статье рассматриваются ближайшие и перспективные задачи по организации сводных каталогов в Латвии, которые необходимо разрешить в целях быстрого, полноценного и экономичного обслуживания читателей имеющимися в республике изданиями. В связи с этим освещены проблемы создания специальных сводных каталогов по технической, медицинской и др. литературам, сводного каталога всей периодики, имеющейся в библиотеках республики, а также сводного каталога всей латышской литературы.

L I T E R A T Ū R A

Likums par centrālo grāmatu katalogu. — Valdības Vēstnesis, 1922, Nr. 121.

Likums par centrālo grāmatu katalogu. Apspriests Latvijas Satversmes Sapulces V sesijas 41. sēdē, 1922. g. 17. maijā (referē V. Seile). Pieņemts tresnā (galīgā) lasījumā 44. sēdē, 24. V. 1922. g. — Grām.: Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1922, 10. burtn., 1467.—1468. lpp.; 1558. lpp.

Egle R. Apvienotā bibliotēka. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1922, Nr. 1, 40.—50. lpp.; Nr. 3, 270.—276. lpp.; Nr. 4, 398.—406. lpp.; Nr. 5, 504. — 514. lpp.

Redlihe M. Vācu kopkatalogs. — Bibliotekārs, 1937, Nr. 1, 13.—15. lpp.

Бачалдин Б. Н. Опыт библиотечной сети Академии наук СССР по составлению сводных каталогов. — Обмен опытом ГНБ, № 1(33), 1957, с. 51—72. (М-во высш. образования СССР. Гос. научная б-ка).

Василевская В. А. и Воскресенская Н. С. Сводные каталоги в СССР. — В кн.: Библиотечное дело в СССР. Сборник статей. М., 1957, с. 341—372. (М-во культуры РСФСР. Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. К 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции).

Василевская В. и Воскресенская Н. Сводный каталог русской книги. — Библиотекарь, 1947, № 10, с. 35—37.

Василевская В. А. Сводный каталог русской книги крупнейших библиотек СССР. — В кн.: Всероссийское совещание библиотечных работников. М., Госкультпросветиздат, 1948, с. 179—191.

Гоголадзе В. И. Грузинская книга, ее общая библиография и сводные каталоги. — Советская библиография, вып. 5, 1948, с. 73—77.

Гранстрем Е. Э. О подготовке сводного каталога славянских рукописей. Л., 1958, 30 с. (IV Международный съезд славистов. Доклады. М-во культуры РСФСР. Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина).

Крейденко В. С. Опыт создания сводного каталога периодических изданий. — Советская библиография, вып. 46, 1957, с. 85—88.

Мацуев Н. Единый каталог библиотечного колхоза. (Опыт Орехово-Зуева). — Красный библиотекарь, 1930, № 5, с. 27—30; № 6, с. 25—26; № 10, с. 26—29.

Плеский Г. М. Наш опыт составления сводных каталогов иностранных журналов. — Советская библиография, вып. 45, 1957, с. 87—90.

Сводный каталог итальянских библиотек. — Советская библиография, вып. 43, 1956, с. 87.

Сурина Н. П. Сводный каталог иностранных книг и информационный бюллетень Библиотеки Академии наук СССР. — Советская библиография, вып. 45, 1957, с. 85—86.

Трофимов Л. В. Об организации сводных каталогов в СССР. — Труды института (Моск. гос. библиотечный ин-т Наркомпроса РСФСР). М., 1938, с. 79—91.

Хавкина Л. Б. Сводные каталоги. (История—теория—практика). М., 1943. 183 с. (Всесоюз. книжная палата).

Хавкина Л. Б. Сводные каталоги. — Советская библиография, 1934, № 3—4, с. 83—104.

Щенкова М. В. Помощь Отдела сводного каталога библиотекам периферии. — Библиотечно-библиографическая информация Академии наук СССР и академий наук союзных республик, № 9, 1956, с. 44—52. (Б-ка АН СССР. Сектор сети спец. б-к. Фунд. б-ка по общественным наукам).

Щенкова М. В. Сводный каталог Сектора сети специальных библиотек АН СССР (1946—1956). — Библиотечно-библиографическая информация, № 8, 1956, с. 27—41. (Б-ка АН СССР. Сектор сети спец. б-к).

Alschner C. Zur Geschichte Dresdener Zentralkataloge. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1958, Jg. 72, H. 1, S. 13—21.

Bauhuis W. Zentralkataloge. Grundsätze und Aufbauvorschläge. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1953, Jg. 67, H. 3/4, S. 81—102.

Berthold A. B. Directory of Union Catalogs in the United States. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by Robert B. Downs. Chicago, Ill., The American Library Association, 1942, pp. 249—391.

Berthold A. B. Manual of Union Catalog Administration. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by Robert B. Downs. Chicago, Ill., The American Library Association, 1942, pp. 265—348.

Brummel L. Les catalogues collectifs. Organisation et fonctionnement. [Paris], Unesco, [1956]. 102 p. (Manuels bibliographiques de L'Unesco. 6).

Рец.: *Р. С. Гиляревский.* Новая книга о сводных каталогах. — Советская библиография, вып. 44, 1956, с. 77—80.

Dainotti V. C. Sul catalogo collettivo delle biblioteche Italiane. Appunti di teoria e considerazioni metodologiche. — Accademie e biblioteche d'Italia, 1958, Nr. 1—2, p. 114—147.

Filon S. P. L. Library Co-operation and the National Central Library. — The Library Association Record, 1953, Vol. 55, Nr. 1, pp. 2—8.

Gummer H. M. and Robinson M. The British Union-Catalogue of Periodicals. — The Library Association Record, 1958, Vol. 60, Nr. 4, pp. 126—127.

Hunt K. G. The London Union Catalogue. — The Library Association Record, 1956, Vol. 58, No. 9, pp. 340—341.

Jessen H. Der Gesamtkatalog der deutschen Presse. — Grām.: Die deutsche Presse 1956. Zeitungen und Zeitschriften. Berlin, Duncker & Humboldt, 1956, S. 168*.

Junke F. Die zentrale Katalogisierung im Hochschulbereich auf Grund der Erfahrungen des Zentralkataloges Sachsen-Anhalt. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1953, Jg. 67, H. 5/6, S. 165—173.

Junke F. Der Zentralkatalog des Landes Sachsen-Anhalt. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1950, Jg. 64, H. 3/4, S. 81—87.

Juntke F. Zwei Jahre Zentralkatalog Sachsen-Anhalt. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1951, Jg. 65, H. 5/6, S. 172—177.

Locating Periodicals. 1. *W. A. Smith.* The World List of Scientific Periodicals. — 2. *J. D. Stewart.* The British Union-Catalogue of Periodicals. — 3. *U. E. Price.* Problems in Connection with the borrowing of Periodicals. — The Library Association Record, 1953, Vol. 55, Nr. 8, pp. 245—252.

Mack J. D. Teletype Speeds Interlibrary Loans and References. — Library Journal, 1958, Vol. 83, Nr. 9, pp. 1325—1329.

Merritt, Le Roy C. The Administrative, Fiscal, and Quantitative Aspects of the Regional Union Catalog. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by Robert B. Downs. Chicago, Ill., The American Library Association, 1942, pp. 1—125.

Roloff H. Die Auskunftstätigkeit der wissenschaftlichen Bibliotheken. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1954, Jg. 68, H. 3/4, S. 85—96.

Roloff H. Zur Theorie des Zentralkatalogs. — Grām.: Bibliothek. Bibliothekar. Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris Vorstius zum 60. Geburtstag dargebracht. Leipzig, Harrassowitz, 1954, S. 252—273.

Schmitt F. Örtliche Gesamtkataloge. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1951, Jg. 65, H. 7/8, S. 273—281; H. 9/10, S. 355—383; H. 11/12, S. 432—446.

Schwegmann G. A. The National Union Catalog in the Library of Congress. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by Robert B. Downs. Chicago, Ill., The American Library Association, 1942, pp. 227—263.

Shores L. The National Union Catalog of the United States. — The Library Association Record, 1953, Vol. 55, Nr. 6, pp. 178—182.

Stone J. P. Regional Union Catalogs. A Study of Services Actual and Potencial. — Grām.: Union Catalogs in the United States. Ed. by Robert B. Downs. Chicago, Ill., The American Library Association, 1942, pp. 127—225.

Unger W. Zentralkataloge und Leihverkehr. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1958, Jg. 72, H. 2/3, S. 88—96.

Union Catalogs in the United States. Ed. by Robert B. Downs. Chicago, Ill., The American Library Association, 1942. XVII, 410 p.

Л. Ю. Ценне

ГРУППОВАЯ ОБРАБОТКА И ДРУГИЕ СПОСОБЫ УПРОЩЕННОЙ ОБРАБОТКИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПЕЧАТИ В ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ АКАДЕМИИ НАУК ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Опыт крупных библиотек Советского Союза свидетельствует о том, что обработку произведений печати без ущерба для обслуживания читателей можно рационализировать и удешевить, обрабатывая литературу дифференцированно, т. е. применяя к различным видам изданий различные способы обработки: полное индивидуальное описание, упрощенное описание и групповую обработку. Применение этих методов позволяет также сократить объем каталогов.

ГРУППОВАЯ ОБРАБОТКА

Еще до недавнего времени не было единой методики групповой обработки. Каждая библиотека, приступавшая к обработке мелкопечатного материала групповым способом, по-своему решала вопросы отбора изданий и организационные вопросы их обработки.

Положение изменилось с опубликованием Министерством культуры РСФСР в 1958 году пособия по групповой обработке¹. Как говорится в предисловии к этому изданию, «предлагаемые инструктивно-методические указания, обоб-

¹ Групповая обработка произведений печати. Инструктивно-методические указания. М., 1958. 95 стр. (М-во культуры РСФСР. Глав. упр. культ.-просвет. учреждений). В дальнейшем изложении это издание будет называться сокращенно «Указания».

шая практический опыт ряда библиотек, имеют целью помочь библиотекарям правильно организовать групповую обработку в соответствии с конкретными условиями их работы». И далее: «В той мере, в какой данное пособие включает вопросы описания литературы и организации каталогов, оно является необходимым дополнением к «Единым правилам».

Попытаемся показать в общих чертах опыт групповой обработки материалов в Фундаментальной библиотеке Академии наук Латвийской ССР.

В 1953 году, до того как приступить к групповой обработке, в библиотеке начали обрабатывать мелкопечатный материал упрощенным индивидуальным способом, т. е. он учитывался суммарно, но описывался упрощенно индивидуально и отражался только в систематическом и в служебном алфавитном каталогах. Таким образом, отпала индивидуальная инвентаризация этих материалов и их отражение в читательском алфавитном каталоге. Это, конечно, несколько удешевило обработку и вместе с тем дало возможность показать читателю материалы индивидуально хотя бы только в систематическом каталоге. Чтобы достичь еще большей экономии и единообразия в отборе материала, в 1957 году Фундаментальная библиотека начала разрабатывать свою инструкцию по групповой обработке и приступила к подготовительным работам. На основании опыта практической работы инструкция постепенно дополнялась, уточнялись принципы отбора литературы, подлежащей групповой обработке.

Отбор материала для групповой обработки. Приступая к групповой обработке мелкопечатного материала и разрабатывая соответствующую инструкцию, работники Фундаментальной библиотеки руководствовались в основном опытом Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. Что касается отбора материала, то Фундаментальная библиотека сочла для себя более приемлемой «Инструкцию по комплектованию группового хранения Библиотеки Академии наук СССР». Объясняется это тем, что подобно нашей эта библиотека отказалась от хранения полного комплекта бесплатного обязательного экземпляра и не получает значительной части издаваемого в СССР мелкопечатного материала, не соответствующего профилю академической библиотеки. В статье сотрудника этой библиотеки Т. П. Черман указывается, что «в силу... специфики Библиотеки Академии наук СССР, имеющей свои особенности, ряд из-

даний представлен в фонде группового хранения шире, чем в других государственных книгохранилищах. Например, литература о передовом опыте в промышленности и сельском хозяйстве в соответствующих секторах Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина и Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина представлена главным образом в виде памяток и листовок, а в Библиотеке Академии наук СССР — в виде брошюр и даже сборников»¹.

Весьма вероятно, что эти слова в равной мере относятся ко всем центральным библиотекам академий наук, так как эти библиотеки имеют свои особенности (главным образом в отношении контингента читателей), в силу которых круг изданий, отбираемых в этих библиотеках для групповой обработки, должен быть несколько шире, чем предусмотрено «Указаниями». Здесь приводятся только четыре категории изданий, подлежащих групповой обработке: 1) официально-документальные и директивные, 2) программно-методические, 3) инструктивные и 4) справочно-информационные издания.

Согласно статье Т. П. Черман Библиотека Академии наук СССР, кроме указанных четырех категорий изданий, направляет на групповую обработку еще следующие две категории: 1) материалы по обмену опытом и 2) брошюры, не носящие научно-исследовательского характера.

Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР также не ограничивается четырьмя категориями изданий, перечисленных в «Указаниях», направляя на групповую обработку также значительную часть материалов по обмену опытом. Это не противоречит «Указаниям», поскольку в предисловии этого издания сказано, что оно является дополнением к «Единым правилам» лишь в той мере, в какой оно включает вопросы описания литературы и организации каталогов. Что же касается отбора материала для групповой обработки, то этот вопрос должны решать сами библиотеки, исходя из условий их работы, как это указано в пункте «е» 1-го параграфа «Указаний». Перечень изданий, приведенный в «Указаниях», не является обязательным, он может быть сокращен или расширен. Рабочую инструкцию по отбору материала для групповой обработки составляет

¹ Черман Т. П. Из опыта работы сектора группового хранения Библиотеки Академии наук СССР. — Труды Библиотеки Академии наук СССР и Фундаментальной библиотеки общественных наук АН СССР. Т. 3, 1958, с. 68.

соответствующая библиотека и утверждает руководство библиотеки.

Чтобы правильно комплектовать материал для групповой обработки, не следует ставить экономический эффект обработки выше интересов читателей, т. е. нельзя забывать, что основная задача каждой библиотеки состоит в возможно полном раскрытии своих фондов читателям. Поэтому в групповых описаниях следует стремиться раскрыть читателю тематику обрабатываемых изданий не менее полно, чем это делается в индивидуальных описаниях; однако это требование выполнимо только в отношении некоторых определенных категорий произведений печати. Согласно «Указаниям», групповое описание должно содержать следующие два основных элемента: 1) указание типа изданий, 2) указание тематики изданий.

Как сказано в пункте «б» 1-го параграфа «Указаний», «необходимым условием для применения групповой обработки... является однотипность изданий, которая выражается в наличии у них повторяющихся «типовых заглавий». Просматривая в «Указаниях» перечень изданий, подлежащих групповой обработке, можно заметить, что в каждой из четырех категорий приведены только такие издания, которые или имеют типовые заглавия, или же их можно безосмысленно сформулировать, а именно:

в официально-документальных и директивных изданиях: приказы, циркуляры, постановления, решения, распоряжения, положения, директивные письма, обращения и т. д.;

в инструктивных изданиях: инструкции, правила, указания, памятки;

в программно-методических изданиях: программы, методические указания, контрольные задания и т. д.;

в справочно-информационных изданиях: каталоги, темники, прейскуранты, проспекты, программы конференций, краткие либретто, программы и репертуар театров и т. п.

Тематика указанных типов изданий обычно также достаточно ясно выражена в их заглавиях. Чем проще и короче эти заглавия, тем легче составить групповое описание, которое достаточно точно выразит тематику вошедших в данную группу книг, например:

		Программы по аналитической геометрии.	

В этом примере группового описания тематика выражена словами «аналитическая геометрия», т. е. столь же ясно, как и в индивидуальных заглавиях. Большею частью столь же просто выражается тематика и других видов изданий, упомянутых в «Указаниях».

Сложнее обстоит дело с материалами по обмену опытом в технике. Их содержание обычно так индивидуально, как ни в какой иной отрасли литературы. Индивидуальность тематики этих изданий выражается в сложных, многословных заглавиях. Трудно найти среди них хоть немного изданий, которые могли бы образовать полноценную группу, в суммарном описании которой не отсутствовала бы какая-нибудь важная для читателя деталь, упомянутая в заглавиях отдельных включенных в группу изданий. Групповые описания таких материалов были бы слишком обобщенными, и их тематика была бы раскрыта недостаточно. Читатель, интересующийся каким-нибудь специальным, узким вопросом, прошел бы мимо такого слишком обобщенного описания. Групповая обработка в данном случае вместо того чтобы раскрыть эти материалы читателю, скрывает их, что совершенно недопустимо, особенно в отношении таких ценных для специалиста изданий, какими являются многие материалы по обмену опытом в технике.

В связи с неуклонным развитием техники библиотеке, находящейся в крупном промышленном центре, совершенно необходимо полностью раскрыть читателю материалы по обмену опытом в этой области. Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР решила обрабатывать эти материалы индивидуально, за исключением брошюр, посвященных опыту рабочих-передовиков отдельных специальностей: токарей, фрезеровщиков, каменщиков и т. д. Это исключение обосновано, во-первых, контингентом читателей библиотеки, во-вторых, — простотой и единообразием тематики этих изданий, как например: «Опыт работы токаря Иванова», «Опыт работы токаря Петрова», «Мой опыт работы на токарном станке» и т. п. Групповое описание «Передовой опыт работы токарей» достаточно ясно выявляет тематику этих материалов; кроме того, для инженерно-технического работника, интересующегося, например, обобщением опыта работы токарей, удобно получить на основании одного требования целую группу однотипных изданий по данному вопросу.

Фундаментальная библиотека решила обрабатывать групповым способом также и материалы по обмену опытом в

сельском хозяйстве, по опыту работы учителей, культурно-просветительной и агитационно-массовой работы и т. д. Одним словом, решено обрабатывать групповым способом все материалы по обмену опытом, кроме обмена опытом в технике. Групповая обработка указанных материалов возможна без ущерба для читателей, потому что тематика их гораздо проще и менее дифференцирована, чем тематика материалов по обмену опытом в технике. Например, тематика материалов по обмену опытом работы учителей заключается главным образом в описании опыта преподавания сравнительно немногих учебных предметов: русского языка, арифметики, физики и др. Групповое описание «Опыт работы учителей по преподаванию арифметики» достаточно точно выражает тематику включенных в группу изданий. Если материала много, можно группу подразделить на классы, что еще более уточнит содержание книг.

Так же проста и несложна тематика материалов по обмену опытом работы в сельском хозяйстве. Например, брошюры с заглавиями: «За высокий урожай сахарной свеклы», «451 центнер сахарной свеклы с гектара», «Наш опыт выращивания сахарной свеклы» и т. п. легко и без ущерба для читателя объединяются в одну группу с описанием: «Передовой опыт работы по выращиванию высоких урожаев сахарной свеклы». То же самое относится и к брошюрам по обмену опытом в животноводстве.

По вопросу о групповой обработке изданий, посвященных обмену опытом, в нашей библиотеке возникли горячие дискуссии; главные возражения касались того, что вопрос не решается единообразно для всех отраслей; при этом некоторые товарищи предлагали все материалы по обмену опытом во всех отраслях обрабатывать групповым способом, другие, наоборот, доказывали необходимость индивидуальной их обработки. Было принято вышеизложенное компромиссное решение вопроса.

Итак, Фундаментальная библиотека отбирает для групповой обработки не только 4 категории изданий, перечисленные в «Указаниях», но еще и пятую, весьма крупную и малозапрашиваемую читателями категорию изданий — брошюры по обмену опытом. В «Указаниях» этот материал совершенно не упоминается и не соответствует ни одному из четырех типовых признаков, которые «Указания» считают характерными для произведений печати, подлежащих групповой обработке («Указания», § 1а).

Таким образом, в Фундаментальной библиотеке АН Лат-

вийской ССР для групповой обработки отбираются следующие категории изданий:

- 1) официально-документальные и директивные издания,
- 2) инструктивные издания (кроме технологических инструкций, которые, как показал опыт библиотеки, почти всегда бывают единичными и не образуют групп),
- 3) программно-методические издания,
- 4) справочно-информационные издания,
- 5) издания по обмену опытом во всех отраслях, кроме техники (с указанными исключениями).

Вместе с перечисленными категориями книг, подвергающихся групповой обработке, для упрощенной обработки отбираются мелкопечатные периодические и серийные издания, а также нерегулярно получаемые периодические издания. Большинство этих изданий поступает в библиотеку бесплатно, хотя и нерегулярно, из Центрального коллектора научных библиотек и других организаций.

Приведенный в «Указаниях» перечень изданий, подлежащих групповой обработке, содержит также и листовые издания, например листовки по обмену опытом и технической информации. За весьма редкими исключениями, листовки, получаемые Фундаментальной библиотекой Академии наук Латвийской ССР, принадлежат к упомянутым мелкопечатным периодическим или серийным изданиям, обработке которых будет сказано особо.

Отобранные материалы заносятся в книгу суммарного учета, которая имеет следующие графы:

№ п/п	Дата записи	Откуда поступили	№№ сопроводительных документов	Всего поступило	На общую сумму	По видам изданий			Подпись получателя
						книг	периодических изданий	прочих	

На каждом экземпляре отобранного материала ставится специальный штамп, а затем эти материалы с сопроводительной накладной передаются работнику библиотеки, которому поручена их обработка.

Организация групповой обработки книг. В Фундаментальной библиотеке Академии наук Латвийской ССР групповая обработка поручена одному из работников группы классификации, обладающему достаточным опытом по классификации книг. Наличие такого опыта для обработки группо-

вого материала весьма полезно, так как это облегчает систематизацию и группировку материала по разделам классификационной схемы и индексацию.

Когда в 1957 году Фундаментальная библиотека приступила к организации групповой обработки, здесь имелось около 10 тыс. единиц неразобранного мелкопечатного материала. В первую очередь потребовалось выделить материалы, явно не подходящие для групповой обработки, которые немедленно направлялись на индивидуальную обработку. Затем периодические и серийные издания были отделены от книг и брошюр. Каждая из этих двух категорий изданий систематизировалась по основным разделам классификации. Из книг и брошюр был выделен отдельный комплекс программно-методических материалов. Ввиду того что этот материал легко систематизируется по типам учебных заведений и по учебным предметам и часто запрашивается читателями, он был одним из первых, который систематизировался достаточно детально; этот материал при помощи соответствующих надписей легко разыскать на полках по требованию читателей. Одновременно около читательских каталогов был вывешен плакат, информирующий о наличии в библиотеке учебных программ и других видов изданий и указывающий, что в читательских требованиях на этот материал следует указывать шифр «Гр». С появлением плаката резко увеличилось количество требований на учебные программы. Этот опыт показал, что даже при неполной групповой обработке учебных программ, т. е. при обработке, не отражающей их в читательских каталогах, обслуживание читателей не только не ухудшается, но даже улучшается, так как им не надо тратить время на поиски в каталогах карточки с описанием и шифром необходимой учебной программы — они могут просто заполнить требование с шифром «Гр». При этом лучше изъять из читательских каталогов карточки с описаниями учебных программ за прежние годы, когда они обрабатывались индивидуально.

По требованиям читателей нетрудно было разыскать и прочий материал, расположенный на полках в систематическом порядке согласно принятой в библиотеке схеме десятичной классификации. К этому материалу регулярно присоединялись новые поступления, подлежащие групповой обработке.

Конечно, для полной информации читателей о материалах, хранящихся в фонде групповой обработки, одного плаката недостаточно: их необходимо отразить и в читатель-

ских каталогах. Для этого пришлось приступить к детальной систематизации и обработке материала, т. е. к созданию групп, к их описанию, индексации и шифровке. Эту работу Фундаментальная библиотека начала в конце 1957 года, причем все ее процессы выполнял один работник группы классификации, руководствуясь проектом «Указаний».

После предварительной систематизации материалов по основным делениям их последующая обработка состояла из следующих последовательных операций: 1) распределение изданий каждого раздела по рубрикам классификационной схемы, в результате чего образовались группы; 2) составление групповых описаний на карточках для специального (служебного) каталога фонда групповой обработки; 3) проставление каталожного индекса и шифра на карточках для специального (служебного) каталога и шифровка всех изданий, составляющих группу; 4) изготовление надписей для каждой группы изданий; 5) размещение групп на полках; 6) изготовление надписей на полках; 7) дублировка карточек (машинописью) для систематического каталога; 8) корректура сдублированных карточек и проставление на них штампа групповой обработки; 9) расстановка карточек с групповыми описаниями в систематическом каталоге.

Выдача материалов групповой обработки читателю производится работником книгохранилища. Поскольку в требовании должен быть указан шифр, каждый работник легко найдет соответствующий материал.

Фонд групповой обработки библиотеки расположен в общем книгохранилище, отдельно от основного фонда. Здесь же, в книгохранилище, производится обработка накопившегося за прежние годы группового материала. Как только обработка материалов определенного раздела закончена (например, раздела «Техника» или «Сельское хозяйство»), обработанная часть фонда передается под расписку одному из работников книгохранилища, которому поручено хранение и дальнейшая работа по расстановке новых поступлений обработанного группового материала. Ведется особая тетрадь, в которую последовательно заносятся новые поступления обработанного группового материала.

Обработка новых поступлений, относящихся к уже обработанным разделам, состоит лишь в том, что на каждом экземпляре ставится шифр соответствующей группы; этот шифр классификатор группового материала находит в специальном (служебном) каталоге. На основании шифра работник книгохранилища присоединяет книгу к определенной группе.

После того, как весь накопившийся в библиотеке материал обработан и сдан книгохранилищу, остается провести только обработку текущих поступлений (шифровку и присоединение к соответствующим группам). Совершенно очевидно, что в будущем не придется часто организовывать новые группы. Если групповым способом обработан материал, накопившийся за несколько лет, то в дальнейшем все реже и реже в библиотеку будет поступать такой материал, который нельзя будет присоединить к какой-либо уже существующей группе.

Образование групп. Группы создаются в результате детальной систематизации материала, прошедшего предварительную систематизацию. В Фундаментальной библиотеке материал групповой обработки за весьма редкими исключениями систематизируется столь же детально, как и книги в систематическом каталоге. Пока еще не было достаточного количества материала, нередко приходилось образовывать группы, состоящие из 1—2 единиц. Особенно много таких групп образовалось в отделе техники — около 35%. Ниже будет показано, что даже при такой индивидуализации содержания групп обработка групповым способом обходится все же значительно дешевле, чем индивидуальная обработка. Следовательно, начиная вводить групповую обработку, не надо опасаться образования очень мелких групп, даже групп-единиц, если этого требует степень детализации принятой в библиотеке схемы классификации и инструкция по отбору материала групповой обработки. Если, например, согласно принятой библиотекой инструкции технические каталоги машин и аппаратов требуется обрабатывать групповым способом, то не следует делать исключения для единичных технических каталогов какого-либо вида аппаратов и направлять их в индивидуальную обработку; это внесет нежелательный разнород в работу библиотеки. Нельзя также присоединять технический каталог какого-либо вида аппаратов, имеющих в каталоге специальную рубрику, к какой-либо группе, входящей в более общую рубрику, так как это сильно ухудшит обслуживание читателей. В большинстве случаев по мере поступления нового материала группы, состоящие из 1—2 единиц, рано или поздно превратятся в более крупные группы. Если же библиотека с самого начала будет стремиться создавать большие группы, то это не только затруднит обслуживание читателей, но неизбежно повлечет за собой необходимость разукрупнения групп, что уменьшит достигнутый ранее экономический эффект.

Шифровка. Каждая группа имеет свой шифр, который отделяет ее от соседних групп. Шифром группы служит ее классификационный индекс, перед которым ставятся буквы «Гр». Если индекс слишком длинен, его можно сократить при помощи букв. Например, классификационный индекс группы «Технические каталоги трансформаторов» — 621.314(085)¹. Шифр этой группы можно написать несколько короче, обозначив определитель (085) буквой «К»: 621.314К.

С целью более рациональной организации материала, некоторые материалы, поступающие в большом количестве (например, учебные программы, правила техники безопасности, технические каталоги), объединяются в книгохранилище в отдельные комплексы, а не расставляются по соответствующим отраслям знания. Однако групповые описания этих материалов расставляются в систематическом каталоге в рубриках соответствующих отраслей согласно принятой в библиотеке индексации.

Как шифровать материалы групповой обработки, объединенные в отдельный комплекс? Если строго придерживаться классификационных таблиц, шифры будут слишком громоздки. Так, например, группе «Программы по сопротивлению материалов для высших учебных заведений» в «Указаниях» предлагается дать шифр 378(070)3 : 620.2. Нет необходимости заставлять читателей писать столь длинные шифры, если имеется возможность их значительно сократить, применяя полуформальные шифры. Обозначим весь комплекс программно-методического материала какой-нибудь буквой, например:

программно-методические материалы о ч н ы х учеб-
ных заведений — буквой П,
программно-методические материалы з а о ч н ы х
учебных заведений — буквами ПА.

Далее можем подразделить материал по видам образования, обозначая высшие учебные заведения цифрой 1, среднюю школу — 2, техникумы — 3 и т. д.

П1 Справочники, правила приема и программы для поступающих в высшие учебные заведения, сводные учебные планы, сборники программ и контрольных работ, общие методические указания и т. п. для о ч н ы х высших учебных заведений.

¹ В Фундаментальной библиотеке Академии наук ЛССР применяется десятичная схема классификации.

ПА1 То же для заочных высших учебных заведений и т. д.

При помощи определителя отношения образуются рубрики для систематизации материала по отдельным дисциплинам, профессиям и т. д. Например:

П1:620.2 Программы, методические указания и практические работы по сопротивлению материалов для очных высших учебных заведений¹.

Таким образом, наш шифр на 5 знаков короче шифра, рекомендованного в «Указаниях».

В этом примере под одним шифром объединяются программы, методические указания и практические работы. Более дробное деление программно-методического материала, быстро теряющего свою актуальность, нецелесообразно, если библиотека не намерена оставить этот материал в своих фондах на постоянное хранение.

Карточка с групповым описанием, включаемая в систематический каталог, получает в вышеуказанном примере каталожный индекс 620.2(07), соответствующий рубрике систематического каталога библиотеки.

Так как комплекс программно-методических материалов связан со всеми отраслями наук и быстро увеличивается, то удобнее его расположить в книгохранилище отдельно от прочего материала групповой обработки так, чтобы он мог свободно пополняться и дробиться по видам и ступеням образования. Поэтому нет необходимости стремиться разместить эту часть фонда групповой обработки путем сложных шифров в разделе 37. Следует отметить, что таков взгляд большинства сотрудников библиотеки. Но высказывалось и противоположное мнение, а именно, что систематический ряд расстановки материалов в книгохранилище ломать не следует, и поэтому комплекс программно-методических материалов нужно разместить в разделе 37; следовательно, шифр этих материалов должен начинаться цифрами 37, хотя от этого он значительно удлиняется.

Кроме программно-методических материалов, Фундаментальная библиотека объединяет и некоторые другие материалы, образующие менее крупные комплексы. Согласно своему содержанию они входят в разные разделы классификации, например комплексы «Правила по технике безопасности» и «Темники» включаются в раздел 6 Техника.

¹ В Фундаментальной библиотеке АН ЛССР рубрика «Сопротивление материалов» имеет другой индекс.

Соответственно образуются и их шифры, т. е. так, чтобы каждый комплекс мог быть включен в соответствующий раздел. При помощи букв можно значительно сократить также и шифры этих комплексов. Так, комплекс «Техника безопасности» можно обозначить шифром 6Б (вместо 658.283); тогда группа «Инструкции и памятки по технике безопасности при строительных работах» получит шифр 6Б : 693. В систематический каталог карточка с описанием этой группы войдет с каталожным индексом 693 : 658.283. В книгохранилище комплексы расставляются, как правило, в начале соответствующего раздела, например комплекс 6Б в начале раздела 6 Техника. Следует отметить, что и здесь библиотека допускает исключение, ломающее систематический ряд расстановки в книгохранилище, а именно: комплекс технических каталогов размещается не в отделе 6 Техника, но далеко от него и от всего фонда групповой обработки, вблизи книгоподъемника, так как этот материал чаще всего запрашивается читателями.

Групповое описание материалов и их отражение в каталогах. При описании материалов групповой обработки Фундаментальная библиотека руководствуется «Указаниями», где дано много примеров группового описания материалов разных категорий, за исключением материалов по обмену опытом.

При групповой обработке требуется, с одной стороны, соблюдение интересов читателей, т. е. возможно полное раскрытие в описаниях содержания групп; с другой стороны, следует иметь в виду и интересы библиотеки, т. е. удешевление обработки. Работнику, составляющему групповые описания, надо хорошо знать контингент читателей библиотеки и их спрос на определенный вид литературы. Поэтому крайне необходимо вести статистику требований читателей на различные виды материалов групповой обработки. Такая статистика поможет решить вопрос, насколько детально или обобщенно следует обрабатывать данный вид изданий. Для пояснения сказанного рассмотрим три примера, взятые из практики Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР.

Первый пример. В ранее указанной группе изданий по обмену опытом токарей, кроме упомянутых брошюр — «Опыт работы токаря Иванова», «Опыт работы токаря Петрова» и т. д., имеются еще издания, рассказывающие о работе токарей отдельных специальностей: токарей — наладчиков, инструментальщиков, резбовщиков, револьверщиков,

карусельщиков и т. д. Вся эта группа изданий в библиотеке объединена под обобщенным групповым описанием: «Передовой опыт работы токарей». Статистика читательских требований показывает, что в течение почти года, прошедшего со времени отражения этой группы в читательском каталоге, не было еще ни одного запроса на издания этой группы, как и на многие другие подобного рода издания, посвященные опыту работы отдельных передовиков. Поэтому в условиях нашей библиотеки нет необходимости в дальнейшей детализации этой группы. Чтобы полнее раскрыть читателю содержание группы, можно было бы дополнить обобщенное групповое описание перечислением тех специальностей, о которых говорится в отдельных изданиях, а именно: «Передовой опыт работы токарей и токарей-наладчиков, инструментальщиков, резьбовщиков, револьверщиков, карусельщиков».

Второй пример. В библиотеке сначала были объединены в одну группу технические каталоги различных измерительных трансформаторов (трансформаторы тока и трансформаторы напряжения), причем им было дано обобщенное описание «Технические каталоги измерительных трансформаторов». Оказалось, что в библиотеке на технические каталоги вообще и, в частности, на каталоги трансформаторов имеется большой спрос. Поэтому пришлось составить более детальное описание группы: «Технические каталоги измерительных трансформаторов: трансформаторов тока и трансформаторов напряжения». Если количество материала в этой группе увеличится, то для удобства обслуживания читателей ее придется разделить на две группы.

Третий пример. В заглавиях материалов, подлежащих групповой обработке, довольно часто встречаются такие индивидуальные элементы, как марки машин и аппаратов. Практически возможно эти элементы заглавий указать в спецификациях групповых описаний, но это значительно уменьшило бы экономический эффект групповой обработки. В Фундаментальной библиотеке марки отдельных машин указываются только в групповых описаниях автомобилей и тракторов, потому что, во-первых, этот материал чаще запрашивается читателями, во-вторых, — в своих требованиях на этот материал читатели почти всегда указывают определенную марку автомобиля или трактора.

Итак, практика групповой обработки показывает, что при составлении групповых описаний следует придерживаться общего руководящего правила: поскольку это требуется

условиями работы библиотеки, групповые описания должны возможно полнее отражать все существенное, что выражено в индивидуальных заглавиях. Здесь, конечно, не принимаются во внимание неопределенные заглавия, встречающиеся иногда в брошюрах по обмену опытом, например: «Любимое дело», «Путь к счастью» и т. п. В этих случаях легко сформулировать заглавие, точнее выражающее содержание книги.

Фундаментальная библиотека Академии наук ЛССР отражает материал групповой обработки только в систематическом каталоге. Вместо того чтобы отражать эти материалы в алфавитном каталоге, что возможно лишь в весьма ограниченных пределах, предполагается показать их в читательском алфавитно-предметном указателе к систематическому каталогу; здесь можно выявить отдельные частные предметы и понятия, включая даже те, которые не нашли отражения в групповых описаниях.

На карточке специального (служебного) каталога отмечается карандашом число включенных в данную группу печатных единиц и годы, за которые имеется материал в этой группе. На карточках, включаемых в систематический каталог, число изданий, составляющих группу, не отмечается, но указывается, что в данной группе имеется материал, начиная с такого-то года издания.

Образец карточки систематического каталога

Гр	633.63	
	Передовой опыт работы по выращиванию высоких урожаев сахарной свеклы. (Начиная с изданий 1955 г.)	
	Ш т а м п	633.63 Ст

В левом верхнем углу карточки систематического каталога указывается шифр группы, а в правом нижнем углу — каталожный индекс. Кроме того, на карточке ставится штамп со следующим текстом:

Тематически подобранная группа изданий.
Требуй определенную книгу, указывайте заглавие и год выхода.

В тех сравнительно редких случаях, когда групповое описание сделано под коллективным автором, оно ставится в соответствующую рубрику по алфавиту слов, составляющих

наименование коллектива. Групповые описания, сделанные под обобщенным заглавием, расставляются непосредственно за соответствующим разделителем, впереди алфавита индивидуальных описаний. Карточки групповых описаний, расставляемых вне алфавита, отмечаются по верхнему краю зеленой чертой.

Если фонд материалов групповой обработки хорошо организован, шифрован, хорошо обозрим при помощи полочных ярлыков, то требуемые читателями материалы легко может разыскать любой работник книгохранилища, особенно если эти материалы отражены со своими шифрами в читательском каталоге и, следовательно, у читателя имеется возможность указать шифр на бланке запроса.

Хранение фонда групповой обработки. Материалы групповой обработки удобнее хранить в коробках. Но так как приобретение прочных коробок связано со значительными расходами, которые могут превысить ценность вкладываемых в них изданий, то Фундаментальная библиотека обходится пока без коробок. Каждая отдельная группа изданий перевязывается шнурком, к которому прикрепляется карточка с шифром и наименованием группы. Такие группы книг раскладываются на полках в порядке их шифров. Если группы небольшие, их можно складывать в кучку одну на другую. В целях удобства использования такие кучки не должны быть слишком высокими, поэтому ради экономии места промежутки между полками по вертикали должны быть уменьшены до максимальной высоты кучек — около 14—15 см, что равно половине нормального промежутка между библиотечными полками. На полках около каждой кучки прикрепляется надпись — ярлык с указанием шифра и краткого наименования соответствующих групп. Таким образом, каждый работник книгохранилища может легко найти нужную ему группу. Дальнейшая практика покажет, насколько целесообразен такой способ хранения материала групповой обработки и можно ли будет обойтись без коробок.

УПРОЩЕННАЯ ОБРАБОТКА ПЕРИОДИЧЕСКИХ И СЕРИЙНЫХ ИЗДАНИЙ

Групповым способом можно обрабатывать также периодические и серийные издания, если они однотипны, выпускаются однородными организациями и способны объединяться в группы. Обычно такие издания имеют типовые заглавия.

Фундаментальная библиотека получает много (около 200) мелких периодических изданий, однако среди них очень мало таких, которые объединяются в группы, и поэтому обработка их групповым способом не дает практического эффекта в смысле рационализации труда и экономии средств. Многие выпуски этих изданий имеют не более 4 страниц, причем каждый выпуск имеет индивидуальное заглавие. Индивидуальная обработка этих материалов и отражение их в каталоге периодики согласно «Единым правилам» по обработке периодических изданий (как это делает Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина) является трудоемкой работой. Согласно «Единым правилам» в спецификации описания периодического издания требуется указать номер каждого выпуска, его заглавие, год издания и число страниц.

Как упростить обработку этой мелкой периодики? В Библиотеке Академии наук СССР, в которой также насчитывается около 200 названий таких периодических изданий, они хранятся в «фонде группового хранения». Здесь эти издания распределены по группам: а) общественно-политическая, б) сельскохозяйственная, в) техническая. Каждая группа имеет свой индекс. По мнению Т. П. Черман, в фонде группового хранения необходимо создать картотеку статей, помещенных в мелкой периодике, так как читатели, как правило, в требованиях указывают название статьи, а не название периодического органа¹.

Упрощение обработки мелкой периодики — это один из труднейших вопросов, который до сих пор, насколько известно, окончательно еще не решен.

Можно было бы упростить описание мелких периодических изданий, если, отступая от «Единых правил», в спецификации описания не указывать заглавия каждого выпуска, а только их номера и годы издания. Такого рода обработка несколько проще, но все же приписка номеров новых выпусков представляет довольно трудоемкую работу. Главный недостаток такой обработки состоит в том, что она не раскрывает читателю содержание отдельных выпусков.

Итак, библиотека поставлена перед проблемой: найти такой упрощенный вид обработки мелкой периодики, ко-

¹ Черман Т. П. Из опыта работы сектора группового хранения Библиотеки Академии наук СССР. — Труды Библиотеки Академии наук СССР и Фундаментальной библиотеки общественных наук АН СССР. Т. 3, 1958, с. 72.

торый, не требуя большого труда, полностью раскрыл бы читателям содержание этих изданий.

В поисках решения этой проблемы Фундаментальная библиотека Академии наук ЛССР проделала следующий эксперимент.

Комплекты каждого названия мелкой периодики, собранные в порядке годов издания и номеров, сшивались. Потом они систематизировались по отраслевой принадлежности издания в целом и распределялись по разделам десятичной схемы классификации. Таким образом вся мелкая периодика была распределена по 38 подразделам, например:

6 Общетехнические издания

621.3 Электротехника

621.7/9 Технология металлов

621.8 Машиностроение

и т. д.

Каждый подраздел имеет свой шифр, состоящий из буквы Т и классификационного индекса, например, общий шифр периодических изданий подраздела «Электротехника» — Т 621.3. Также и каждое отдельное название периодического издания имеет свой шифр, имеющий вид дроби, в числителе которой — общий шифр подраздела, а в знаменателе — порядковый номер данного названия. Например, издание «Обмен опытом в электротехнической промышленности» имеет шифр $\frac{\text{Т 621.3}}{1}$, так как это название первое по порядку в своем подразделе.

Каждое название описывается упрощенно, причем в спецификации указываются только годы издания, номера выпусков и число полученных библиотекой единиц (карандашом).

Т 621.3	СССР. Министерство электротехнической промышленности.	Обмен опытом в электротехнической промышленности. М., 1954—	
1			
		№ 22—24, 25	1954
		№ 26, 27, 29	1955
		№ 32—68	1956
		№ 69—77, 81—93	1957

66 ед.

Из таких карточек составляется специальная картотека периодики, в которой карточки распределены в систематическом порядке, т. е. в порядке шифров. Значение этой

картотеки состоит, во-первых, в том, что в ней производится подробный учет всего фонда мелкой периодики; во-вторых, при новых поступлениях подобных изданий картотека помогает быстро определить их шифр (если такие названия получены ранее).

Фонд мелкой периодики размещен на специальных полках в зале каталогов рядом с каталогом периодики, так что читатели имеют к этим изданиям свободный доступ. Фонд расставлен на полках в систематическом порядке, под каждым разделом имеется надпись, указывающая его наименование и шифр.

В этом опыте использована особенность данного вида периодики, а именно — ее «мелкота». Это свойство дает возможность разместить на полках сравнительно небольшого стеллажа несколько тысяч отдельных выпусков. Здесь размещена вся мелкая периодика, накопившаяся в библиотеке за 3—4 года. Кроме того, здесь размещены еще: 1) мелкие нумерованные и ненумерованные серийные издания и 2) первые поступившие в библиотеку номера бесплатных периодических изданий обычного (т. е. не мелкого) формата, присылаемые, как правило, нерегулярно разными организациями. До выяснения, насколько регулярно эти издания будут поступать (бывает, что присылается только один номер), полученные номера временно присоединяются к мелкой периодике и расставляются в соответствующих их тематике подразделах. Эти издания описываются и шифруются так же, как и мелкие периодические издания, и карточки с их описаниями расставляются в той же картотеке мелкой периодики. Если впоследствии оказывается, что издания поступают в библиотеку регулярно, они направляются в индивидуальную обработку согласно «Единым правилам» по обработке периодических изданий.

Может возникнуть вопрос: что делать, если на полках в зале каталогов накопится слишком много материала? В таком случае комплекты периодических и серийных изданий за старые годы можно направить в книгохранилище, а на полках для читателей оставить только комплекты за последние годы; к этим комплектам можно прикрепить карточку с разъяснением, какие номера данного издания и за какие годы находятся в книгохранилище и как их нужно запрашивать.

Если в результате эксперимента библиотека решит и в дальнейшем применять метод свободного доступа читателей к мелкой периодике, то придется решить еще вопрос об от-

ражении этого материала в читательском каталоге периодики. Возможно, что для удобства читателей и с целью пропаганды мелкой периодики целесообразно ее отражение в каталоге периодики посредством справочных карточек, составленных на наименование издающей организации и название периодического издания. Для этого достаточно дублировать эти данные с карточек специальной картотеки для мелкой периодики; кроме того, на справочных карточках можно поставить специальный штамп с указанием, что к данному периодическому изданию имеется свободный доступ. Например, для указанного выше периодического издания можно составить следующую справочную карточку:

Т 621.3		
1	СССР	Министерство электротехнической промышленности.
		Обмен опытом в электротехнической промышленности. М., 1954—
		По шифру этой карточки читатель может найти описанное здесь издание на полках для мелкопечатной периодики.

Фундаментальная библиотека Академии наук ЛССР считает этот эксперимент только временным решением вопроса; в недалеком будущем библиотека приступит к окончательному решению вопроса обработки мелких периодических изданий. Высказанное здесь по этому поводу является личным мнением автора настоящей статьи.

Прошло около года с начала опыта со свободным доступом читателей к мелкой периодике. Опыт показал следующее: 1) часть читателей, главным образом инженерно-технические работники, интересуются этой литературой, просматривают ее и даже запрашивают на дом; 2) до сих пор не наблюдалось таких отрицательных явлений, которые исключали бы подобную пропаганду литературы в дальнейшем; 3) данный способ упрощенной обработки литературы и обслуживания читателей весьма экономичен.

Библиотека уже продолжительное время получает разного рода картотеки. Самая большая из этих картотек — «ТЭКСО» (издаваемая Академией наук СССР), начиная с 1956 года издается в виде отдельных (50—60) серий брошюр под общим названием «Передовой научно-технический опыт». В 1956 году в этой серии вышло 602, в 1957 году —

712 отдельных брошюр; приблизительно столько же издано в 1958 году и выйдет также в следующие годы. Для каждой из этих брошюр Всесоюзная книжная палата изготавливает печатные карточки, используя которые Фундаментальная библиотека обрабатывает это ценное для инженерно-технических работников издание индивидуально, отражая его в систематическом и алфавитном каталогах. При обработке производятся, однако, следующие упрощения: 1) брошюры не инвентаризируются индивидуально, а в конце каждого года подвергаются суммарному учету; 2) так как почти в каждой серии (теме) часть выпусков имеет повторяющиеся заглавия (наименование серии), то такие выпуски описываются на одной общей карточке с указанием их общего заглавия и номеров выпусков; 3) один комплект печатных карточек подбирается в порядке номеров серий и выпусков, в результате чего получается специальная служебная картотека; при этом отпадает расстановка карточек в алфавитном служебном каталоге библиотеки; 4) в книгохранилище издание расставляется по годам выхода в порядке номеров серий и выпусков; таким образом отпадает шифровка каждого выпуска. Шифры указываются только на каталожных карточках.

Шифр отдельного выпуска этого серийного издания состоит из буквы С, последних двух цифр года издания, номера серии и номера данного выпуска и пишется в виде дроби. Например, шифр $\frac{С - 58}{24 - 3}$ обозначает 3-й выпуск 24-ой серии издания 1958 года.

Бывшая картотека «Сельсо» начиная с 1957 года издается в виде журнала и поэтому обрабатывается как журнал.

Прочие картотеки размещены так, что читатель имеет к ним свободный доступ; небольшие картотеки расставлены на полках для мелкой периодики в соответствующих их тематике подразделах, а более крупные размещены в коробках, расположенных на столе в зале каталогов, как например «Картотека архитектуры и строительства за рубежом».

Таковы различные виды упрощенной обработки литературы, применяемые в настоящее время в Фундаментальной библиотеке Академии наук Латвийской ССР. В результате рационализации труда процессы библиотечной работы упрощаются без ущерба для обслуживания читателей, причем достигается значительное удешевление обработки произведений печати.

Экономический эффект. Специальная комиссия, назначенная руководством библиотеки для обследования проведенной работы по обработке материалов групповым и другими упрощенными способами, произвела, между прочим, подсчет экономического эффекта группового способа обработки. Подсчеты комиссии показали, что групповая обработка даже в стадии ее организации (когда производится систематизация накопившегося материала, образование групп и их описание) обходится в 3 раза (точнее, в 2,9 раза) дешевле, чем индивидуальная обработка. При этом следует иметь в виду, что этот подсчет был произведен для отдела техники, т. е. для самого трудного по обработке материала, в котором, как упомянуто выше, было создано около 35% групп, состоящих лишь из 1—2 единиц. В других отделах такие группы встречаются редко, и их обработка, следовательно, обходится еще дешевле.

После того, как будет обработан весь накопившийся групповой материал, обработка новых поступлений еще более удешевится, так как она будет заключаться, главным образом, в присоединении нового материала к уже образованным группам; по-видимому, новые группы в будущем будут создаваться весьма редко. Из этого вытекает еще одно важное обстоятельство: так как количество групп в будущем останется почти неизменным, то соответственно мало изменится и количество каталожных карточек с групповыми описаниями. Приблизительные подсчеты показывают, что после обработки всего группового материала в библиотеке будет не более, чем 1200—1500 групп; следовательно, в читательском каталоге даже через 10 лет будет не более, чем 1200—1500 карточек с групповыми описаниями. Если же весь фонд группового материала обрабатывать индивидуально, учитывая, что в библиотеку ежегодно поступают 4000 единиц материалов групповой обработки (кроме местного материала, который еще не обработан), то для трех каталогов — служебного алфавитного, читательского алфавитного и систематического — нужно будет изготовить в течение 10 лет не менее $4000 \times 3 \times 10 = 120\,000$ карточек, а вместе с добавочными — около 144 000 карточек, что займет более 140 каталожных ящиков (3¹/₂ шкафа).

Следовательно, групповая обработка дает не только большой экономический эффект, но и значительно сокращает объем каталогов.

В заключение следует сказать, что все вышензложенное относится к обработке мелкопечатного материала, получаемого

библиотекой из Центрального коллектора научных библиотек и других организаций, находящихся за пределами Латвийской ССР. Кроме этих материалов, в библиотеке накопилось много местного мелкопечатного материала, издаваемого в Латвийской ССР преимущественно на латышском языке. Среди этого материала имеется большое количество афиш, театральных программ, пригласительных билетов, учебных программ, местных листовок и периодических изданий по обмену опытом и т. п. В настоящее время библиотека приступает к подготовительным работам по обработке этих материалов.

Групповая обработка ранее накопленного материала (за исключением местного) закончена в конце 1959 года. Дальнейший опыт поможет еще улучшить и усовершенствовать этот новый способ обработки произведений печати.

L. Cenne

**GRUPVEIDA APSTRĀDĀŠANA UN CITI VIENKĀRŠOTĀS
IESPIEDDARBU APSTRĀDĀŠANAS PAŅĒMIENI
LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS
FUNDAMENTĀLAJĀ BIBLIOTĒKĀ**

KOPSAVILKUMS

1957. gadā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā izstrādāja «Pagaidu instrukciju par grupveida apstrādāšanu» un reizē ar to iesāka sagatavošanas darbus sīko iespieddarbu grupveida apstrādāšanai. Grupveida apstrādāšanas darbā Fundamentālā bibliotēka pamatojās galvenokārt uz V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēkas darba pieredzi un uz «Instruktīvi metodiskiem norādījumiem par iespieddarbu grupveida apstrādāšanu» (projekts). Sīko materiālu atlases ziņā Fundamentālajai bibliotēkai vairāk piemērota PSRS Zinātņu akadēmijas bibliotēkas instrukcija, jo, pirmkārt, šī bibliotēka, tāpat kā Latvijas PSR Fundamentālā bibliotēka, nesaņem bezmaksas obligātā eksemplāra pilnu komplektu un tāpēc arī nesaņem lielu daļu Padomju Savienībā izdodamo sīkiespieddarbu; otrkārt, šī bibliotēka, tāpat kā Fundamentālā bibliotēka, apstrādā grupveidā arī materiālus par darba pieredzi. Tātad, Fundamentālā bibliotēka atlasa grupveida apstrādāšanai šādus materiālus: 1) oficiāli-dokumentālos un direktīvos izdevumus; 2) instruktīvos izdevumus; 3) mācību programmas un metodiskos izdevumus; 4) informatīvos uzzīņu izdevumus; 5) izdevumus par darba pieredzi dažādās nozarēs, izņemot lielāko daļu darba pieredzes materiālu tehnikā.

Atlasītos materiālus neinventarizē individuāli, bet uzskaita summārā veidā. Pēc tam tos sakārto pēc klasifikācijas shēmas

rubrikām un pēc izdevumu tipiem, tā izveidojot grupas. Katru grupu apraksta uz vienas kartītes, ko ievieto lasītāju sistemātiskajā katalogā un arī speciālajā darba katalogā.

Šāda apstrādāšana jau darba organizācijas, t. i., grupu izveidošanas stadijā izmaksā 3 reiz lētāk nekā individuālā apstrādāšana. Turpmāk, kad viss sakrājies sīkmateriālu fonds būs apstrādāts, atliks tikai pievienot jaunienākušos grupu materiālus jau izveidotām grupām, kas izmaksās vēl lētāk. Bez tam tiek ietaupīts daudz vietas katalogā, jo tanī ar vienu grupveida apraksta kartīti parāda reizē daudz atsevišķu izdevumu.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā biblioteka saņem arī daudz sīku periodisku un sēriju izdevumu. Daudziem šo izdevumu laidieniem nav vairāk kā 4 lappuses. Lai vienkāršotu šo izdevumu apstrādāšanu, Fundamentālā biblioteka tos sistematizēja saskaņā ar periodiskā izdevuma galveno tematiku un bibliotēkā pieņemto decimālās klasifikācijas shēmu. Rezultātā tie sadalījās pa 38 klasifikācijas iedaļām, izveidojot 38 periodisko un sēriju izdevumu kopas. Šādi sistemātiski sakārtots sīkās periodikas fonds novietots katalogu zālē speciālos plauktos tā, lai lasītāji varētu tam brīvi piekļūt, to apskatīt un lasīt. Uz plauktiem ir attiecīgi uzraksti, kas norāda lasītājam katras kopas saturu. Prakse rādīs, cik lietderīga ir šāda veida sīkās periodikas apstrādāšana.

Bibliotēkā pienāk arī dažāda lieluma kartotekas. Tās sakārtotas un novietotas tā, lai lasītājiem pie tām būtu brīva pieeja.

Šādi ir vienkāršotās apstrādāšanas veidi, kādus darba racionalizācijas nolūkā pašreiz lieto Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka.

В. Ф. Яугет

ОПЫТ РАБОТЫ НАД РЕТРОСПЕКТИВНОЙ БИБЛИОГРАФИЕЙ ЛАТЫШСКОЙ ПЕРИОДИКИ

Отдел латышской литературы им. Я. Мисиня Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР уже несколько лет работает над составлением ретроспективной библиографии латышской периодики.

Прежде чем перейти к описанию нашей работы, необходимо сказать несколько слов о латышской ретроспективной библиографии вообще.

Книги на латышском языке библиографированы в капитальном труде Яна Мисиня¹ (1862—1945) «Указатель латышской литературы», первый том которого охватывает вышедшие с 1585 по 1910 год книги по всем отраслям знания (кроме художественной литературы), частично также отраслевые журналы и календари, а второй том включает художественную литературу, книги по искусству и фольклору, опубликованные в 1585—1925 годах². Третий том своего труда Я. Мисинь думал посвятить латышским периодическим изданиям, а четвертый — отраслевой литературе, вышедшей с 1911 по 1925 год. Хотя государственная текущая регистрация книг в Латвии началась в 1920 году, все же в первые годы были допущены некоторые пропуски. Учитывая

¹ БСЭ, 2-е изд. Т. 27, с. 589.

² *Misiņš J. Latviešu rakstniecības rādītājs*. 1. 1585—1910. R., 1924. XVI, 744 lpp.; 2. 1585—1925. R., 1937. XVI, 1141 lpp.

это обстоятельство, Я. Мисинь конечным установил 1925 год. Из этих своих замыслов Я. Мисинь успел осуществить лишь один — составить предварительный указатель латышских журналов и газет за 100 лет (1822—1922), охватывающий 520 кратких описаний¹.

Свои библиографии Я. Мисинь составлял главным образом на основе фондов тщательно подобранной им библиотеки латышской литературы, используя и библиографические материалы того времени. В период составления этих библиографий в фондах латышской литературы латвийских библиотек конечно имелись еще значительные пробелы. Появление указателей Я. Мисиня позволило серьезно заняться их проверкой и пополнением. Еще и теперь продолжают выявляться пропуски в библиографиях Мисиня. Автор предполагал учесть все пропущенное и издать в виде дополнения к четвертому тому своей библиографии.

Выдающимся трудом по ретроспективной аналитической библиографии латышской периодики является восьмитомный указатель Аугуста Гинтера (1885—1944), вышедший под названием «Латышская наука и литература»². В библиографии дана аналитическая роспись латышских журналов, газет и календарей. Опубликованные тома охватывают период с 1763 по 1907 год. Материалы с 1908 по 1919 год (также составленные А. Гинтером) до сих пор хранятся в виде картотеки в Государственной библиотеке Латвийской ССР. Лишь в 1959 году началась их подготовка к печати.

Так как А. Гинтер не всегда имел возможность своевременно использовать необходимые ему издания, то не все из них попадали в том соответствующего периода. Некоторые издания так и остались нерасписанными, а это не всегда оговорено составителем в предисловиях. Не выдержаны принципы отбора статей; в первых томах составитель обращал мало внимания на важные хроникальные заметки, во всем издании сравнительно мало отражены статьи по технике, естественным наукам и сельскому хозяйству. Главное внимание обращено на художественную литературу и статьи общественно-политического содержания, хотя и здесь встречаются пропуски. Составителем не расшифрованы все псевдонимы и криптонимы; некоторые из них расшифрованы ошибочно.

Несмотря на отмеченные недостатки нужно признать, что трудами первых крупных латышских библиографов —

¹ *Misiņš J. Laikraksti [un žurnāli] hronoloģiski. — Grām. Latvju preses 100 gadi. R., 1922, 49.—109. lpp.*

² *Latviešu zinātne un literatūra. Sērija A—H. (I—VIII). R., 1926.—1944.*

Я. Мисиня и А. Гинтера — была заложена прочная основа ретроспективной библиографии латышской литературы, всей латышской национальной библиографии. Эти труды являются незаменимым пособием в повседневной работе латышских библиографов.

* * *

Только после Великой Отечественной войны были созданы необходимые условия для продолжения ретроспективных библиографических трудов, столь необходимых для научной работы в республике. В 1947 году в план научной работы Библиотеки им. Я. Мисиня Академии наук Латвийской ССР был включен также «Указатель латышской периодики». Ввиду того что библиотека не имела достаточного количества штатных единиц, к этой работе в течение 7 лет привлекались внештатные сотрудники; израсходованная на эти цели сумма соответствует трем годовым окладам библиографа.

После присоединения Библиотеки им. Мисиня к Фундаментальной библиотеке АН ЛССР появилась возможность выделить для этой работы штатных сотрудников; с 1954 года ею занимается, в среднем, 1½ человека. За это время завершена почти третья часть всей библиографии и в рабочей картотеке накопилось более 70 тыс. карточек.

В начале работы возник вопрос о ее хронологических границах. Ввиду того что с 1920 года началось издание латышской текущей учетно-регистрационной библиографии, в которой отражены и периодические издания, нами было решено довести библиографию до 1919 года включительно. Избрать этот год нас побудило еще и то, что в конце его латышские издания начали поступать в виде обязательного экземпляра в Государственную библиотеку Латвийской ССР.

По приблизительным подсчетам, наша работа охватывает более 600 названий журналов и газет, что соответствует 1900 годовым комплектам с полмиллионом страниц.

В основу учета периодических изданий положен упомянутый ранее предварительный список Я. Мисиня; в ходе работы он пополняется вновь выявленными изданиями. В библиографию решено включить только периодические издания типа журналов и газет. Это ограничение введено в связи со специфическими особенностями опубликованной ранее латышской ретроспективной библиографии. Так, в «Указатель латышской литературы» Я. Мисиня включены продолжающиеся издания (с раскрытием их содержания), также как и часть отраслевых календарей. Повторение этих описаний

было бы излишней затратой времени и средств. Библиографию календарей, вышедших до 1920 года, составил библиофил Густав Шаурум (1883—1952); после соответствующей доработки эта библиография будет опубликована отдельным изданием.

Фактический учет и просмотр периодических изданий ведется в основном по фонду Отдела латышской литературы им. Я. Мисиня Фундаментальной библиотеки АН ЛССР, так как отдел располагает наиболее полным собранием старой латышской периодики. Кроме того, используются фонды других крупных библиотек и музеев республики, а также фонды Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина и Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. С целью выявления недостающих периодических изданий (иногда даже отдельных номеров) Фундаментальная библиотека обращалась также во все краеведческие музеи республики. Для проверки полноты учета привлекаются различные библиографические источники и архивы.

В отношении очень важного вопроса методики работы были возможны два решения. Первое: не вдаваясь в подробное исследование изданий *de visu*, установить по существующим комплектам только их основные библиографические данные, т. е. годы выхода и количество номеров (что частично уже сделано Я. Мисинем в его предварительном списке). Такой метод, давая неполные данные, значительно ускориł бы составление указателя. Второй возможный метод работы — тщательный просмотр изданий *de visu*. В пользу сплошного просмотра говорил хотя бы тот факт, что в уточнении даты выхода последнего номера периодического издания (что зачастую не так легко установить) не всегда помогают и архивные материалы, но в самих изданиях почти всегда отражаются как начало, так и прекращение выхода других одновременно выходящих периодических изданий. Однако констатировать это можно только при сплошном просмотре изданий *de visu*.

Не менее важен вопрос характеристики изданий. Так как нигде в литературе нет обстоятельной и аргументированной их характеристики, единственным практически возможным решением вопроса является всестороннее раскрытие читателю «лица» издания путем заимствования соответствующих данных из самих изданий. Такие сведения содержатся не только в редакционных программных статьях, в обращениях к читателям и т. п., но также и в данных о том, как наме-

ченные программы и обещания выполнялись. Богатый материал для характеристики изданий дают полемики, в которых подчас выявляются их закулисные хозяева и руководители.

Итак, по указанным соображениям было решено применить метод сплошного просмотра всех включаемых в библиографию периодических изданий.

Так как эта работа является чрезвычайно трудоемкой, требует много времени и средств, возникла мысль об одновременном извлечении максимального количества сведений не только для данной библиографии, но и для текущей справочно-библиографической работы и перспективных библиографических трудов, как-то: для указателя латышской отраслевой литературы за 1911—1919 годы, для дополнений к указателям Мисиня и Гинтера, для словаря псевдонимов и т. п.

Важной характеристикой периодического издания является состав его сотрудников. Поэтому было решено при просмотре изданий отмечать не только редакторов и издателей, но также и авторов всех статей и заметок, включая их псевдонимы и криптонимы. Специальных исследований по расшифровке не проводится, однако (частично по материалам изданий) в процессе работы выявляются многие псевдонимы и криптонимы, нерасшифрованные или ошибочно расшифрованные А. Гинтером в его аналитической библиографии.

Попутно мы проверяем также, насколько полно в аналитической библиографии Гинтера отражены произведения художественной литературы, статьи по литературе и искусству. На недостающие материалы выписываем карточки, собирая их в специальной картотеке дополнений и исправлений к библиографии А. Гинтера. Как уже отмечалось, статьи по естественным и техническим наукам в библиографии Гинтера представлены далеко не полностью; так как соответствующие пополнения потребовали бы от нас слишком много дополнительной работы, то от них пришлось отказаться.

По рецензиям, информационным заметкам и объявлениям о выходе новых книг проверяется наличие последних в «Указателе латышской литературы» Я. Мисиня. Выявляются пропуски, уточняются даты выхода. Эти материалы выписываются на карточки и собираются в специальной картотеке дополнений и исправлений к указателю Я. Мисиня.

При просмотре изданий мы обращаем большое внимание на различного рода персоналии, на факты из жизни писателей, ученых и общественных деятелей. Эти данные выпи-

сываются на карточки и собираются в специальной картотеке персоналий, которая уже теперь часто помогает нам в справочно-библиографической работе.

На основании заметок в периодических изданиях составлена картотека нелегальных прокламаций, часть которых до сих пор не была известна. Составлена также картотека не библиографированной до сего времени художественной литературы из революционной периодики.

Особенно тщательно мы отмечаем на карточках все данные, касающиеся различных периодических изданий; эти карточки размещаются по картотекам соответствующих изданий.

В рабочей картотеке каждого издания материалы группируются в известном порядке: название издания, подзаголовок, даты выхода первого и последнего номера, периодичность и перерывы в выходе, полиграфическое и художественное оформление, количественная характеристика. Последняя включает следующие данные: формат (общий и площадь набора), количество номеров и страниц за каждый год, описание периодических и неперидических приложений (с указанием их общего количества). Подобная скрупулезность может показаться излишней, однако нужно учесть, что эти данные нигде не зафиксированы и поэтому библиотеки не в состоянии проверить комплектность своих фондов периодики, т. е. практически теряют всякую возможность докомплектования.

Далее в рабочей картотеке каждого периодического издания отмечаются условия подписки, территориальное распространение издания и его тираж (насколько это можно установить на основании материалов из разных источников).

Особое внимание мы обращаем на преемственность изданий, что очень важно для их характеристики; эти данные выявляются только при тщательном просмотре. Отмечаем также сведения о цензурных преследованиях, судебных процессах и конфискациях.

Далее следует место (места) издания, типографии, издателя и редакторы (персональные и коллективные), причем не только номинальные (официально указанные в изданиях), но и фактические (если это удастся выяснить). Отмечаются точные хронологические границы деятельности каждого из них.

Затем следуют годовые алфавитные перечни различных авторских подписей под статьями и заметками, дается их расшифровка и приводятся источники. Здесь же кратко ука-

зывается характер и количество материалов за каждой подписью (что очень помогает при расшифровке авторов и характеристике их состава).

Далее дается краткое описание содержания издания (в виде наименований его разделов) с перечнем всех происшедших в содержании изменений.

Картотеку каждого издания завершают данные о его программе и фактическом ее выполнении, оценка издания в различных публикациях, его взаимоотношения с прочими изданиями того времени (полемики и т. п.), наиболее значительные дискуссии между сотрудниками издания.

Описанная схема расположения материала, также как и методика работы, выработались, конечно, не сразу. Хотя составители предварительно ознакомились с литературой по вопросам опыта подобного рода работ, а также и с книгой Ю. Меженко «Опыт по составлению библиографии периодических изданий России 1901—1916 гг.» (Л., 1943), нам все же не удалось избежать некоторых ошибок (особенно в группировке материала). Под влиянием статьи М. Зиновьевой «Библиография периодических изданий России 1901—1916 годов» (Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Опыт работы. Вып. 1. Л., 1951, с. 49—56) были также попытки упростить работу, особенно в отношении регистрации всех сотрудников периодического издания. Однако, спустя некоторое время, пришлось признать, что достигнутая небольшая экономия времени и средств не оправдывает сокращения объема выявляемых материалов.

* * *

Ввиду того что работа ведется по хронологическим периодам и обследуются все выходившие одновременно издания, то по окончании просмотра какого-нибудь издания на основании его рабочей картотеки можно составить его описание для указателя.

В описание для публикации переносится, конечно, не все отмеченное на карточках, их данные сводятся в более сжатую и краткую форму и располагаются в следующем порядке: 1) название издания, даты выхода первого и последнего номеров, подзаголовки, периодичность, перерывы в издании, 2) место издания и типографии, 3) издатели, 4) редакторы, 5) вышедшие номера (по годам, с указанием количества страниц и формата), 6) приложения (по годам, с подробным описанием периодических приложений с индивиду-

альными названиями), 7) оформление (типографское и художественное), 8) подписная плата, 9) тираж и распространение, 10) содержание (разделы издания с краткой характеристикой), 11) сотрудники (алфавитный перечень расшифрованных фамилий сотрудников с указанием их псевдонимов и криптонимов и времени сотрудничества в издании), 12) примечания (библиография о соответствующем издании, цензурные материалы, преемственность и другие связи, указание на местонахождение комплектов редких изданий и т. п.).

Отмечаются и все изменения этих данных, происшедшие за все время выхода издания.

По нашему мнению, такое обстоятельное описание дает читателям довольно четкое представление об издании в целом, о его характере. Конечно, не для всех изданий удастся собрать одинаково подробные сведения. Указанные 12 групп сведений это максимум, на который мы ориентируемся в своей работе.

В поисках наиболее приемлемой схемы расположения материала нами практиковались некоторые предварительные публикации различных вариантов описания с целью выявления мнения общественности¹.

* * *

По мнению составителей библиографии, отдельные издания лучше всего расположить в хронологическом порядке в зависимости от даты выхода первого номера. Каждому описанию присваивается порядковый номер, под которым оно будет указано (со всеми своими приложениями) во всех вспомогательных указателях; номер последнего описания означает, вместе с тем, и общее количество включенных в библиографию изданий.

На 1961 год запланирован выпуск предварительной публикации первой части библиографии.

Как уже сказано, в основной части указателя материал расположен хронологически, причем каждое издание имеет свое самостоятельное описание, а их преемственность и связи раскрываются при помощи примечаний и ссылок.

¹ Известия Академии наук Латвийской ССР, 1954, № 1, с. 151—158 (журналы «Auseklis» и «Latviešu strādnieks»); 1955, № 6, с. 145—152 (газета «Pēterburgas Avīzes»); 1955, № 12, приложение с. 1—14; 1956, № 3, с. 151—159 (Указатель латышской революционной периодики); 1958, № 6, с. 149—155 (описания 4-х старейших изданий по 1876 год даны согласно последнему варианту, но без перечня сотрудников).

Всесторонне раскрыть содержание описаний, дать ответы на различные вопросы читателей можно лишь при помощи вспомогательных указателей.

Библиографию предполагается снабдить следующими указателями:

1. Алфавитный указатель изданий (с указанием годов выхода); сюда будут включены также названия периодических приложений (с соответствующими ссылками).

2. Систематический указатель по видам и содержанию изданий.

3. Топографический указатель городов и прочих мест издания (с названиями изданий, номерами описаний и годами выхода); при смене мест выхода даны перекрестные ссылки.

4. Хронологический (снхронистический) указатель, в котором под каждым годом даны издания, выходявшие в соответствующем году (номера их описаний).

5. Указатель редакторов (название соответствующего издания, номер описания и хронологические даты редактирования).

6. Указатель издателей (персональных и коллективных) с названиями изданий, номерами описаний и годами выхода.

7. Указатель типографий, в котором даны названия печатавшихся в них изданий, номера их описаний и время печатания.

8. Указатель нелегальных изданий (значительная их часть не включена в существующие перечни).

9. Так как библиография содержит также многоязычные периодические издания, будет составлен особый их перечень с указанием языков.

10. Указатель сотрудников, в котором даны номера соответствующих изданий; кроме авторов статей, сюда будут включены также иллюстраторы и композиторы (с соответствующей отметкой). Так как этот указатель охватит также все расшифрованные псевдонимы, криптонимы и шифры (с соответствующими ссылками), а при настоящей фамилии автора будут даны его псевдонимы и шифры, то указатель этот одновременно явится словарем латышских псевдонимов (в отношении латышских журналов и газет).

Было бы желательно включить в именной указатель также нераскрытые псевдонимы и криптонимы, которых остается довольно много. Как уже сказано, специальных исследований по их раскрытию не велось, так что их включение в указатель дало бы возможность читателям-литературоведам при желании заняться этим делом. Однако нераскры-

тые псевдонимы и криптонимы в именной указатель включены не будут, так как это значительно увеличило бы его объем.

Удобство пользования вспомогательными указателями неизбежно связано с увеличением их объема. При соблюдении строгой экономии в упомянутых 1—3-м и 5—9-м указателях вместо названий периодики следовало бы ограничиться номерами ее описаний. Отдавая предпочтение удобству пользования, в 4 и 10-м указателях следовало бы применить полные или сокращенные названия изданий, но так как эти указатели и без того наиболее объемны, придется ограничиться номерами описаний.

До окончательного оформления библиографии к печати в ней еще можно произвести некоторые изменения как в отношении объема материала, так и его организации и т. п. В своей дальнейшей работе составители хотели бы учесть критические замечания и пожелания, которые, надеемся, будут высказаны в наш адрес со стороны библиотечных работников и читателей после ознакомления с данной статьей.

Насколько нам известно, в национальных библиографиях (кроме русской, грузинской и армянской) в области ретроспективной библиографии периодической печати до сих пор сделано еще очень мало. Так как подобная работа ведется или несомненно будет вестись и в других союзных республиках, мы надеемся, что наш опыт сможет пригодиться и другим библиографам в их работе над ретроспективной библиографией периодики.

V. Jauģiets

LATVIEŠU PERIODIKAS RETROSPEKTĪVĀS BIBLIOGRAFIJAS SASTĀDĪŠANAS PIEREDZE

KOPSAVILKUMS

Samērā labi izveidotajā latviešu retrospektīvajā bibliografijā asi izjūtams latviešu periodikas rādītāja trūkums, jo rakstu krājumā «Latvju preses 100 gadi» (R., 1922.) publicētais J. Misiņa hronoloģiskais saraksts uzskatāms tikai kā latviešu periodikas (1822.—1922.) iepriekšējs uzskaitījums. Tāpēc 1947. gadā bijušās Zinātņu Akadēmijas Misiņa bibliotēkas zinātniskā darba plānā tika uzņemta tēma «Latviešu periodikas rādītājs». Misiņa bibliotēku 1954. gadā pievienojot Zinātņu Akadēmijas Fundamentālajai bibliotēkai, tēma pārgāja tās zinātniskā darba plānā.

Periodikas rādītājā, t. i., retrospektīvajā bibliografijā tiks uzņemti tikai žurnāli un avīzes, jo periodiskie rakstu krājumi jau ir ietverti J. Misiņa «Latviešu rakstniecības rādītājā». Par kalendāriem paredzēts izdot atsevišķu pilnīgu rādītāju (daļēji tos reģistrējis sava rādītāja 1. daļā jau J. Misiņš).

Bibliografijas hronoloģiskais aptvars ir no pašiem latviešu periodikas sākumiem līdz 1919. gadam ieskaitot, jo no 1920. gada sākas latviešu kārtējā reģistrējošā bibliografija.

Lai iegūtu iespējami pilnīgus izdevumu raksturojošus datus, bija jāizšķiras par visu aprakstāmo žurnālu un avīžu vienlaidu izskati, ietverot šajos datos arī izdevumu līdzstrādnieku sastāvu, savstarpējo sakarību un polemikas.

Lai no šīs vienlaidu izskates gūtu lielāko efektu, tiek atzīmēti arī dažādi papildmateriāli, kas uzkrājas speciālās kartotekās: la-

bojumi un papildinājumi J. Misiņa «Latviešu rakstniecības rādītājam», labojumi un papildinājumi (daiļliteratūra, rakstniecības un mākslas vēsture) A. Ģintera «Latviešu zinātnei un literatūrai», proklamācijas, personālijas u. c. Vienlaidu izskate palīdz bez speciāliem pētījumiem arī atšifrēt daudzus līdz šim neatšifrētus vai neregistrētus pseidonīmus un kriptonīmus. Visi šie materiāli noderēs bibliotēkas turpmākajiem bibliografiskajiem izdevumiem.

Veiktā darba atsevišķi fragmenti publicēti ZA «Vēstīs» dažādos apraksta variantos, lai iegūtu par tiem speciālistu un lasītāju atsauksmes.

Iespēstā rādītāja pamatkārtojums domāts stingri hronoloģisks (pēc izdevumu iznākšanas sākuma datumiem) ar daudziem palīgrādītājiem.

M. Taube

GREZNĪBAS NOLIEGUMS RĪGĀ XVI UN XVII GADSIMTĀ

Ir samērā maz vēstures avotu, kas raksturo Rīgas iedzīvotāju dažādo slāņu šķiriskās attiecības XVI un XVII gadsimtā. Tāpat maz ir arī avotu par tā laika rīdzinieku dzīves veidu un tradīcijām.

Raksturīgu tā laika sadzīves ainu, parādot Rīgas iedzīvotāju sabiedrības kraso šķirisko raksturu, sniedz tā saucamie «nolikumi pret greznību», kurus izdeva Rīgas pilsētas rāte. XVI un XVII gadsimtā, kad Rīgā arvien asāka izvērtās ne vien šķiru, bet arī nacionālā cīņa, rāte visādiem līdzekļiem centās ierobežot zemāko iedzīvotāju slāņu, sevišķi «nevācu» brīvību. Tā arī likumi pret greznību Rīgas patriciāta rokās izvērtās par ieroci pārējo, zemāko kārtu apspiešanai un brīvības ierobežošanai. Iejaucoties ar šiem noteikumiem Rīgas iedzīvotāju personiskajā dzīvē, rāte tos turēja stingrā uzraudzībā un atkarībā.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā atrodas vairāki šo nolikumu teksti gan rokrakstā, gan iespiestā veidā. Ir saglabājušies J. Kr. Broces izraksti no kāzu, kristību un apģērbu nolikumiem, kurus Broce datējis ar XV gadsimtu,¹ kā arī rātes 1574. gadā izdotais kāzu nolikums.² Šo nolikumu saturs iespiests «Rigasche

¹ Brotze J. Chr. «Sylloge diplomatum Livoniam illustrantium». Bd. I, S. 61. (ZA FB Ms.). Iespiests: Monumente Livoniae antiquae, IV. Rīga u. Leipzig, 1844, S. 247—248. Arī: J. Chr. Brotze. Annales Rigenses. S. 75. (ZA FB Ms.).

² Brotze J. Chr. Annales Rigenses. S. 138.

Stadtblätter» 1834. gada 27. un 28. numurā, nepieturoties pie oriģinālās rakstības, turklāt ar vairākām kļūdām.¹

Vecākie mums zināmie greznības noliegumi Rīgā sastopami jau XIV gadsimta pilsētas noteikumos, tā saucamās «namnieku runās» (bursprake), atsevišķu pantu veidā. Tā jau 1376. gada «namnieku runas» 41. pants vērsās pret apģērbu greznību.² 1384. gada «namnieku runās» sastopami arī greznības noliegumi kāzās un kristībās.³ Līdzīgi noteikumi sastopami arī vēlāku gadu «namnieku runās». Tāpat Igaunijā jau XIV gadsimta «namnieku runas» vērsās pret greznību.⁴ Arī landtāgu recesos, piemēram, 1507. gada Valmieras landtāga recesā, sastopam noteikumus pret greznību.⁵ Šie jautājumi skarti arī XV un XVI gadsimta Rīgas pilsētas policijas noteikumos.⁶

XVI gadsimtā noteikumus pret greznību sakopoja atsevišķā nolikumā. To apliecina arī N. Mollina 1593. gadā iespiestais nolikums, kas nosaukts par atjaunoto. Tā ievadā pieminēts kāds 15[84]. gadā izdots nolikums. Diemžēl Rīgas un Tallinas bibliotekās nedz šis, nedz arī N. Mollina 1593. gadā iespiestais nolikums nav saglabāties. 1593. gada nolikuma rokraksts atrodas Centrālajā Valsts arhīvā.⁷

Atjaunotu un papildinātu 1593. gada nolikumu Mollins iespiedis 1598. gadā. Fragmenta veidā tas ir saglabāties ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā. To savā laikā Rīgas pilsētas bibliotēkas (dib. 1524. g.) direktors N. Bušs izņēmis no kādas XVII gadsimta ienākumu un izdevumu grāmatas vākiem.⁸ Šis eksemplārs ir tik ļoti bojāts, ka otrā lappusē no iespiešanas gada palicis vienīgi beigu cipars «8». Šajā pašā lappusē ir norādījums, ka iepriekšējais nolikums iespiests [15]93. gadā. Salīdzinot fragmenta burtu formas ar citiem tā laika

¹ Broces «Annales Rigenses», 75. lpp. ir cipars «2», turpretī «Rigische Stadtblätter», 1834. g., 208. lpp. — «1»; Brocem 76. lpp. ir «2», turpretī R. St., 1834. g., 215. lpp. — «11»; Brocem 76. lpp. ir «6000», turpretī R. St., 216. lpp. — «600» u. tml.

² Liv-, est- u. kurländisches Urkundenbuch. Bd. III. Reval, 1857. Nr. 1123, § 41.

³ Turpat, Nr. 1213, § 38, 44, 45, 47.

⁴ Turpat, Bd. IV, § 76, S. 277.

⁵ Sonntag. Die Polizei für Livland von der ältesten Zeit bis 1820. R., 1821, S. 150; § 59, S. 154.

⁶ Rigasche Stadtblätter, 1824, Nr. 17, S. 130.

⁷ Centrālā Valsts arhīva (CVA) 7363. f., 1. apr., 104. lieta: Eines Erbarb Rathes der Königlichen Stadt Riga in Liefflandt. Reformirte Kost und Kleider Ordnung. Gedruckt zu Riga, durch Nicolaum Mollinum. Anno 1593. Arī CVA 7363. f., 1. apr., 125. lieta. Iesp.: Rigasche Stadtblätter, 1888, Nr. 12—14.

⁸ Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte u. Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1907. S. 16.

Eins Erbarn Raths
der Königlichē Stadt Riga/
ernewerte Hochzeit Ordnung.

Wie es auff den Hochzeitten beyder
Eldestubē daselbstē sol gehalten
werden.

A

I.

Als dem bißhero bey den beiden Personen die alle Männer/ Frauen vnd Jung-

Don vns
dichtung
auff hoch-
zeiten.

frauen den Freytag vor der Hochzeit/ lauch der Ladungszettel zubuten pflegen / ein verdrießlicher mißbrauch entstanden/ das sie gemeintlich jedesmahls ein hauffen junger Knaben mit sich in die Heuser rumbher geschleppet: So sollen denselben hinfürder mehr nicht als zum höchsten zween oder drey Knaben folgen / darzu so sollen auch nicht itie bißdahero durch des Breutigams oder Braut Vatter oder Mutter/ besondere Gesie / qufferhalb des Breutigams oder Braut Nechsten/ mit besondern Solenniteten in Heu-

A iii fern

2. att. 1598. gada greznibas noliegums.
(N. Mollina iesp.; ZA FB.)

Xobihimni maritah ai inieandra

3. att. Latviete XVI gadsimtā.
(No attēla Rīgas Valsts vēstures muzejā.)

LIVONICA MULIER PLEBEJA.

Ein gemeine Frau in Liffland

Ein gemeine Frau in Liffland
(Wie manchem Kaufmann ist befanndt)

Ist auff solche Weißangethan
Wie diese Bildnuß zeigt an.

4. att. Vienkāršas sievietes apģērbs Livonijā XVI gadsimtā.

(J. Chr. Brotze. Sammlung verschiedner Lievländischer Monumente . . . IX, 203. Pārzimēts no H. Veigela 1577. gadā izdotās grāmatas: «Habitus praecipuorum populorum . . .».)

LIVONICA PRÆCIPUA FOEMINA
unā cum Filia.

Also gehen in Liffand die gewaltigen Frauen, sampt ihren Töchtern.
 Also gehen sie in Liffand
 Die gewaltigen Frauen zuhand,
 Mit ihren Töchtern / in solcher Zier,
 Und ist bey ihnein schon Manier.

5. att. Augstākas kārtas Livonijas sieviete ar meitu
XVI gadsimtā.

(J. Chr. Brotze. Sammlung verschiedener Lievländischer
 Monumente . . . IX. 202. Pārzimēts no H. Veigela 1577. gadā
 izdotās grāmatas: «Habitus praecipuorum populorum . . .».)

Latv. PSR Valsts bibliotēka

60-

N. Mollina iespiedumiem, var konstatēt, ka fragments ir N. Mollina tipografijas darbs, kas iespiests 1598. gadā. Šis gads ir atzīmēts arī nolikuma manuskriptā, kas atrodas J. Kr. Broces Livonikas (*Livonica*) 30. sējumā.¹ Tas ir nolikuma projekts, kuru lasījuši birģermeistari, to papildinādami vai izlabodami. Tādēļ arī rokrakstā daudz svītrojumu un korigējumu. Tā kā no 1598. gada iespieduma saglabājušās tikai 12 lappuses (20. nolikuma I, II, V—XX pants), tad ļoti svarīgs ir Broces Livonikā sniegtais rokraksts, kas aptver visu nolikumu. Tas iedalās piecās nodaļās, no kurām vislielākās ir pirmā un otrā. Pirmā aptver kāzu nolikumu (*Köstordnung*), kas vērstas pret izšķērdību kāzās, otrā — tērpu greznības noliegumu (*Kleiderordnung*), trešā — kristības, ceturtā — bēres un piektā — izrotātu logu stiklu dāvināšanu (*Von verehrten Fenstern*).

I. nodaļa savukārt iedalās: 1) Par viesu ielūgšanu kāzās (*Von Umbittung uff die Hochzeiten*), 2) Par gājienu uz baznīcu (*Vom Kirchgang*), 3) Par vīna un alus pasniegšanu (*Vom Wein und Bierschenken*), 4) Par dejošanu (*Vom Tanzen*), 5) Par muzikantiem (*Von Spielleuten*), 6) Par svešiem kalpiem (*Von fremden Dienern und Jungen*), 7) Par atkāzām un pārmērībām viesu pacienāšanā (*Von Nach Hochzeiten und übermesigen Gastgeboten*), 8) Par kāzu svinēšanu mājās (*Von Hochzeiten, die in Heusern gehalten werden*), 9) Par kāzām, ko svin kalpones un bērnu aukles, kas godīgi ir kalpojušas (*Von Mägden und Ammen, die ehrlich gedienet haben*).

Salīdzinot iespiesto tekstu ar rokrakstu, var konstatēt, ka daudzi noteikumi iespiesti tādā pašā veidā, kādi tie ir projektā, bet ir arī papildinājumi, piemēram, par kalpiem (VII panta noslēgumā).

Nolikumi pret greznību ir izdoti arī XVII gadsimtā, no kuriem tāpat daudzi nav saglabājušies. Tā, piemēram, A. Buholcs piemin 1628. gada nolikumu, kas viņa laikā vairs Rīgā neesot sastopams.² ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā glabājas arī Rīgas grāmatu iespiedēja Besemesera (1666. un 1677. gadā) iespiestie nolikumi pret greznību, tāpat arī 1645. gadā Tallinā izdotais nolikums.

XVI gadsimta pirmajā pusē, kad Livonija atradās miera atiecībās ar Krievu valsti, arī Rīga pārdzīvoja tirdzniecības uzplaukumu. Tās iedzīvotāju skaits bija stipri pieaudzis. XVI gadsimtā Rīgā bija pāri par 10 000 iedzīvotāju.³ No bagāto tirgotāju

¹ Šā nolikuma saturs atstāstīts «Rigasche Stadtblätter», 1816, Nr. 38.—42.

² *Buchholtz A.* Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert. — Rigascher Almanach für 1889. R., 1888, S. 8.

³ Latvijas PSR vēsture. I. R., 1953, 118 lpp.

apriņdām izveidojās tirdzniecības buržuāzijas noslāņojums, kas cīnījās pret feodāļiem un mazturīgajiem pilsētniekiem. Arī XVI gadsimta 2. pusē Rīgas ekonomiskā nozīme turpināja augt. Ārējās tirdzniecības uzplaukums veicināja amatniecības tālāku attīstību. Pieauga arī pilsētas virsslāņa bagātība. Jau XV gadsimtā pilsētas patriciāts bija ļoti turīgs. To labi raksturo Rīgas vēlākā virsbīskapa Silvestra Stodevešera stāstījums par savu ierašanos Rīgā 1449. gadā. «...Kuģis bija izklāts greznām segām un tā iekārtots, ka tajā būtu varējis braukt pats pāvests vai ķeizars...». Domkungi, kas virsbīskapu sagaidījuši, gādājuši arī par lepmu mielastu, kur to apkalpojuši bruņinieki, tērpušies zidā un samtā.¹

Pilsētas patriciātu XVI gadsimtā negatīvi raksturojis Baltazars Rusovs savā Livonijas hronikā, neslēpjot sašutumu par to, ka ordeņa locekļi, bīskapi un augstmaņi iestīguši slinkumā, netiklībā un izlaidībā. Tādi nu esot «dvēseļu gani». Ja notiekot kādas augstmaņu kāzas, tad par tām izziņojot pa visām Livonijas zemēm jau gada ceturksni iepriekš. Jau kāzu sestdienā sākusies svinēšana ar lielu mielastu.² Visi kāzu viesi sadalījušies līgavas un līgavaiņa pavadoņos un jājuši divas reizes pa visu pilsētu un gar ģildēm «ar tādu šaušanu, bungāšanu un taurēšanu, it kā tie būtu kauju uzvarējuši... Līgava, rotājusies ar pērlēm, zeltu un rotaslietām... no visas šīs dārglietu nastas smaguma tikko varējusi nostāvēt kājās».³ Pēc laulībām atkal sekojuši mielasti un dejas. Līdzīgi esot dzīrots arī augstmaņu kristībās.

Arī tirgotāji, cik spēdami, centušies pēc greznības un lepnības. Ja tirgotājs svinējis kāzas, tad tas izraudzījies svētdienu, jo kāzas darbienās tam šķitušas pārāk vienkāršas viņa augstajam stāvoklim. Arī apģērbu un rotu greznība bijusi pārmērīga. Lepnākiem viesiem svārki bijuši greznoti ar lūšu un caunu ādām, vienkāršākiem — ar vilku un lapsu ādām. Arī vienkāršie namnieki centušies līdzīgi tirgotājiem. «...Ja kādam būtu piederējis tas sudrabs un zelts, ar ko kāzās greznojusies vienkārša namnieka sieva vai meita, tad viņš būtu varējis uzsākt tirdzniecību un uzturēt sevi līdz ar sievu un bērnu...»³

Līdzīgu ainu par XVI gadsimta Rīgas patriciāta greznošanās kāri sniedz mācītājs Cīglers. «...Daudzi ļaudis atraduši lielāko baudu greznās drēbēs. Pēc tām viņi cenšas dienu un nakti. Un tiem šķiet, ja viņi krāšņi un grezni ietērpušies kā pāvi, tad viņi

¹ Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Bd. X. Riga u. Moskau, 1896, Nr. 628, S. 465.

² *Russow B. Chronica der Prouintz Lyfflandt...* Bart, 1584, S. 29.

³ Turpat, S. 33.

sasnieguši dzīves laimi un tiem neviens nelīdzinās... Ja tikai kāds rodas, kas izdomājis jaunu fasonu... lai tas būtu cik āksīgs, neredzēts un savāds būdams, arvien atradīsies ļaudis, kas to atdarinās. Un jo ērmīgāks, trakāks un spocīgāks tas būs, jo vairāk tas patiks tagadējai... apstulbotai pasaulei...¹ Godīgas drēbes, piemērotas katrai kārtai, dievs pieļautu...², bet kas redzams mūsu dienās? ... Velnišķīga, nolādēta greznība, iedomība un pārmērība drēbēs, kur mode mainās ik mēnesi, jā, pat ik nedēļu... Ko gan sacītu mūsu senči, ja tie pieceltos un redzētu, ... ka krokotas apkakles nes bļodās pa ielām un baznīcām, it kā kādu dekoratīvu ēdienu... vai arī kā baltu... pastēti par godu velnam ellē izvārītu vai izceptu, ...»³ Izsekojot tālāk Cīglera XVI gadsimta Rīgas sabiedrības raksturojumam, dzirdam, ka viņa stāstījumā ieskanas merkantilisma idejas, kas vērsās pret visu ārzemniecisko. Cīglers raksta: «...mēs neredzam, diemžēl, nekā cita kā turku, ungaru un tatāru svārkus... spāniešu bikses, franču garās, platās, krokotās un cietētās apkakles plivināmies ap kaklu... Jo tā kā mums ir jāceļo pa visu pasauli, tad, ja atgriežoties mājās neatvedisim līdz svešas ārzemju drēbes, kas gan tad zinās, ka esam bijuši saskarē ar citām tautām...»⁴ Kaut gan Cīglers, mācītājs būdams, tālāk atzīmē, ka tam visam sekos dieva sods, karš, mēris un dārdzība, tomēr viņš atkal pievēršas merkantilisma idejām, uztraucoties par to, ka Rīgas nauda, zelts un sudrabs nevajadzīgi aizplūst uz ārzemēm. Dienām un naktīm cilvēki braucot pa pasauli, meklēdami jaunus ūdensceļus, un tomēr tie nekā nevarot nopelnīt, bet attiecībā uz apgērību nekas nedrīkstot trūkt. «...Tur visam jābūt divkārti, jā, desmitkārt krokotam un raibam... Ja mūsu senči krāja zeltu un sudrabu, tad tagad visu, ko nopelna, iegulda mānīgā un sapuvušā samtā un zīdā, kas jau viena, divu vai triju gadu laikā ir nolietots un līdz ar zeltu gājis zudumā. Citas tautas izved no mūsu zemes naudu, zeltu un sudrabu, ievēdot šeit savus roku darbus... dažādu aukliņu, mežģiņu... un izšuvumu veidā... kā arī zīdu, atlasu, satinu... par ko mēs izdodam lielu naudu... Svešas tautas līdz ar to kļūst bagātas, bet mēs — nabagi... Mēs savus dālderus izdodam par nevajadzīgām precēm... it kā naudu tiši iesviestu Rīdziņā...»⁵ Līdzīgi citiem merkantilisma ideju piekritējiem, arī Cīglers vērsās pret sabiedrības dikdienību. Pārmetot Rīgas jaunavām, ka tās, dzīdamās

¹ Cieglerus G. Welt Spiegel... R., 1599, S. 294.

² Turpat, S. 297.

³ Turpat, S. 223.

⁴ Turpat, S. 318.

⁵ Turpat, S. 321.

pēc tēpu greznības, caurām nedēļām pavadot nelietderīgi laiku ar rokdarbiem. Noslēgumā Cīglers aizrāda, ka pret šo greznību un izšķērdību nelīdzot nedz mācītāju sprediķi, nedz arī likumi, kas vērsti pret greznību, jo pasaule savā ļaunumā esot kā «... briesmīgais elles pūķis un daudzgalvainais velns, kam gan vienu galvu nocērt, bet tās vietā izaug desmit...»¹

Kaut gan Cīglers norāda, ka likumi pret greznību un izšķērdību nekā nelīdzot, tomēr Rīgas rāte tos atkārtoti izdeva. 1593. gadā izdotā nolikuma ievadā rāte motivē šos rīkojumus ar to, ka dievam un cilvēkiem netikot tāda greznība un pārmērība ēšanā un dzeršanā. Tādēļ, lai novērstu dieva sodu, rāte aiz «... tēvišķas mīlestības un gādības pret apakšniekiem... izdod atjaunotus kāzu nolikumus...»² Līdzīgu norādījumu uz dieva sodu sastopam arī Tallinas rātes motivācijā, kādēļ kāzas būtu svinamas darb dienās un nevis svētdienās, kā to tēvu tēvi darījuši. Svētdienā, dievvārdu laikā, tauta dejojot un līksmojot kāzās. Tādēļ arī 1553. gadā nācis dieva sods — lielais ugunsgrēks, kas izpostījis pilsētu. Jāņem esot paraugs no Vācijas pilsētām, kur svētdienās kāzas vairs nesvinot.³

Šo pašu reliģisko motivāciju lasām arī XVII gadsimta greznības nolikumu ievados. Rīgas 1677. gada greznības nolikuma ievadā sacīts: «Ka ļaunā lepnība, greznība un izšķērdība tam visu augstajam ir pretīga, kam seko tā taisnīgās dusmas... to mums pirms nedaudz gadiem ir mācījis karš un mēris... bet, neraugoties uz 1656. un 1666. gada atjaunotiem un atkārtotiem likumiem, neraugoties uz visiem brīdinājumiem un sodiem, vēl lielāka lepnība, greznība un izšķērdība... nekā līdz šim ir notikusi... tādēļ dieva rīkste nesen vēl asāk mūs ir sodījusi, — briesmīgā ugunsgrēkā ir gājusi bojā lielākā pilsētas daļa un mūsu īpašums... tādēļ patiesā pazemībā mums jāaņņemas laboties. Dižciltīgā rāte vēlreiz atgādina visiem šīs pilsētas iedzīvotājiem dzīvot paklausīgi pēc tēpu, kāzu, kristību un bērnu noteikumiem un likumiem...»⁴ Līdzīga motivācija ir arī Rīgas 1666. gada⁵ un Ārensburgas rātes XVII gadsimta nolikumiem.⁶ Un

¹ *Cieglerus G. Welt Spiegel ... R.*, 1599, S. 323.

² CVA, 7363. f., 1 apr., 104. l., 74. lpp.

³ *Iversen E.* Orsaken und bedenken des Ministerii alhir tho Reuel, worumme man de koste edder hochtyde des sondages up den Middach... nicht mehr holden... — *Inland*, 1847, Nr. 39, S. 844.

⁴ E[ines] E[hrbaren] Rahts der Königl. Stadt Riga wieder den Kleiderpracht und andere Verschwendung und Üppigkeiten erneuerte Gesetze u. Kleider Ordnungen. 1677. (ZA FB pie Ms. 569, Collectanea 2)

⁵ E. E. Rahts Ordnung Kleider, Schmuck u. Kind Tauffe betreffend. R., d. 2. Dec. 1666. (ZA FB).

⁶ Verordnungen des Arensburgschen Raths gegen den Aufwand seiner Bürgerschaft in der Mitte des 17. Jh. — *Inland*, 1854, Nr. 25, 26.

tomēr, šo likumu izdošanai bija vēl cita, dziļāka motivācija, kas atklājas, lasot pašus noteikumus. Tā ir rātes cenšanās saglabāt kārtu atšķirību Rīgas iedzīvotāju starpā.

Rāte, kas sastāvēja no bagātāko tirgotāju un namnieku vīrsotnes un vadīja visu pilsētas dzīvi, pakļāva savai varai visas pārējās iedzīvotāju kārtas. Sevišķi tas sakāms par latviešu darba ļaudīm, kurus vācu namnieki arvien vairāk centās nomākt kalpu stāvoklī. Patriciāta tieksmi uzkundzēties pārējiem iedzīvotājiem labi raksturo arī greznības nolikumi. Ar šo likumu palīdzību rāte centās reglamentēt pilsoņu dzīvi no šūpuļa līdz kapam, sākot ar kāzām, kristībām un beidzot ar bērēm.

Notika nemitīga cīņa par tiesībām starp rāti un ģildēm, kā arī pašu ģilžu starpā. Par šo Livonijas iedzīvotāju šķiru nesaskaņām raksta arī Rusovs savā hronikā: «... Nevienprātība un ķildas bija šai laikā tirgotāju un amatnieku starpā Livonijas pilsētās, jo tirgotāji necieta, ka amatnieki kaut ko nopirktu no kāda svešnieka vai tirgotos... Tas pats attiecās uz viņu sievu un meitu apģērbu, kur viena sieviete nedrīkstēja apģērbā līdzināties otrai. Kad Tērbatā kāda kažoknieka meita, apģērbusies līdzīgi tirgotāja meitai, devusies uz baznīcu, rātes sūtīti pilsētas kalpi, kas jau viņu gaidījuši... tai uzbrukuši un atņēmuši rotas, tā apkaujot to visas pasaules priekšā...»¹

Cik asas pretrunas XVI gadsimta otrajā pusē pastāvēja starp rāti un pilsētas plašākām iedzīvotāju masām, labi nomanāms no tā saukto Kalendāra nemieru norises. Pret rātes patvaļu protestēja nevien Lielā un Mazā ģilde, bet arī iedzīvotāju zemākie slāņi. Amatu zeļļi, mācekļi un strādnieki, naidā un niknumā pret valdošo šķiru, sāka demolēt ienīstāko rātes kungu dzīvokļus, neuzklausot mērenāk noskaņoto amatu vecāko ieteikumu palikt pie vecās kārtības.² Viņi prasīja rātes tiesību un valdošās šķiras privilēģiju ierobežošanu. Un tikai Polijas karaļa atbalsts deva iespēju Rīgas patriciātam atgūt savu varu un restaurēt rūpīgi izveidoto pilsētas iedzīvotāju kontroles un apspiešanas sistēmu.

Līdztekus šīm rīdzinieku cīņām pret valdošo šķiru, aizvien asākas izvērtās arī nacionālās cīņas vācu un latviešu amatu starpā, jo līdzās vācu amatiem pastāvēja arī latviešu jeb nevācu amati, kas cīnījās par savām tiesībām. Lai arī Lielā ģilde, kurā bija apvienoti tirgotāji, jau XIV gadsimtā norobežojās no latviešiem, tomēr Mazā ģildē bija arī latviešu amati, kā audēji, mūrnieki, alus nesēji, sāls nesēji, liģeri, kaņepāju kulstītāji u. c.³

¹ *Russow B. Chronica der Prouintz Lyfflandt... S. 27.*

² *Brotze J. Chr. Livonica, V. Vikena hronika. S. 100. (ZA FB Ms).*

³ *Der Königl. Stadt Riga Policey Ordnung [1652?]. S. 152. (ZA FB Ms 532.).*

Centieni ierobežot Rīgas latviešu iedzīvotāju tiesības izmaņāmi arī nolikumos pret greznību, jo, vērsoties pret Mazo ģildi, amatniekiem un strādniekiem, tie vērsās ne vien pret vācu namniekiem, bet arī pret latviešu darbaļaudīm, kuru pilsētā bija daudz, jo no laukiem pastāvīgi ieplūda darba spēka papildinājums.

XVI gadsimta greznības nolikumos visur izmanāma šķiriska noslāņošanās. Kas apģērba vai greznības ziņā ir atļauts rātes vīriem un «augstākai» virsolnei, nav ļauts Lielajai ģildei. Tas, kas atļauts Lielajai ģildei, nepiedien Mazajai ģildei, bet ko drīkst Mazās ģildes locekļi, nedrīkst visi pārējie, ārpus tās esošie kalpi un kalpones. Ar šiem nolikumiem Rīgas rāte ierādīja katrai šķirai savu noteiktu vietu sabiedrībā, savas robežas, kuras tā nedrīkst pārkāpt.

Ja no šķiru attiecību viedokļa izsekojam nolikumiem pret greznību, tad jau to pirmsākumā — «namnieku runās» (1450. g.) redzam cenšanos degradēt kalpus. Piemēram, kalponei, kas precas, ir noliegts likt galvā vainagu un doties uz baznīcu gājienā jaunavu pavadībā.¹ Darba devēji nedrīkst kalponei kāzās dāvēt kažokādas («Buntwerk»), izņemot, ja tā ir vāciete un to prec kāds «godīgs vācietis».² Nevācu kalpones kāzās drīkst likt galdā tikai 6 bļodas ar ēdieniem.³

Rāte nevien sīki reglamentēja, cikos kāzas sākt un cikos beigt (piemēram, XV gadsimta nolikumā nosakot, ka līgavai jābūt 9-os baznīcā un 6-os vakarā mājās),⁴ bet rāte stingri ievēroja arī līgavas mantas stāvokli. XV gadsimtā atkarībā no turības noteica, cik bļodas ar ēdieniem ir ļauts likt kāzu galdā. Piemēram, «ja līgavai ir pūrā 300 markas un vairāk, ... tad viņa nedrīkst likt galdā vairāk par 25 bļodām un 4 bļodām jaunavām un 3 drostēm...⁵ Sods 25 markas... Bet ja jaunavai vai sievai ir pūrā 1000 marku un vairāk, tad — 70 bļodas; jaunavām — 9 un drostēm — 9... Sods — 11 markas...⁶ Kalpones nedrīkstēja kāzās likt galdā vairāk par 10 bļodām.⁷

¹ Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. 1905. Abt. 1. Bd. 11, Nr. 75. S. 61: «Ok wanner eyne denstmaget beraden wert, de sal men nicht kronen, wanner se tor kerken geit, ok sal men nicht mit iuncfrowen vor er trecken».

² [Policei-Ordnung der Stadt]. — Rīgasche Stadtblätter, 1824, Nr. 18, S. 141.

³ Liv-, est- u. kurl. Urkundenbuch. 1905, Abt. 2, Bd. 2, Nr. 412. S. 302.

⁴ Brotze J. Chr. Sylloge diplomatum... I. S. 61: «Item des sondages thor wertschop szo sall de bruth vor IX in der kerken wesen by X mark vud des auendes sollen sze tho bedde syn vor VI...»

⁵ XV un XVI gadsimta kāzās drostes — līgavas vai līgavaiņa draugi, kas pārraudzīja mielastu, uznesa ēdienus, apkalpoja viesus un uzsāka dejas. (W. Gutzeit. Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands. Bd. I. R., 1864. S. 202).

⁶ Brotze J. Chr. Annales Rigenses, S. 77.

⁷ CVA, 7363. f., 1. apr., 104. l., 80. lpp.

Tāda pati šķiriska un nacionāla nevienlīdzība izmanāma arī XVI gadsimta kāzu nolikumos. Jau attiecībā uz ielūdzamo viesu skaitu redzama atšķirība. Ja Rīgas 1593. un 1598. gada nolikumi atļauj kāzās, ko riko Lielā ģilde, ielūgt 70 vīriešus un 60 sievietes, tad Mazajā ģildē — 60 vīriešus un 48 sievietes, bet kāzās, ko riko mājās — 50 vīriešus un 40 sievietes. Turpretī nevācu kalpones nedrīkst aicināt vairāk par 40 personām kopskaitā.¹ Ja tiem, kas kāzas svin ģildēs, ir atļauts tās rīkot svētdienas priekšpusdienās, tad kalponēm kāzas svinēt ir atļauts tikai darbdienas vakaros. Pulksten 4-os vai 5-os tās ir jāsāk un 9-os vakarā jābeidz. Lai kāzas neieilgtu, pavāram nosacīts ēdienu likt galdā tieši 5-os, pretējā gadījumā viņu soda ar 50 markām.² Kalpoņu kāzās noliedza arī pasniegt pēc ēšanas kūkas, ābolus un bumbierus.

Līdzīga šķirošana vērojama arī Kurzemes hercogienes Annas 1591. gadā izdotajā kāzu nolikumā. Arī tur nosacīts, ka rātes vīra kāzās drīkst aicināt 60 viesus, namnieka — 40, amatnieka — 30, bet kalpa vai kalpones kāzās — 20.³ Nosacīts arī, ka rātes locekļu vai dižciltīgo kāzās atļauts vīns vai medalus, turpretī pārējām kārtām tas ir liegts. Kurzemes kāzu nolikumā noliegts kāzas rīkot svētdienā, lai netraucētu sprediķa noklausīšanos. Kāzas atļauj svinēt pirmdienā. Tās jāsāk 9-os. Līgavai 10-os jābūt baznīcā. Ja viņa nokavētos un vēl 11-os neierastos, tad to šai dienā nelaulā.

Līdzīgus šķiriskus ierobežojumus redzam arī Vācijas pilsētu, piemēram, Hamburgas 1583. gada kāzu nolikumā.⁴ Tas nosaka, ka uz dižciltīgo un bagāto tirgotāju saderināšanos drīkst ielūgt no katras puses ne vairāk par 12 personām. Kuģinieki un amatnieki drīkst aicināt no katras puses 8 personas, turpretī kalpones un kalpi — 4 personas. Bez tam par «vidējās šķiras» kāzu mielastu Hamburgas XVI gadsimta nolikumā aizrādīts, ka šajās kāzās drīkst būt tikai 1 parasts ēdiens, bet sviests, siers vai citi gardumi noliegti. Kalpu un kalpoņu kāzās mielasts vispār noliegts, atļauta tikai pacienāšana «uz taupīgāko».⁵

Salīdzinot Rīgas 1593. un 1598. gada greznības nolikumus, redzama, no vienas puses, liela līdzība, bet no otras puses, 1598. gada nolikumā vērojam vēl lielāku šķirisku norobežošanos. Ja

¹ Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 187.

² Turpat, S. 188.

³ Von Verlöbniß, Hochzeiten u. Kindtaufen in Curland. 1591. — Inland, 1840, Nr. 36.

⁴ Die Hamburgischen Hochzeits- u. Kleiderordnungen von 1583 u. 1585. Hamburg, 1889.

⁵ Turpat, S. 6.

agrāk pēc vecas tradīcijas, kā to atzīmējis Rušovs savā hronikā, kalpiem bijušas tiesības kunga kāzu dienā viņu neapkalpot, bet arī piedalīties kāzu mielastā, kaut arī pie atsevišķa galda, tad jau 1593. gada nolikumos nosacīts, ka kalpiem, kas savus kungus pavadījuši līdz ģildei, jādodas mājās, izņemot rātes locekļu un aldermaņu kalpus, kam kāzu mielastā paredzēts atsevišķs galds.¹

1598. gada nolikums papildināts ar noteikumu, ka kalpiem, kas pavada kāzās uz ģildi savus kungus un līdz šim «... tiem spiedās līdz, tā iedami pa priekšu cienījamiem kungiem, tas turpmāk ir noliegts. Ja tie savus kungus grib pavadīt, tad lai seko aiz gājiena, vai iet gājienam blakus, lai būtu redzama un tiktu ievērota atšķirība starp kungiem un kalpiem. Pretējā gadījumā sods — 3 markas.»²

Arī mirušo apbedīšanu rāte pakļāva greznības apkarošanas noteikumiem. Bija noliegts mirušo citādi ietērpt nekā parastajā mirušo kreklā un ķitelī. Arī zārku nedrīkstēja pārvilkt ar vilnas audumu, kā arī izgreznot ar vapeņiem vai zīmējumiem.³ 1598. g. nolikums noliedz zārku izrotāt ar izšūtiem palagiem, kā arī izgreznot mirušo ar zelta, sudraba vai zīda vainagiem, kurus izrēja bērū gadījumos. 1658. gadā rāte noliedz izdrapēt istabu ar sēru drānu.⁴

Rātes nolikumi, kas vērsās pret lieku greznību kristībās, bija mazāk detalizēti nekā kāzu nolikumi. Varbūt tādēļ, ka bērēs un kristībās rāte vispār bija noliegusi rīkot mielastu. Noliedza pat pacienāt ar datelēm, rozīnēm, plūmēm, mandelēm, kūkām, pomērancēm viešņās, kas nāca apraudzīt bērnu. 1593. gada nolikums atļāva vienīgi pacienāšanu ar āboliem, bumbieriem, riekstiem un piemērotiem dzērieniem.⁵ 1574. gada nolikums atļāva pacienāt bērna raudzītājas ar cukurā sagatavotām garšvielām («Krüder» vai «Brustkraut»), ko vēlāk noliedza. Šo gardumu parasti aptiekars gatavoja rātes locekļu u. c. augstmaņu vajadzībām. Tā kā cukuram pievienoja dažādas garšvielas (kardemonu, muskatu, kanēli, rožūdeni u. c.), kā tas redzams no kāda 1577. gada rēķina, tad tas dārgi izmaksājis.⁶ Kristāmajam bērnam atļāva 5 kūmas.⁷ Bija noteikts arī «kūmu naudas» (Patēnfennig)

¹ CVA, 7363. f., 1. apr., 1., 78. lpp.

² 1598. g. nolikums (iesp.), 7. §.

³ 1677. g. nolikums, 12. §.

⁴ Gegen den Trauerluxus. 1658. — Rigasche Stadtblätter. 1879, Nr. 41, S. 107.

⁵ CVA, 7363. f., 1. apr., 104. l., 88. lpp.

⁶ Livona's Blumenkranz. Bd. 1. Riga u. Dorpat, 1818. S. 146.

⁷ Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 204. Aicināt kristāmajam bērnam 3—5 kūmas bija sena latviešu tradīcija. Sk. Latvju dainas Kr. Barona u. H. Visendorfa izd. Jelgavā, 1894, 178. lpp.

lielums, 1666. gada nolikums pilnīgi noliedza kristāmam bērnam dāvāt «kūmu naudu». Nosacīja arī, ka bērna kristībās nedrīkst doties uz baznīcu lielā gājienā, kūmu pavadībā, bet ar bērnu atļauts iet tikai divām sievietēm un vecmātei. Kūmām un pārējiem viesiem jāierodas baznīcā tieši no savām mājām. Bērnu mātēm noliedza pārāk grezni izšūtus palagus vai spilvendrānas. Par šādu pārkāpumu vecmātei bija jāziņo tēru tiesnesim (Kleider Herr).¹

Arī greznības apkarošana tēru jautājumā izvērtās rātes rokās par iespaidīgu līdzekli kārtu norobežošanai viduslaiku Rīgā.

Ja 1593. gada nolikumā ir runa par pārmērīgu greznību tērpos, kas materiālā ziņā kaitīgi ietekmē ne vien atsevišķas personas, bet visu pilsētas dzīvi, tad 1598. gada nolikuma ievadā rāte atklāti izceļ šķiras momentu, norādot, ka jānovērš visa pārmērīgā greznība un jāievēro mērenība, «... lai vienu kārtu atšķirtu no otras...» Tālāk nosacīts, kādas drēbes katrai kārtai ir atļauts valkāt. Augstākai kārtai — rātes locekļiem un Lielās ģildes vadībai bija tiesības nēsāt samta cepures jeb «spāniešus», mēteļus un svārkus ar samta atlokiem un cepures ar caunādu ode-rējumu.

Dižciltīgiem namniekiem atļāva nēsāt zīda drēbes.² Turpretī Kurzemes 1591. gada nolikums atļāva zīda drēbes vienīgi rātes locekļiem, lai tie «atšķirtos no pārējiem iedzīvotājiem».³

Mazās ģildes vadība, tāpat viņu sievas un bērni apģērba ziņā bija pielīdzināti Lielās ģildes vienkāršiem namniekiem.⁴ Turpretī visām pārējām namnieku sievietēm un meitām noliedza samta un atlasa drēbes, kā arī samta ņieburus. Mazās ģildes jaunavām aizliedza nēsāt zīda, atlasa un damasta mēteļus, izšūtas mices, pērļu jostas un somas, samta kurpes u. c. Ja Lielās ģildes aprindu līgavām bija atļauti pērļu vainagi, tad Mazās ģildes līgavām — bez pērļēm un vizuļiem.

«Nevācu kalponēm, bērnu auklēm un citām personām ar sliktu slavu...» bija jāievēro ne vien visi jau minētie aizliegumi, bet tās nedrīkstēja arī nēsāt zelta vai apzeltītas sudraba rotas, kā arī samta, zīda, puszīda drēbes, caunādas atlokus, lieko matu cirtas, samta lentītes un krokotās, cietētās apkakles.⁵

Līdzīga kalpoņu degradācija redzama arī Hamburgas 1583. gada kāzu un tēru nolikumā. Arī šeit nosacīta ģērbšanās atbil-

¹ 1598. g. nolik., 205. lpp.

² Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 192.

³ Von Verlöbniß, Hochzeiten u. Kindtaufen in Curland. — Inland, 1840, Nr. 37, § 2.

⁴ Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 194.

⁵ Turpat, S. 198.

stoši «attiecīgai kārtai». Hamburgas nolikumā reglamentēts pat ligavas pūrs, nosakot, cik segas, spilvenus u. c. gultas veļu drīkst ņemt līdzī pūrā attiecīgās kārtas sievietei; minēta arī veļas kvalitāte. Piemēram, tirgotāju kārtas ligavai atļauts iegādāties pūra palagiem audeklu par 12 šiliņiem olekī, turpretī kalponei — par 4 šiliņiem. Hamburgas nolikums noliedz kalponēm un bērnu auklēm krāsot apģērbu purpura vai citā «dižciltīgo krāsā». Bez tam vienkāršie ļaudis nedrīkstēja nēsāt samta un zīda drēbes.¹

Arī XVII gadsimtā turpinājās pretešķības starp Rīgas rāti, pilsētas patricātu un pārējiem pilsētas iedzīvotājiem. Tas atspoguļojas arī šā laika greznības noliegumos,² kaut arī tie nav vairs tik sīki detalizēti. Kārtu pakāpenības ievērošana tā laika Rīgā bija stipri izmanāma. Tā 1676. gadā lielu satraukumu un sūdzēšanos līdz pat Zviedrijas karalim Kārlim XI sacēlis tik sīks gadījums, kā viesu izvietojums pie kāzu galda. Izrādās, ka arī šeit Rīgas virsslānis centies ieturēt zināmu norobežošanas atkarībā no ģimenes galvas kārtas un amata. Taču karaļa rezolūcijā nosacīts, ka tāda kārtība un tādas privilēģijas nepastāvēt nekur pie Baltijas jūras, tas radot tikai naidu un šķelšanos pašu namnieku vidū. Šajā gadījumā kāda namnieka Kūlmaņa sieva uzdrīkstējusies apsēsties pie galda tajā vietā, kas bijusi domāta Lielās ģildes dokmaņa (runas vīra) Dreilinga sievai. Lielā ģilde to uzskatījusi par apvainojumu, kas vērsti pret visu ģildi, un iesūdzējusi Kūlmani tiesā.³

XVII gadsimtā Livonijā šķiru cīņas momentam vēl spēcīgāk nekā līdz šim pievienojas nacionālās pretešķības. 1682. gadā Rīgas ģildes, kurās noteicēji bija vācu tirgotāji un amatnieki, iesniedza rātei šādu sūdzību: «Jāņem vērā, ka šai cienījamai pilsētai ir ne tikai neciešami, bet pat patiešām apkaunojoši, kaitīgi un bīstami, ka nevāci var iegūt namnieku tiesības un viņu privilēģijas, un ka pilsēta ir pārpildīta ar šādiem namniekiem...»⁴ Tādēļ izskan lūgums neuzņemt vairs latviešus pilntiesīgo pilsoņu kārtā.

Šajā laikā saasinās cīņa vācu un nevācu amatnieku starpā. Tas labi novērojams Ārensburgas rātes XVII gadsimta greznības noliegumā, kur amati ir dalīti vācu un nevācu amatos, noteikumi ir vērsti ne jau pret atsevišķām šķirām, bet gan pret nevācu

¹ Die Hamburgischen Hochzeits- u. Kleiderordnungen von 1583 u. 1585. Hamburg. 1889, S. 17.

² E. E. Rahts der Königl. Stadt Riga wieder den Kleiderpracht u. andere Verschwendung u. Üppigkeiten erneuerte Gesetze u. Kleider Ordnungen. R., 1677, § 7.

³ [Rangstreit zwischen zwei Bürgerfrauen]. — Rigasche Stadtblätter. 1844, Nr. 36, S. 280.

⁴ Latvijas PSR vēsture, I. R., 1953, 188. lpp.

amatiem. Saprotams, ka lielākas privilēģijas apgērba ziņā ir piešķirtas vācu amatniekiem. Tāpat arī ir šķirotas vācu un nevācu amatnieku sievas un meitas. Pēdējās apgērba ziņā ir pielīdzinātas vācu kalponēm.¹

1621. gadā greznības nolikumā Rīgas rāte skaidri norāda, ka ir spiesta izdot šos noteikumus tādēļ, ka pilsētnieki neievēro agrāk izdotos noliegumus un savā greznošanās kārē ir tik tālu nonākuši, ka sajaukta visa kārtu atšķirība — vairs neievērojot nedz kārtu, nedz turības pakāpi.² Tādēļ arī 1677. gadā Rīgas greznības nolikumā stingri noliegts kalponēm nēsāt zīda svārkus un tafta cepures.

Tas pats viedoklis vērojams Rīgas rātes XVII gadsimtā sastādītajos policijas noteikumos.³ Tajos darba devējiem jāseko, lai saimes ļaudis nekļūtu apgērbā un greznībā pārāk lepnī un augstprātīgi, lai kalpones necenstos līdzī augstākas kārtas jaunavām, kā tas, diemžēl, notiekot. Piekodina ievērot izdoto greznības nolikumu. Tallinas 1645. gada nolikumā aizrādīts, ka namnieku sievas un meitas, cenzdamās apgērbā līdzināties dižciltīgajām, pazemo šo kārtu, tādēļ nosaka ikvienai sievai gērbties, piemērojoties vīra amatam.⁴ Šajā nolikumā minēts arī termiņš (1645. g.), līdz kuram nepiemērotās drēbes ir jānovalkā. Tikpat asi kārtu pretešķības izpaužas Tallinas 1691. gada nolikumā pret tērpu greznību. Tajā kalpones ir nostādītas zemāk par citām kārtām.⁵

Bez šķiru pretešķības momenta greznības nolikumos atspoguļojas arī tā laika pilsētnieku tradīcijas. Piemēram, kāzās uz baznīcu devās kājām, gājienā ar līgavas un līgavaiņa pavadoņiem. Šī acīm redzot ir bijusi veca tradīcija, jo XVII gadsimta noliegumā izmanāms sašutums par to, ka ieviešas paradums braukt uz kāzām kariatēs. To darot pat jaukā laikā un arī vīrieši. Tādēļ, lai neradītu Rīgas ielās satiksmes traucējumus, rāte nosacīja «... visām vīriešu kārtas personām, izņemot nepieciešamības gadījumu, doties kāzās kājām, kā to mūsu cienījamie senči ir darījuši...»⁶

¹ Verordnung des Arensburgschen Rathes gegen den Aufwand seiner Bürgerschaft in der Mitte des 17. Jahrhunderts. — Inland, 1854, Nr. 25.

² Kleider-Ordnung von 1621. — Rīgasche Stadtblätter, 1823, Nr. 27, S. 213.

³ Der Königl. Stadt Riga Policey Ordnung. (ZA FB Ms. 652, S. 165, 166).

⁴ Renovirte Land-Ordnung, wie es mit der Kleyder Ordnung, Hochzeiten, Begräbnüssen, Kindtauffen, Hochzeit-Gaben und ander Unordnungen der Eingewesenen zu Lande sol gehalten werden. Revall, 1645.

⁵ Generale Kleider-Ordnung d. Anno 1691. Reval. — Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- u. Curlands, hrsg. v. F. Bunge. Bd. I. Reval, 1857, S. 239.

⁶ 1677. g. nolikuma 10. §.

Vecākie greznības noliegumi pauž līgavas un līgavaiņa savstarpīgās apdāvināšanās tradīcijas. Pirms kāzām līgava un līgavainis pasniedza viens otram kāzu veltes (gan apģērba gabalus, gan dažādus cepumus). Apveltīja arī tuvākos radus.¹ To vēlāk noliedza. Viesus ielūdza speciālas viesu ielūdzējas.² Vēl XVI gadsimtā pastāvējusi tradīcija, ka pavārs kāzu mielastā iedejojis ar bērniem.³ To rāte noliedza darīt, tāpat arī noliedza uzdzert novēlēt jaunlaulātiem dēlu vai meitu.

Kāzu veltes un tuvāko radu apveltīšana bija sena latviešu tradīcija, kas labi atspoguļojās šādā tautas dziesmā: «Ceļatiesi bāleliņi, sēžaties, sveši ļaudis, Lai māsiņa apredzēja, cik vajaga dāvaniņu.»⁴

Kristībās pastāvējusi tradīcija apveltīt kristāmo bērnu ar dāvanām un «kūmas naudu». Arī šī tradīcija atspoguļojas latviešu folklorā. «No baznīcas mājā pārbraukuši, kūmas nosēdās ap galdu un gaidīja kamēr... vecmāte pienesa bērnu... Drusku to paauklējis, krusttēvs deva pādes naudu... tad deva krustmātei. Šī tāpat auklējusi, savu tiesu naudas iedevusi, laida pādi tālāk citām kūmām, līdz kamēr visi pa kārti bija pādi rokās turējuši un apdāvinājuši...»⁵

XVI gadsimta nolikumi noder arī kā avots tā laika atalgojumu pētīšanai. Nolikumos rāte nosaka, kāda atlīdzība pienākas personām, kas piedalās kāzu mielasta gatavošanā un pārējā kāzu ceremoniālā.

1593. gada nolikums noliedz dziedātājam, kas baznīcā dzied līgavas mesī, ņemt par to vairāk nekā 2 dālderus. Ērgelniekam jāmaksā 3 markas, bet plēšu minējiem -- 18 šiliņus.⁶ Pavāra atalgojums par kāzu mielasta sagatavošanu bija 20 markas. Viņš nedrīkstēja prasīt sev vai saviem palīgiem kurpes vai kādu citu piedevu.⁷

Dāvanu nesēji («Giffentreger»), kas pasniedza līgavai un līgavainim dāvanas un uzsāka dejas, spriežot pēc 1593. gada nolikuma, bija goda amati, bez atalgojuma. Šīs personas izraudzīja no tuvākajiem draugiem. Taču 1598. gada nolikumā minēts atalgojums. Par kāzām Lielajā ģildē dāvanu nesēji saņēma kopīgi 18 markas, bet Mazajā ģildē — 12 markas.⁸ Mielasta saim-

¹ [Policei-Ordnung der Stadt]. — Rigasche Stadtblätter, 1824, Nr. 17.

² Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 166.

³ Liv-, est- u. kurländisches Urkundenbuch. Riga-Moskau. 1905, Abt. 2, Bd. 2, Nr. 412, S. 302.

⁴ Latviešu tautas dziesmas. Izlase. 3. R., 1957, 461. lpp.

⁵ Latvju dainas. Kr. Barona u. H. Visendorfa izd. Jelgavā, 1894, 180. lpp.

⁶ Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 171.

⁷ Turpat, S. 175.

⁸ Turpat, § 22.

nieces atalgojums — 4 markas, mazgātājai — 1 marka, katram cepēja grozītājam — 30 šiliņi. Kāzās viesus apkalpoja rātes sulaiņi, bet, sākot ar 1658. gadu, amatnieku kāzās viesus apkalpojuši pašu amatnieku zeļļi.¹ Dzērienus kāzās pasnieguši alus nesēji un liģeri.² Daļa no alusnesējiem bijusi nodarbināta gar cepēju pannām, pie kurām strādājuši ik pa 2 vīriem.³ Par to, kāds atalgojums bijis paredzēts ģilžu sulaiņiem, nekas nav sacīts. Ir tikai minēta pacienāšana ar ēdieniem.

Kaut gan 1598. gada kāzu nolikumā nekas nav minēts par viesu ielūdžēju (Umbitterin) atalgojumu, tomēr tās bija amata personas, kas pastāvēja pie abām ģildēm un saņēma arī atalgojumu. Tās ne vien ielūdza viesus, bet viņu pārziņā nodeva arī kāzās lietojamus sudraba traukus, par kuriem viņām bija jāatbild.⁴ Tāpat viesu ielūdžējām bija jāgādā par kārtību kāzās, lai jaunavas «... bez grūstīšanās un spiešanās dotos gājienā uz baznīcu...» Baznīcā viņām bija jārūpējas par to, lai rātes kungu meitām būtu novietoti atsevišķi krēsli un tām nebūtu jāsež solos līdzās pārējām jaunavām.

Atalgotas amata personas kāzās bija arī tā saucamie «šaferi» — ekonomī, kas pārziņāja galdu klāšanu, virtuvi, pagrabus, pārraudzīja alus pasniedzējus, muzikantus u. c. Viņi palīdzēja arī likumu tiesnesim uzraudzīt kāzās noteikto kārtību un saņēma par kāzām Lielajā ģildē 10 markas, Mazajā ģildē — 7, mājās rīkotajās kāzās — 5, bet kalpoņu kāzās — 3 markas.⁵

Vecākajos kāzu nolikumos minēti ne vien atalgojumi, bet arī soda naudas. Parastais soda mērs, ko paredzēja XVI un XVII gadsimta nolikumi pret greznību, bija naudas sods, taču atsevišķos gadījumos draudēja arī cietuma sods. Sodi bija diezgan bargi, ja salīdzina, piemēram, XV gadsimta kāzu nolikumā paredzētās soda naudas ar tā laika preču cenām.⁶ XVI gadsimtā stingri sodīja, piemēram, par to, ja pārsniedza atļauto viesu skaitu, uzliekot ne vien 30 markas lielu vispārēju sodu, bet arī vēl 6 markas par katru lieki ielūgtu personu. Ja rīkoja atkāzas (pie tam vēl ar muziku), draudēja sods 50 markas.⁷ Soda

¹ Buchholtz A. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert. — Rigascher Almanach für 1889, S. 24.

² Gesetz-Gerichts Protokolle 1665—1675; RPVA, 15. f., 1. apr., 7. lpp.

³ Rigascher Almanach für 1889, S. 24.

⁴ RPVA, 15. f., 1. apr., Nr. 2, 138. lpp.

⁵ Turpat, 82. lpp.

⁶ XV gs. nolikums paredzēja līgavai 10 marku lielu sodu par neierašanos laikā baznīcā. Salīdzinājumam: 1443. g. muca silķu maksājusi 4 markas 27 šiliņus, bet 1470. g. muca alus maksājusi 1 marku 3 šiliņus. (Neue Nordische Miscellaneen. R., 1795, St. 11, 12. S. 405).

⁷ Brotze J. Chr. Livonica, 30. S. 184.

naudas, ko uzlika kalponēm par kāzu nolikuma neievērošanu, nebija mazākas. «Nevācu» kalponei, ja to kāzu gājienā uz baznīcu pavādīja vairāk par 6 sievietēm, bija jāmaksā sods 20 markas. Ņemot vērā, ka šis pats nolikums paredz pavāram atalgojumu par kāzu mielasta sarīkošanu 20 markas, var gūt zināmu priekšstatu par soda naudu apjomu.¹

Labā daļa sodu, kas minēti 1598. gada nolikumā, bija paredzēti gan muzikantiem, gan pavāram un tā palīgiem, gan arī citām, kāzu rīkošanā nodarbinātām personām. Pavārs viegli varēja zaudēt savu nopelnīto algu, ja tas neievēroja kāzu nolikumu un gatavoja vairāk par 3 ēdieniem. Tikpat stingri viņam bija jāraugās uz to, lai kāzu mielastā nebūtu tādu neatļautu ēdienu, kā vistu cepetis, galerts, mandeļu siers², marcipāns un apzeltīti garnitūras ēdieni. Pavāru sodīja arī, ja tas atļāva sagriezt maizi «lielās kaudzēs»; to drikstēja sagriezt tikai pēc vajadzības. Tāpat viņam bija jāatbild, lai netiktu pārsniegts noteikto ēdienu un bļodu skaits. Par katru lieku bļodu bija jāmaksā sods 10 markas.

Dāvanu nesējiem bija stingri jāraugās uz to, lai nedejotu reizē vairāk par 14 pāriem, lai dejotu pieklājīgi, bez grūstīšanās un iekliegšanās, pretējā gadījumā dāvanu nesējam jāmaksā sods 5 markas³. Muzikantiem draudēja sods 20 markas, ja tie tieši plkst. 7-os vakarā neuzsāka spēlēt līgavas deju, kas bija zīme kāzu svinību beigšanai. Hamburgas 1583. gada kāzu un tērpu nolikumā muzikantiem par spēlēšanu pēc noteikta laika draudēja amata zaudēšana vai arī cietuma sods.⁴ Rīgas nolikumos ar cietuma sodu piedraudēja tām personām, kas neaicinātas ierastos kāzās. Tām atņēma arī virsdrēbes. Ar cietuma sodu piedraudēts arī kāzu kalpotājiem, kas neatļautā kārtā dotos uz pagrabu un piedzertos.

Par tērpu greznības nolieguma neievērošanu draudēja naudas sods. Ja nolikumu pārkāpa otreiz, sodu divkāršoja. Sodam par tērpu greznību nebija padoti iebraucēji, svešinieki, kuru apmēšanās laiks nepārsniedza 6 nedēļas.⁵

Rodas jautājums, kā šos greznības noliegumus realizēja dzīvē. Par to, ka Rīgas iedzīvotāji diezgan nevēriģi izturējušies pret noliegumiem, liecina greznības nolikumu atkārtota izdo-

¹ Salīdzinājumam: pēc 1587. g. Vastlāvju rēķina stirna maksājusi 5 līdz 8 markas, teļš — 6 markas, mārciņa medus — 6 šiliņi, mārciņa mandeļu — 1 marku 16 šil. utt. (Rīgasche Stadtblätter, 1811, Nr. 13, S. 108.—109.).

² Mandeļu sieru, spriežot pēc kādas 1754 g. pavāru grāmatas, gatavoja no mandelēm, cukura, vīna un rožūdens. (ZA FB Ms. 294).

³ Brotze J. Chr. Livonica, 30, S. 178.

⁴ Die Hamburgischen Hochzeits- u. Kleiderordnungen v. 1583 u. 1585, Hamburg, 1889, S. 6.

⁵ 1593. g. nolik., 88. lpp.

šana; to apstiprina arī laikabiedru liecības.¹ Taču rāte stingri sekoja noteikumu ievērošanai ne vien soda naudas dēļ, kas rātei bija krietns ienākuma avots, bet, galvenokārt, lai uzturētu šķiru norobežojumus. Rātes bardzību pret likuma pārkāpējiem XVI gadsimtā labi raksturo Rusova hronikā minētais gadījums par rotu atņemšanu amatnieka meitai. Tikpat stingri nolikumu pildīšanai sekoja arī Rīgas rāte. Ja, piemēram, kādu pilsētnieku turēja aizdomās, ka tas iegādājies nepiemērotu apģērbu, tad viņam vajadzēja rātes pilnvarotu personu priekšā «ar zvērestu šķīstīties», pretējā gadījumā tam draudēja sods, kas bija jāmaksā rātes pilnvarotam.² XVI gadsimtā bijuši arī īpaši «kāzu tiesneši» (Köstherrn) un tēru tiesneši (Kleiderherrn).³ Tie saņēma soda naudas, kas bija jāmaksā greznības nolikuma pārkāpējiem.

Spilgtu ainu par greznības nolikumu pārkāpēju sodīšanu XVII gadsimta Rīgā sniedz likuma tiesas protokoli.⁴ Toreiz pastāvēja tā saucamā likuma tiesa (Gesetzgericht), kas sodīja nolikuma pārkāpējus un uzlika naudas sodus (XVII gadsimta nolikumos soda naudas nav noteiktas). Lai labāk veiktu savus uzdevumus, likuma tiesnešiem bija 2 palīgi — likuma tiesas sulaiņi (Gesetzdiener). Kāzās, kur nespēja ierasties likuma tiesnesis pats, viņš sūtīja tiesas sulaini. Tāpat likuma tiesas sulainus sūtīja uz biežāk apmeklētām vietām, kā baznīcu, kapsētu u. c., lai noskatītu apģērbus. Likuma tiesas sulaiņi bija zvērinātas amata personas, kas savā amata zvērestā apsoliya paklausību rātei un likuma tiesnešiem, apņemoties nekavējoties izpildīt visas sava kunga pavēles.⁵

Vienkāršākās kāzās, uz kurām devās likuma tiesas sulainis viens pats, lai «novērotu likuma izpildīšanu», viņa uzdevums bija labi noskatīt nevien līgavas un līgavaiņa, bet arī pārējo kāzinieku apģērbu, kā arī ievērot kāzu mielasta ēdienus un dzērienus, lai par to visu uzticīgi ziņotu likuma tiesnešiem. Tāpat likuma tiesas sulaiņiem bija jāuzrauga un jākontrolē arī visi, kas piedalījās kāzu mielasta rīkošanā, kā arī viesu ielūdzejās, muzikanti, līģeri un sardzes kareivji, kuriem bija jāseko, lai kāzās neierastos nelūgti viesi. Likuma tiesas sulaiņu atalgojums bija atkarīgs no laulājamo mantas stāvokļa. Viņi saņēma arī zināmu daļu no soda naudām. Ka likuma tiesas sulainis kāzās nav bijis gaidīts viesis, liecina viņu sūdzības par kāzinieku izturēšanos. Tā 1688. gadā kāds tiesas sulainis sūdzas: kad viņš, novērodams

¹ Cieglerus G. Welt Spiegel . . . , S. 323.

² CVA, 7363. f., 1. apr., 104. l., 87. lpp.

³ Minēti 1598. g. nolikumā 201. u. 204. lpp.

⁴ RPVA, 5. f., 1. apr., Nr. 1. (1665.—1675.); turpat, Nr. 2. (1688.—1704.).

⁵ RPVA, 15. f., 1. apr., Nr. 2, 203a. lpp.

kādas kāzas, stāvējis pie durvīm, viņam esot uzsaukts, lai tas ejot projām, pretējā gadījumā piedraudot ar pērienu. Tad viņš arī aiz bailēm esot pametis savus amata pienākumus un aizbēdzis.¹ Tiesas sulaiņi bija lielā atkarībā ne vien no saviem kungiem, bet arī no pārējās «augstākās» sabiedrības. Tā, piemēram, kāds mācītājs iesūdzējis likuma tiesas sulaini Olavsonu par to, ka viņš kāzās dzīrojis līdzīgi pārējiem viesiem. Kad mācītājs aizrādījis, ka viņam tas neklājas, sulainis atbildējis, ka esot godīgs cilvēks un ka neviens viņam to nevarot liegt. Par tādu izturēšanos likuma tiesa piespriedusi sulainim 14 dienu cietuma sodu.² Bija arī gadījumi, kad likuma tiesas sulaiņi noklusēja mazturīgāku ļaužu kāzas, neziņojot par tām saviem kungiem, kā to darijis, piemēram, tiesas sulainis Rumpis (Rump)³. Dažkārt pret tiesnešu pārmetumiem, ka sulainis nav kāzās visu labi novērojis, tas mēģinājis aizbildināties ar «nevācu» valodas neprašanu. Tomēr tas nav līdzējis. Un par šādu izturēšanos, ka sulainis «pietiekami neuzmana to greznību, kas ieviešas pie vienkāršiem ļaudīm», viņu sodīja ar cietumu.⁴

Tiesu protokolos visbiežāk lasām par pārkāpumiem sakarā ar kāzām vai ar nepiemērotu apģērbu. Rīgas grāmatu iespiedējs Besemesers savas sievas dēļ ir divas reizes sodīts: pirmo reizi, kad viņa kā līgava ieradusies laulībās ar nokavēšanos un bijusi greznojusies ar pērlēm un mežģinēm, kas neatbilda viņas kārtai,⁵ un otrreiz par to, ka tai bijušas 2 cepures.⁶ Nelīdzēja Besemesera aizbildināšanās ar šāda nolieguma nezināšanu, jo izrādās, ka viņš pats šo nolikumu (1666. g.) bija iespiedis.

Latviešu amatnieki un transportstrādnieki sodīti galvenokārt par ielūgto viesu skaita pārsniegšanu, kā arī par kāzu svinēšanu otrā dienā. Kāzu svinēšana vairākas dienas bija sena latviešu tradīcija. Tā 1674. gadā mūrnieks Sprosts sodīts ar 4 valsts dālderiem par to, ka ielūdzis kāzās 30 viesu vairāk nekā atļauts; bez tam viņa līgavai bijis pārļu vainags.⁷ Strādnieku Jāni Balodi sodīja ar 6 valsts dālderiem par 8 lieku viesu ielūgšanu; bez tam viņš svinējis kāzas 2 dienas. Par kāzu svinēšanu otrā dienā sodīti arī mūrnieks Jēkabs Riba (Ribbe), Jānis Gulbis, Ansis Vītiņš (Hans Witting). Ormanis Mārtiņš Griba (Grib) sodīts ar 12 valsts dālderiem, jo ielūdzis 18 personas virs atļautā skaita

¹ RPVA, 15. f., 1. apr., Nr. 2, 74. lpp.

² Turpat, 31. lpp.

³ Turpat, 200. lpp.

⁴ Turpat, 208. lpp.

⁵ Turpat, Nr. 1, 12. lpp.

⁶ Turpat, 1667. g. 30. nov. protokols.

⁷ Turpat, Nr. 1, 399. lpp.

un vēl nākošajā dienā turpinājis kāzu svinības. Sālsnesējs Kristofers Remps sodīts par to, ka rikojis kāzas svētdienā un ielūdzis 6 personas vairāk. Sods — 10 valsts dālderī¹. Par lielāku viesu skaitu sodīts arī miesnieks Cīrulis (Cyrul) u. c.

Likumu tiesa izskatīja arī sūdzības pret muzikantiem, kā arī viņu pašu savstarpīgās apsūdzības. Muzikantus kāzās drīkstēja ņemt tikai no pastāvošām muziķu apvienībām («Compagnie»). Ārpus šīm apvienībām esošiem bija noliegts spēlēt. Tā 1699. gadā 2. muziķu apvienība sūdzas par muzikantiem, kas neatļautā kārtā spēlējuši kādās kāzās priekšpilsētā. Apsūdzētie taisnojās, ka viņi nejauši tur aizgājuši. Kad viņi nokļuvuši kāzu namā, tur jau kāds latvietis («nevācietis») spēlējis vijoli. Tad kāzinieki uzaicinājuši viņus spēlēt. Tiesas sulainis Rumpis, konstatēdams šādu nelikumību, pieprasījis, lai spēlmaņi ar labu atdodot savus instrumentus, tomēr viņi esot pretojušies,² pie kam vēl tiesas sulaini nolamājuši par «uzpirksteni». Dažreiz arī kāzinieki sūdzējās par muzikantiem, ka tie slikti spēlējot, un, ja vēloties kādu deju, tad esot «ilgi jākliedz». Ienāca arī sūdzības par to, ka muzikanti nespēlē visus instrumentus. Tā, piemēram, kādā 1683. gada apsūdzībā minēts, ka līgavas dejā nav nemaz atskanējis pūšamais rags. Apsūdzētie gan mēģinājuši aizbildināties, ka tas nemaz neesot pieņemts, jo līgavas dejā parasti lietojot bazūnes. Bieži vien arī izskan sūdzības par muzikantu nenoteiktību. Tie uzņēmušies vairākas kāzas dienā un bieži pat nav ieradušies. Tā kāda līģera Kurpnieka (Kurbnick) kāzās vairāki vijolnieki gan atnākuši, bet atkal aizgājuši, atstājot kāziniekus bez muzikas.

Muzikantu savstarpīgās apsūdzības liecina, ka XVII gadsimta Rīgā iedzīvotāji arvien krasāk šķiroti vācos un nevācos. Pat par kāzām runājot, muzikanti min vācu un nevācu kāzas. Izrādās, ka bija pat noteiktas dienas, kad kāzas svinēja vācieši un kad drīkstēja svinēt latvieši jeb «nevāci». Tiem kāzas bija ļauts svinēt pirmdienās. Muzikanti sacentās savā starpā, lai dabūtu vairāk vācu kāzās spēlēt, jo tās viņiem atmata lielāku peļņu.

Arī sūdzības, kas attiecas uz bērēm, piekrita likumu tiesai. Te tāpat lieto apzīmējumus: «vācu» un «nevācu». Piemēram, 1690. gadā Filips Žaģars (Sagger), laikam kāda latviešu amata brālis, apsūdz Zaskāja (Sasskayen) atraitni. Tā esot no viņa amata aizņēmusies sava vīra bērēm segu, ko paklājusi zem zārka, bet uz zārka uzklājusi vācu segu ar bārkstīm. Amata sega esot samīdīta

¹ RPVA, 15. f., 1. apr., Nr. 1, 321. lpp.

² Turpat, Nr. 2, 183. lpp.

kājām un notriepta, par ko atraitnei esot amatam jāsamaksā. Bez tam, mirušo izvadot esot gājuši garos mēteļos, kas nevāciem neesot pieņemts un neklājoties.¹ Sevišķi stingri likuma tiesa sekoja kalpiem un kalponēm. Arī savos policijas rīkojumos («Policey-Ordnung») rāte norādīja, ka kalpi un kalpones nedrīkst būt pārāk lepni un augstprātīgi savā apģērbā, lai kalpones nestaigātu ģērbusās tāpat kā viņu kundzes, kas diemžēl notiekot.² Uz to tad arī likuma tiesa stingri raudzījās. Kad latviešu ormanis Sīmanis Krūze svinēja kāzas ar kādu kalponi, līgavas darba devēja viņai par uzticīgu desmitgadīgu kalpošanu uzlikusi galvā pārļu vainagu, kas bijis noliegts. Par to tūdaļ ziņots virstiesnesim.³ Par to, cik brutālā veidā tiesas sulaini dažkārt izpildīja savu pienākumu pret kalponēm, labi raksturo kāda Tomasa Venekena kalpones prāva 1688. gadā. Kad minētā kalpone devusies uz baznīcu, to sastapis likuma tiesas sulainis Kaspars Hinings, kas uz likuma tiesneša rīkojuma bija devies uz Doma baznīcas kapsētu, lai vērotu likuma pārkāpējus. Tad nākusi minētā kalpone ar tafta cepuri galvā. Tiesas sulainis, uzzinājis, ka viņa kalpo pie kāda namnieka, norāvis tai cepuri, pie kam saplēsis arī virsdrēbes. Venekens sacījis, ka kalponei, kad tā pārnākusi mājās, bjiis tāds izskats «it kā viņai būtu uzbrukuši lielceļa laupītāji». Bez tam viņa bijusi tik pārbijusies un slima, ka tam bijis jāsauc bārdzinis, kas to ārstējis.⁴ Šādā veidā likuma tiesa sekoja greznības nolieguma izpildīšanai.

Citādas domas par likuma tiesu ir izteicis J. Straubergs, atzīmēdams tās nopietno gribu uzlabot Rīgas pilsoņu tikumus.⁵

Diemžēl nav vairs saglabājušies visi XVII gadsimta Rīgas greznības nolikumi, kādēļ neiegūstam pilnīgu ainu par noliegumiem, kādi pastāvēja XVII gadsimtā, sevišķi attiecībā uz ierobežojumiem kāzu svinēšanā, kas daļēji atspoguļojas likuma tiesas protokolos.

Nolikumi pret izšķērdību kāzās pastāvēja šajā laikā arī uz laukiem, kur zemes pārvalde, atkarībā no zemnieka turības, ņemot par pamatu arklu skaitu⁶, noteica, cik viesus kāzās drīkst aicināt arklinieks, pusarklinieks utt. XVIII gadsimtā zemniekiem, kas pārkāpa kāzu nolikumus, draudēja pat rīkšu sods, ko izpildītu nākošā svētdienā pie baznīcas.⁷

¹ RPVA, 15. f., 1. apr., Nr. 2, 107.—111. lpp.

² Göslers Collectaneenbuch, S. 134. (ZA FB Ms. 58).

³ RPVA, 15. f., 1. apr., Nr. 2, 93. lpp.

⁴ Turpat, 72. lpp.

⁵ *Straubergs J.* Tikumu sargi vecajā Rīgā. — Mana Māja, 1944, Nr. 5.

⁶ Lieflländische Landes-Ordnungen nebst dazu gehörigen Placaten u. Stadgen. 1707, S. 29.

⁷ Rīgasche Anzeigen, 1762. Stück 45, S. 275.

Cīņa pret izšķērdību un greznību vai, labāk sakot, cīņa vācu un nevācu starpā, turpinājās arī XVIII gadsimtā. Tā Lielās ģildes 1753. gada rātei iesniegtajā sūdzībā, kas vērsta pret latviešu iespiešanos namnieka tiesībās, ir arī noteikums, ka latvieši jāpiespiež nolikt vācu drēbes, kas esot stipri dārgas un neatbilstot viņu zemajam dzimumam. Tiem esot jāvalkā viņu parastais, kopš seniem laikiem lietotais apģērbs.¹

Rodas jautājums, kā XVIII gadsimta sabiedrība novērtēja greznības nolikumus?

Kāds anonīms tā laika autors izsakās par tiem negatīvi. Jo, vai gan tikumu varot uzturēt ar likumu? Bez tam, ja noliedzot greznību vienā ziņā, apkarojot greznus tērpus, tā izlaužoties uz āru citur, piemēram, greznu mēbeļu vai porcelāna iegādāšanā. Turklāt brīvība un godkāribība taču esot amatniecības stimulsi. Autors izsaka domu, ka greznības likuma vienīgais «labums» esot tas, ka varot atšķirt cienījamu dāmu no tirgotāja sievas, tā savukārt varot lielities amatnieka sievas priekšā un pēdējā varot izzobot zemākas kārtas sievietes viņu vienkāršā apģērba dēļ.²

Pretējas domas izteicis provinces fiskāls Zālomons, kas atklāti motivē greznības nolikumu šķirisko raksturu. 1722. gada iesniegumā ģenerālgubernatoram Repņinam viņš raksta, ka ir nepieciešams nolikums pret greznību, jo «... ir neticami, kas par augstprātību un pārgalvību tērpu greznībā ir redzama Rīgā... tā kā vairs nevar atšķirt, kas pieder pie dziļciltīgās, kas pie pilsoņu un kas pie zemnieku kārtas...»³

XIX gadsimtā «Latviešu avīzēs» izcelta galvenokārt greznības noliegumu ekonomiskā nozīme.⁴

Kaut gan XVI un XVII gadsimta greznības nolikumu izdošanu pati rāte izskaidroja galvenokārt ar reliģiskiem motīviem,

¹ *Straubergs J.* Rīgas vēsture. VI burtn., 430. lpp.

² *Gedanken über die Kleider-Ordnung.* Riga-Mitau, 1767, 5. lpp.

³ *Fiskalische Beschwerde gegen einige Missbräuche in Riga.* — *Rigasche Stadtblätter*, 1816, 310. lpp.

⁴ «Kas tagad Rīgas kāzu priekus un lielo lepību ar abām acīm apskata, tam prātā šaujās, vai te gan arvien tādi ieradumi valdījuši... Tagad ikviens var greznoties, cik tam kabata spēj, un kad tā ir nespēcīga, tad viņš ielien cita kule, bet stātei vajag būt. Vecos laikos tas bijis citādi arī Rīgā... Vecu laiku rīdzeniecēm arī prāts dzinās uz lepību un greznību, bet tādēļ pilsēta gribēdama pieaugt labklāšanā, pārtikšanā un tikumā, aizliedza visu lepošanos... Lai laulāti pāri un arī neprecēti visu mūžu tik pēc savas kārtas stātos un caur nekārtīgu dzīvošanu parādus netaisītu, tad tika nospriests, ka tāms, kas parādos nomiris, būs viņa naudas skapja atslēgas uzlikt uz zārka, kad to ved uz kapiem, un to ar visām atslēgām ielaist kapā. Sos vecu laiku brūķu priekšrakstus laika zobs ir sakodis un stātība tagad pār Rīgu uzvilksusi savu greznu un lepnu kāzu karogu.» [Rīdzenieku kāzas. — *Latviešu avīzes*, 1876, Nr. 34. (Paraksts: -- on)].

kam pievienojās arī zināmā mērā tā laika merkantilisma ideju ietekme — bažas par valūtas aizplūšanu uz ārzemēm, tomēr šo nolikumu patiesā motivācija ir šķiru norobežošana Rīgas iedzīvotāju starpā.

Pilsētas patriciāts šos nolikumus vērsa kā cīņas ieroci pārējo iedzīvotāju kārtu apzinīgai apspiešanai un degradēšanai. Tādēļ arī XVI un XVII gadsimta nolikumi pret greznību ir ne vien vērtīgs kultūrvēsturisks materiāls etnografiem par tā laika rīdzinieku apģērbu¹ un tradīcijām kāzās, bērēs un kristībās, bet tie atsedz arī šķiru attiecības un nacionālās pretešķības, kādas pastāvēja Rīgā.

¹ Par rīdzinieku apģērbu sk.: 1) *J. Straubergs*. Modes kari senajā Rīgā. — *Mana Māja*, 1944, Nr. Nr. 9, 13, 14, 2) *A. Spekke*. Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. R., 1934.

М. А. Таубе

ПОЛОЖЕНИЯ ПРОТИВ РОСКОШИ В РИГЕ XVI—XVII вв.

РЕЗЮМЕ

Существует сравнительно немного исторических источников, характеризующих классовые отношения различных слоев населения Риги в XVI и XVII веках. Мало также документов о быте и традициях жителей Риги того времени. Поэтому уместно обратить внимание историков на так называемые «положения против роскоши» XVI—XVII веков, несколько текстов которых хранятся в Секторе рукописей и редких книг Фундаментальной библиотеки АН Латвийской ССР как в печатном виде, так и в рукописи. Отдельные постановления, запрещающие роскошь в одежде горожан, встречаются уже в административных правилах города Риги конца XIV века, в так называемых «речах горожан» (*Civiloquium*). В XV, в особенности в XVI, а также в XVII веке магистрат Риги издавал особые, довольно пространные положения против роскоши на свадьбах, крестинах и в одежде.

Выписки из положений XV века сохранились в материалах Иоганна Христиана Броце, а тексты положения конца XVI века сохранились даже в печатном виде. Из них в Секторе рукописей и редких книг хранится фрагмент положения 1598 года, напечатанный в типографии первого рижского книгопечатника Моллина, а также положения 1666 и 1677 годов.

Хотя правящая верхушка (богатые торговцы) в лице магистрата Риги мотивирует издание таких постановлений религиозными соображениями (чтобы отвратить от города гнев божий из-за расточительства граждан) по существу, однако

это был один из способов держать в повиновении «низшие» слои городского населения. Строго регламентируя порядок главных семейных празднеств, а также ношение одежды, магистрат имел возможность вмешиваться в семейную жизнь каждого горожанина и расправляться с непослушными по своему усмотрению.

Положение против роскоши стало в руках патрициата орудием господства над другими слоями городского населения; так, каждому сословию были указаны свои строгие границы. Согласно Положению все жители делились на классы по имущественному цензу. Что разрешено торговцу Большой гильдии, то не разрешено ремесленнику Малой гильдии. В положениях точно указано количество приглашаемых гостей и подаваемых на стол блюд, в какие дни и как долго каждый может справлять свадьбу, как одеваться тому или другому сословию горожан. С таким же делением жителей встречаемся в Положении Курляндского герцогства 1591 года.

В XVII столетии наряду с классовой борьбой все чаще проявляются элементы национальной борьбы и деление жителей на немцев и «не немцев» (латышей). Вводятся особые статьи для «не немецких» служанок и т. п.

Магистрат строго следил, чтобы горожане соблюдали изданные постановления. В XVI веке выдвинут особый «свадебный судья», а в XVII веке существовал особый «суд закона» («Gesetzgericht»), протоколы которого частично сохранились. Из этих протоколов видно, как жестоко судебские чиновники расправлялись с непослушными, особенно из немущего сословия, и какие штрафы налагались на виновных.

Кроме классовых и религиозных элементов в положениях против роскоши и их комментариях (например, у Г. Циглера), заметно влияние идей меркантилизма, а именно: старание предотвратить вывоз валюты за границу в уплату за дорогие украшения, меха и ткани.

Положения против роскоши являются ценным источником не только для этнографов и историков материальной культуры, но и свидетельствуют о классовой и национальной борьбе среди жителей Риги XVI и XVII веков.

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS
FUNDAMENTĀLĀS BIBLIOTĒKAS

PUBLICĒTIE DARBI

1946—1958

ПЕЧАТНЫЕ РАБОТЫ

ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Saraksta materiāls iedalīts grupās: Latv. PSR ZA izdevumu bibliografijas, personālijas, latviešu periodikas rādītāja publicējumi, informācijas bibliografija u. c. Katras grupas ietvaros materiāla kārtojums hronoloģisks.

Материал списка распределен по группам: библиография изданий АН Латв. ССР, персоналии, публикации по библиографии латышской периодики, информационная библиография и т. д. В пределах каждой группы расположение материала хронологическое.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumi 1946.—1950. g. Bibliografija. — LPSR ZA Vēstis, 1950, Nr. 6, pielikums, 127.—143. lpp.

Издания Академии наук Латвийской ССР за 1946—1950 гг. Библиография.

Sadovņikova V. un Paeglis J. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumi 1950. (maijs) — 1951. g. Bibliografija. — LPSR ZA Vēstis, 1952, Nr. 9, pielikums, 26 lpp.

Садовникова В. и Паэглис Я. Библиография изданий Академии наук Латвийской ССР за 1950 (май) — 1951 гг.

Peile E. un Paeglis J. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas 1952. g. izdevumu bibliografija. — LPSR ZA Vēstis, 1953, Nr. 6, pielikums, 18 lpp.

Пейле Е. и Паэглис Я. Библиография изданий Академии наук Латвийской ССР за 1952 г.

Paeglis J., Peile E. un Sadovņikova V. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas 1953.—1954. g. izdevumu bibliografija. — LPSR ZA Vēstis, 1955, Nr. 2, pielikums, 26 lpp.

Паэглис Я., Пейле Е. и Садовникова В. Библиография изданий Академии наук Латвийской ССР за 1953—1954 гг.

Paeglis J. un Peile E. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumu bibliografija. 1946—1955. R., 1957. 404 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka).

Паэглис Я. и Пейле Е. Библиография изданий Академии наук Латвийской ССР. 1946—1955.

Peile E. un Paeglis J. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumu bibliografija. 1956. R., 1957. 98 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka).

Пейле Е. и Паэглис Я. Библиография изданий Академии наук Латвийской ССР за 1956 г.

Peile E. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumu bibliografija. 1957. R., 1958. 150 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka).

Пейле Е. Библиография изданий Академии наук Латвийской ССР за 1957 г.

* * *

Ivans Petrovičs Pavlovs. Fiziologs. (27. IX 1849.—27. II 1936). [R.], 1949. 7 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka. Pad. Savienības ievērojamākie zinātnieki. Ieteicamās lit. saraksts Nr. 1).

Иван Петрович Павлов. Список рекоменд. литературы № 1.

Ivans Vladimirovičs Mičurins. Biologs. (28. X 1855.—7. VI 1935). [R.], 1950. 8 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka. Pad. Savienības ievērojamākie zinātnieki. Ieteicamās lit. saraksts Nr. 3).

Иван Владимирович Мичурин. Список рекоменд. литературы № 3.

Klimentis Arkadjevičs Timirjazevs. Botāniķis-fiziologs-biologs. (2. VI 1843.—28. IV 1920). [R.], 1950. 8 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka. Pad. Savienības ievērojamākie zinātnieki. Ieteicamās lit. saraksts Nr. 2).

Климент Аркадьевич Тимирязев. Список рекомендов. литературы № 2.

Jākobsone M. un Paeglis J. Trofims Denisovičs Lisenko. Agrobiologs. (Dz. 29. IX 1898). R., 1952. 10 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka. Pad. Savienības ievērojamākie zinātnieki. Ieteicamās lit. saraksts Nr. 4).

Якобсон М. и Паэглис Я. Трофим Денисович Лысенко. Рекомендов. указатель литературы № 4.

Baumane E. un Paeglis J. Vasilij Robertsovičs Viljamss. Augšnes pētnieks-agronoms. (27. IX 1863 — 11. XI 1939). Red. E. Peile. R., 1953. 20 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka. Padomju Savienības ievērojamākie zinātnieki. Ieteicamās lit. rādītājs Nr. 5). Sast. uzrād. teksta beigās.

Бауман Е. и Паэглис Я. Василий Робертович Вильямс. Рекомендов. указатель литературы № 5.

Sadovnikova V. A. и Якобсон М. А. Ян Вольдемарович Пейве. Вступит. статья А. И. Калниня и А. С. Шаровой. М., Изд-во АН СССР, 1954. 68 с.; 1 л. портр. САН СССР. Материалы к библиографии ученых СССР. Серия почвоведения. Вып. 4). [Работа выполнена в АН Латв. ССР].

Peile E. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa Eduarda Eihes darbu bibliografija. — LPSR ZA Vēstis, 1957, Nr. 12, 174.—176. lpp.

Пейле Е. Библиография трудов члена-корреспондента АН Латв. ССР Эдуарда Петровича Эйхе.

Paeglis J. un Peile E. Bibliografija. [Акадēмиķа А. Кирхенштейна darbu sistemātisks rādītājs un literatūra par viņu]. — Grām.: Augusta Kirhenšteina dzīve un darbs. R., 1957, 193.—240. lpp. (LPSR ZA).

Паэглис Я. и Пейле Е. Библиография. [Систематический указатель трудов академика А. Кирхенштейна и литература о нем].

Egle K. un Paeglis J. Akadēmiķis Jānis Endzelīns. Bibliografija. Red. E. Peile. K. Egles ievadraksts. R., 1958. 108 lpp.; 1 lp. ģīm. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka. Padomju Latvijas zinātnieki).

Эгле К. и Паэглис Я. Академик Ян Эндзелин. Библиография.

Peile E. un Paeglis J. Stabila lopbarības bāze — produktīvās lopkopības pamats. Literatūras rādītājs. LPSR ZA kor. loc. E. Eihs zin. red. R., 1954. 248 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka).

Пейле Е. и Паэглис Я. Прочная кормовая база — основа продуктивного животноводства. Указатель литературы.

Якобсон М. и Пейле Е. Библиография диссертаций, защищенных в Латвийской ССР с 1945 по 1955 г. (1-е полугодие). — Известия АН ЛССР, 1955, № 9, приложение, 12 с.

Egle K., Jauģiets V., Brempele A. un Peile E. Latviešu daiļliteratūra krievu un citu PSRS tautu valodās. 1917.—1956. Bibliografisks rādītājs. Red. E. Peile. R., 1958. 143 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka).

Эгле К., Яугиетс В., Бремпеле А. и Пейле Е. Латышская художественная литература на русском и других языках народов СССР. 1917—1956. Библиографический указатель.

* * *

Latviešu periodika. Materiāli grāmatai «Latviešu rakstniecības rādītājs. 3. daļa». [«Auseklis», «Latviešu strādnieks»]. — LPSR ZA Vēstis, 1954, Nr. 1, 151.—158. lpp. [Paraksts: LPSR ZA Misiņa b-ka Bibliografijas sektors].

Латышская периодика. Материалы для книги «Указатель латышской литературы. Ч. 3». [«Auseklis», «Латвиешу страдниекс»]. [Подпись: Библиографический сектор б-ки им. Мисиня Академии наук ЛССР].

Materiāli grāmatai «Latvijas periodikas rādītājs». 1. d. Latviešu periodika. [«Pēterburgas avīzes»]. — LPSR ZA Vēstis, 1955, Nr. 6, 145.—152. lpp. [Paraksts: Latv. PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā b-ka].

Материалы для книги «Указатель периодики Латвии». Ч. 1. Латышская периодика. [«Петербургас авизес»]. [Подпись: Отдел библиографии Фундаментальной б-ки АН ЛССР].

Egle K., Peile E., Brempele A. un Paeglis J. Latviešu revolucionārās periodikas rādītājs. (1898.—1919.) — LPSR ZA Vēstis, 1955, Nr. 12, pielikums, 1.—14. lpp. Резюме на рус. яз.

Эгле К., Пейле Е., Бремпеле А. и Паэглис Я. Указатель латышской революционной периодики. [1898—1919].

Egle K., Peile E., Brempele A. un Paeglis J. Latviešu revolucionārās periodikas rādītājs. (1917—1919). — LPSR ZA Vēstis, 1956, Nr. 3, 151.—159. lpp.

Эгле К., Пейле Е., Бремпеле А. и Паэглис Я. Указатель латышской революционной периодики. [1917—1919].

Egle K., Jauģiets V. un Brempele A. Latviešu periodikas rādītājs. Materiāli grāmatai «Latviešu rakstniecības rādītājs». 3. daļa. — LPSR ZA Vēstis, 1958, Nr. 6, 149.—158. lpp.

Эгле К., Яугиетс В. и Бремпеле А. Указатель латышской периодики. Материалы для книги «Указатель латышской литературы». Ч. 3.

* * *

Садовникова В. А. Аннотированный список советских текущих библиографий и реферативных сборников, получаемых Фундаментальной библиотекой Академии наук Латвийской ССР. Р., 1953. 24 с. (АН ЛССР. Фундаментальная б-ка. Библиогр. отдел).

Paeglis J. Rīgas lielākās bibliotēkās saņemtās ārzemju periodikas koprādītājs. 1956. R., 1956. 42 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka). Pavair. ar rotatoru.

Паэглис Я. Сводный указатель иностранной периодики, получаемой крупными библиотеками Риги в 1956 г. Размнож. на ротаторе.

Rusonika R. Rīgas lielākās bibliotēkās saņemtās ārzemju periodikas koprādītājs. 1957. R., 1957. 58 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka). Pavair. ar rotatoru.

Русоника Р. Сводный указатель иностранной периодики, получаемой крупными библиотеками Риги в 1957 г. Размнож. на ротаторе.

Krasta V. Rīgas lielākās bibliotēkās saņemtās ārzemju periodikas koprādītājs. 1958. R., 1958. 50 lpp. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka). Pavair. ar rotatoru.

Краста В. Сводный указатель иностранной периодики, получаемой крупными библиотеками Риги в 1958 г. Размнож. на ротаторе.

Peile E. Informācijas biļetens Nr. 1—11. Bibliotēkā saņemtas jaunās ārzemju grāmatas. 1956—1958. (LPSR ZA Fundamentālā b-ka). Pavair. ar rotatoru.

Nr. 1.	1956. janv.—maijs	33 lpp.
Nr. 2.	1956. jūn.—sept.	51 lpp.
Nr. 3.	1956. okt.—nov.	51 lpp.
Nr. 4.	1956. dec. — 1957. febr.	45 lpp.
Nr. 5.	1957. marts—aug.	68 lpp.
Nr. 6.	1957. okt.—sept.	67 lpp.
Nr. 7.	1957. nov.—dec.	38 lpp.
Nr. 8.	1958. janv.—apr.	66 lpp.
Nr. 9.	1958. maijs—aug.	61 lpp.
Nr. 10.	1958. sept.—okt.	54 lpp.
Nr. 11.	1958. nov.—dec.	50 lpp.

Nr. 1.—3. ar nos.: Bibliotēkā saņemto jauno ārzemju grāmatu biļetens Nr. ...

Пейле Е. Информационный бюллетень № 1—11. Новые иностранные книги, поступившие в библиотеку ... 1956—1958. Размнож. на ротаторе.

[*Peile E.*] ZA Fundamentālajā bibliotēkā ienākušas jaunas grāmatas. [Bibliogr. saraksts]. — Latvijas Zinātnieks, 1958, 7., 21. maijā; 2. jūl.; 1., 13. aug.; 22. okt.; 17. dec.

7. un 21. maijā iznācis ar nos.: Jaunas grāmatas Fundamentālajā bibliotēkā.

Новые книги, поступившие в Фундаментальную библиотеку Академии наук [Латвийской ССР].

[*Пейле Е.*] Новые работы институтов Академии наук Латвийской ССР. [Библиография]. — Известия АН ЛССР, 1958, № 6, с. 156—158.

[*Пейле Е.*] Труды институтов Академии наук Латвийской ССР. [Библиография]. — Известия АН ЛССР, 1958, № 9, с. 147—152.

[*Пейле Е.*] Публикации институтов Академии наук Латвийской ССР. [Библиография]. — Известия АН ЛССР, 1958, № 12, с. 171—172.

* * *

Ko lasītājiem var sniegt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka. R., 1950. 8 lpp.

Что может дать читателям Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР.

J. H. [Janīks H.] ZA Misiņa bibliotekas darbs. [Sakarā ar 65 gadu pastāvēšanu]. — LPSR ZA Vēstis, 1950, Nr. 9, 132.—134. lpp.

Я. Г. [Яник Г.] Работа библиотеки имени Мисиня Академии наук Латвийской ССР. [В связи с 65-летием существования библиотеки].

Kuģe V. Tautas demokrātijas valstu izdevumi. [LPSR ZA Fundamentālā bibliotēkā]. — LPSR ZA Vēstis, 1951, Nr. 10, 1645.—1648. lpp.

Kuģe V. Издания стран народной демократии. [В Фундаментальной б-ке].

Krasts V. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka. (Sakarā ar bibliotēkas 430. gadadienu). — LPSR ZA Vēstis, 1954, Nr. 6, 140.—144. lpp.

Краст В. Фундаментальная библиотека Академии наук Латвийской ССР. (К 430-летию библиотеки).

Vaita H. Par retumiem un rokrakstiem ZA Fundamentālās bibliotēkas Misiņa v. n. Latviešu literatūras nodaļā. — LPSR ZA Vēstis, 1956, Nr. 10, 175.—176. lpp.

Вайта Х. О редких книгах и рукописях в Отделении латышской литературы им. Мисиня Фундаментальной библиотеки АН Латвийской ССР.

Лиепиньш К. Основные работы Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР в шестой пятилетке. — Библиотечно-библиографическая информация библиотек АН СССР и академий наук союзных республик, № 10, 1956, с. 94—99.

Кимене М. Давать более дробную классификацию карточкам Всесоюзной книжной палаты. — Библиотечно-библиографическая информация библиотек АН СССР и академий наук союзных республик, № 13, 1957, с. 144—148.

Зинкина В. А. Краткая характеристика деятельности Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР. (1946—1957 гг.) — Библиотечно-библиографическая информация библиотек АН СССР и академий наук союзных республик, № 14, 1957, с. 166—177.

* * *

Broce J. Kr. Rīga XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā. «Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente...» Mate-

giālu izlase. Akad. J. Zuša red. 40 autorloksnes. [Sagatavois iespiešanai].

Броце И. К. Рига в конце XVIII — начале XIX в. Под ред. акад. Я. Зутиса. 40 авт. лист. [Подготовлено к печати].

Книга представляет собой избранные материалы из рукописей и рисунков Иоганна-Кристофа Броце (1742—1823). Разделы: 1) Рига и ее окрестности. 2) Рижская крепость. 3) Рижский порт, торговля и общественные учреждения. 4) Жители Риги. 5) Рижский быт. Авторский текст дан на языке оригинала (немецком) и в переводе на латышский яз. Книга содержит около 300 иллюстраций (из них 80 — цветных). Подписи к иллюстрациям — на латышском и русском яз. В книге имеется несколько обзорных статей, комментарии и вспомогательные указатели (предметный, именной, географический). Предполагается издание книги и в переводе на русский язык.

SATURS — ОГЛАВЛЕНИЕ

Priekšvārds	5
Предисловие	6
Rīgas pilsētas bibliotēkas, tagadējās Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas vēsture	7
I M. Lācis. Ātskats bibliotēkas vēsturē (1524.—1944.)	7
M. A. Лацис. Из истории библиотеки (1524—1944)	33
II V. Krasts. Bibliotēkas izveidošanās pēckara periodā (1944.—1958.)	37
V. J. Krast. Работа Фундаментальной библиотеки АН Латв. ССР в послевоенный период (1944—1958)	81
K. K. Эгле. Краткая история латышской библиографии (до 1917 года)	91
A. Brempele. Latviešu daiļliteratūras bibliogrāfija (līdz 1917. gadam)	141
A. Ю. Бремеле. Обзор развития библиографии латышской художественной литературы (до 1917 г.)	183
E. J. Пейле. Некоторые спорные вопросы библиотечно-библиографической терминологии и «Словарь книговедческих терминов» Е. И. Шамурина	187
E. Peile. Daži diskutējami bibliotēkārās un bibliografiskās terminoloģijas jautājumi un E. Samurina «Grāmatu zinātnes terminu vārdnīca»	205
V. Krasta. Kopkatalogu jautājums Latvijā	207
V. O. Krasta. Проблема сводных каталогов в Латвии	241
L. Ю. Ценне. Групповая обработка и другие способы упрощенной обработки произведений печати в Фундаментальной библиотеке Академии наук Латвийской ССР	249
L. Cenne. Grupveida apstrādāšana un citi vienkāršotās iespieddarbu apstrādāšanas paņēmieni Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā	273
V. Ф. Яугет. Опыт работы над ретроспективной библиографией латышской периодики	275

V. Jaugiēts. Latviešu periodikas retrospektīvās bibliografijas sastādīšanas pieredze	285
M. Taube. Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā	287
M. A. Таубе. Положения против роскоши в Риге XVI—XVII вв. . . .	309
Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas publicētie darbi (1946.—1958.)	311
Печатные работы Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР (1946—1958)	311

ТРУДЫ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛАТВИЙСКОЙ ССР, I

Издательство Академии наук
Латвийской ССР

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS
FUNDAMENTĀLĀS BIBLIOTĒKAS RAKSTI, I

Vāks — G. Melngalvja

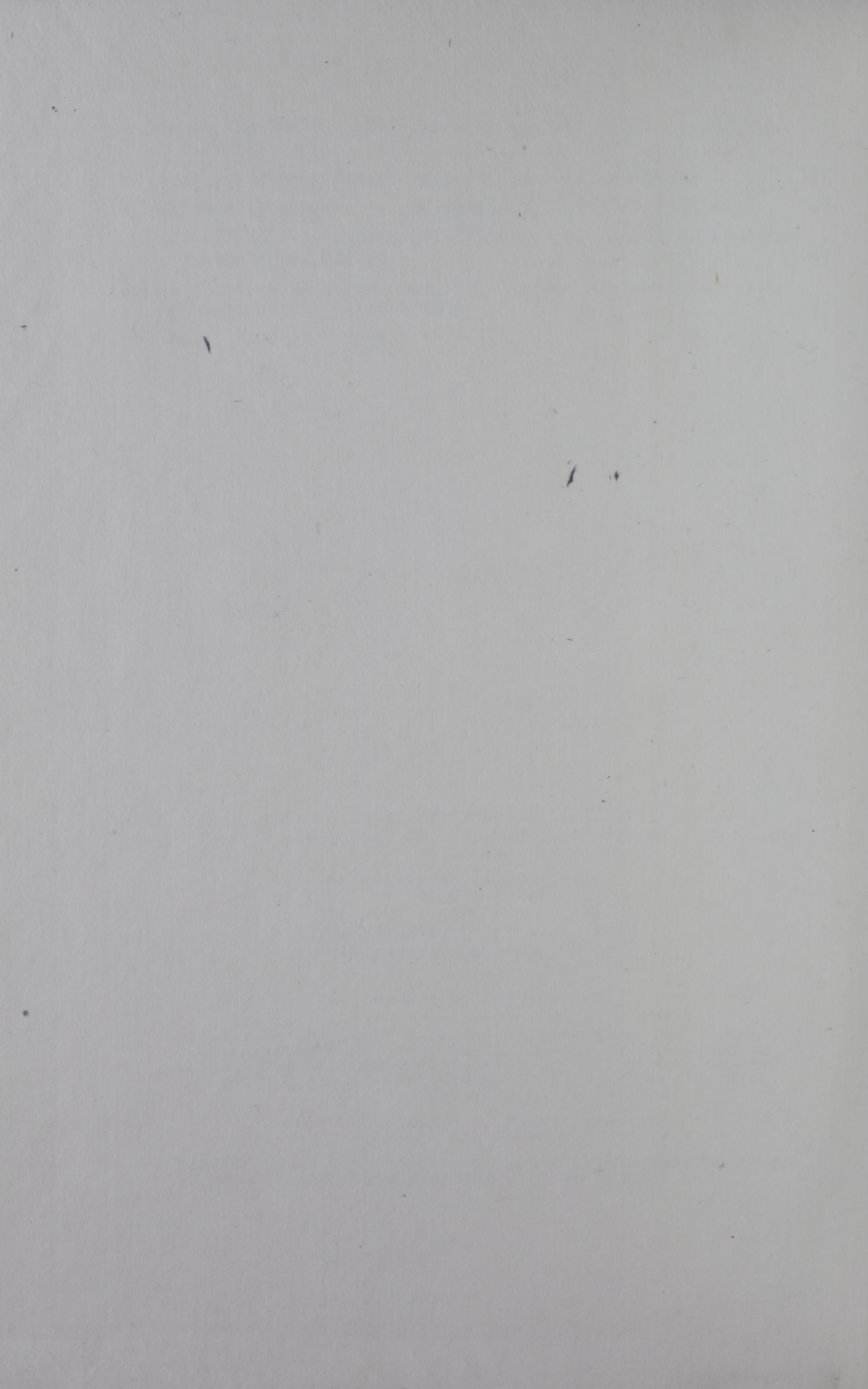
Redaktore *N. Krilova*, Tehn. redaktors *R. Bokmanis*, Korektore *I. Ambaine*
Nodota salikšanai 1960. g. 18. janvārī. Parakstīta iespiešanai 1960. g.
28. jūnijā. Papīra formāts 60×92/16. 20,0 fiz. iespiedl.; 20,0 uzsk. iespiedl.;
21,32 izdevn. l. Metiens 500 eks. JT 04796. Maksā 16 rbļ. 20 kap. No 1961. g.
1. I — 1 rbl. 62 kap.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība
Rīgā, Smilšu ielā Nr. 1

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes Paraugtipogrāfijā Rīgā, Puškina ielā Nr. 12. Pasūt. Nr. 331.

02±01

14

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308113374